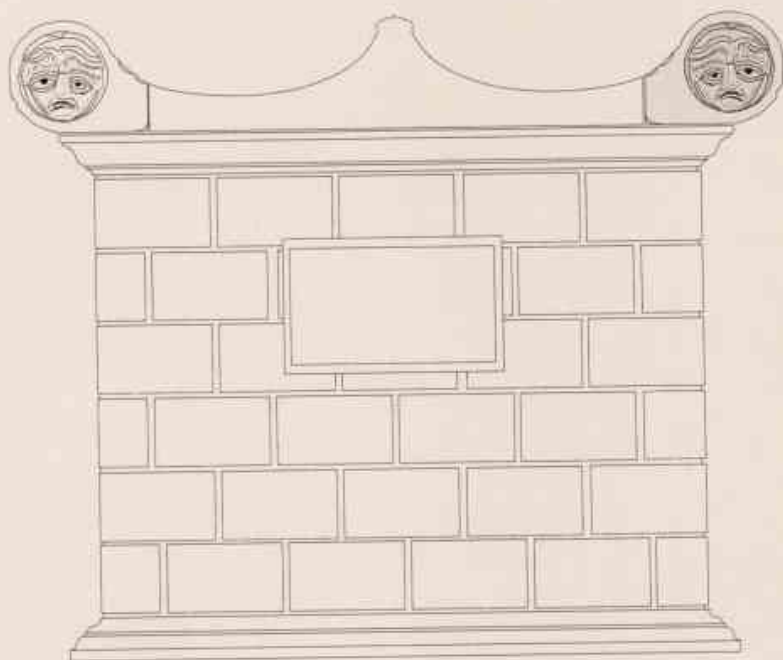

MUSEU DE MATARÓ - SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LAIETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DE MATARÓ I DEL MARESME

LAIETANIA

Consell de Redacció de la revista Laietania.

- Josep Antoni Cerdà i Mellado
- Joan-Francesc Clariana i Roig
- Carles Martí i Garcia
- Joaquim Pera i Isern
- Jaume Pujol i del Horno

EDITA I PROPIETARI DE L'EDICIÓ:

Fotocomposició

ATENA

Rambla Nova 27 .-. 08700 IGUALADA

Impressió:

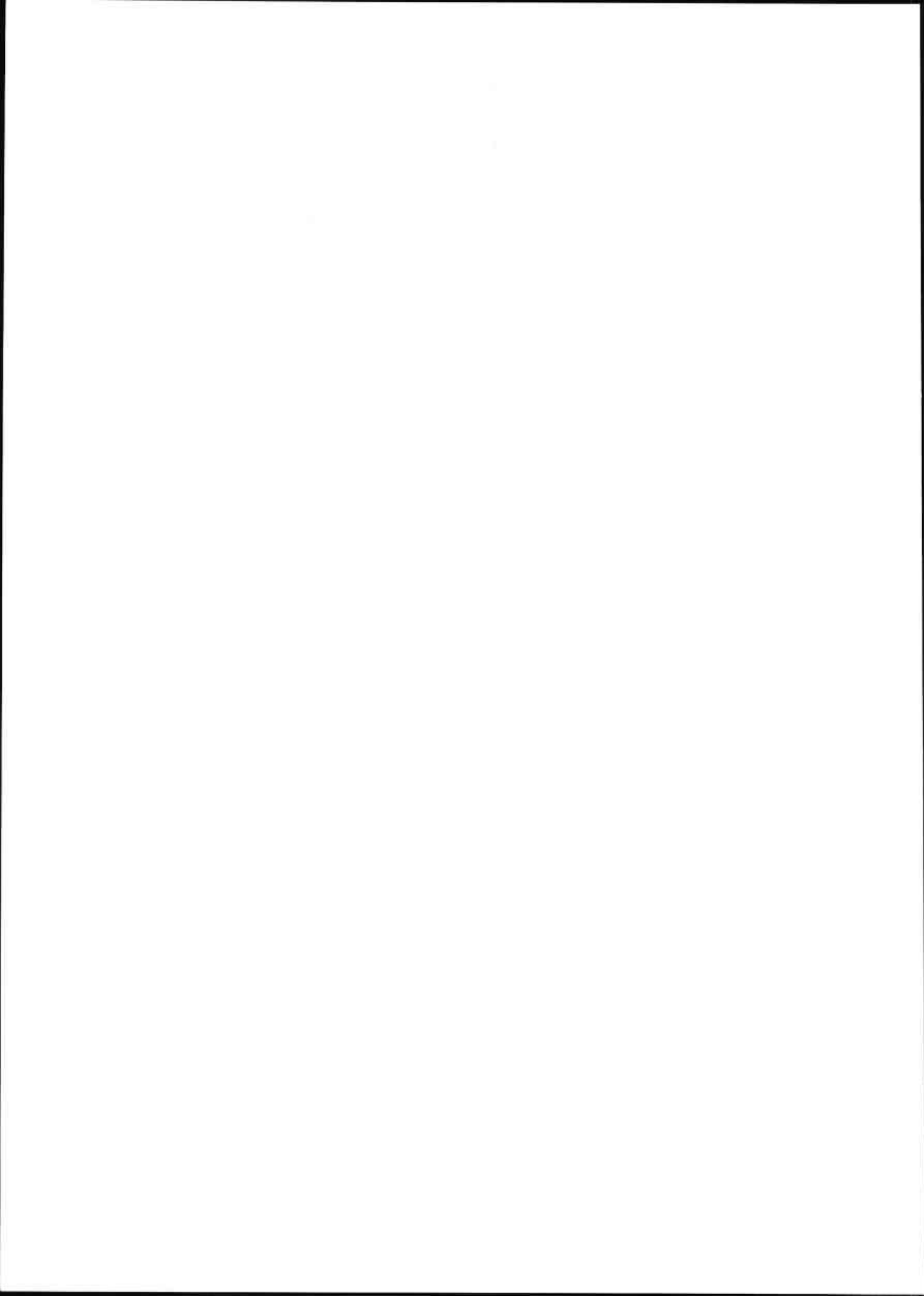
Gràfiques Lluç

Sant Ramon s/n .-. STA. MARGARIDA DE MONTBUI

I.S.N.N.: 0212-8985

D.L.: B - 14236-99

**EL CAU DE LA SERRA POLSARUDA I ALTRES
ABRICS DEL MONTALT DURANT LA
PREHISTÒRIA (EL MARESME)**

EL CAU DE LA SERRA POLSARUDA I ALTRES ABRICS DEL MONTALT DURANT LA PREHISTÒRIA (EL MARESME)

IMMA BASSOLS I FERNÁNDEZ
DANIEL DAVÍ I SALVAÑÀ
ROBERT LLEONART I CASADEVALL
ANTONI DANIEL LOU I MARTINEZ
(Museu de Mataró. Secció Arqueològica)

1 - INTRODUCCIÓ

En aquest treball presentem els resultats de l'excavació del Cau de la Serra Polsaruda, un abric granític dels que tant abunden a la nostra Serralada Litoral. L'excavació dels anys 1989-90 tenia com a antecedents les investigacions fetes en altres abrics propers feia ja algunes dècades, per la qual cosa, en plantejar-nos l'estudi de l'excavació vàrem creure convenient de revisar els materials de les excavacions antigues, els quals si bé s'havien publicat parcialment, mai no havien estat objecte d'un estudi exhaustiu, de la mateixa manera que no s'havien fet mai unes planimetries detallades dels jaciments. El fet de presentar-ho en un mateix treball permet d'obtenir unes conclusions que poden ser vàlides per a tota l'àrea objecte d'estudi, i a la vegada serveix com a punt de comparació amb el que es coneix en altres indrets del Maresme i de Catalunya en general. Començarem, doncs, després d'unes breus dades sobre la situació i la geologia de la zona, amb els antecedents i una relació dels abrics prospectats, i continuarem amb l'estudi específic del Cau de la Serra Polsaruda, per a exposar finalment les conclusions de conjunt.

2 - SITUACIÓ GEOGRÀFICA I ENTORN GEOLÒGIC

El Cau de la Serra Polsaruda i els altres jaciments propers es troben en un tram central de la Serralada Litoral Catalana pertanyent al Maresme (termes municipals de Dosrius i Sant Andreu de Llavaneres), que constitueix una de les dues unitats de relleu que configuren la comarca, juntament amb la plana litoral (fig. 1).

La Serra Polsaruda forma part d'aquesta serralada costanera, també anomenada Serra de Marina, que segueix paral·lela a la línia de costa en direcció nord-est-sudoest. Originada en el plegament hercinià, avui dia se'n presenta en forma de relleus suaus i turons de poca altitud; en el tram comprès entre els rius Besòs i la Tordera, s'arriba a la cota màxima de 773,3 metres altitud en el Montnegre. Més proper als nostres jaciments se situa el Montalt (595,5 m), on culmina la Serra Polsaruda o de Polseruc, que des del sudoest es dirigeix guanyant alçada vers aquest turó. El vessant sud-est dona directament a la plana litoral; actualment la línia de costa se situa a quasi cinc quilòmetres en línia recta des dels punts més elevats de la carena.

Geològicament correspon a l'aflorament de part d'un gran batòlit, constituït per dos conjunts de roques: les plutòniques (sobretot granodiorites) i les filonianes (pòrfirs granítics i granodiorítics), que travessen tant les roques plutòniques del batòlit com les paleozoïques encaixants. L'erosió diferencial ha donat lloc, en sectors pròxims a les carenes, a l'aflorament de blocs granítics arrodonits de gran magnitud, que en ocasions s'amunteguen els uns sobre els altres originant petites cavitats, essent les més espaioses susceptibles d'utilització antròpica. Els sòls granítics no donen lloc a cavitats que es puguin denominar pròpiament coves com en els terrenys calcaris; tret d'uns pocs tafonis, aquestes solen ser de petites dimensions i obertes en diversos dels seus costats de tal manera que la protecció és tan sols parcial. Aquests abrics, que en la bibliografia trobem també amb la denominació de «coves», «caus», «cataus» o «esquerdes entre roques», tenen unes formes que es van repetint. En ocasions, l'interior té una forma subtriangular originada per dos blocs granítics que es recolzen per la part superior (com l'abric anomenat la Coveta, a Sant Andreu de Llavaneres). En d'altres, diverses roques fan de suport a una altra que reposa per damunt originen un espai buit al dessota (Cova de la Granota, a Vilassar de Dalt, o la Cova d'en Lleonart, a Sant Andreu de Llavaneres). També es repeteix sovint el model d'una gran roca isolada que reposa sobre un marge o desnivell del terreny i que origina un abric ample d'escassa altura (Cova d'en Joan, a Vilassar de Dalt; el Rat Penat, a Sant Andreu de Llavaneres). Finalment, i sense voler exhaurir la diversitat de tipus d'abrics existents, citarem també els que tenen aspecte de balma, on un bloc sobresurt de la paret rocosa i fa volada per sobre del terreny (el Mirador, a Dosrius).

Aquests abrics han estat sovint utilitzats en la prehistòria com a llocs d'hàbitat o enterrament, i han estat molt investigats pels arqueòlegs d'aquest segle. Les primeres notícies de troballes són de fa molts anys i mal conegudes, fetes pels antics treballadors del bosc. Posteriorment, els grups locals d'arqueologia feren una recerca sistemàtica en els rocams que, si bé quasi sempre tingueren uns resultats més aviat pobres, provaren la seva utilització per part de l'home durant la prehistòria. Marià Ribas excavà durant la primera meitat de segle molts dels abrics situats pels voltants de Canyamars (Dosrius), sense explorar els de la Serra Polsaruda, i els anomenà «construccions» perquè hi va veure en part la intervenció humana (RIBAS 1994). El grup encapçalat pel Sr. Estrada de Granollers també va investigar alguns rocams en els vessants del Vallès de la Serralada Litoral, però l'equip més actiu en la seva recerca va ser el de Vilassar de Dalt, integrat, entre d'altres, per Jaume Ventura i Pau

Ubach (UBACH 1994). Les descobertes més espectaculars foren els enterraments col·lectius de les coves d'en Pau i de la Granota (Vilassar de Dalt) l'any 1950, i el Cau de la Mostela II (Llinars del Vallès) el 1953, amb aixovars corresponents al Calcolític-Bronze antic. Aquests eren els antecedents amb què es va iniciar la recerca a la Serra Polsaruda, a finals dels anys seixanta.

3 - LES PRIMERES RECERQUES A LA SERRA POLSARUDA

Les prospeccions i recerques al Montalt i turons adjacents (la Serra Polsaruda) començaren l'any 1965 quan el grup format, entre d'altres, per en Jesús Illa, Toni Roca, Robert Lleonart, Antoni Mas, Anselm Buisan i Miquel Barbena explorà la Serralada Litoral, amb l'objectiu de confeccionar una carta dels vestigis prehistòrics del Maresme.

La subdivisió del territori comprenia els sectors de Sant Mateu (SM), Cèllecs (CE), les Brolles de l'Abril (BR), la Torrassa del Moro (TR) i el Montalt (M). Es tractava de prospectar aquests sectors i de situar-hi els diferents vestigis ja existents així com els descoberts de nou. Certament n'hi havia de prou coneguts, com l'àrea megalítica de Cèllecs, però d'altres oferien un territori gairebé del tot inexplorat. D'entre tots aquests indrets, els treballs es varen concentrar finalment en el sector del Montalt, que no es limitava pròpiament al turó, sinó que s'estenia tot al llarg de la Serra Polsaruda. Donada la seva extensió, s'optà per dividir-lo en quatre zones: M-1, de Roca Martina fins al Coll de la Cadena de Can Tintorer; M-2, a partir d'aquest coll cap a la Serra Polsaruda en el seu vessant de Dosrius; M-3, el vessant marítim de la Polsaruda, i M-4, del Turó de l'Oriola i els Rocs de Sant Magí fins al Montalt.

El més evident en el decurs de les recerques fou la grandiositat de les masses granítiques que configuraven abrics susceptibles d'ocupació humana. Amb aquestes premisses es procedí a fer-ne l'inventari, que incloïa tots els caus o abrics, excavats o no, a més d'algun rocam suggerent al qual també es donà nom (1). Aquests abrics i rocams es numeraren correlativament a partir de la seva descoberta amb la inicial M de Montalt, seguida del número de sector i del número de vestigi, numeració que s'utilitzà també posteriorment en inventariar el Cau de la Serra Polsaruda. Els resultats de les primeres prospeccions i excavacions realitzades animaren a prosseguir en la recerca fins a l'any 1968 en què finalitzaren.(2)

Posteriorment, membres del Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres i de l'Arxiu Històric Municipal de

Dosrius descobriren nous caus i roques antropomorfes que es desconeixien fins llavors (3). El Cau de la Serra Polsaruda (M-2/4) es descobrí i excavà a partir de la troballa superficial de material ceràmic l'any 1989.

Mancats d'unes bones planimetries, s'ha optat per la realització de nous aixecaments topogràfics en els abrics que havien proporcionat materials arqueològics. Aquests mesuraments s'han dut a terme establint un eix central de cota 0 a partir del qual s'han pres les coordenades en planta i alçat, cosa que ha permès d'obtenir la planta i secció de cada abric a escala 1:20. Aquest eix ha estat la base d'orientació del vestigi, que donem respecte nord magnètic. Les coordenades geogràfiques provenen del Mapa Topogràfic de Catalunya a escala 1:5.000 editat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (Full Canyamars 393-8-4 (296-116)).

El procediment de situació exacta de cada element damunt del mapa s'ha obtingut a partir d'una fotografia aèria de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (fotograma 6907, codi vol 92022, passada 4 393, del 23-7-92) on s'aprecien les taques blanques dels rocams. Una vegada identificats els vestigis, s'han igualat d'escala amb el Mapa Topogràfic de Catalunya abans esmentat per tal de confeccionar un plànol general de l'àrea, cosa que ens ha permès de coordinar els jaciments i determinar-ne l'altitud amb força precisió.

Per a confeccionar aquest mapa de situació (fig. 2) dels abrics i roques singulars que en el seu dia s'inventariaren, hem hagut de resseguir el territori reiteradament, la qual cosa ha portat a la descoberta de nous vestigis que no s'han prospeccionat, però que ofereixen també possibilitats d'ocupació antròpica.

4 - ELS SECTORS M-2 I M-3

Abans de descriure cadascun dels abrics on es portaren a terme les excavacions o prospeccions, donarem unes dades bàsiques sobre el territori on es troben.

No tractare en aquest treball ni el sector M-4 ni l'M-1. El primer, perquè ja ha estat estudiat i publicat repetides vegades (4). El segon, perquè no fou explorat durant els primers anys de les recerques. Els rocams que s'hi troben són de petites dimensions i no hi hem vist abrics naturals, però donada l'extensió de la zona, una prospecció ben acurada probablement donaria lloc a la descoberta de nous vestigis prehistòrics.

El sector M-2 correspon al primer tram de la Serra Polsaruda, en el vessant que finalitza a la riera de Can Llibre de Canyamars (Dosrius). La zona, orientada a nord, no és aparentment gaire idònia per a l'hàbitat

humà. Paradoxalment, com veurem més endavant, ha estat aquest sector el que ha proporcionat més materials arqueològics, potser en part a causa de l'existència de fonts d'aprovisionament d'aigua a la propera riera de Can Llibre. Actualment, la font del Mal Pas, que proporciona aigua durant tot l'any, es troba a una distància de 1.700 metres en línia recta del Cau de la Serra Polsaruda.

Els rocams granítics d'aquest sector han donat lloc a la formació de caus i balmes. Aquests es troben en l'indret més proper a la carena, com es pot apreciar en el mapa de situació de la fig. 2. A part dels abrics que estudiem a continuació, amb materials que poden tenir un valor cronològic, n'hi ha d'altres que no s'excavaren però que donaren superficialment fragments de ceràmica informe feta a mà, cosa que podria indicar-ne la utilització en algun moment de la prehistòria. Aquests abrics on s'ha trobat ceràmica superficial són la Cova d'en Pere (M-2/6) i les Cambres (M-2/11). Dins de l'abric anomenat la Destral (M-2/5) aparegué en superfície, durant les primeres prospeccions, una destral tallada sense polir (fig. 18, núm. 4).

El sector M-3, que ressegueix el vessant de mar de la Serra Polsaruda, conté uns rocams de dimensions superiors als del sector precedent. Aquestes roques, que originen abrics en ocasions més espaiosos, se situen ja força més avall de la carena en direcció a Sant Andreu de Llavaneres, amb un grau de dispersió més elevat (en el sector M-2 es concentren en una petita zona a prop de la carena). Les excavacions varen donar uns resultats més aviat pobres, si bé demostraven l'hàbitat de la mateixa manera que en l'altre sector. A més dels abrics que s'estudien a continuació, tenim constància de la troballa de ceràmica feta a mà, sense forma, en el cau anomenat «El Cuquet» (M-3/7), excavat pel gener de 1967.

En el «Rat Penat» (M-3/8), abric que s'excavà també pel mes de gener de 1967, s'hi trobà una moneda d'Alfons XIII i un fragment de ceràmica els semblà moderna als seus excavadors (5). Es tracta d'un cau format per una enorme bola granítica isolada, assentada al damunt d'un desnivell del terreny, que al dessorja origina un espai d'interessants proporcions si el comparem amb la resta de caus. Un mur de pedres posades en sec en delimita l'entrada. Aquest abric, que devia ser utilitzat probablement per antics treballadors del bosc, no és un cas aïllat. La Cova del Carboner (M-2/11) té un mur idèntic, també modern, com la paret de pedres en sec del Mirador (M-2/2). Aquests abrics, ideals per a l'aixopluc, ens proven la darrera fase moderna d'ocupació dels caus.

A continuació passem a la descripció de cadascun dels indrets que proporcionaren materials arqueològics significatius.

LA COVETA (M-2/1) (SANT ANDREU DE LLAVANERES)

És un petit abrigo situat al començament de la Serra Polsaruda, després del seu arrencament a partir del coll de la Cadena de Can Tintorer. Davant seu passa el camí que s'enfila cap a aquesta serralada i just darrera seu es troba la Cova d'en Pere (M-2/6). Se situa a una altitud de 380 metres s.n.m., orientat al sud, en el terme de Sant Andreu de Llavaneres. Les coordenades, segons el mapa a escala 1:5.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, són les següents: lat. 41° 35' 30" 35 i long. 2° 28' 27".

L'abric el formen dues roques que es recolzen per la seva part més elevada, de manera que originen una superfície coberta de 3'87 m². Per la banda nord altres roques tanquen el recinte (fig. 4 i 6).

En el moment de les primeres exploracions (1966-68) es va recollir en superfície el fragment de ceràmica que descrivim a continuació. Aparentment sembla que el sediment hi és escàs, probablement pel desnivell mateix del sòl de l'abric, o bé pel procés habitual de buidat de terres per part dels llenyataires o carboners per tal d'engrandir més l'espai interior. No s'hi portà a terme cap excavació.

Materials arqueològics:

- Base plana de gran atuell de parets gruixudes de ceràmica feta a mà. Diàmetre de la base: 14 cm. Pasta de color marró fosc, amb desgredant de mida mitjana. Superfície exterior marró-ocre, rugosa, amb empremtes de ditades en sentit vertical cap a la base. Superfície interior de color marró-vermellós. (Fig. 5)

És probable que aquest petit abric fos utilitzat de la mateixa manera que d'altres propers on s'han trobat proves evidents d'ús. El fragment de fons pla podria indicar-nos la utilització d'aquest cau o d'un altre lloc proper durant l'Edat del Bronze (recordem que el fragment ceràmic es va trobar en superfície).

Bibliografia: LLEONART 1971

EL MIRADOR (M-2/2) (DOSRIUS)

Es tracta d'un dels abrics amb més condicions d'ocupació humana, a causa precisament la seva morfologia de balma que cobreix una àrea útil de 8'04 m². Es troba en el terme de Dosrius, a 405 metres d'altitud, ben a prop de la divisòria amb Sant Andreu de Llavaneres i a pocs metres del camí que ressegueix la Serra Polsaruda. Les coordenades són: lat: 41° 35' 32" 25. long. 2° 28' 29" 70.

Forma aquest balma gran massa granítica que actua de cobertora. Els costats són protegits, a la banda de migdia per blocs del mateix conjunt rocós i a la banda nord per una paret de pedres en sec que reposa sobre la roca mare, i que arriba fins al sostre de la balma (fig. 7 i 10). Moltes roques que l'envolten es troben partides per l'acció dels picapedrers que havien treballat en l'indret de les Esqueieres de Can Rogent, aprofitant la gran abundància de rocams.

L'obertura de l'abric és orientada a l'oest, on després d'un petit replà el terreny baixa en fort pendent. Des d'allí es domina visualment tota la vall de la Riera de can Llibre fins a can Rogent (fig. 9).

L'excavació, realitzada entre els mesos de gener i març de 1966, se centrà únicament en la part més endinsada de l'abric, on hi havia una petita recambra plena de sediment. Es posaren de manifest tres nivells, deixant de banda una primera capa de sorres i graves d'aportació al.luvial. El primer, de 15 cm de potència, gairebé sense ceràmica, era format per argiles. L'única troballa fou una petita moneda de Constanci II.

En el segon, integrat per llims, amb 45 cm de potència, hi aparegué ceràmica feta a mà, juntament amb un fragment decorat amb un instrument metàl.lic de pues formant línies en ziga-zaga, que descrivim més endavant. Finalment, en el tercer nivell, format per sorres amb una potència de 30 cm, els fragments ceràmics esdevingueren de parets gruixudes i pasta argilosa, es distingia clarament la seva fabricació manual.

Tot i que és un dels pocs jaciments en què es detectà un ordre cronològic en la deposició dels sediments respecte dels materials arqueològics, malauradament, en revisar el material de l'excavació es va comprovar que aquest estava barrejat, de manera que només coneixem l'ordre en què aparegueren alguns fragments per unes notes preses durant l'excavació.

Materials arqueològics més significatius:

- Fragment informe de gran atuell de ceràmica feta a mà decorat amb un cordó llis de secció arrodonida. Pasta de color marró a l'exterior i gris a l'interior, amb desgredant molt gruixut. Superfícies malmeses. (Fig. 8, núm. 1)
- Fragment de ceràmica feta a mà, d'un atuell de mida mitjana-petita corresponent a la carena, decorat amb dos acanalats horitzontals. Pasta de color gris cendra a l'interior, molt depurada. Superfície exterior brunyida, de color marró clar. Superfície interior polida, del mateix color. (Fig. 8, núm. 2)

- Vora exvasada de plat/tapadora de ceràmica de mida mitjana feta a mà. Llavi aplanat. Pasta de color marró-granatós i gris, amb desgreixant gros. Superfície exterior polida, de color marró clar i gris. Superfície interior allisada, del mateix color. (Fig. 8, núm. 3)
- Vora recta amb el llavi arrodonit i desplaçat cap a l'exterior, d'atuell de mida petita o mitjana, de ceràmica feta a mà. Pasta de color marró clar, amb desgreixant mitjà. Superfícies interior i exterior allisades. (Fig. 8, núm. 4)
- Fragment de ceràmica feta a mà, possiblement de la part superior d'un vas de mida mitjana, decorat amb quatre línies incises paral·leles que formen angles en ziga-zaga, i una línia horitzontal a sota. Pasta de color marró-vermellós, amb desgreixant de mida mitjana. Superfície exterior molt ben polida. Aparegut en el segon nivell. (Fig. 8, núm. 5)
- Fragment de panxa d'un gran atuell de ceràmica feta a mà, amb arrencament de nansa possiblement horitzontal. Pasta de color marró-vermellós a l'interior i marró fosc a l'exterior, amb desgreixant gros. Superfícies interior i exterior allisades. Trobat en el tercer nivell. (Fig. 8, núm. 6)
- Fragment de coll de ceràmica feta a mà. Pasta irregular, de color marró-rosat i gris, amb desgreixant de mida mitjana. Superfície exterior de color rosat.
- Moneda de Constanci II, que hem classificat seguint Kent (KENT 1981).
 PES: 1'6 gr. DIÀM.: 16'5 mm. ENCUNYS: 7'00 h.
 ANVERS: DN CONSTA[N]-[TIUS PF AUG]
 Bust de Constanci II vers la dreta.
 REVERS: FEL T[EMP REPARATIO]
 Soldat vers l'esquerra, amb casc, que porta un escut al braç esquerre, llancejant un genet que ha caigut, amb l'escut a terra i aixecant el braç dret. L'exerg no es pot llegir.
 NOMINAL: AE3
 CRONOLOGIA: 348-360 dC.
 CONSERVACIÓ: Molt dolenta.

A més d'aquests materials, es trobaren uns altres 80 fragments informes de ceràmica feta a mà.

Pel seu interès destaca el fragment decorat amb un instrument de pues metàl·liques (fig. 8, núm. 5). Es tracta d'una decoració no gaire abundant a Catalunya, que trobem sobretot a les àrees muntanyenques septentrionals, per exemple a les coves de Llorà, Bor, Ullà, can Sant Vicenç i Agullana (MALQUER 1945-46). Més propers a nosaltres, el mateix motiu decoratiu

d'angles en ziga-zaga el trobem a Santa Coloma de Gramenet en el jaciment de can Butinyà (IBÁÑEZ 1968), i en el Maresme a can Teixidor (El Masnou) (PETIT 1986 i 1992-93). Cronològicament correspon al Bronze final IIIB, i és contemporani del complex mailhacià.

Pel que fa al dipòsit del material, la situació elevada del Mirador fa difícil que procedeixi d'un altre punt elevat. Tanmateix, l'aparent disposició seqüencial dels materials en l'estratigrafia corrobora un ús puntual i diacrònic del lloc.

Amb aquest escàs material tan sols podem proposar en línies generals els moments d'ocupació de l'abric. El fragment amb decoració de cordó llis podria pertànyer a un moment neolític, juntament amb el fragment de panxa amb nansa horitzontal que es trobà en el nivell inferior, per sota de l'estrat on aparegué un fragment del Bronze final. Aquest segon nivell, amb l'aparició del fragment decorat amb un instrument de pues metàl·liques datable en el Bronze Final IIIB (800-700 aC, segons Ruiz Zapatero), ens indicaria una segona ocupació en aquest moment. El fragment de carena amb acanalats horitzontals i el fragment de vora de plat podrien incloure's en aquest període. La moneda romana provaria la freqüentació esporàdica d'aquests abrics en èpoques posteriors, de la mateixa manera que els han utilitzat els treballadors del bosc i els caçadors en l'actualitat.

Bibliografia: LLEONART 1971

L'AVENC (M-2/3) (DOSRIUS)

Es troba en el terme de Dosrius, al nord del Cau de la Serra Polsaruda (M-2/4) i del Mirador (M-2/2), a una altitud de 403 metres. Les coordenades són: lat. 41° 35' 33", long. 2° 28' 29" 50.

Està constituït per unes roques de grans dimensions que baixen en vertical originant sota seu una mena de corredor de 4 metres de llargada per 0'8 d'amplada, orientat en direcció nord-sud. Aquest espai es troba totalment al descobert a excepció d'un petit racó protegit en el seu extrem nord (fig. 11 i 14). Per aquest motiu i per la seva constitució mateixa ens sembla difícil que fos utilitzat com a hàbitat, malgrat la gran quantitat de fragments de ceràmica que ha proporcionat (és el segon jaciment quant a nombre de materials, després del Cau de la Serra Polsaruda).

L'excavació es realitzà durant els mesos d'abril, maig i juny de 1966, i s'evidencià un reomplert molt alterat pel pas de les arrels. Es determinaren quatre nivells. El primer, de 15 cm de gruix, era de sorres

acumulades. El segon consistia en una capa de fulles i humus de 4 cm, mentre que el tercer era format per carbons i cendres produïdes per la descomposició orgànica, amb una potència aproximada de 20 cm. Finalment, el quart nivell, format totalment per argiles, proporcionà tot el material arqueològic.

Materials arqueològics:

- Fragment informe d'un gran atuell de ceràmica feta a mà amb decoració de quatre cordons llisos verticals i paral·lels de secció arrodonida. Pasta de color gris-negrós, amb desgreixant mitjà-gros. Superfície exterior allisada de color marró. Superfície interior allisada, de color gris-negre. (Fig. 12, núm. 1 i fig. 15)
- Fragment informe de ceràmica feta a mà d'atuell mitjà decorat amb un cordó llis lleugerament corbat, de poc relleu i secció arrodonida. Pasta de color marró, amb desgreixant mitjà-gros. Superfície exterior polida, de color marró-ocre. Superfície interior malmesa. (Fig. 12, núm. 2)
- Fragment informe de gran atuell de ceràmica feta a mà decorat amb dos cordons llisos paral·lels. Del segon cordó en parteixen quatre més en sentit transversal. Són de secció arrodonida i poc relleu, sense que se'n pugui determinar l'orientació. Pasta de color marró fosc a l'interior i marró clar a l'exterior, amb desgreixant de mida mitjana. Superfície exterior polida, de color marró-ocre. Presenta similituds amb un fragment de la Cova de les Ànimes (TEN 1979-80), amb vasos de la Cova Mariver (TARRÚS 1979) i amb un fragment del Cau de la Serra Polsaruda, descrit en aquest mateix treball amb la referència M-2/4-90-323. (Fig. 12, núm. 3 i fig. 15)
- Fragment informe d'atuell mitjà de ceràmica feta a mà, decorat amb un cordó llis de secció triangular. Pasta de color marró, igual que les superfícies, allisades interiorment i exteriorment. Desgreixant petit. (Fig. 13, núm. 9)
- Fragment informe d'atuell mitjà o gran de ceràmica feta a mà, amb decoració d'un cordó llis lleugerament corbat de secció arrodonida. Pasta de color marró, amb desgreixant mitjà-gros. Superfícies interior i exterior desgastades, del mateix color. (Fig. 13, núm. 10)
- Fragment informe d'atuell mitjà de ceràmica feta a mà, decorat amb un cordó llis corbat de secció triangular arrodonida i poc relleu. Pasta molt depurada, de color marró. Superfícies interior i exterior polides, del mateix color. (Fig. 13, núm. 11)
- Fragment informe d'atuell mitjà de ceràmica feta a mà, decorat amb un cordó llis de secció triangular. Pasta de color marró fosc, amb desgreixant de mida mitjana. Superfícies interior i exterior allisades, del mateix color. (Fig. 13, núm. 12)
- Fragment informe d'atuell de ceràmica feta a mà, amb decoració d'un cordó llis de secció triangular. Pasta de color marró, amb desgreixant mitjà. Superfícies interior i exterior malmeses, del mateix color. (Fig. 13, núm. 13)
- Fragment informe d'atuell de mida mitjana de ceràmica feta a mà, probablement decorat amb un cordó llis de poc relleu de secció triangular. Pasta de color marró fosc, amb desgreixant petit. Superfícies interior i exterior de color marró clar, mal conservades. (Fig. 13, núm. 14)
- Fragment informe corresponent a un gran atuell de ceràmica feta a mà, amb decoració de dos solcs acanalats paral·lels, amples i profunds. Separat d'aquests, es distingeix l'inici d'un altre possible acanalat. Pasta de color marró clar a l'exterior i marró fosc a l'interior, amb desgreixant mitjà. Superfície exterior allisada. (Fig. 12, núm. 4)
- Fragment informe d'un gran atuell de ceràmica feta a mà, decorat amb tres línies incises horitzontals i paral·leles. Per sota es troba una altra línia incisa horitzontal de la qual en surt una de vertical. D'aquesta última, en surt una altra d'horitzontal. Les incisions superiors són triangulars i les inferiors són solcs acanalats. Pasta de color gris, amb desgreixant mitjà-petit. Superfície exterior allisada, de color marró clar. Superfície interior del mateix color. (Fig. 12, núm. 7)
- Fragment de panxa i possible carena molt suau d'un atuell mitjà de ceràmica feta a mà. Pasta de color gris-negrós a l'interior i a l'exterior marró clar. Desgreixant de mida mitjana. Superfícies interior i exterior allisades. (Fig. 12, núm. 6)
- Petita nansa d'orella, de secció ovalada, d'atuell petit o mitjà de ceràmica feta a mà. Pasta de color marró, amb desgreixant de mida mitjana. Superfícies interior i exterior allisades, del mateix color. (Fig. 12, núm. 5)
- Nansa de secció ovalada. Pasta de color marró, amb desgreixant mitjà. Superfície mal conservada. (Fig. 13, núm. 15)
- Fragment de mugró després de la paret d'un vas de ceràmica. Pasta i superfície de color marró clar. Desgreixant de mida mitjana. (Fig. 13, núm. 16)
- Vora de petit vas de ceràmica feta a mà, exvasada, convexa per l'exterior i de llavi arrodonit. Pasta de color marró, amb desgreixant petit. Superfície exterior allisada. (Fig. 13, núm. 17)
- Vora exvasada que possiblement formava part d'un gran plat-tapadora de ceràmica feta a mà,

amb el llavi apimat i arrodonit, lleugerament penjant. Pasta de color gris a l'interior i marró a l'exterior. Desgreixant mitjà. Superfície interior allisada, de color gris. Superfície exterior allisada, amb restes d'empremtes digitals. (Fig. 12, núm. 8)

- Fragment informe d'atuell mitjà de ceràmica feta a mà. Superfície exterior brunyida. Pasta de color gris, amb desgreixant mitjà.
- Fragment de làmina de sílex de color gris.
- Esclat, possiblement de calcedònia, de color beix.
- Esclat de sílex translúcid blanquinós.

A més dels fragments de ceràmica descrits, se'n trobaren 314 més sense forma ni decoració, molt petits, rodats i en general mal cuits.

La decoració de cordons llisos té una llarga tradició. La trobem des de la fàcies cardial del Neolític antic fins al Neolític final-Calcolític. Durant l'Edat del Bronze gairebé tots els cordons aplicats passen a ser decorats amb impressions o incisions. Els moments en què trobem més ben representats els cordons llisos són el Neolític antic i el Neolític final. En aquest darrer període solen estar disposats de forma horitzontal al voltant del vas i són d'una mida més gran, encara que també se'n troben de verticals units amb d'altres d'horizontals (per exemple, al jaciment veracià del Coll; MARTIN 1985), i els vasos solen estar poc atapeïts per aquesta decoració. En canvi, les ceràmiques del Neolític antic que presenten cordons llisos solen ser molt bigarrades, en alguns casos amb poc espai buit entre uns cordons i altres, de tal manera que un petit fragment ceràmic pot contenir-ne uns quants. En trobem tant de rectes com de curvilínies, verticals i horitzontals, però predominen els petits, probablement pessigats a la pasta i no pas aplicats. Els fragments trobats a l'Avenc presenten moltes semblances amb aquest segon grup.

En aquest jaciment tan sols hem pogut determinar l'orientació del fragment amb quatre cordons llisos verticals, a causa de la petita mida dels altres fragments. Trobem certes semblances amb la ceràmica de la Cova Mariver (TARRÚS 1979) i amb el vas núm. 1 de la Cova de l'Avellaner (BOSCH-TARRÚS 1990), tots dos pertanyents a la fàcies epicardial. Un altre fragment característic d'aquest moment, pel tipus de decoració atapeïda, que combina cordons verticals i horitzontals de poc relleu, seria el núm. 2 del nostre inventari. Aquest fragment té un paral·lel quasi idèntic a la Cova de les Ànimes (TEN 1980), dins d'un context epicardial. El fragment que presenta un cordó llis corbat, núm. 6, podria correspondre a la decoració en forma de «bigotis», decoració freqüent durant el postcardial.

Tant aquests materials com els altres cordons llisos provarien una ocupació durant el Neolític antic, fàcies

epicardial. El fragment amb acanalats amples i profunds també podria pertànyer a aquest moment, ja que les decoracions incises i acanalades són característiques d'aquesta fàcies. Les petites nanses també s'hi podrien incloure.

El fragment de vora exvasada i espatulada de color gris podria correspondre a una altra ocupació dels rocams durant el Bronze final/Ferro inicial. El fragment informe de superfície brunyida de color gris, podria ser també d'aquest moment.

Distingim, pel que hem vist, dos períodes segons la ceràmica trobada. La gran majoria de material seria del Neolític antic epicardial, a excepció d'uns pocs fragments que podrien datar-se en el període dels Camps d'Urnas.

Les característiques del rocam on es trobà el conjunt fan improbable que s'utilitzés com a hàbitat. Més aviat creiem que el material hauria estat arrossegat per l'acció de l'aigua, procedent d'algun lloc topogràficament més enlairat (el terreny aquí fa pendent) fins a dipositar-se en aquesta mena de gran clot entre roques que és l'Avenc. Un altre argument a favor d'aquesta hipòtesi és la gran quantitat de fragments de ceràmica petits i rodats que s'hi trobà. Cal afegir l'aparició d'un fragment ceràmic en una esclatxa de la roca que cobreix aquest cau, cosa que provaria un arrossegament de materials.

Bibliografia: LLEONART 1971

LA BALMETA (M-2/9) (DOSRIUS)

Amb aquest nom es va designar una petita paret rocosa, allargada i de poca alçada (no arriba als dos metres), que forma un lleuger desplom delimitant una petita plataforma estreta i allargada davant seu (fig. 16).

Es troba situada en el vessant de Dosrius, a una altitud de 398 metres, al mateix indret on s'ubica el Cau de la Serra Polsaruda, a pocs metres a l'est d'aquest abric. Les coordenades són les següents: lat. 41° 35' 31" 70, long. 2° 28' 29".

Aquest lloc, que no constitueix pròpiament un abric, es va inventariar com a possible jaciment quan es va comprovar que s'hi trobava ceràmica en superfície. A falta d'una excavació, no podem afirmar si es tracta d'un material in situ o si prové d'un altre lloc proper més elevat.

Del material que es recollí en superfície tan sols es conservaren uns fragments decorats que descrivim a continuació.

Materials arqueològics:

- Fragment de ceràmica feta a mà, corresponent possiblement a la part d'unió entre la panxa i la vora d'un atuell de mida mitjana, decorat amb quatre solcs horitzontals i paral·lels molt lleugers, quasi insinuats. Pasta de color gris, amb desgredant mitjà. Superfície exterior del mateix color, malmesa, amb restes de brunyit. Superfície interior també grisa i allisada, no tan ben acabada. (Fig. 17, núm. 1)
- Fragment d'un atuell mitjà o gran de ceràmica feta a mà, amb decoració de dos acanalats amples i paral·lels. Pasta de color marró fosc, amb desgredant mitjà. Superfície exterior polida, molt desgastada. La superfície interior és plena de ditades fetes en elaborar el recipient. (Fig. 17, núm. 2)
- Fragment que correspon a la inflexió vora-cos d'una urna de mida mitjana de ceràmica feta a mà. A la mateixa inflexió presenta un cordó aplicat amb impressions en diagonal. Pasta de color marró, amb desgredant gros. Superfícies interior i exterior molt mal conservades. Formaria part d'una urna de perfil en essa, tipus 13b d'Enriqueta Pons (PONS 1984). (Fig. 17, núm. 3)

La decoració plàstica de cordó imprès que sembla estrangular el coll del vas apareix en el Bronze final III (PETIT 1992-93). És una decoració molt freqüent en tots els jaciments d'aquests moments, que perdura fins a la Primera Edat del Ferro. També la trobem en el Cau de la Serra Polsaruda. En època ibèrica, aquest cordó imprès que envolta el coll es desplaça de la inflexió- vora-cos cap a la panxa del vas.

Els dos fragments brunyits amb decoració acanalada s'adscriuen globalment dins del món dels Camps d'Urnes.

Amb aquestes escasses dades tan sols podem proposar la utilització d'aquest rocam o d'un altre indret proper durant un moment avançat dels Camps d'Urnes.

Bibliografia: Inèdita.

LA COVA D'EN LLEONART (M-3/3) (SANT ANDREU DE LLAVANERES)

És un abric situat en el vessant de mar de la Serra Polsaruda, a una altitud de 375 metres, en el terme de Sant Andreu de Llavaneres i al costat mateix d'un corriol que devia ser utilitzat pels antics treballadors del bosc. Les coordenades són: lat. 41° 35' 34" 30, long. 2° 28' 47" 40.

Està constituït per una gran bola granítica que queda elevada pel fet de reposar sobre d'altres roques i no directament sobre el terra. Dues de les roques que fan de suport a aquesta pedra cobertora deixen un pas estret i elevat que serveix d'entrada a l'abric. L'espai interior resulta petit, però té una alçada superior a molts dels altres caus coneguts a la zona, cosa que és deguda precisament a aquesta elevació de la roca de coberta. El conjunt recorda la Cova de la Granota de Vilassar de Dalt. (Fig. 19).

La seva situació en un petit replà del terreny fa que sigui habitable sense gaires dificultats, com ho demostrà la troballa de materials arqueològics durant la seva excavació. A pocs metres, des d'unes roques que formen part del mateix aflorament granític (Roca del Camell, M-3/10), s'albira el vessant de mar de la Serralada Litoral.

Fou descobert en les prospeccions dels anys 1966-67 per R. Leonart, i seguidament es va excavar amb uns resultats més aviat pobres, però que demostren la utilització d'aquest rocam en la prehistòria.

Materials arqueològics:

- Fragment d'atuell mitjà-gran de ceràmica feta a mà amb unes lleus incisions disposades en bandes horitzontals i paral·leles. Pasta de color marró, amb desgredant de mida mitjana. Superfície exterior allisada. (Fig. 20, núm. 1)
- Fragment de fons pla d'un gran atuell de ceràmica feta a mà. Pasta de color marró-granatós, amb desgredant de mida mitjana. Superfícies interior i exterior allisades. (Fig. 20, núm. 2)
- 16 fragments informes i sense decoració de ceràmica feta a mà.
- 2 petits fragments de fauna.
- 1 petit fragment d'os possiblement cremat.
- 1 esclat de sílex de color gris-blancinós.

Amb aquest escàs material poca cosa podem dir sobre el moment d'ocupació de l'abric. El fragment de fons pla ens en podria indicar la utilització durant l'Edat del Bronze, moment en què aquests tipus de fons comencen a ser habituals.

Bibliografia: LLEONART 1971

EL CATAU DEL GORJABLANC (M-3/5) (SANT ANDREU DE LLAVANERES)

És un dels conjunts rocosos de majors dimensions. Es troba en el terme de Sant Andreu de Llavaneres i per tant en el vessant de mar de la Serra Polsaruda, a 390 metres d'altitud. Les seves coordenades són: lat. 41° 35' 34" 75, long. 2° 28' 44" 50.

El forma una enorme roca de coberta que s'apospenta molt més per la banda de ponent que no pas per la de llevant, on només ho fa en un sol punt, i li dona aspecte de pont. L'orientació segueix exactament l'eix nord-sud. La gran roca, que cobreix un espai útil de 16'59 m² presenta una curiosa formació de petites cúpules o cassoles invertides, que es disposen tot al llarg d'una esquerra que ressegueix la part inferior del bloc. Aquesta és una erosió pròpia dels materials granítics, en descartem un origen artificial ja que es diferencien clarament de les cassoles inscultrades. (Fig. 21 i 23).

El sòl d'aquest abric fa pendent, cosa que ha fet que els sediments antics hagin rodat muntanya avall. Únicament es veu un sector reservat a la banda oest, on curiosament hi ha una obturació intencional de l'espai que quedaria obert. El sistema de tancament d'aquest espai és la pedra col·locada en sec. L'excavació es va limitar a aquesta zona, ja que era el punt on es conservava més el sediment, pel fet de trobar-se en la part més arraconada. No s'hi observà cap mena d'estratigrafia, ja que els sediments eren del tot alterats per les arrels. La potència de terres no sobrepassava els 50 cm i consistia en argiles barrejades amb sorres aportades per l'escorriment de les aigües de la pluja.

Materials arqueològics:

- Fragment de vora recta i exvasada amb el coll i part del cos globular, d'un atuell de ceràmica feta a mà de mida mitjana, amb el llavi arrodonit. Diàmetre aprox. de la vora: 15'4 cm. Pasta de color marró clar a l'exterior i marró fosc a l'interior. Desgreixant mitjà-petit. Superfície exterior allisada. Superfície interior també allisada, de color marró i gris. (Fig. 22, núm. 1)
- Fragment de carena de vas de mida mitjana de perfil concavoconvex, de ceràmica feta a mà. Pasta de color marró fosc, amb desgreixant petit. Superfície exterior polida marró-ocre. Superfície interior no tan ben acabada. (Fig. 22, núm. 2)

A més d'aquests materials, es trobaren cinc fragments informes de ceràmica feta a mà.

Aquest abric ofereix bones condicions d'habitabilitat. Els fragments de ceràmica, malgrat que podrien haver rodat d'un altre lloc més elevat pel fort pendent que hi ha, creiem que indiquen un ús temporal del cau. És probable que la paret de pedres en sec correspongués a aquest moment; allí s'arracona el sediment que està fora del punt en què el sòl del Catau fa pendent i serveix per a desguassar les aigües provinents de punts més enlairats.

El fragment de vora exvasada correspon clarament a l'horitzó dels Camps d'Urnes. La carena de perfil concavoconvex té una cronologia molt àmplia. Al jaciment epicardial del Castellàs, que dista 1.240 metres en línia recta d'aquest cau, s'han trobat fragments molt semblants fins i tot en el poliment i color, però és un tipus que trobem en totes les èpoques des del Neolític antic fins al Bronze final. Només podem afirmar amb seguretat una ocupació de l'abric durant el Bronze final/Ferro inicial.

Bibliografia: LLEONART 1971

ALTRES MATERIALS SUPERFICIALS PROCEDENTS DELS SECTORS M-2 I M-3

Superficialment foren recollits alguns materials dispersos entre els rocams en la zona objecte del nostre estudi. Pel seu interès, sobretot cronològic, els descrivim a continuació.

- Fragment de plat/tapadora de ceràmica feta a mà. Per l'interior presenta una decoració de dos acanalats amples horitzontals i paral·lels i l'inici d'un tercer, a prop de la base. D'aquests, en diagonal en surten d'altres molt estrets i suaus agrupats en bandes. Pasta de color marró-gris. Superfície interior polida. Superfície exterior tan sols allisada, no tan ben acabada. Procedeix d'uns rocams molt propers al Mirador (M-2/2). (Fig. 18, núm. 1)
- Fragment de vora amb arrencament de nansa de ceràmica ibèrica feta al torn. Pasta de color taronja. Diàmetre de la vora: 10 cm. Procedeix de l'abric anomenat les Cambres (M-2/10), trobat superficialment. (Fig. 18, núm. 2)
- Fragment de base plana de ceràmica feta a mà. Pasta de color gris, amb desgreixant mitjà. Superfícies grises, malmeses. Trobat superficialment a les Cambres (M-2/10). (Fig. 18, núm. 3)
- Fragment de vora lleugerament exvasada amb llavi aplanat i part del cos d'un atuell mitjà de

ceràmica feta a mà. Envoltat el coll un cordó decorat amb impressions de diferent factura, de les quals n'hi ha unes de profundes i estretes, i altres d'aspecte arrodonit i poca fondària. Pasta de color marró clar, amb desgredant mitjà. Superfícies allisades del mateix color. Fou trobat superficialment en uns rocams propers a l'abric anomenat el Cuquet (M-3/7). (Fig. 24, núm. 1)

- Fragment de gran atuell de ceràmica feta a mà, decorat amb dos cordons llisos convergents. Pasta de color marró, amb desgredant gros. Superfícies interior i exterior mal conservades, que no permeten de veure l'orientació de la peça. Trobat superficialment a prop del Cau dels Castanyers (M-3/12). (Fig. 24, núm. 2)

5 - EL CAU DE LA SERRA POLSARUDA (M-2/4): UBICACIÓ, TIPOLOGIA I ANTECEDENTS

UBICACIÓ

El jaciment es localitza en el veïnat de Banyamars, que forma part del municipi de Dosrius, a prop del límit amb Sant Andreu de Llavaneres. Segons el Mapa Topogràfic de Catalunya a escala 1:5000 esmentat anteriorment, es troba a les següents coordenades geogràfiques: lat.:41° 35' 31" 90 i long.:2° 28' 28" 30. Altitud: 395m.

S'ubica en el vessant nord-oest del Turó de l'Avi, l'altitud màxima del qual és de 425 metres. El jaciment s'emplaça quasi a tocar la corba de nivell dels 400 metres, en un punt alterós de l'estrep del Polseruc o Serra Polsaruda (vegeu plànol general de situació a la fig. 2), estreb que forma part del conjunt de turons que aplega la Serra del Montalt. Precisament, per la mateixa situació sobrelevada, el Cau es troba en una àrea de fort pendent amb obertura vers la vall de la Riera de can Llibre, subsidiària de l'extensa conca hidrogràfica de la Riera d'Argentona. S'inclou dins la propietat de can Rogent de Banyamars.

Per accedir al jaciment cal sobrepassar el coll de Can Tintorer i anar pocs metres més enllà seguint el camí que mena a la Font del Mal Pas. En una cruïlla trobem: a l'esquerra el camí de can Rogent, que és a 750 metres de distància en línia recta; a la dreta, un corriol s'enfila vers una pedrera abandonada. Seguint-lo, a menys de cinquanta metres ens hem d'emboscar cap a la dreta, on a mig pendent s'albira el conjunt rocós on apareix el Cau.

Actualment, l'M-2/4 està envoltat d'alzines, roures i pins pinyoners aquests, però, en menys quantitat. L'arbrut més nombrós és el cirerer d'arboç, que conviu amb el bruc. L'orientació condiciona un ambient humit i fred poc confortable a l'hivern.

TIPOLOGIA DEL JACIMENT

El jaciment es troba enmig d'un gran conjunt de roques anomenades en ocasions caos granítics, les característiques de les quals ja hem donat anteriorment. Aquesta singularitat es reflecteix en l'aixecament topogràfic (vegeu fig. 25 i 26)

En el fort pendent i en direcció a la carena, s'observen dues àrees d'amuntegament de roques a banda i banda del Cau, el qual es recolza en la de l'esquerra. Part del terra està constituït per una roca plana que obtura el Cau per davant i reté els sediments. La pedra de coberta es troba partida pels picapedrers; originàriament devia cobrir un espai considerable (aproximadament 5,5 m²). L'altura útil és de 2 metres a l'entrada i la mínima, de 1,20 metres a l'interior. (Fig. 27, 42 i 43)

ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS

La campanya de prospeccions de l'any 1966 va donar lloc a la descoberta de diversos jaciments en aquest sector. Els més propers són el Mirador (M-2/2), a menys de 25 metres del Cau, i l'Avenc (M-2/3). Malgrat la proximitat que presentaven respecte del Cau, aquest no va excavar-se fins que es va descobrir al cap de 23 anys.

Al començament de l'any 1989, el propietari dels terrenys on es troba va ordenar una estassada del sotabosc, cosa que facilitava l'accés a l'àrea. Membres de l'Arxiu Històric Municipal de Dosrius, alertats d'aquesta activitat forestal, varen descobrir una sèrie de roques amb formes curioses, i varen avisar al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Al cap de poc temps publicaren aquells vestigis a la revista local «El Comú» (ALSINA-JUBANY 1989). Les mateixes autores apuntaren la possibilitat que algunes de les grans pedres, en formar cavitats, poguessin haver estat habitades durant els temps prehistòrics. Una posterior visita al lloc ens va fer adonar de la presència superficial de ceràmica feta a mà a l'entorn del Cau. Aquest va ser el punt d'inici de la intervenció arqueològica duta a terme a la tardor del mateix any 1989, després d'haver obtingut el permís d'excavació per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

6-LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CAU DE LA SERRA POLSARUDA. CAMPANYA 1989-1990.

MOTIU I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ

L'oportunitat que representava la troballa del Cau de la Serra Polsaruda (M2/4) era irrepetible. L'àrea havia estat molt fructífera en troballes feia gairebé 20 anys i ara (1989) se'ns ofería la possibilitat de revisar les anteriors investigacions a través d'una nova excavació. De fet, l'interès de tornar a investigar la zona ja l'havia despertat l'estudi dels materials procedents d'un dels jaciments del Montalt excavat l'any 1966, conegut com el Castellàs o Rocs de Sant Magí (M-4/5). El treball s'havia fet públic l'any 1982 (LLEONART 1982-83) i motivà posteriorment un seguit d'intervencions arqueològiques destinades a extreure un millor coneixement d'aquest singular jaciment (campanya de l'any 1986 dirigida per Josep Bosch i Josep Mª Miró, i campanya de l'any 1992 dirigida per Xavier Clop). En un principi les prospeccions al Montalt havien detectat, de forma genèrica, ceràmica que es considerava arcaïtzant, barrejada amb ceràmica del Bronze final-Ferro inicial. Amb el reestudi del Castellàs o Rocs de Sant Magí, ens trobàrem que aquell conjunt granític tancat per murs de pedra seca que unien els espais entre roques reculava la cronologia, perquè, segons el conjunt homogeni de ceràmiques exhumades, se situava en el Neolític antic epicardial. Per tant, les conclusions inicials de les prospeccions de 1966 (LLEONART 1971) començaven a ser objecte de revisió.

Amb el Cau, se'ns obria la perspectiva d'aplicar una metodologia específica per a excavacions prehistòriques i a la vegada esbrinar la seva adscripció cronològicocultura. S'intuïa la possibilitat de comprovar una hipòtesi que se'ns va plantejar amb la revisió del material dels Rocs de Sant Magí (M-4/5). És a dir, que els caus granítics del Montalt fossin llocs poblats, diacrònicament, del Neolític en endavant. Els Rocs de Sant Magí són un exemple clar d'ús exclusiu durant el període epicardial, mentre que d'altres llocs, com la Cova de can Caimel, eren utilitzats durant el Bronze final-Ferro inicial. Calia comprovar, també, la possibilitat de trobar la reocupació d'un mateix jaciment en diversos períodes, com ja s'havia vist d'una manera o altra amb el Mirador (M-2/2).

PROGRAMA DE TREBALLS I METODOLOGIA EMPRADA

En un principi es va concedir el permís d'excavació d'urgència en règim de codirecció a Robert Lleonart i Casadevall i Imma Bassols i Fernández durant els caps de setmana dels mesos de novembre i desembre de 1989, que va ser perllongat fins al mes de març de 1990, vistes les necessitats del moment (un total de 43 dies hàbils d'excavació). L'efectiu de què es disposava era un equip de persones vinculades a la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, i a més alguns estudiants (6). Posteriorment, quan de la intervenció es passà a la fase d'estudi, vàrem tenir la col.laboració de professionals que des de la seva òptica ens donaren valuosos consells i opinions (7).

Els primers treballs varen consistir en la neteja i desbrossament de l'entorn del Cau. Ens interessava, per realitzar l'aixecament topogràfic particularitzat del Cau i dels rocams que l'emmarcaven, que aquests quedessin a la vista i es poguessin reflectir en tota la seva magnitud en l'alçat i planta del dibuix topogràfic. També vàrem dibuixar l'alçat i la planta de l'interior del Cau abans d'iniciar-ne l'excavació (vegeu fig. 27 i 28).

Aprofitant els treballs topogràfics va fer-se una recerca superficial en els rocams propers al Cau. Així, al costat esquerre i en una posició sobre-elevada vàrem trobar un petit refugi, que inventariàrem amb el nom de les Cambres (M-2/10), on vàrem recollir en superfície alguns fragments de ceràmica que van alertar-nos de l'existència d'un jaciment potencial veí que podria tenir-hi correspondència.

Un cop fetes aquestes tasques preliminars i ja avançat el primer permís, es va procedir finalment a l'excavació. Ens centràrem en el sector que ofería més possibilitats, és a dir, la part aixoplugada per la roca de coberta i, per extensió, el sediment situat davant seu. Els espais adjacents a l'àrea escollida s'excavaren de forma col.lateral, i es deixaren, en alguns casos, per a l'últim moment (quadres B, C i E). Precisament, una d'aquestes àrees (quadres C4 i B4) no es pogué excavar durant un temps, ja que un fragment de roca ho impedia. Aquest havia format part del sostre de l'abric i havia estat partit pels picapedrers, perquè s'hi observaven encara les marques de les falques o tascons utilitzats. Aquesta circumstància no es donava només en aquest jaciment, ja que el Mirador (M-2/2) havia sofert també aquestes explotacions (cal recordar, a més, la pedra situada una mica més avall d'aquests jaciments). Per a d'enretirar la roca vam comptar amb la col.laboració del Sr. Barbany i el seu fill, picapedrers d'Òrrius, que ens comentaren que aquella explotació no reculava més enllà dels vint anys.

L'excavació pròpiament dita s'inicià pel desembre de 1989, i finalitza el mes de març de 1990. A final de març, en quan s'exhaurir el permís d'excavació, encara quedaven alguns quadres pendents d'intervenir, a hores d'ara encara ben visibles (queda per acabar el quadre C4, i per encetar els B4, E4 i E5).

En l'excavació s'aplicà el mètode Laplace, força utilitzat en excavacions prehistòriques. En primer lloc s'establí el nivell zero pel sistema dels vasos comunicants. Seguidament es dividí l'àrea en quadres de metre per metre, cadascun dels quals s'aprofundia en talles de 10 centímetres, a fi d'agilitzar la coordinació dels materials. El rengle de quadres prioritari en la intervenció foren els sis que porten la lletra «D», situats en l'eix del Cau i que proporcionaren la major part del material arqueològic.

L'ESTRATIGRAFIA

L'àrea que es va quadrificar era situada tant a sota de la roca de coberta com a l'exterior, on una altra pedra feia de plataforma i retenia el sediment. Com veurem més endavant, la mateixa disposició de les roques que configuraven el Cau explica la retenció de les terres. Excavàrem un total d'11 quadres (vegeu el plànol de l'àrea d'excavació a la fig. 27).

Amb relació a la disposició del rocam que forma el Cau es diria que tant la roca de base com la de coberta són dues grans roques exemptes, despreses d'un conjunt granític de majors dimensions. Suposem que l'entitat rocosa bàsica, que forma el subsòl i de la qual es degueren desprendre les dues grans roques, prové del conjunt que anomenem roca lateral.

Vàrem observar només tres nivells estratigràfics. Un primer nivell superficial, on destacava el component húmic acompanyat de material arqueològic barrejat, era de poca entitat, tan sols uns 2 o 5 centímetres de potència segons el lloc.

Seguidament es trobà l'estrat arqueològic, compost de terra sorrenca i compacta, especialment en els quadres a cobert. Era de color marró fosc, variant a un to més vermellós com més s'aproximava a la roca mare. En tot aquest estrat s'havia format una consistent xarxa d'arrels que arribaven a partir i fins i tot separar fragments de ceràmica d'un mateix atuell. En alguns moments s'observaren clapes més fosques de terra, que interpretem com a trossos d'arrels descompostes. També es trobaren petits carbons dispersos, sense possible interpretació arqueològica de conjunt. De la mateixa manera detectàrem petites bossades d'un to més groguenc (quadre D4, en contacte amb el nivell superficial), sense que això suposés un canvi en la

composició de les sorres, ni diferència respecte del material arqueològic del segon estrat. Aquestes bossades i clapes, pel fet de ser de poca entitat, no tenen número estratigràfic però els tenim assenyalats. El gruix del segon estrat oscil·lava entre 45 i 85 centímetres de potència segons el lloc. Els seus límits depenien de l'àrea excavada. Així, en els quadres D5, D6, E3 i part del D4 el límit estava marcat per la roca lateral, que en el moment de l'excavació anomenàrem roca mare. En canvi, en els quadres B2, B3, C2, C3, D2 i part del D3, aquest corresponia a la roca que feia de base o plataforma.

Finalment, en certs punts del quadre D3 trobarem que aquest segon estrat limitava amb un altre nivell, el tercer estrat, de composició sorrenca granulosa, color vermellós i aspecte humit. Aquest sediment no antròpic se situava en un punt obert on no arribaven a encaixar la roca lateral i la que feia de plataforma.

En aquest segon estrat trobem una barreja de materials de diferents èpoques. L'estudi de la ceràmica ens dóna a entreveure com a mínim dos moments d'ocupació. Creiem que en el darrer moment, i donada la migradesa de l'espai, fóra probable que les anteriors restes d'habitació es barreassin i fins i tot s'eliminassin parcialment. La majoria dels materials més antics es troben en els quadres més interiors, sota aixopluc de la roca cobertora, però també els trobem dispersos en quadres més exteriors. A la meitat superior de l'estrat hi ha una barreja important de materials de les dues fases, però a les talles més profundes hi ha materials de l'etapa antiga sense una presència clara de materials de la fase més moderna (per exemple, a les talles 6, 7 i 8 del quadre D5, vegeu secció amb la situació dels materials per talles a la fig. 28). Encara que en menor grau, el nivell superficial on trobem materials també sembla indicar la barreja provocada en moments recents per part dels picapedrers, carboners, caçadors, etc.

En la formació d'aquest estrat i la consegüent barreja de materials hi devien intervenir els següents factors:

- La utilització del Cau en la fase prehistòrica més moderna degué produir l'alteració del sediment d'una ocupació prèvia, de manera que es degué barrejar el material modern amb el de la fase més antiga.
- Les nombroses arrels degueren contribuir a aquesta barreja de materials.
- Alguns materials també podrien ser presents al Cau per rodament des de punts més elevats, ja que aquest és obert pel costat nord, on hi ha la roca lateral. Aquest fenomen degué ser important a la zona: la presència de materials arqueològics

a l'Avenc (M-2/3) és difícil d'explicar en un cau pràcticament inhabitable si no és per la seva situació en un pendent pronunciat. A més, en tot el vessant en pendent per davant del Cau es troba material arqueològic superficial.

A tall d'hipòtesi apuntem que l'origen natural de l'acumulació de terres en el Cau era inevitable per la forma de falca de la confluència de les roques lateral i de plataforma. Les terres procedents del pendent superior, arrossegades per les pluges, ja eren suficients per anar cobrint aquell punt d'unió de les roques. L'aportació eòlica era possible, potser no tan freqüent i no prou important per a crear tot un nivell. Les bossades de terres més groguenques podien ser motivades per aquest tipus d'aportació, encara que també pogués ser degut a un origen no mecànic, com per exemple una reacció edafològica.

Cal remarcar que els materials es concentren majoritàriament en els quadres D6 i D5, precisament situats a la part més protegida i reservada. A mesura que ens allunyem d'aquesta àrea i anem cap a l'exterior la quantitat va disminuint gradualment. Tanmateix continua essent la disposició mateixa de les roques la que afavoreix la retenció dels materials a la part més interna.

ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS. DESCRIPCIÓ I INVENTARI

El material recuperat ha estat bàsicament la ceràmica, molt fragmentada i en gran quantitat (87,5%), elements lítics i carbons. Aquests dos darrers grups els trobem escassament representats en comparació de la ceràmica (10,3% i 1,8%, respectivament). Cal destacar una quasi total absència d'ossos animals o humans i d'elements vegetals; només han aparegut quatre fragments d'ossos pertanyents a microfauna (0,25%) i material vegetal (0,12%), i no s'ha recuperat cap mena de metall ni malacologia malgrat la proximitat del mar.

La ceràmica esdevé el material més interessant a l'hora de fer l'estudi, seguida dels elements lítics. D'entre aquests distingim els de mida petita, que són sílex i jasips, i els més grans de possible ús industrial, com els còdols de riera o les pedres locals de cares llises. L'escassetat de carbons exhumats i la presència d'arrels carbonitzades desaconsellen de fer-ne l'anàlisi radiocarbònica per a obtenir una cronologia absoluta del jaciment que d'altra banda creiem innecessària, atesa la barreja de materials de diferents èpoques en l'únic nivell que ha proporcionat material arqueològic.

Seguidament passem a fer una descripció dels materials més significatius, començant per la ceràmica

i continuant pels elements lítics. Referent a la ceràmica descriurem en primer lloc les formes (vores, vores decorades, elements de premsió i bases), i en segon lloc els fragments informes decorats (decoració plàstica i decoració incisa). Quant als elements lítics, descriurem primer els de mida mitjana per a acabar amb els de petites dimensions.

Els material ceràmics - inventari

Els fragments que descrivim a continuació corresponen a ceràmica feta a mà, sense que hàgim identificat cap fragment fet a torn.

- Vora de vas mitjà, còncava a l'interior, amb el llavi aprimat i lleugerament arrodonit. Pasta marró, amb desgreixant gruixut. Paret externa marrons. Superfície interior mal conservada i exterior allisada. Referència M2/4-90-156, quadre D3, talla 4. (Fig. 29, núm. 1)
- Vora exvasada i convexa per l'exterior de bol de petites dimensions, amb el llavi pla lleugerament arrodonit. Pasta rosada, de desgreixant mitjà. Superfícies externes no gaire ben conservades. Referència M2/4-90-251, quadre D5, talla 2. (Fig. 29, núm. 2)
- Vora de vas petit, exvasada, còncava a l'interior i amb el llavi arrodonit i engruixit. Pasta grisa, amb desgreixant petit. Superfície grisa, malmesa. Referència M2/4-90-142, quadre D3, talla 3. (Fig. 29, núm. 3)
- Vora de petit vas, possiblement un bol, exvasada i amb el llavi arrodonit. Pasta de color gris. Desgreixant petit i mitjà. La cara exterior és grisa i allisada i la cara interna es troba mal conservada. Referència M2/4-90-321, quadre D6, talla 1. (Fig. 29, núm. 4)
- Vora exvasada de vas de petites dimensions, amb el llavi arrodonit i lleugerament desplaçat vers l'exterior. Pasta ocre amb desgreixant petit i mitjà. Les superfícies interior i exterior són malmeses. És de parets primes. Referència M2/4-90-362, quadre D6, talla 5. (Fig. 29, núm. 5)
- Vores d'un mateix vas de petites dimensions, lleugerament exvasat i amb el llavi aprimat. Pasta grisa amb desgreixant petit. Superfícies grises que possiblement havien estat brunyides. Probablement correspondrien a urnetes com les aparegudes a la Cova d'en Pau III (fig. 5; TARRÚS-BOSCH 1990), o a les urnes de la Fonollera (Fig. 1, 1; PONS 1977). Referència M2/4-90-266 A i B, quadres D5, talla 4. (Fig. 29, núm. 6 i 8)

- Vora de vas de petites dimensions de perfil còncau a l'interior, amb el llavi aprimat i arrodonit. Pasta grisa, amb desgreixant petit. Superfícies grises, gairebé brunyides. Referència M2/4-90-205, quadre D4, talla 4. (Fig. 29, núm. 7)
 - Vora d'atuell de petites dimensions amb el llavi aprimat i arrodonit. Pasta vermellosa amb el desgreixant petit. Superfície exterior allisada, especialment ben conservat a la superfície interior. Referència M2/4-90-268, quadre D5, talla 4. (Fig. 29, núm. 9)
 - Vora de possible bol de petites o mitjanes dimensions de perfil lleugerament en essa i amb el llavi aprimat. Pasta de color marró fosc, de bona coccio, amb desgreixant petit. Presenta les dues cares polides. Referència M2/4-90-307, quadre D5, talla 7. (Fig. 29, núm. 10)
 - Vora de possible bol de dimensions mitjanes, exvasat, lleugerament còncau a l'interior amb el llavi arrodonit. Pasta de doble coloració, gris i marró. Desgreixant gruixut i mitjà. La cara externa es troba malmesa i la interior és allisada. Referència M2/4-90-345, quadre D6, talla 3. (Fig. 29, núm. 11)
 - Vora de vas de dimensions entre petites i mitjanes, amb el llavi arrodonit i lleugerament tombat cap a l'exterior. Pasta vermellosa amb desgreixant petit i gros. Polit a l'exterior, que és de color marró-vermellós. Referència M2/4-90-285, quadre D5, talla 5. (Fig. 29, núm. 12)
 - Vora exvasada de vas de mitjanes dimensions, lleugerament engruixida de forma irregular a la part externa i amb el llavi pla. El perfil és convex a l'interior. Pasta de color marró, de bona coccio, amb desgreixant petit-mitjà i superfícies externes allisades. Referència M2/4-90-300, quadre D5, talla 7. (Fig. 29, núm. 13)
 - Vora de vas mitjà, amb el llavi engruixit irregularment a la cara externa. Pasta de color marró fosc, amb desgreixant mitjà. Parets exteriors de color ocre, polides. Referència M2/4-90-289, quadre D5, talla 6. (Fig. 29, núm. 14)
 - Vora de vas de dimensions entre petites i mitjanes, exvasada i amb el llavi pla. Pasta gris-marró, amb el desgreixant petit i mitjà. Parets exteriors ben polides, de color ocre. Referència M2/4-90-283, quadre D5, talla 5. (Fig. 29, núm. 15)
 - Vora de possible plat de dimensions mitjanes, recta, exvasada i amb bisell marcat al llavi. A l'interior i per sota del bisell presenta un acanalat ben marcat i l'inici d'un segon. Pasta gris-marró, amb desgreixant gros i mitjà. Superfícies allisades. Podria formar part d'un plat com els núm. 5, 6 i 7 de la fig 28 de can Cortès (ROVIRA-PETIT 1996).
- S'assembla també al fragment de la fig. 6.4 de la Cova d'en Pau IV (TARRÚS-BOSCH 1990). Referència M2/4-90-352, quadre D6, talla 3. (Fig. 29, núm. 16)
- Vora exvasada i còncau per l'interior amb el llavi pla de vas de mitjanes dimensions, amb restes de l'arrencament del coll. Pasta marró-grisa. Superfície exterior de color marró-vermellós allisada i la interior grisenca amb restes de les empremtes dels dits. Desgreixant petit i bona coccio. Té certa similitud amb la forma de la làmina 4,2 de la Fonollera (PONS 1977). Referència M2/4-90-400, perfil dels quadres D6 i C6. (Fig. 29, núm. 17)
 - Vora de bol o urna, exvasada, còncau a l'interior i amb bisell al llavi. Pasta grisa amb desgreixant petit. Superfícies mal conservades. Té similituds amb la vora de la làmina 9,3 de La Fonollera, així com amb el llavi d'una urneta del mateix indret (figura, 2,2; PONS 1977). Referència M2/4-90-346, quadre D6, talla 3. (Fig. 29, núm. 18)
 - Vora de plat mitjà exvasada i amb el llavi bisellat a l'interior seguit d'un aprimament. Pasta de color gris-marró, amb desgreixant petit. Superfícies marrons, la interior allisada i l'exterior mal conservada. Referència M2/4-90-394, quadre E3, talla 8. (Fig. 29, núm. 19)
 - Vora d'un gran plat exvasat, amb el llavi arrodonit i aprimat, que forma a l'interior un engruiximent seguit d'un solc marcat. Per l'exterior el perfil és convex. El diàmetre de la vora és de 30 cm. Pasta vermellosa i grisa amb desgreixant mitjà. Superfícies grises, amb restes de brunyit a l'interior, i l'exterior mal conservat. La pasta i color són semblants als fragments d'urna M2/4-90-327, 409 i 273-274-275-278-279. Formalment presenta alguna similitud amb l'exemplar de la làmina 10,2 de la Fonollera (PONS 1977). També s'assembla als exemplars de les fig. 123.12 i 123.15 de Baous de la Salle, Bize (Aude) i als de les fig. 122.9 i 122.10 de Roc de Conilhac, Gruissan (Aude), aquests datables en el Bronze final IIIA (GUILAINE 1972). Referència M2/4-90-273, quadres D5, talla 4. (Fig. 30, núm. 20)
 - Vora d'atuell o plat de dimensions mitjanes, exvasada i amb el llavi bisellat. Diàmetre de boca: 24 cm. Pasta de color gris, amb desgreixant mitjà. Superfície interna grisa allisada. Superfície exterior mal conservada, no s'observa acabat però té restes de pàtina de color marró-grisenc. Té similituds amb la fig. 7 de la Cova d'en Daniel de Capafonts (VILASECA 1963). Referència M2/4-90-344, quadre D6, talla 3. (Fig. 30, núm. 21)
 - Vora de petit vas sense decorar de perfil còncau per dintre, exvasada, amb el llavi arrodonit i

desplaçat a l'exterior. Diàmetre aproximat de 16 cm. Pasta vermellosa, de desgredant mitjà. Parets externes polides de color marró vermellós. És similar a les vores de les làm. 11.1 i 11.3 de la Fonollera (PONS 1977). Referència M2/4-90-221, quadre 4, talla 5. (Fig. 30, núm. 22)

- Vora d'atuell mitjà, recta i amb el llavi bisellat. Presenta una decoració de dos acanalats suaus, paral·lels i verticals, i dos més d'horizontals i paral·lels al llavi. Pasta vermellosa i grisa, amb desgredant mitjà. Superfície interior polida vermellosa i l'exterior grisenca i allisada. Referència M2/4-90-297, quadre D5, talla 6. (Fig. 30, núm. 23)

- Vora de gran atuell quasi recta, amb una lleugera inclinació vers l'exterior. El llavi és pla, decorat amb impressions en diagonal. Per sota es troba un cordó horitzontal gruixut, ample, pla i decorat amb digitacions molt marcades. Pasta grisenca, amb desgredant gros. Superfície exterior vermellosa o ataronjada, mal conservada. Superfície interior grisa. Té certa semblança al model de la fig. 8,7, atribuït al Bronze mitjà, de la Cova de Pau V a Serinyà (TARRÚS-BOSCH 1990) i també a la fig. 61,5 de la Cova Pétite Caougne de Niaux i a la fig. 76,15 de la Station du Roc de Conilhac a l'Aude (nivell inferior, Bronze recent) (GUILAINE 1971). Referència M2/4-90-263, quadre D5, talla 5. (Fig. 31, núm. 24)

- Vora d'atuell de mida mitjana, exvasada, lleugerament còncava a l'interior, amb arrencament de coll i amb bisell al llavi. Està decorat amb incisions ordenades en diagonal a la part exterior del llavi. Pasta de color marró-gris, amb desgredant petit. Superfície marró malmesa a l'exterior, i gris i polida per l'interior. Referència M2/4-90-220, quadre D5, talla 5. (Fig. 31, núm. 25)

- Vora de vas de mida mitjana, exvasada i de llavi apimat, on hi ha una decoració feta amb impressions desordenades. Pasta marró clar, amb desgredant gruixut. Parets allisades. S'assembla a la vora de la làm 11,3 de la Fonollera (PONS 1977), aquesta però sense decorar. Referència M2/4-90-149, quadre D3, talla 4. (Fig. 31, núm. 26)

- Vora de vas mitjà recta, amb el llavi arrodonit, lleugerament engruixida a l'exterior i decorada amb incisions disposades en paral·lel a la part exterior del llavi. Pasta marró fosc, amb desgredant gros. Superfície exterior allisada i la interior mal conservada. Referència M2/4-90-382, quadre E3, talla 4. (Fig. 31, núm. 27)

- Vora recta de gran atuell amb el llavi pla engruixit i molt desenvolupat vers l'exterior. És decorat tant a la part plana superior del llavi com a l'exterior amb

ditades irregulars. De la vora sorgeix un mugró allargat, una mica desfigurada per les impressions de ditades. Diàmetre aproximat: 28 cm. Pasta marró-gris, amb desgredant mitjà. Superfície molt rodada. Referència M2/4-90-1, nivell superficial. (Fig. 31, núm. 28)

- Fragment de base plana amb taló d'atuell petit. Pasta grisa, amb desgredant gros. Superfícies mal conservades. Referència M2/4-90-141, quadre D3, talla 3. (Fig. 32, núm. 29)

- Fragment de base plana d'atuell petit. Pasta grisa de desgredant mitjà, amb la superfície exterior polida del mateix color i la interior mal conservada. Referència M2/4-90-395, quadre E3, talla 8. (Fig. 32, núm. 30)

- Fragment de base plana d'atuell petit o mitjà. Pasta vermellosa a l'exterior i grisa a l'interior, amb desgredant gros. Superfícies mal conservades. Referència M2/4-90-7, superficial. (Fig. 32, núm. 31)

- Fragment de base plana amb taló d'atuell petit. Pasta marró-grisa, amb desgredant gros. Superfícies mal conservades. Referència M2/4-90-8, superficial. (Fig. 32, núm. 32)

- Fragment de base de peu anular, d'atuell petit-mitjà. Pasta de color marró fosc, amb desgredant gros. Superfície interior allisada i l'exterior mal conservada. Diàmetre del peu: 8 cm. És similar al fragment de la làmina 16,2 de la Fonollera (PONS 1977). Referència M2/4-90-155, quadre D3, talla 4. (Fig. 32, núm. 33)

- Fragment de base plana d'atuell gran o mitjà. Pasta vermellosa a l'exterior i grisenca a l'interior, amb desgredant gros. Superfície interior grisa i l'exterior amb acabat plàstic rugós. Diàmetre de la base: 13,5 cm. Referència M2/4-90-180, quadre D3, talla 7. (Fig. 32, núm. 34)

- Fragment de nansa de cinta pertanyent a un atuell de dimensions mitjanes o petites. Pasta grisa, amb desgredant petit. Peça malmesa. Referència M2/4-90-324, quadre D6, talla 1. (Fig. 33, núm. 35)

- Gran mugró no decoratiu, emprat com a element de pressió d'un atuell de grans dimensions. Pasta vermellosa ataronjada, desgredant mitjà i superfície exterior allisada. Referència M2/4-90-350, quadre D6, talla 3. (Fig. 33, núm. 36)

- Arrencament de nansa de cinta d'atuell mitjà-gran. Pasta marró, desgredant mitjà-gros i superfície allisada del mateix color. Referència M2/4-90-358, quadre D6, talla 4. (Fig. 33, núm. 37)

- Arrencament de nansa de secció ovalada d'atuell de mida mitjana. Pasta vermelloso-grisenca, amb desgredant gros. Superfície interior grisa allisada i exterior vermelloso mal conservada. Referència M2/4-90-276, quadre D5, talla 4. (Fig. 33, núm. 38)
- Arrencament de nansa de cinta d'atuell petit. Pasta marró-grisa amb desgredant mitjà, i superfície exterior allisada del mateix color. Referència M2/4-90-421, quadre C4, talla 5. (Fig. 33, núm. 39)
- Arrencament de nansa de secció ovalada d'un atuell mitjà. Pasta vermelloso-ataronjada, amb desgredant mitjà-gran. Està força malmesa. Referència M2/4-90-328, quadre D6, talla 1. (Fig. 33, núm. 40)
- Fragment de nansa de cinta molt ample corresponent a un atuell de grans dimensions, decorat amb tres bandes de petites impressions a la part plana i una banda més a cada costat, semblant a un puntillat ovalat. Pasta grisenca, amb desgredant petit i superfície externa molt ben polida. A la Cova dels Maquis de Gallifa es trobà una nansa més petita amb idèntica decoració, si bé no se li atribueix cap cronologia concreta (ROVIRA et al. 1992). Referència M2/4-90-330, quadre D6, talla 1. (Fig. 33, núm. 41 i fig. 47)
- Fragment informe d'atuell mitjà-gran, decorat amb un petit mugró circular. Pasta vermell-grisa, amb desgredant mitjà. Superfícies polides. Referència M2/4-90-310, quadre D5, talla 8. (Fig. 34, núm. 42)
- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat possiblement amb un mugró decoratiu molt malmès. Pasta grisa, amb desgredant gros. Superfícies malmeses. Referència M2/4-90-386, quadre E3, talla 6. (Fig. 34, núm. 43)
- Fragment informe d'atuell mitjà-petit, decorat amb un mugró decoratiu allargat, del qual només es conserva la meitat. Pasta grisa, amb desgredant mitjà. Superfície marró-vermelloso allisada a l'exterior, mentre que la interior es troba malmesa. Referència M2/4-90-381, quadre E3, talla 4. (Fig. 34, núm. 44)
- Fragment informe de gran atuell decorat amb un cordó llis recte de secció arrodonida. Pasta marró-vermelloso a l'exterior i grisa a l'interior, amb desgredant gros. Superfícies malmeses. Referència M2/4-90-252, quadre D5, talla 2. (Fig. 34, núm. 45)
- Fragment informe de gran atuell decorat amb un cordó llis recte i horitzontal de secció triangular arrodonida. Pasta marró vermelloso, amb desgredant petit. Superfícies allisades del mateix color. Referència M2/4-90-329, quadre D6, talla 1. (Fig. 34, núm. 46 i fig. 44)
- Fragment informe d'atuell mitjà-gran, decorat amb un cordó llis vertical a partir del qual en surt un altre d'horitzontal. Els cordons són de secció triangular arrodonida. Pasta marró-grisa, amb desgredant mitjà. Superfícies allisades de color marró. Referència M2/4-90-420, quadre C4, talla 5. (Fig. 34, núm. 47)
- Fragment informe d'atuell mitjà decorat amb un cordó llis corbat de secció arrodonida. Pasta marró-grisa, amb desgredant mitjà. Superfícies llises de color marró-ocre. Presenta similituds amb la peça núm. 1 de l'Avenc (M2/3, fig. 2). Referència M2/4-90-335, quadre D6, talla 2. (Fig. 35, núm. 48)
- Fragment informe d'atuell mitjà decorat amb un cordó llis, recte i de secció arrodonida. Pasta marró, amb desgredant gros. Superfície exterior marró, mal conservada. Referència M2/4-90-265, quadre D5, talla 4. (Fig. 35, núm. 49)
- Fragment informe d'atuell mitjà-petit, amb l'arrencament d'un possible cordó recte de secció arrodonida. Pasta marró, amb desgredant mitjà. Superfície exterior allisada de color marró i la interior malmesa. Referència M2/4-90-323, quadre D6, talla 1. (Fig. 35, núm. 50)
- Fragment informe d'atuell mitjà-gran, decorat amb un cordó llis corbat de secció arrodonida. Pasta marró-grisa, amb desgredant gros. Superfícies molt malmeses. Referència M2/4-90-6, superficial. (Fig. 35, núm. 51)
- Fragment amb arrencament de nansa des d'on surt un cordó llis corbat de secció triangular. Pasta marró-vermelloso, amb desgredant de mida mitjana. Superfícies allisades, marró clar l'exterior i marró fosc la interior. La decoració en «cresta» o «bigotis» és habitual en la fàcies Montboló (Cova del Encantats; TARRÚS 1979-80) o en la fàcies Molinot (MESTRES 1981), dels inicis del Neolític mitjà. Hi ha paral·lels amb idèntica disposició de nansa i cordó llis a la Cova de l'Or de Sant Feliu de Llobregat (Fig. 5.8 i 5.5)(GRANADOS 1981). Referència M2/4-90-336 i 337, quadre D6, talla 2. (Fig. 35, núm. 52)
- Fragment informe d'atuell mitjà-gran, decorat amb un cordó llis, recte i aplanat. Pasta marró-gris, amb desgredant gros. Superfície externa de color marró clar allisada. Superfície interna de color marró fosc també allisada. Referència M2/4-90-326, quadre D6, talla 1. (Fig. 35, núm. 53)
- Fragment informe d'atuell de dimensions mitjanes, decorat amb un cordó llis molt malmès. Pasta marró, amb desgredant gros. Superfícies malmeses. (Fig. 35, núm. 54)

- Fragment informe d'atuell mitjà-gran, decorat amb un cordó llis corbat de secció arrodonida. Pasta marró-vermellosa, amb desgreixant gros. Superfícies malmeses del mateix color. Referència M2/4-90-209, quadre D4, talla 4. (Fig. 35, núm. 55)
- Fragment informe d'atuell mitjà o petit, decorat amb un cordó recte de secció arrodonida. Pasta marró, amb desgreixant mitjà. Superfícies marrons, allisades. Referència M2/4-90-288, quadre D5, talla 6. (Fig. 36, núm. 56)
- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb un cordó llis lleugerament corbat de secció triangular. Pasta marró, amb desgreixant mitjà. Superfícies marrons allisades. Referència M2/4-90-385, quadre E6, talla 6. (Fig. 36, núm. 57)
- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb un cordó llis lleugerament corbat de secció arrodonida. Pasta marró-grisa, amb desgreixant gros. Superfícies malmeses. Referència M2/4-90-262, quadre D5, talla 3. (Fig. 36, núm. 58)
- Fragment informe d'atuell mitjà amb arrencament d'un possible cordó llis. Pasta marró-grisa, desgreixant mitjà i superfícies allisades. Referència M2/4-90-347, quadre D6, talla 3. (Fig. 36, núm. 59)
- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb un cordó llis, recte i de secció triangular arrodonida. Pasta marró, amb desgreixant mitjà. Superfícies marrons polides. Referència M2/4-90-282, quadre D5, talla 5. (Fig. 36, núm. 60)
- Fragment informe d'atuell mitjà decorat amb un cordó llis recte de secció arrodonida. Pasta marró, desgreixant gros i superfícies marrons molt malmeses. Referència M2/4-90-348, quadre D6, talla 3. (Fig. 36, núm. 61)
- Fragment informe d'atuell mitjà-petit, decorat amb dos cordons llisos rectes disposats en paral·lel, de secció arrodonida. Pasta marró-grisa, amb desgreixant gros. Superfícies malmeses. La decoració de cordons paral·lels és molt típica de les fàcies epicardials, com per exemple a la cova de les Encantades de Martís, jaciment que té nivells montboló associats (TARRÚS 1979-80). Referència M2/4-90-10, superficial. (Fig. 36, núm. 62)
- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb un cordó corbat de secció triangular. Pasta marró-grisa, amb desgreixant gros. Superfícies del mateix color, la interior malmesa i l'exterior allisada. Referència M2/4-90-422, superficial. (Fig. 36, núm. 63)
- Fragment informe d'atuell mitjà-petit decorat amb cordons llisos, un d'ells corbat, del qual en surten altres tres de forma radial. Són de secció arrodonida, pessigats a la pasta. Pasta marró-grisenca, amb desgreixant mitjà. Superfície exterior malmesa, de color marró clar. La disposició dels cordons és similar a la peça d'inventari núm. 2 de l'Avenc (M2/3, fig. 3). Hi ha paral·lels d'aquesta mena de decoració a la cova de Mariver (TARRÚS 1979) i a la Cova de les Ànimes (fig. 12) (TEN 1979-80). Referència M2/4-90-322, quadre D6, talla 1. (Fig. 36, núm. 64)
- Fragment de coll d'atuell mitjà, decorat amb un cordó ample amb digitacions. Pasta marró, amb desgreixant mitjà. Superfícies malmeses. Referència M2/4-90-43, quadre C4, talla 1. (Fig. 37, núm. 65)
- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb un cordó que presenta impressions en diagonal. Pasta marró-grisa, amb desgreixant gros. Superfícies allisades, la interior marró grisenca i l'exterior marró. Referència M2/4-90-256, quadre D5, talla 3. (Fig. 37, núm. 66)
- Fragment del coll d'atuell mitjà-gran, decorat amb un cordó amb digitacions en diagonal. Pasta gris-marró, amb desgreixant gros. Superfícies malmeses. Referència M2/4-90-264, quadre D5, talla 4. (Fig. 37, núm. 67)
- Fragment informe d'atuell de dimensions mitjanes, decorat amb incisions amples i suaus ordenades en espiga. Pasta gris, amb desgreixant mitjà. Superfície allisada mal conservada. Referència M2/4-90-257, quadre D5, talla 3. (Fig. 37, núm. 68)
- Fragment d'atuell mitjà-petit, decorat amb impressions petites fetes amb un instrument de punta oblonga disposades en espiga. Pasta grisa, amb desgreixant mitjà. Superfície externa allisada de color gris-marró i la interior grisa mal conservada. Referència M2/4-90-53, quadre C4, talla 2. (Fig. 37, núm. 69 i fig. 46)
- Fragment informe d'atuell de mida mitjana decorat amb cinc incisions suaus i paral·leles. Pasta marró grisenca, amb desgreixant gros. Superfície exterior allisada de color marró fosc. Referència M2/4-90-296, quadre D5, talla 6. (Fig. 37, núm. 70)
- Fragment informe de possible urna o plat de dimensions mitjanes o petites. Decorat amb tres suaus acanalats agrupats en una banda. Pasta grisa, amb desgreixant petit. Superfície externa brunyida de color gris i la interna amb restes de ditades. Referència M2/4-90-351, quadre D6, talla 3. (Fig. 37, núm. 71)
- Fragment informe d'atuell mitjà o petit, decorat amb dues incisions profundes i amples, en aquest cas dos solcs molt ben definits que finalitzen en

rectangle. Pasta grisa, desgredant mitjà-gros i superfície exterior allisada del mateix color. Referència M2/4-90-293, quadre D5, talla 6. (Fig. 38, núm. 72)

- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb incisions profundes agrupades en una banda de tres solcs. Pasta marró, amb desgredant gros i superfícies mal conservades. Referència M2/4-90-349, quadre D6, talla 3. (Fig. 38, núm. 73)

- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb incisions profundes agrupades en una banda de tres solcs. Pasta de color taronja, amb desgredant mitjà i la superfície mal conservada. S'assembla a la peça anteriorment esmentada amb el núm. 349. Referència M2/4-90-356, quadre D6, talla 4.

- Fragment informe d'atuell mitjà o petit, decorat amb incisions profundes agrupades en una banda de dos solcs. Pasta marró, amb desgredant gros. Superfícies malmeses. S'assembla a la peça núm. 349, abans descrita. Referència M2/4-90-424. Superficial. (Fig. 38, núm. 74 i fig. 45)

- Fragment informe d'atuell mitjà, decorat amb unes incisions lleus gairebé pentinades i ordenades asimètricament en paral·lel. Pasta marró-grisenca, desgredant gros, superfície interior grisa mal conservada i l'exterior allisada de color marró. Referència M2/4-90-412. Superfície. (Fig. 38, núm. 75)

- Fragment informe d'atuell petit, decorat amb incisions lleus fetes amb un instrument molt fi, disposades en dues bandes de dues línies cadascuna. Pasta grisa, amb desgredant mitjà. Superfície interior no conservada i l'exterior polida. Té certa similitud amb el dibuix de la làmina 24,7 de la Fonollera (PONS 1977). Referència M2/4-90-219, quadre D4, talla 5. (Fig. 38, núm. 76)

- Fragment informe de vas mitjà-gran decorat amb dues bandes paral·leles d'acanalats poc profunds. Pasta marró, amb desgredant mitjà. Superfície exterior allisada de color marró. Referència M2/4-301 a, quadre D5, talla 7. (Fig. 38, núm. 77)

- Fragment informe d'un vas mitjà decorat amb tres incisions paral·leles poc profundes. Pasta marró, amb desgredant de mida mitjana. Superfície exterior allisada de color marró. Referència M2/4-301 b, quadre D5, talla 7. (Fig. 38, núm. 78)

- Fragment de coll cilíndric amb arrencament de la vora i part de la panxa pertanyent a una urna bitroncocònica de grans dimensions (té 18 cm de diàmetre a la inflexió entre el coll i la vora). La vora és convexa per l'exterior. Està decorat amb dues agrupacions de suaus acanalats; una primera banda de 3 canals en el coll a tocar de la vora, i un altre

grup de 4 acanalats en el punt d'inflexió entre el coll i la panxa. Pasta marró-grisenca, amb desgredant mitjà. Superfície de color marró-gris. Brunyit a la superfície exterior un xic malmès. Per l'interior l'acabat és un brunyit que desapareix en començar la panxa, on s'observen les empremtes digitals. La disposició de la decoració al punt d'inflexió entre el coll i la panxa, així com la pasta i color ens fa creure que part dels fragments que descrivim a continuació amb les referències M2/4-90-327, i M2/4-90-274 a, 274 b, 278 i 279 formen part de la mateixa peça. És similar a les figures 57,1 i 57,5 de Can Missert II, tipus Sassenay (RUIZ ZAPATERO 1985), Referència M2/4-90-409, quadre D3E3, perfil. (Fig. 39, núm. 79 i fig. 51)

- Dos fragments del tronc de con superior d'una urna bitroncocònica amb coll cilíndric de grans dimensions, decorat amb suaus acanalats agrupats en dues bandes; una d'elles té tres acanalats prop de la carena, i l'altra té dos acanalats que se situen prop de l'arrencament del coll de la urna. La pasta és marró-grisenca amb desgredant mitjà. La superfície exterior, del mateix color, és brunyida, però la conservació no és gaire bona. La superfície interna té les restes de ditades fetes quan es confeccionà la peça. Referència del primer fragment M2/4-90-327, quadre D6, talla 1. (Fig. 39, núm. 80 i fig. 50). El segon fragment està format per diversos trossos de Referència M2/4-90-274 a, 274 b, 278, 279, quadre D5, talla 4. (Fig. 39, núm. 81 i fig. 49).

- Fragment informe d'atuell mitjà-gran, amb una tira ceràmica aplicada. Pasta vermella-grisa, amb desgredant mitjà. Superfície exterior polida. Referència M2/4-90-320, quadre D6, talla 1.

El material lític - Inventari

Dimensions mitjanes:

- Pedra sorrenca de secció trapezoïdal, de 5,7x5,2x10 cm. Totes les cares són planes i polides. M-2/4-90-14. Superficial.
- Pedra local, de 6x6x2,5 cm, amb una cara llisa. M-2/4-90-339. Quadre D6, talla 2.
- Pedra local, de 12x7,3x4,5 cm, amb diverses cares llises, de forma pseudo-romboïdal. M-2/4-90-281. Quadre D5, talla 4.
- Pedra local, de 10x5,5x5,5 cm, amb cares llises. M-2/5-90-287. Quadre D5, talla 5.
- Pedra local, de 5x5,5x2,5 cm, amb diverses cares llises. M-2/4-90-211. Quadre D4, talla 4.

- Pedra local, de 9x6x3 cm, de forma romboïdal amb cares llises. M-2/4-90-191. Quadre D3, talla 8.
- Pedra local, de 6x4,5x3,5 cm. Acabat en marcada aresta, té les cares llises. M-2/4-90-118. Quadre D2, talla 1.
- Pedra local, de 8,5x6x2 cm, en forma de llesca, presenta dues cares planes. M-2/4-90-121. Quadre D2, talla 3.
- Pedra local, de 6x4,5x4,5, amb tres cares llises i una altra de trencada. M-2/4-90-50. Quadre C4, talla 1.
- Còdol rierenc, de 8x4,5x3 cm, tallat per dos costats: per la meitat i per un cantó semblant a una base. M-2/4-90-376. Quadre E3, talla 3.
- Pedra local, de 7,5x4x4,5 cm, amb una cara llisa. M-2/4-90-380. Quadre E3, talla 4.

Dimensions petites :

- Fragment de jaspi, possiblement de Montjuïc, de 19x24x6 mm, amb un còrtex a la cara dorsal superior al 40%. M-2/4-90-428. Quadre D4, talla 6. (Fig. 41, núm. 83)
- Fragment de sílex, de 8x13x2,5 mm. M-2/4-90-249. Quadre D3, talla 1. (Fig. 41, núm. 84)
- Fragment de sílex, de 16x9x3 mm, amb poca concreció i deshidratació. Podria ser una lamineta. M-2/4-90-430. Quadre E3, talla 6. (Fig. 41, núm. 85)
- Fragment de sílex, de 13x8x2,5 mm, amb poca concreció i deshidratació. Podria ser un fragment de lamineta. M-2/4-90-431. Quadre C4, talla 7. (Fig. 41, núm. 86)
- Ascla fragmentada de sílex, de 26x23x4 mm. El taló és retocat i presenta bulb. M-2/4-90-432. Quadre E3, talla 6. (Fig. 41, núm. 87)
- Ascla de sílex, de 14x8x2 mm, amb retoc al taló. Té bulb. Podria ser una lamineta fragmentada. M-2/4-90-433. Quadre D4, talla 5. (Fig. 41, núm. 88)
- Fragment possiblement de sílex, de 7,5x13,5x3,5 mm. M-2/4-90-434. Quadre D6, talla 2. (Fig. 41, núm. 89)
- Fragment o ascla de sílex, de 20x15x5 mm. M-2/4-90-435. Quadre D5, talla 8. (Fig. 41, núm. 90)
- Ascla de sílex de 16x21x7 mm, de taló pla, amb bulb i un còrtex a la cara dorsal de menys del 40%. Presenta poca concreció i deshidratació. M-2/4-90-436. Quadre D5, talla 6. (Fig. 41, núm. 91)
- Fragment de sílex de 18x9x4,5 mm. M-2/4-90-437. Quadre D5, talla 7. (Fig. 41, núm. 92)
- Fragment de sílex, de 14x7x5 mm, possiblement alterat. M-2/4-90-438. Quadre D5, talla 7. (Fig. 41, núm. 93)
- Fragment possiblement de sílex, de 12x7x5 mm. M-2/4-90-439. Quadre 5, talla 7.
- Lamineta de jaspi de 21x7x5 mm. M-2/4-90-440. Quadre C4, talla 7. (Fig. 41, núm. 94)
- Fragment de sílex, de 20x12x4 mm, possiblement alterat. M-2/4-90-441. Quadre C4, talla 7. (Fig. 41, núm. 95)
- Fragment de sílex de 14x11x3,5 mm. M-2/4-90-442. Quadre C4, talla 2. (Fig. 41, núm. 96)
- Lamineta de sílex de 24x9x6,5 mm, amb possible alteració. M-2/4-90-444. Quadre D5, talla 4. (Fig. 41, núm. 97)
- Fragment de sílex de 15x13,5x0,4 mm, amb poca concreció i alterat. M-2/4-90-445. Quadre D6, tall 4. (Fig. 41, núm. 98)
- Fragment de sílex de 15x11x4 mm. M-2/4-90-446. Quadre D5, talla 1. (Fig. 41, núm. 99)
- Fragment de sílex de 14x18x3 mm. M-2/4-90-447. Quadre D4, talla 3. (Fig. 41, núm. 100)

ANÀLISI DELS MATERIALS: ESTADÍSTICA I PARALLELS

La ceràmica. Anàlisi general.

Del total de fragments de ceràmica tan sols hem considerat estudiable un 6% (83 peces), és a dir, tots els que indiquen la forma (vores i bases), els elements de pressió i els informes decorats. Destaca l'alt grau de fragmentació del conjunt. Els de dimensions majors són tres fragments d'una urna bitroncocònica i un fragment de plat/tapadora, que són fragments excepcionalment grans respecte del conjunt.

Els fragments decorats són 48. Es divideixen en dos grans grups: les incisions i impressions amb totes les seves variants, i l'ornamentació plàstica (44% sobre el total de decoracions el primer grup, 48% el segon, i 8% els que contenen els dos tipus en el mateix fragment). Dins el grup de decoració plàstica predominen els cordons llisos (20 fragments, sobre un total de 48 amb decoració), que ocupen un lloc important a l'hora d'emprendre l'anàlisi dels materials. Quant a formes i elements de pressió (41 fragments), predominen els llisos per sobre dels decorats (només 7), i es la vora la part de l'atuell que més vegades trobem al jaciment (28 peces sobre 83).

Predomina la cocció irregular, que trobem en el 68% dels fragments inventariats. A continuació venen els de cocció oxidant, que representen el 28,3%, i el 3,6% restant és de cuita reductora. Els desgreixants mitjans, compostos sense excepcions de partícules blanques i quarsos, dominen amb un 75,6%, mentre que els desgreixants grossos són els menys abundants (8,6%) i els petits arriben al 15,72%. La gran majoria de peces té uns acabats força malmesos. De poliments clars en ambdues superfícies només en detectem prop d'un 16%, mentre que els brunyits ben conservats són escassos (bàsicament els estudiats aquí). És destacable la mala conservació en general del conjunt ceràmic.

Destaquen les vores exvasades, però també n'hi ha de rectes. D'aquelles, algunes són clarament convexes a l'interior (5). D'algunes no se'n pot determinar la direcció pel fet de tractar-se de fragments molt petits (les de ref. 266, 268, 285 i 307). Majoritàriament els llavis són rodons (9), o amb bisell intern (7). Segueixen els engruixits cap a l'exterior (5), els plans (3), els penjants (2) i finalment els que presenten un engruixit intern (1) i els aprimats (1). Si l'acabat extern de la vora es conserva, aquest sol ser allisat o poliit, encara que un petit grup el presenta brunyit (4).

Hem trobat un total de cinc bases planes i un peu anular, encara que també hi devia haver fons convexos, més difícils d'identificar a causa de la petita mida dels fragments. Una de les bases té aplicacions grolleres d'argila a la superfície, cosa que li dona un aspecte rugós.

Els elements de premsió estan constituïts per llengüetes (2) i nanses (7), majoritàriament de cinta. D'aquestes, una és de grans dimensions i està decorada amb línies d'impressions ordenades en bandes. Una de les dues grans llengüetes, en forma de gran protuberància, sobresurt de la vora de l'atuell i està decorada amb unes grolleres impressions que la desfiguren.

Quant a la decoració acanalada, la trobem sobre superfícies brunyides (4) o polides (2). Les impressions són suaus en forma d'espiga (1) o bé ovals disposades en bandes (1). Hi ha incisions fetes amb un estri molt fi, potser metàl·lic (2), i possibles incisions-ungulacions a les vores (3). També es poden incloure entre les incises/impresses les peces decorades amb cordons impresos (3), i les ditades (2), així com el cordó imprès associat a unguilacions en el llavi (1).

Dos dels cordons impresos es troben situats en el coll del recipient. Devien correspondre urnes de vores exvasades amb un cordó imprès al voltant del coll, de perfil globular o ovoidal.

Per la seva singularitat cal destacar tres dels fragments decorats amb acanalats (els de dimensions majors), que pertanyen a una mateixa urna bitroncocònica amb coll cilíndric i vora convexa per l'exterior. La decoració d'acanalats paral·lels i horitzontals se situa en el tronc de con superior i en el coll: una banda de tres acanalats a la part superior del coll fins a tocar la vora, una altra de quatre acanalats entre el coll i el tronc de con superior, i finalment una altra de tres acanalats que arriba fins a la carena (vegeu restitució hipotètica a la fig. 40, núm. 82).

Paral·lels

Mirarem de cercar els paral·lels en jaciments ben propers al Cau de la Serra Polsaruda, dins del Maresme. No ens allunyarem de les zones properes a la costa catalana, i en alguns casos arribarem a buscar-los a l'àrea de la Catalunya Nord i Occitània, que encara ara serveix de referent per als nostres jaciments prehistòrics.

Les vores exvasades i en especial les de forma còncava a l'interior (fig. 29, núm. 3, 7, 17 i 18) són particularment abundants durant el Bronze final II (GUILAINE 1972). Una altra característica del Bronze final són les vores bisellades, que en el nostre jaciment formen un grup força nombrós (25%). En aquest sentit, la presència d'una proporció elevada de vores bisellades ens indicaria una certa antiguitat dins d'aquest període. Precisament, algunes de les vores les hem posat en paral·lel amb les trobades al poblat de la Fonollera, datat en el pas del Bronze Final II al IIIA. Tenim, però, altres vores (fig. 31, núm. 24, 27 i 28) amb antecedents al llarg de tota l'Edat del Bronze. Unes altres devien correspondre a bols, vasos que trobem al llarg de tots els períodes del Neolític en endavant.

Els plats/tapadores són formes habituals durant l'Edat del Bronze. El de la fig. 30, núm. 20 l'hem comparat amb exemplars del Bronze final IIIA del sud de França, però el seu perfil exterior convex es troba també al jaciment de can Cortès de Sant Just Desvern que es data en la mateixa fase (ROVIRA-PETIT 1996). La vora de la fig. 16 també podria pertànyer a un plat/tapadora amb acanalats interns horitzontals, forma que trobem representada a la cova d'en Pau IV, del Bronze final II-III A, així com també a can Cortès.

Quant als elements de premsió, la nansa de cinta ample decorada amb impressions (fig. 33, núm. 41) té una decoració idèntica a la trobada a la Cova dels Maquis de Gallifa, lloc ocupat a la prehistòria des del Neolític antic fins al Bronze final. Aquestes nanses de cinta apareixen en el Neolític antic i tenen una llarga

perduració, perquè es troben fins i tot durant el Bronze final (com al poblat de la Genò, adossades al cos de grans atuells). Per la coloració de la pasta juntament amb l'acabat molt polit, probablement un brunyit quasi perdut, és possible que el nostre exemplar es correspongui cronològicament amb els altres materials del Bronze final.

Les bases planes comencen a predominar durant l'Edat del Bronze. De les sis bases trobades al Cau, una és de peu anular, amb una sobreelevació de la base poc pronunciada (fig. 32, núm. 33). Aquestes bases amb peu diferenciat apareixen ja en el Bronze mitjà, com ho demostren les aparegudes a la Cova de Punta Farisa (MAYA et al. 1993). Durant el Bronze final IIIA trobem en algunes urnes i recipients aquest tipus de peu, que s'anirà fent més destacat com més avanci la cronologia, fins a arribar al seu màxim desenvolupament durant el Ferro inicial. A la mateixa Serralada Litoral trobem aquests peus anulars a la tomba de guerrer de la primera Edat del Ferro de Llinars del Vallès (SANMARTÍ 1993) i a la Vinya d'en Solei a la Roca del Vallès (8).

Amb relació a les decoracions, els cordons llisos apareixen a la fàcies cardial del Neolític antic i tenen una llarga perdurabilitat en el temps, i els períodes en què els trobem amb més profusió són el Neolític antic (sobretot la fàcies epicardial) i el Neolític final en el grup veracià. La tendència al cordó llis decau durant el Bronze, moment en què els cordons esdevenen pràcticament tots impresos. El jaciment més proper on apareix la decoració de cordons llisos es troba, dins la mateixa àrea del Montalt, en el sector M4. Els Rocs de Sant Magí o el Castellàs (M-4/5) és un jaciment epicardial que exclusivament dona material decorat amb cordons pessigats tant de secció triangular com arrodonida. En alguns casos són semblants als exhumats al Cau, encara que en general no són del tot iguals (les característiques de les pastes i coloració algunes vegades són lleugerament diferents, i unes poques tenen una coccio i acabat més elaborat respecte de la resta).

Un fragment interessant és l'arrencament de nansa amb un cordó corbat en forma de «bigoti» o «banya» que surt de la part superior (fig. 35, núm. 52). Es pot fer un paral·lel amb exemplars de la Cova de l'Or de Sant Feliu de Llobregat (GRANADOS 1981). La decoració de cordons en forma de «bigotis» que surten dels elements de premsió és habitual durant el Postcardial.

Les impressions i incisions són el segon gran grup decoratiu, darrere dels cordons llisos. En tenim diverses variants: les impressions o digitacions al llavi i les impressions ordenades en espigues en el cos del vas. Aquestes variants, que trobem al llarg de tota l'Edat del Bronze, es donen també en el Bronze final.

La decoració impresa en forma d'espiga (fig. 37, núm. 69 i fig. 46), havia estat considerada inicialment característica del Bronze cerdà (GUILAINE 1972), però certament també apareix en nombrosos jaciments més meridionals, com a l'Institut Antoni Pous de Manlleu (BOQUER et al. 1995) del Calcolític-Bronze inicial, a la Cova d'en Daniel (VILASECA 1963), utilitzada des del Bronze mitjà fins al final, i al poblat de la Fonollera (PONS 1977), del Bronze final II-III, per citar-ne alguns. Més proper al Cau trobem aquest motiu decoratiu en el jaciment de can Roqueta a Sabadell (BOQUER-PARPAL 1994), que correspon al Ferro inicial.

Les impressions al llavi de les vores són força freqüents durant el Bronze antic i mitjà, però en continuem veient també durant el Bronze final (com per exemple a la Fonollera; PONS 1977).

Les ditades també són presents al Cau, situades sobre la vora o associades a cordons. Una de les vores, molt engruixida cap a l'exterior i decorada amb ditades repartides esparsament pel llavi (fig. 31, núm. 28), recorda un fragment trobat a la Cova d'en Joan de Vilassar de Dalt, lloc d'enterrament emprat durant el Bronze antic i revisitat durant el Bronze final (PETIT 1986). Una altra vora presenta unguilacions al llavi i té un cordó imprès a prop de la vora exvasada (fig. 31, núm. 24). Aquest exemplar té una llarga tradició durant tota l'Edat del Bronze; en trobem de similars a la Cova d'en Pau en nivells datats en el Bronze antic-mitjà (TARRÚS-BOSCH 1990), i al nivell del Bronze recent del Roc de Conilhac (GUILAINE 1972).

Quant als dos fragments que presenten un cordó imprès en el coll (fig. 37, núm. 65 i 67) correspondrien a un tipus d'urnes molt freqüents en llocs d'hàbitat, però pràcticament inexistent a les necròpolis. Apareixen en el Bronze final III i són especialment abundants durant el Ferro inicial (PETIT 1982-83). Correspondrien al tipus 13b d'E. Pons (PONS 1984). Trobem exemplars similars al proper jaciment de la Balmeta (M-2/9), i a la Vinya d'en Solei (la Roca del Vallès).

L'aplicació plàstica d'argila de forma grollera a la superfície dels atuells, que trobem en el Cau en tan sols un fragment de base (fig. 32, núm. 34) és habitual en jaciments del Calcolític fins al Bronze final. Al Maresme trobem aquest tipus de decoració a la sitja del Camí del Mig (Cabriels), que correspon al Bronze inicial, en un fragment on l'aplicació d'argila no és gaire gaire pronunciada (BASSOLS et al. 1998).

Un altre grup de difícil datació per causa de les petites dimensions dels nostres exemplars és el de les decoracions de solcs ben profunds disposats en bandes paral·leles. Aquesta decoració es troba en nivells

epicardials com a la Cova del Frare (ESTEVEZ-MARTIN 1982), però també durant el Bronze, en alguns casos com a derivacions de la decoració de tradició campaniforme. Alguns dels nostres exemplars s'assemblen més als models epicardials a causa de l'amplada de la incisió-acanalat (fig. 38, núm. 72, 73, 74 i 77). Respecte de la vora aprimada amb decoració de suaus acanalats en bandes horitzontals i verticals (fig. 30, núm. 23) de perfil recte o lleugerament entrant, aquesta té tot l'aspecte de pertànyer a un vas també epicardial de forma globular o subesfèrica. Finalment, tenim un fragment (fig. 38, núm. 76) amb lleus incisions en bandes paral·leles per la panxa, decoració tan simple que té també una tradició similar a les peces abans esmentades.

L'urna bitroncocònica brunyida amb decoració acanalada (fig. 39, núm. 79, 80 i 81; fig. 40, núm. 82; fig. 49, 50 i 51) és semblant quant a perfil a la de ca l'Estrada d'Argentona, per la qual cosa la cronologia d'aquesta última, molt citada en la bibliografia, podria aplicar-se a la del Cau. Almagro Gorbea i Pérez Conill han suposat que ca l'Estrada era una necròpolis comparable al primer moment de can Missert de Terrassa (1100-1000 aC)(ALMAGRO 1977; PEREZ 1982-83), mentre que Ruiz Zapatero creu que pertany a una segona fase dels camps d'urnes antics (1000-900 aC)(RUIZ ZAPATERO 1985). D'una manera més globalitzadora M.A. Petit les situa a l'entorn del primer mil·lenni (PETIT 1992-93), durant el Bronze Final II avançat segons la terminologia de J. Guilaine, en un context que englobaria els models de can Missert I i de can Missert II, fàcies Sassenay. Seguint a M.A. Petit, mancant de més precisions cronològiques, tant les urnes d'Argentona com la del Cau, se situarien genèricament en un període antic dels camps d'urnes. En aquest sentit, els senyals d'antiguitat de la nostra urna serien la vora convexa i la carena, que sembla ser una mica angulosa, característiques que la situen dins del Bronze final II-IIIa. Potser en el cas del Cau, en relació amb la resta de material enquadrat en el Bronze final, es decantaria per unes formes que ja comencen a ser habituals en la transició del Bronze final II amb el Bronze final IIIa, perquè potser és lleugerament més modern el nostre model que el de ca l'Estrada.

ELS ELEMENTS LÍTICS (A cura de Marta Miró i Garcia)

D'entre els materials lítics de dimensions mitjanes inferiors als 15 cm de longitud, s'han recomptat un total de 142 elements i se n'ha fet una selecció. La majoria són pedres locals: granits, quarzos, aprites... etc, a excepció d'una pedra sorrenca i un còdol de riera. Hi

ha un grup d'onze peces que ens han atret l'atenció per les seves cares llises, aparentment sense traces d'ús, unes en una cara i les altres en totes les cares possibles de la peça. Hom no pot deduir si foren emprades per a un ús industrial, en relació amb el grup d'indústria lítica que més avall comentarem. Del conjunt seleccionat, tres peces tenen unes característiques remarcables: (Ref. 14, 191 i 376). Dues d'elles són fetes amb materials atípics de la mateixa muntanya on s'ubica el Cau, una és un gran còdol de riu (Ref. 376) i l'altra una roca sorrenca (Ref. 14). El còdol sembla tallat intencionalment; està partit per les dues bandes, i conserva una mica més de la quarta part de la pedra original. La pedra sorrenca de forma trapezoïdal és polida per les seves tres cares més grans. Finalment, la pedra local, de forma romboïdal, és semblant a una esmoladora, malgrat que aparentment no hi veiem traces d'ús.

Amb relació al total de petits elements lítics trobats en l'excavació, uns 68, entre els quals veiem quarzos, feldespatos, sílex i jaspis, només se n'han seleccionat 20 per al seu estudi.

El quadre on s'han documentat més peces de talla és el D5 (7 peces), seguit del quadre C4 (4 peces). Hi ha una proximitat física entre els dos quadres amb major nombre de peces, els quals coincideixen amb les àrees de més acumulació de materials. Les talles profundes tenen una quantitat lleugerament superior d'indústria lítica, unes 11 (talles 6, 7 i 8), respecte de les de talles superiors (9 peces a les talles 1, 3, i 5).

Es pot parlar d'un aprofitament important del material. Les peces són de petites dimensions i algunes presenten senyals de força extraccions (p.ex. la M-2/4-90-428). Per altra banda, la indústria és molt fragmentada: la gran majoria de les peces de talla són fragments, no pas grans ascles ni formes ben predeterminades. Es tracta d'un material molt aprofitat. Això és degut, òbviament, a la manca de sílex a la zona.

Hem comptat 15 fragments, 3 ascles (una d'elles podria ser una lamineta fragmentada) i 2 laminetes (que possiblement són fragments). Hem preferit caracteritzar com a fragment alguna peça i no dir-ne lamineta fragmentada perquè no presenta bulb i no té una alçada doble a l'amplada. Ens atrevirem a dir que hi ha força formes laminars entre les peces seleccionades.

Quant als materials, la majoria de peces de talla són sobre sílex. De les 20 peces, 17 són d'aquest material. En trobem de diversos tipus (gris, blanc, rosa...). També hem detectat la presència de jaspi (de Montjuïc, peça Ref. 428), un altre possible jaspi (Ref. 440), i una peça que podria no ser de sílex sinó de quars (Ref. 439).

La majoria de les peces de sílex no presenten alteració, però hi ha una lleu presència de deshidratació.

Moltes de les peces de sílex presenten retoc: es tracta de talla intencionada. En circumstàncies normals, les peces que no presenten retoc solen ser rebuig de talla, però en el nostre cas, pel fet de no haver-hi sílex a la zona, segurament aquest tipus s'aprofitava també com a estri, per petita que fos la peça.

Respecte de la resta de peces no estudiades, s'ha trobat quars, quarsita i feldespat. Quant al quars no podem parlar de talla: els pocs elements que tenen característiques morfològiques són poc significatius en el conjunt de quarsos. Pel que fa als feldespat, no creiem possible una indústria amb aquest material per la seva poca duresa. Finalment, hem descartat també la majoria de les quarsites com a talla.

Enquadrar aquesta indústria microlítica en una cronologia determinada no ens és gens fàcil. Amb relació a l'evolució de la tecnologia lítica durant la prehistòria hom observa que aquesta va perdent importància a mesura que es generalitza l'ús de les eines metàl·liques. S'ha documentat un nombre més elevat de sílex a les talles més profundes que no contenen aparentment ceràmiques atribuïbles a l'Edat del Bronze (vegeu distribució dels sílex i jaspis per talles a la fig. 28). Possiblement hem d'emmarcar aquesta indústria en el Neolític, atès el caràcter microlític del conjunt.

INTERPRETACIONS DEL JACIMENT

LLOC - FUNCIO

En fer la descripció del Cau, destacàvem la seva situació en un fort pendent pròxim a la carena, orientat al nord, vers una vall interior amb antecedents d'ocupació prehistòrica. Això ens ha fet analitzar les causes precises d'aquesta ocupació. El petit espai del Cau no el fa còmodament habitable, i els motius del seu ús devien ser l'emplaçament dins el conjunt de roques, les fonts d'aprovisionament d'aigua i la proximitat a un punt elevat i amb bona visibilitat sobre la vall de la Riera de can Llibre i la plana litoral.

El camí del Corredor o camí del Mal Pas es troba a tocar d'aquest indret, i és una via de tradició molt antiga, potser fins i tot pre-romana. A més, no hem d'oblidar per la presència de l'aigua a la riera de Can Llibre o a la Font del Mal Pas, com a factors propicis per a l'establiment d'un hàbitat temporal. Curiosament, la majoria dels fragments de ceràmica pertanyen a atuells petits o mitjans, la qual cosa fa pensar en la necessitat de recipients lleugers i poc pesants, fàcils

de transportar per una població de ramaders transhumants. La possibilitat d'un punt d'explotació ramadera no queda descartada malgrat no haver-se trobat restes d'ossos d'animal domesticat.

L'excavació del jaciment ha demostrat la barreja estratigràfica de materials de diferents cronologies. L'absència d'ossos humans, així com d'elements d'aixovars funeraris, que per contra trobem en abrics de la vessant oposada de la vall, ens fa descartar la funció de lloc d'enterrament, almenys en la primera fase d'utilització. Més aviat es tracta de restes d'hàbitat, tant pel que fa a la ceràmica com per al material lític.

Una problemàtica diferent ens ve plantejada per l'urna del Bronze final. Si bé la seva presència en poblats (com a la Genó, Aitona) ens prova la seva utilitat domèstica quan apareixen en contextos d'hàbitat, hi ha una sèrie de factors que ens fan dubtar d'aquest ús en el nostre cas concret. En primer lloc, els tres grans fragments d'urna que fan reconstruïble bona part del perfil del vas són els de majors dimensions trobats en tot el jaciment, als quals cal afegir el gran fragment de plat/tapadora, d'una pasta i color semblant als fragments de l'urna. Aquesta peça és també de grans dimensions dins del conjunt i permet de reconstruir bona part del seu perfil. Per les seves dimensions, el plat/tapadora podria ser perfectament el complement de l'urna, perquè en taparia la boca en cas de formar part d'un enterrament d'incineració (hem pogut calcular els diàmetres de boca, vegeu-ne la reconstrucció hipotètica a la fig. 40, núm. 82). A més, cal tenir present que el fragment de plat/tapadora es va trobar a la mateixa talla que un dels fragments de l'urna, al seu costat. Plantegem com a hipòtesi que en un moment del Bronze final II-IIIa s'efectuà dins del Cau un enterrament per incineració de l'urna amb la seva tapadora, i que en alguna remoció posterior es trencà, de manera que quedaren bona part dels fragments dins del mateix Cau (vegeu dispersió dels fragments en la fig. 28). Per aquesta raó es diferenciaria dels fragments d'altres vasos ja amortitzats que es van dispersar en poc temps pel fet de no ser enterrats intencionadament.

Cal remarcar que en altres indrets de Catalunya es documenta també l'enterrament per incineració en coves, per exemple al Reclau Viver (MALUQUER 1945-46; RUIZ ZAPATERO 1985) i a la Cova d'en Pau (TARRÚS-BOSCH 1990).

CRONOLOGIA - GRUP CULTURAL

Encara que el nivell estratigràfic on es troben els materials és únic, la mateixa fragmentació i dispersió de peces que formen part d'un mateix atuell ens

explica una alteració dels sediments en el darrer moment d'ocupació prehistòrica, com també probablement en temps més propers a nosaltres, com ens palesa la barreja de materials de diferents èpoques en tot aquest estrat. Per aquest motiu, el plantejament cronològic ha de ser necessàriament hipotètic, sobre la base de la comparació tipològica amb materials d'altres jaciments propers.

Com ja hem apuntat en analitzar els materials, trobem almenys dos moments cronològics diferenciats d'ocupació.

Durant la prehistòria, el Cau degué utilitzar-se en el Neolític antic, fàcies epicardial. A aquest moment correspondria el fragment de vora amb decoració d'acanalats al dessota (fig.23), els fragments amb decoració de cordons llisos, o almenys els més característics dins d'aquest grup decoratiu. Els fragments amb decoració d'incisions amples i profundes també podrien ser d'aquest moment. En referència a aquests últims, alguns es varen trobar en les talles més profundes (talles t6 i t7 del quadre D5), on no aparegueren ceràmiques clarament atribuïbles al Bronze final. Aquest fet podria indicar-nos una part del sediment menys alterada per les remocions posteriors en el lloc més profund de l'únic estrat arqueològic. Finalment, altres fragments semblarien més tardans, dins de la tradició Montboló, com l'arrencament de nansa amb cordó llis en forma de «bigoti» (fig. 35, núm. 52).

En el Bronze final II-IIIa (camps d'urnes inicials, datats entre el 1100 i el 900 aC, potser transició amb l'inici dels camps d'urnes recents (900-800 aC), si seguim la terminologia proposada per Ruiz Zapatero (RUIZ ZAPATERO 1985), es degué tornar a utilitzar el Cau. A aquest horitzó correspondrien les vores bisellades i exvasades, els fragments brunyits amb decoració acanalada, els fragments d'urna amb cordó imprès en el coll, i finalment l'urna bitroncocònica i el plat/tapadora. També es podrien adscriure a aquest període com a perduracions de formes i decoracions més antigues les vores impreses. Les bases planes i el peu anular també podrien pertànyer a aquesta darrera fase, així com el fragment de nansa de cinta amb decoració impresa. En aquest moment es degué dur a terme l'hipotètic enterrament d'incineració amb urna. Els seus ocupants degueren remenar i alterar les restes de l'hàbitat neolític previ.

BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA DEL CAU.

- BASSOLS-LLEONART 1992
BASSOLS-LLEONART 1996

7 - CONCLUSIONS GENERALS

FASES D'OCUPACIÓ DELS ABRICS DE LA SERRA POLSARUDA DURANT LA PREHISTÒRIA I LA SEVA RELACIÓ AMB LES ÀREES PROPERES.

Ja hem comentat la utilització del Cau de la Serra Polsaruda (M-2/4) almenys en dos moments diferenciats de la prehistòria: una fàcies neolítica, i una altra dins del Bronze final II-IIIa. Intentarem relacionar aquestes dues etapes amb l'ocupació dels altres abrics estudiats en aquest mateix treball per tal d'arribar a conclusions més vàlides sobre el model cronològic-ocupacional dels abrics de la Serra Polsaruda en la prehistòria.

Primera fase d'ocupació. Neolític antic.

D'aquest període tindriem documentats a la Serra Polsaruda com a mínim dos jaciments: el Cau (M-2/4) i l'Avenc (M-2/3). Situats a poca distància l'un de l'altre, el primer degué ser utilitzat com a abríc mentre que al segon els materials arqueològics hi arribaren possiblement per rodament, procedents d'algun lloc enlairat proper. Tots dos ens proven la utilització dels rocams en la fàcies epicardial del Neolític antic com a lloc d'hàbitat probablement estacional.

En el Maresme coneixem dos altres jaciments datables en el Neolític antic, que ens confirmen la utilització de rocams en aquest període. Durant la fàcies cardial s'ocupà com a hàbitat el Roc d'en Sardinyà (Vilassar de Dalt), un conjunt granític similar als descrits que no formava cap racó cobert que pogués ser utilitzat com a abríc (BALDELLOU 1972). L'altre jaciment, ja dins la fàcies epicardial, és el Castellàs o Roc de Sant Magi, rocam on tampoc no hi ha àrees cobertes per a l'aixopluc, a excepció d'un petit racó. El mur de pedra seca que l'envolta sembla contemporani de la ceràmica epicardial que s'hi trobà (BOSCH-MIRÓ 1991). Els paral·lels d'aquesta ceràmica (Cova de l'Avellaner, Cova Mariver), semblen indicar a un moment final dins l'epicardial, cosa que vindria confirmada per l'absència de les decoracions incises, impreses i acanalades derivades directament de la decoració cardial, que anirien desapareixent gradualment amb el pas del temps. En aquest sentit, l'aparició d'aquestes decoracions incises i acanalades al Cau i a l'Avenc podria indicar una major antiguitat respecte del Castellàs (ja hem assenyalat en un altre apartat les diferències entre ambdós conjunts de cordons llisos). Per tant, en el Maresme (i en l'àrea compresa entre els rius Besòs, la Tordera, el Mogent i el mar) tan sols coneixem tres

jaciments clars d'aquest horitzó que no semblen contemporanis. Tots ells se situen en indrets enlairats de la serralada i es degué ocupar uns rocams semblants, la qual cosa pot interpretar-se en el sentit que els seus ocupants devien dependre d'una mateixa economia ramadera, perquè defugien els indrets fèrtils agrícolament que tant abunden a les àrees planes del Maresme i el Vallès.

D'aquesta manera ja va plantejar-ho Miquel Tarradell en la seva obra divulgativa «Les arrels de Catalunya». Tarradell considerava que durant el Neolític antic hi havia un gran nombre d'hàbitats en cova lluny d'àrees planes en contraposició al següent període neolític, la cultura dels sepulcres de fossa, i va deduir que el primer grup es devia mantenir en una subsistència bàsicament ramadera i el segon en un modus eminentment agrícola. No descarta que durant el Neolític antic es practiqués una agricultura incipient, complementària a la ramaderia. Ell els anomenava els pastors cavernícoles, mentre que el segon grup eren els pagesos del pla (TARRADELL 1962). Pel que fa al Maresme, en no haver-hi autèntiques coves, els pobladors del Neolític antic empraven els abrics granítics, que igualment es troben enlairats, relativament allunyats de les planes.

En els darrers anys s'han documentat a Catalunya diferents hàbitats a l'aire lliure en zones planeres, que completen la visió que es tenia antigament d'aquest període. Durant la fase següent, el Postcardial, es donen els primers símptomes importants de canvis, i és per aquesta raó que es considera com un Neolític mitjà inicial, que donarà lloc més tard al Neolític mitjà ple. En la nostra àrea, aquest vindrà representat pel grup vallesà, que suposaria ja la consolidació d'una economia agrícola sense abandonar la ramaderia, amb els jaciments ja localitzats majoritàriament a les planes i a l'aire lliure, amb un abandonament dels hàbitats en coves.

Segona fase d'ocupació. Bronze final.

Aquest segon horitzó el trobem representat a la major part dels jaciments excavats o prospectats a l'àrea de la Serra Polsaruda: el Cau (M-2/4), el Mirador (M-2/2), l'Avenc (M-2/3), la Balmeta (M-2/9), el Catau del Gorjablanc (M-3/5) i en altres indrets dels sectors M-2 i M-3, superficialment. Les ocupacions d'aquests caus i rocams serien en aquest moment més intenses. Considerant el conjunt de materials pertanyents a aquesta segona fase trobats en els diferents jaciments veiem que aquests no són pas homogenis ni poden englobar-se en un sol moment dins de l'horitzó dels Camps d'Urnes. El Cau es degué utilitzar durant el

Bronze final II-III A, moment en què es duagué a terme l'hipotètic enterrament d'incineració en urna. En canvi, el Mirador es degué ocupar durant el Bronze final IIIB, per la troballa del fragment decorat amb un instrument de pues metàl·liques. Les dades ens apunten una freqüentació i coneixement de l'àrea en un període llarg dins del Bronze final.

Altres indrets rocallosos de la Serralada Litoral també mostren senyals d'ocupació en aquesta època, com la Cova de can Caimel (Sant Andreu de Llavaneres)(RIBAS 1948) i el Puig Pedrós (Dosrius/Llinars del Vallès), turó que tenia en el cim grans acumulacions de blocs granítics (9), on es trobà superficialment ceràmica del Bronze final (MARCET-PETIT 1985).

Aquesta segona ocupació important, durant el Bronze final, dels blocs granítics del Montalt, indicaria una economia semblant a la de les poblacions que anteriorment l'havien ocupat durant el Neolític. Malgrat la diferència cronològica entre ambdós períodes, cal assenyalar l'existència de grups dedicats probablement a una mateixa economia, la ramaderia transhumant, que devia requerir ocupacions estacionals dels indrets adequats. Ja hem assenyalat abans les característiques d'aquestes àrees de formacions granítics, en especial del sector M-2, no gaire idonis per a ser hàbitats durant tot l'any. El coneixement d'aquests indrets amb abundants refugis naturals degué donar lloc a la seva ocupació temporal per part d'aquests grups dedicats bàsicament a la ramaderia.

Quant a la relació del Cau amb la propera necròpolis de ca l'Estrada, cal remarcar que aquesta es troba a prop de la llera de la riera d'Argentona, mentre que els abrics de la Serra Polsaruda se situen en una àrea allunyada del pla. Sempre han estat un enigma els poblats que corresponien a aquesta mena de necròpolis, però darrerament les investigacions han demostrat l'existència de diversos tipus d'hàbitat en zones planeres. A l'àrea central costanera de Catalunya s'han localitzat nombrosos hàbitats a l'aire lliure, constituïts per escasses unitats d'habitació o per habitacles aïllats (PETIT 1992-93). Aquestes estructures no estaven fetes amb parets de pedra, com a l'Empordà i a Catalunya occidental. Al Maresme, aquestes estructures més complexes no apareixen abans del segle VI aC, ja que dins del poblat ibèric de Burriac s'han documentat cabanes fetes amb materials peribles en una fase preurbanística (BARBERÀ-PASCUAL 1979-80; BENITO et al. 1982-83). Caldria comprovar si a la Serra Polsaruda podria haver-hi estructures artificials que aprofitessin els rocams, les quals nosaltres no hem localitzat en el Cau, però que és possible que existissin en algun indret. Cal recordar que les excavacions dels anys seixanta se centraven

únicament a l'interior dels abrics, sense prospectar les àrees planes de l'exterior.

Durant el Bronze final, l'hàbitat en cova persisteix però en clara recessió (RUIZZAPATERO 1985; PETIT 1992-93). De totes maneres, hi ha una persistència en l'ocupació de caus granítics a la Serra de Marina, en forma d'ocupacions temporals i puntuals (PETIT 1992-93). Cal tenir en compte la llarga tradició en l'ús de rocams granítics; tenim exemples en el Neolític que ja hem esmentat, i també durant l'Edat del Bronze (Cova d'en Joan, Cova de la Granota, a l'àrea de can Boquet), i hi ha tant llocs d'hàbitat com d'enterrament. És possible que l'entrada de nous costums repercutís sobre els indígenes, i que aquests incorporessin les innovacions sense deixar la seva forma de vida tradicional. Es continuarien ocupant els caus, i disposarien de la nova ceràmica brunyida com a objecte de luxe i prestigi. La integració més evident vindria indicada per l'adopció del ritual funerari de la incineració. El poblament de Catalunya durant aquest període anterior a la iberització es caracteritza, entre altres aspectes, per un reflex de les tradicions locals que, en general, es remunten al segon mil·lenni sense ser pas homogènies en les diverses comarques, i per una adaptació al marc geambiental de cada sector (MAYA 1993).

Establir una relació d'ocupació àrea de plana-àrea de muntanya al Maresme és difícil, essencialment per la migradesa de jaciments d'una banda, i de l'altra per l'exigüitat de les troballes que, en molts casos, ben poca cosa indiquen. A la plana destaquen les escasses restes d'una necròpolis a ca l'Estrada d'Argentona, el fons de cabana de can Cua a Pineda de Mar i can Teixidor al Masnou, jaciment que no queda clar si fou necròpolis o lloc d'hàbitat. Si ens desplaçem geogràficament i temporalment (durant els camps d'urnes del Ferro inicial), s'hi podria incloure la sitjadipòsit de can Mora o de Canyet a Badalona, que es troba a la plana compresa entre les conques del Besòs i de la Tordera. A la muntanya, a banda d'una àrea del Montalt, la Serra Polsaruda —aquí estudiada— també comptem amb una ocupació dels rocams que hi ha entre Cabrils i Vilassar de Dalt, el Puig Pedrós i la cova de can Caimel a Sant Andreu de Llavaneres. Amb aquestes escasses dades quedaria molt simplista dir que hi hauria hagut una tendència a habitar àrees altes i semielevades i a emprar zones d'enterrament a la plana. Veiem una tímida ocupació de població a la plana, com també un possible i esporàdic ús funerari dels rocams de muntanya. A més, sembla detectar-se una certa contemporaneïtat entre l'urna del Cau de la Serra Polsaruda i les urnes de ca l'Estrada, per la qual cosa es degueren emprar llocs d'enterrament a la plana i als llocs enlairats en una mateixa època. Potser el fet de no haver trobat més jaciments del Bronze final

distorsiona la nostra visió. Tenim constància de troballes de molts elements aïllats que deuen correspondre a jaciments que desconeixem, amb la dificultat afegida de la profunditat en què es troben (10).

Freqüentacions protohistòriques i modernes.

La troballa de fragments de ceràmica ibèrica i romana ens prova la freqüentació esporàdica d'aquests rocams i abrics en èpoques posteriors a la prehistòria. A l'abric conegut per les Cambres (M-2/10) aparegué superficialment un fragment de ceràmica ibèrica i un fragment de *tegula* romana. Al Mirador (M-2/2) es trobà la moneda de Constanci II ja descrita anteriorment. Aquestes restes són ben minses si les comparem amb la gran quantitat de ceràmica prehistòrica trobada, i segurament les hem de posar en relació amb el desenvolupament del poblament del Maresme en aquestes èpoques més recents.

Finalment cal esmentar l'aprofitament d'algun d'aquests caus en època moderna. En el «Rat Penat» (M-3/8) aparegué ceràmica moderna juntament amb una moneda d'Alfons XIII. Altres abrics amb murets de protecció, són l'abric del Carboner (M-2/11) i el Mirador (M-2/2). Aquesta darrera utilització, potser deguda als antics treballadors del bosc, aniria seguida de les explotacions dels rocams per part dels picapedrers que ja hem esmentat en parlar del Cau.

NOTES

(1) El primer equip de recerca era format per persones que provenien de l'àmbit excursionista. Aquesta circumstància va fer que a més de numerar els vestigis, se'ls adjudiqués un topònim per ajudar a identificar-los.

Aquests noms a vegades rememoraven alguna roca famosa com és el cas del Gorro Frigi del Montserrat, en el nostre cas (M-3/6), o bé adoptaven el nom d'algun membre de l'equip; la Guaita d'en Buisan (M-3/2), la Cova d'en Leonart (M-3/3), el Refugi de l'Anton (M-3/4), l'Albert (M-3/9) o la Cova d'en Pere (M-2/6) descoberta pel Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres.

En la catalogació no solament figuren caus i abrics sinó que també s'inclouen roques singulars que en el seu moment varen cridar l'atenció per les seves dimensions o per la seva característica zoomòrfica; la Mòmia (M-2/7) i la Tortuga (M-2/8) localitzades per l'Arxiu Històric Municipal de Dosrius, les Petoneres (M-3/1) i la Roca del Camell (M-3/10), coneguda pel Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres.

(2) Podeu consultar com a bibliografia; LLEONART 1971 i el «Simposium sobre arquitectura megalítica y ciclòpea catalano-balear». C.S.I.C. Barcelona, 1965.

(3) Del Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres, en Ferran Manau i Joaquim Bertran, i de l'Arxiu Històric Municipal de Dosrius, M. Àngels Jubany i Neus Alsina.

(4) Les investigacions en el sector M-4 se centraren quasi exclusivament en el jaciment epicardial dels Rocs de Sant Magí.

encara que en les primeres recerques s'inventariaren altres llocs d'interès arqueològic. La bibliografia bàsica sobre aquest jaciment és la següent: LLEONART 1982-83; LLEONART 1985; BOSCH-MIRÓ 1991; BASSOLS-LLEONART 1992; CLOP 1996.

(5) Durant els primers treballs es prengueren unes breus notes de les excavacions. Posteriorment s'elaborà el «Rapport de les sortides arqueològiques», diari d'excavacions i prospeccions que es començà a escriure des del gener de 1967.

(6) Des d'aquí aprofitem l'avinentsa per a agrair-los sincerament la seva valiosa col·laboració. Aquest equip estava format per David Carretero, Joan-Francesc Clariana, Lluïsa Colino, Francesc Forn, Anna Freijo, Toni D. Lou, Arnau Leonart, Josep Lloansi, Eivira Ortiz, Toni Roca i J. Albert Roure.

(7) Hem de citar i agrair l'ajut d'Araceli Martín Colliga, Marta Miró i García, Pepita Padrós, Jordi Pérez Conill, M. Àngels Petit i Mendizábal i Josep Tarrús i Galter. També hem d'agrair al Museu de Vilassar de Dalt, en especial a Maica Carmóna i Núria Rosselló i al Museu de Granollers, en especial a Josep Muntal, que ens han permès de comparar els materials amb els que es troben dipositats en els fons d'aquests museus.

(8) Segons materials que hem pogut veure al Museu de Granollers procedents de prospeccions superficials, alguns dels quals podrien pertànyer a un moment avançat dels Camps d'urnes o a un moment ibèric antic.

(9) El cim d'aquest turó ha estat explotat industrialment pels picapedrers, que han desfigurat l'aspecte que devia tenir originàriament. En un sector inalterat s'aprecia encara part del caos granític que de ben segur devia ocupar la totalitat del cim.

(10) Les urnes de ca l'Estrada (Argentona) es trobaren quan es construï un pou fins a 17 metres de profunditat; una altra possible urna es trobà a can Dori (Mataró), a setze metres de profunditat (RIBAS 1952).

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO GORBEA, M. (1977): El Pic dels Corbs, de Sagunto, y los campos de urnas del NE. de la Península Ibérica. *Saguntum*, 12. Valencia.

ALSINA, N.; JUBANY M.A. (1989): Troballa arqueològica. *El Comú*, núm. 6. Dosrius.

BALDELLOU, V. (1972): El yacimiento prehistórico del Roc d'en Sardinyà (Sant Genís de Vilassar, Barcelona). *Pyrenae*, 8. Barcelona.

BARBERÀ, J.; PASCUAL, R. (1979-80): Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar). *Ampurias*, 41-42. Barcelona.

BASSOLS, I.; DAVÍ, D.; FARELL, D. (1998): Una sitja dels inicis de l'Edat del Bronze al Camí del Mig (Cabrils). *XIV Sessió d'Estudis Mataronins*, 1997. Mataró.

BASSOLS, I.; LLEONART, R. (1992): Informe preliminar sobre l'excavació del Cau de la Serra Polsaruda. (Dosrius, El Maresme). *VII Sessió d'Estudis Mataronins*, 1991. Mataró.

BASSOLS, I.; LLEONART, R. (1992): El Castellàs: una estructura d'habitat del Neolític Antic Final. *9è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Andorra.

BASSOLS, I.; LLEONART, R. (1996): *Memòria de la campanya de treballs arqueològics de novembre de 1989 a març de 1990 efectuada al Cau de la Serra Polsaruda (Dosrius, el Maresme). Argentona*. Inèdita.

BENITO, N.; BURJACHS, F.; DEFAUS, J.M.; ESPADALER, M. del Mar; MOLINA, M. (1982-83): Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme), durant la campanya de 1984. *Laietania*, 2-3. Mataró.

BOQUER, S.; BOSCH, J.; CRUELLES, W.; MIRET, J.; MOLIST, M.; RODON, T. (1995): *El jaciment de l'Institut de Batxillerat Antoni Pous. Un assentament a l'aire lliure de finals del calcolític (Manlleu, Osona)*. Barcelona.

BOQUER, S.; PARPAL, A. (1994): *Can Roqueta. Estructures prehistòriques i medievals. Campanya 1991 (Sabadell, Vallès Occidental)*. Barcelona.

BOSCH, J.; MIRÓ, J.M. (1991): Els Rocs de Sant Magí (Sant Andreu de Llavaneres, El Maresme). Campanya de setembre de 1986. *Laietania*, 6. Mataró.

BOSCH, A.; TARRÚS, J. (1990): *La cova sepulcral del Neolític Antic de l'Avellaner (Cogolls, les Planes d'Hostoles, La Garrotxa)*. Girona.

CLOP, X. (1996): *Memòria de la prospecció del jaciment Neolític d'els Rocs de Sant Magí 1992. Sant Andreu de Llavaneres. El Maresme*.

ESTEVEZ, J.; MARTIN, A. (1982): El nivel epicardial de la cova del Frare (Matadepera, Barcelona). a *Le néolithique ancien méditerranéen*. Montpellier, 1981.

GRANADOS, J.O. (1981): Notas sobre el Neolítico en la Cueva de l'Or (Sant Feliu de Llobregat, Barcelona) *Taula rodona de Montserrat*, 1980. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GUILAINE, J. (1972): *L'Âge du Bronze en Languedoc occidental, Roussillon, Ariège*. París.

IBÁÑEZ, G. (1968): Presencia cèltica a Can Butinyà i als seus voltants. *Puig Castellar*, 8. 2ª època. Santa Coloma de Gramenet.

KENT, J.P.C. (1981): *The Roman Imperial Coinage*. Volume VIII. The family of Constantine I. A.D. 337-364. London.

LLEONART, R. (1971): Estudi de poblament prehistòric a la Serra del Montalt, (El Maresme). *Información Arqueológica*, 6. Barcelona.

LLEONART, R. (1982-83): El jaciment epicardial del Castellàs Rocs de Sant Magí, a Llavaneres (El Maresme). *Laietania*, 2-3. Mataró.

LLEONART, R. (1985): Un nou habitat neolític a Llavaneres. *Sessió d'Estudis Mataronins*, 1984. Mataró.

MALUQUER DE MOTES, J. (1945-46): Las culturas hallstáticas en Cataluña. *Ampurias*, VII-VIII. Barcelona.

MARCET, R.; PETIT, M.A. (1985): Assentaments d'habitació a l'aire lliure de la comarca del Vallès. Del Neolític al Bronze final. *Estudios de la Antigüedad*, 2. Bellaterra.

MARTIN, A. (1985): De la cultura de los «sepulcros de fosa» al grupo de «Veraza» en el Vallès. *Estudios de la Antigüedad*, 2. Bellaterra.

MAYA, J.L. (1993): En torno al origen del mundo ibérico catalán: problemas de substrato. *Laietania*, 8. Mataró.

MAYA, J.L.; FRANCÉS, J.; PRADA, A. (1993): El complejo arqueológico de Punta Farisa (Fraga, Huesca). Los yacimientos arqueológicos. *Estudios de la antigüedad*, 6/7. Bellaterra.

MESTRES, J. (1981): Neolític Antic Evolucionat Postcardial al Penedès. *Taula rodona de Montserrat*, 1980. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PEREZ I CONILL, J. (1982-83): Els vasos hallstàtics o urnes cineràries d'Argentona. *Laietania*, 2-3. Mataró.

- PETIT, M.À. (1986): *Contribución al estudio de la Edad del Bronce en Cataluña (comarcas del Moianès, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Maresme, Barcelonès y Baix Llobregat)*. Tesis doctoral. Bellaterra. Inèdita.
- PETIT, M.À. (1992-93): El Bronce final y la transición hacia la primera Edad del Hierro en la región central-costera de Cataluña. *Bajo Aragón Prehistoria*, IX-X. Segundos encuentros de prehistoria aragonesa, Caspe-Zaragoza, 1986.
- PONS, E. (coord.) (1977): *La Fonollera (Torroella de Montgrí, Girona). Un poblado al aire libre del Bronce Final*. Girona.
- PONS, E. (1984): *L'Empordà de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro*. Girona.
- RIBAS, M. (1948): *Una cova hallstàtica a Sant Andreu de Llavaneres*. Museu. Mataró.
- RIBAS, M. (1994): *Canyamars prehistòric. Del Neolític a la primera Edat del Ferro*. Mataró.
- ROVIRA, J.; GARRIGA, M.; FERRER, M.; DE LA PINTA, J.LI. (1992): La Cova dels Maquis (Gallifa, Vallès Occidental): Ocupacions i utilitzacions entre el neolític antic i el segle XVII. *Gala*, 1. Sant Feliu de Codines.
- ROVIRA, J.; PETIT, M.À. (1996): *La unitat habitacional de Can Cortès (Sant Just Desvern, Barcelonès). Una cabana del Bronze Final a l'antic estuari del riu Llobregat*. Barcelona.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1985): *Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica*. Universidad Complutense de Madrid. Tesis doctoral. Madrid.
- SANMARTÍ-GREGO, E. (1993): *Una tomba de guerrer de la primera edat del ferro trobada a Llinars del Vallès (Vallès Oriental, Barcelona)*. Granollers.
- TARRADELL, M. (1962): Les arrels de Catalunya. *Història de Catalunya*. Volum 0. Barcelona.
- TARRÚS, J. (1979): *La cova Mariver. Estudi tipològic dels seus materials: epicardial, montboló i bronze*. Banyoles.
- TARRÚS, J. (1979-80): Neolític Antic i Montboló a les comarques gironines. Noves evidències. *Pyrenae*, 15-16. Barcelona.
- TARRÚS, J.; BOSCH, A. (1990): Els nivells postglacials de la cova d'en Pau (Serinyà, Pla de l'Estany). *Cypsela*, VIII. Girona.
- TEN, R. (1980): Notes entorn del Neolític Vallesà. *Arrahona*, 10. II Època.
- TEN, R. (1979-80): Aproximació a l'estudi del Neolític Antic final al Vallès. *Pyrenae*, 15-16. Barcelona.
- UBACH, P. (1994): *Memòries etno-arqueològiques. 6000 anys d'història en el Maresme. Vilassar de Dalt, 1934-1993*. Argentona.
- VILASECA, S. (1963): Dos nuevas cuevas del bronce medio y final del macizo de Prades. *Ampurias*, XXV. Barcelona.

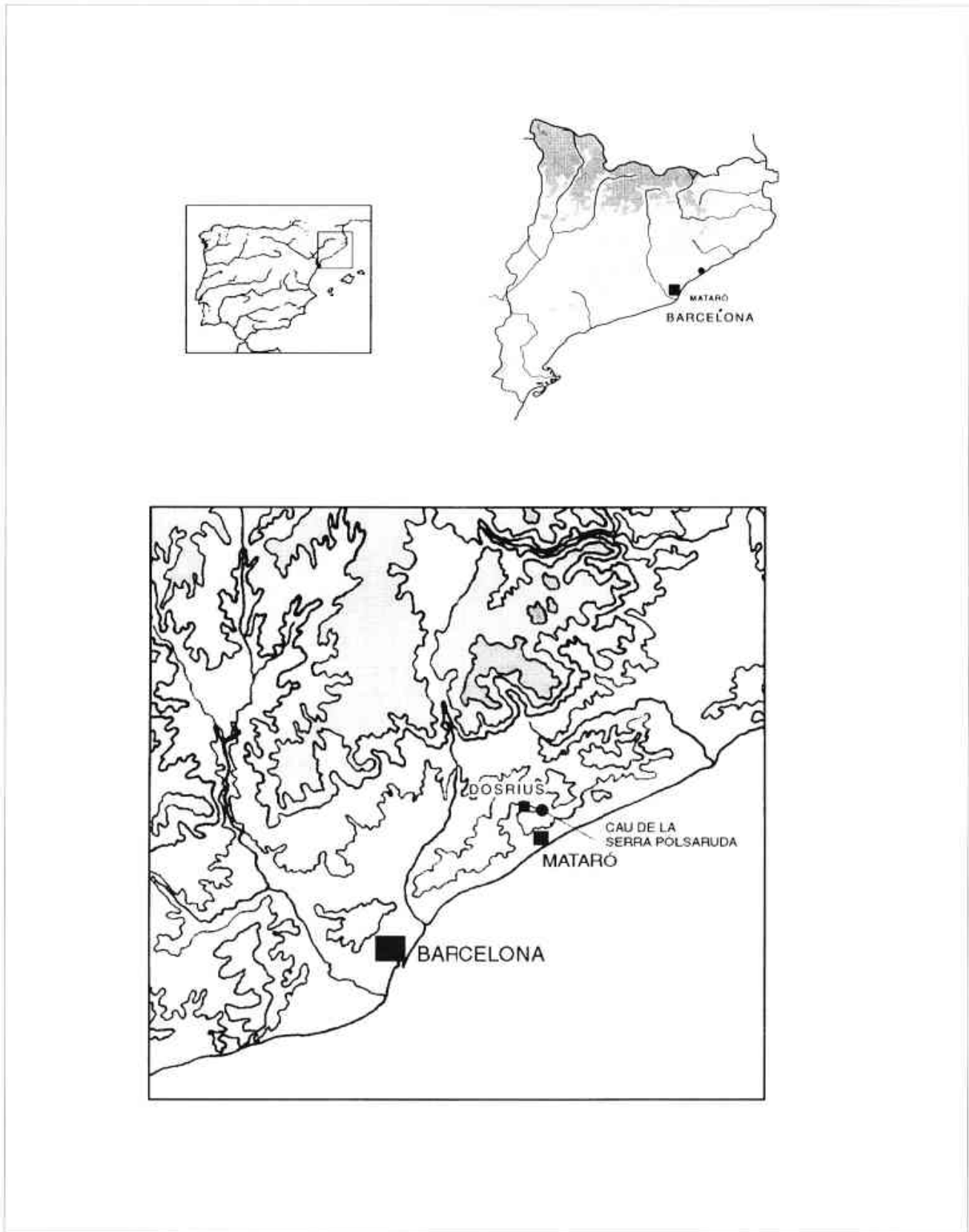
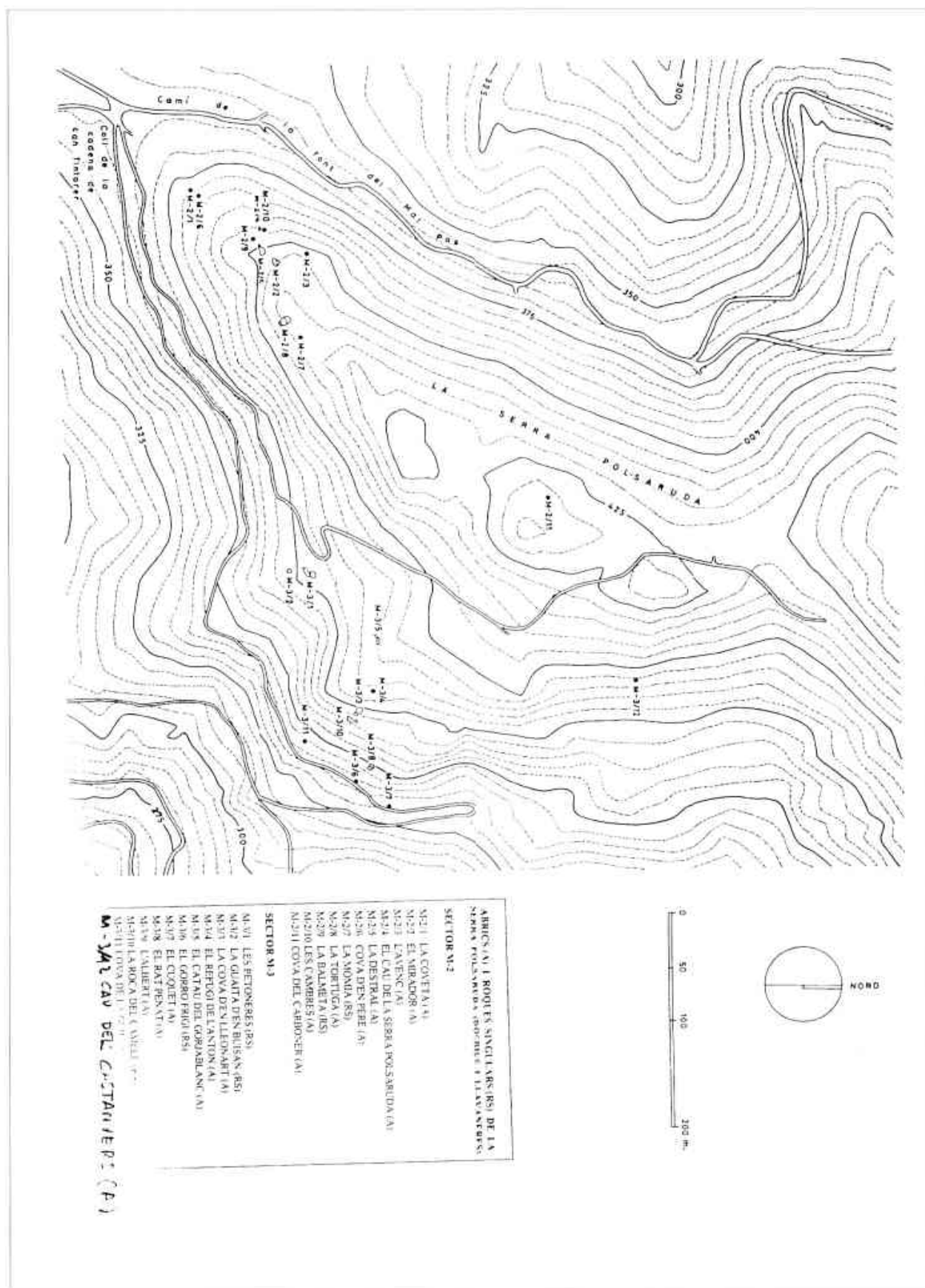
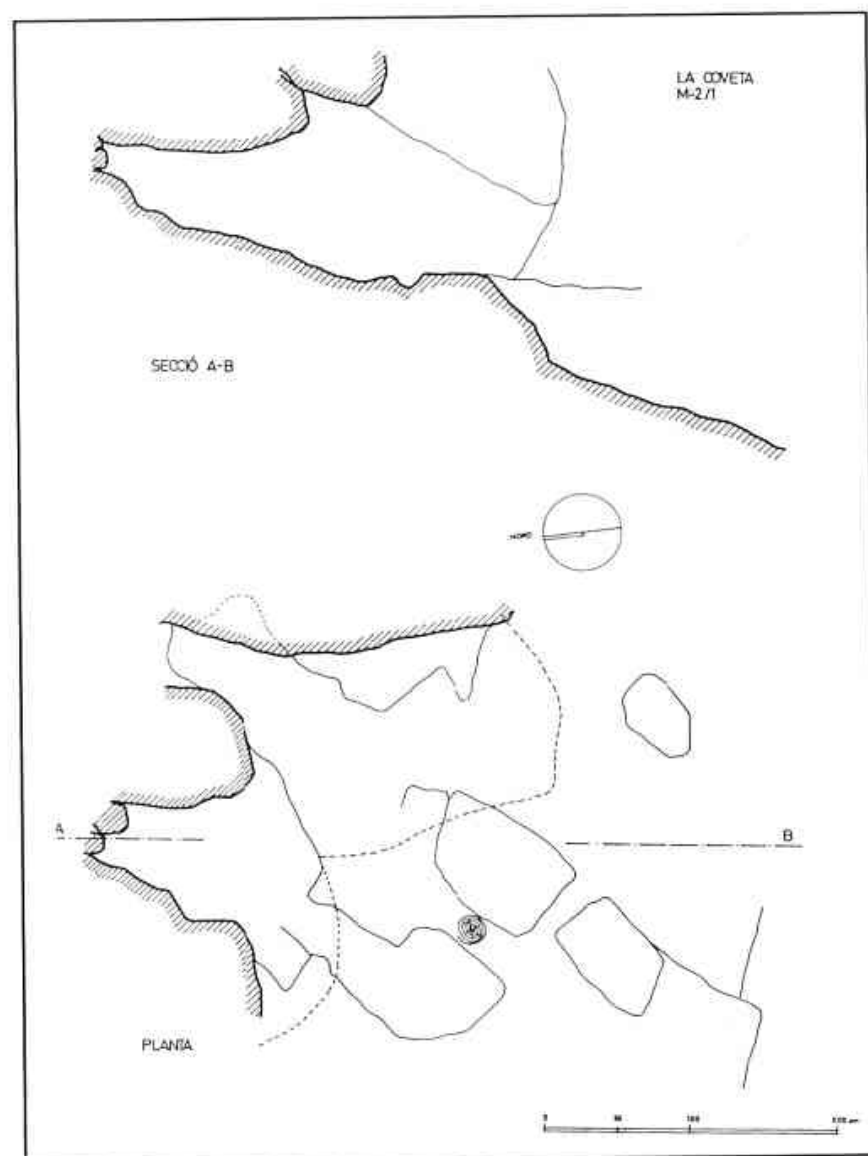
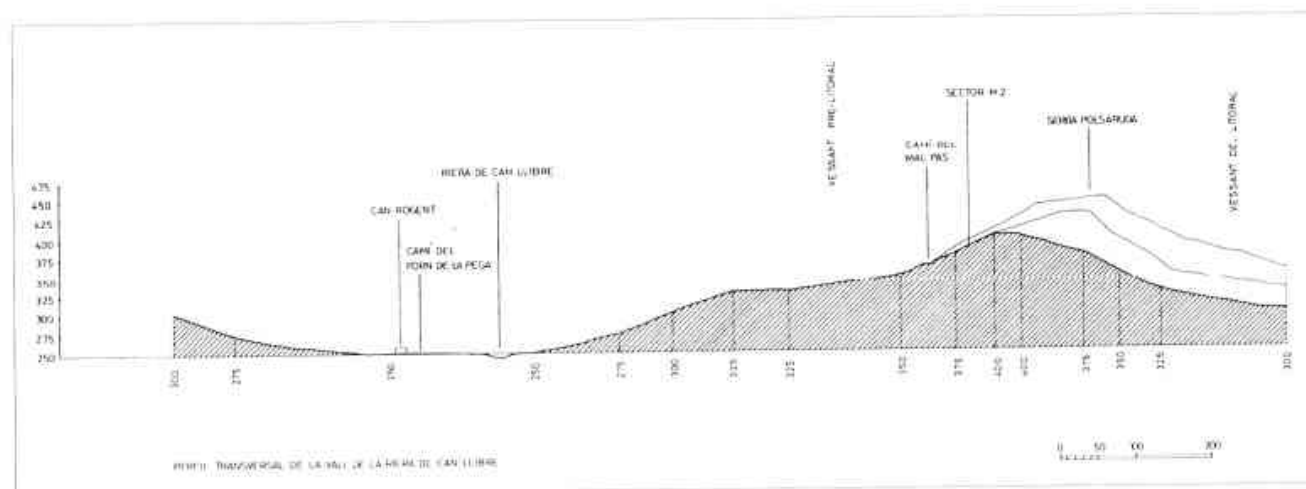

Fig. 1. Situació del Cau de la serra Polsaruda en el context de la serralada Litoral catalana, entre el riu Besòs i la Tordera.

Fig. 2. Topografia d'una part de la serra Polsaruda amb la ubicació dels jaciments

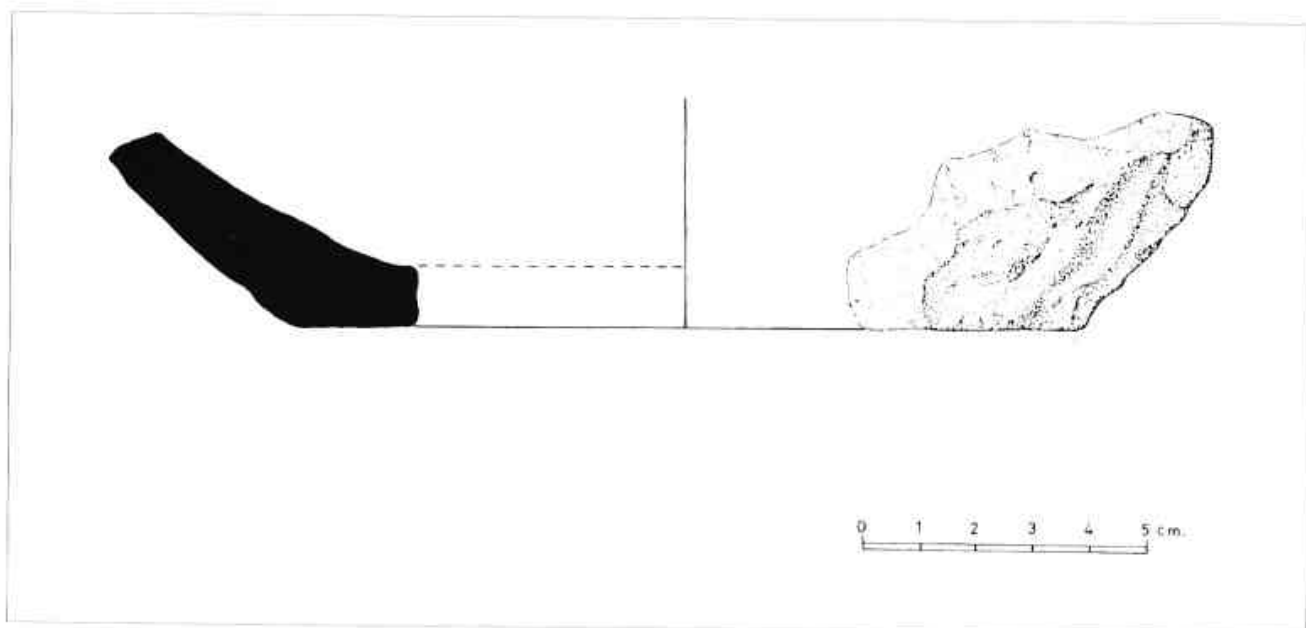

Fig. 5. La Coveta (M-2/1). Ceràmica superficial

Fig. 6. La Coveta (M-2/1). Vista de l'abric.

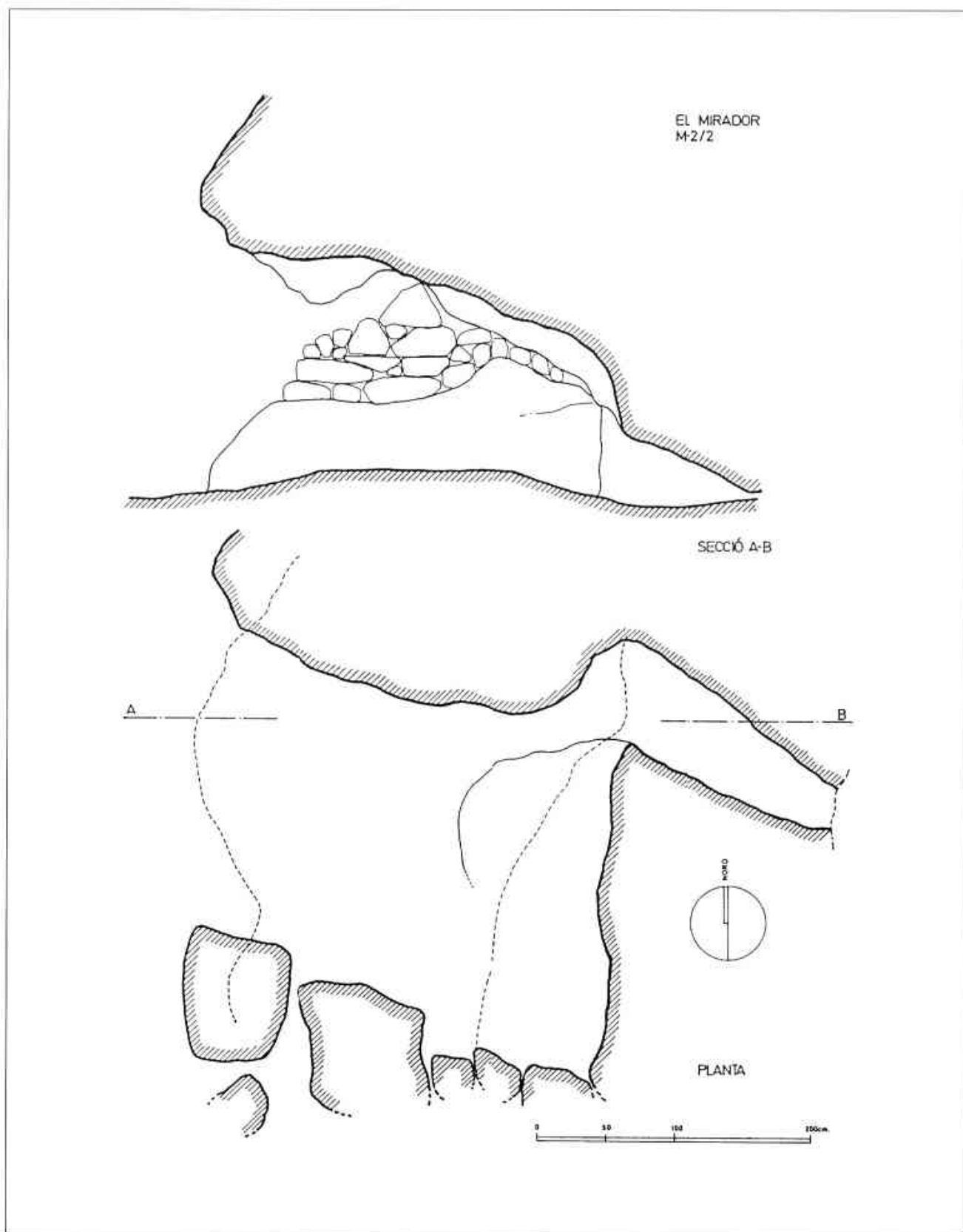

Fig. 7. El Mirador (M-2/2).

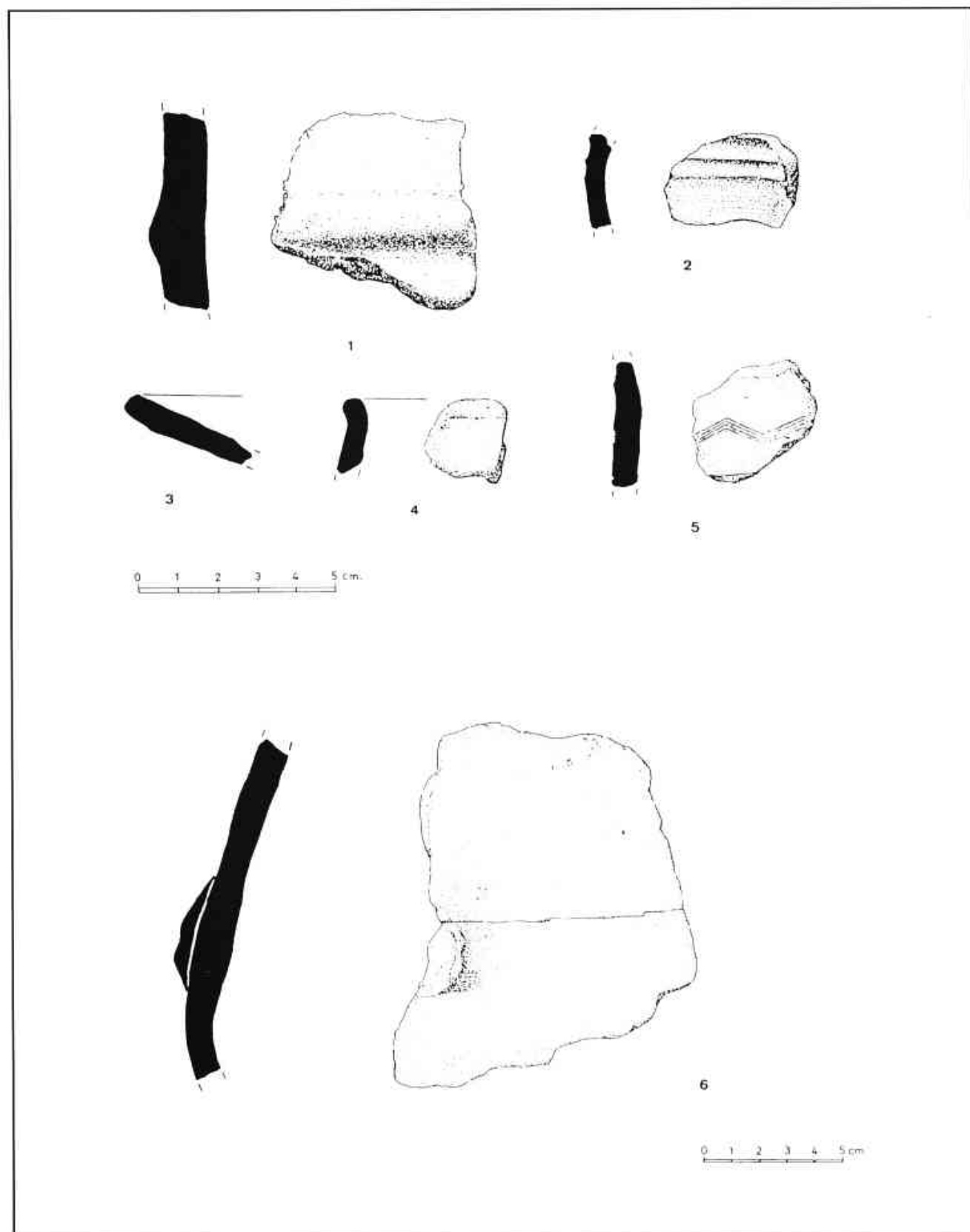

Fig. 8. El Mirador (M-2/2). Ceràmica

Fig. 9. La vall de la Riera de can Llibre vista des del Mirador (M-2/2)

Fig. 10. El Mirador (M-2/2). Vista de l'abric

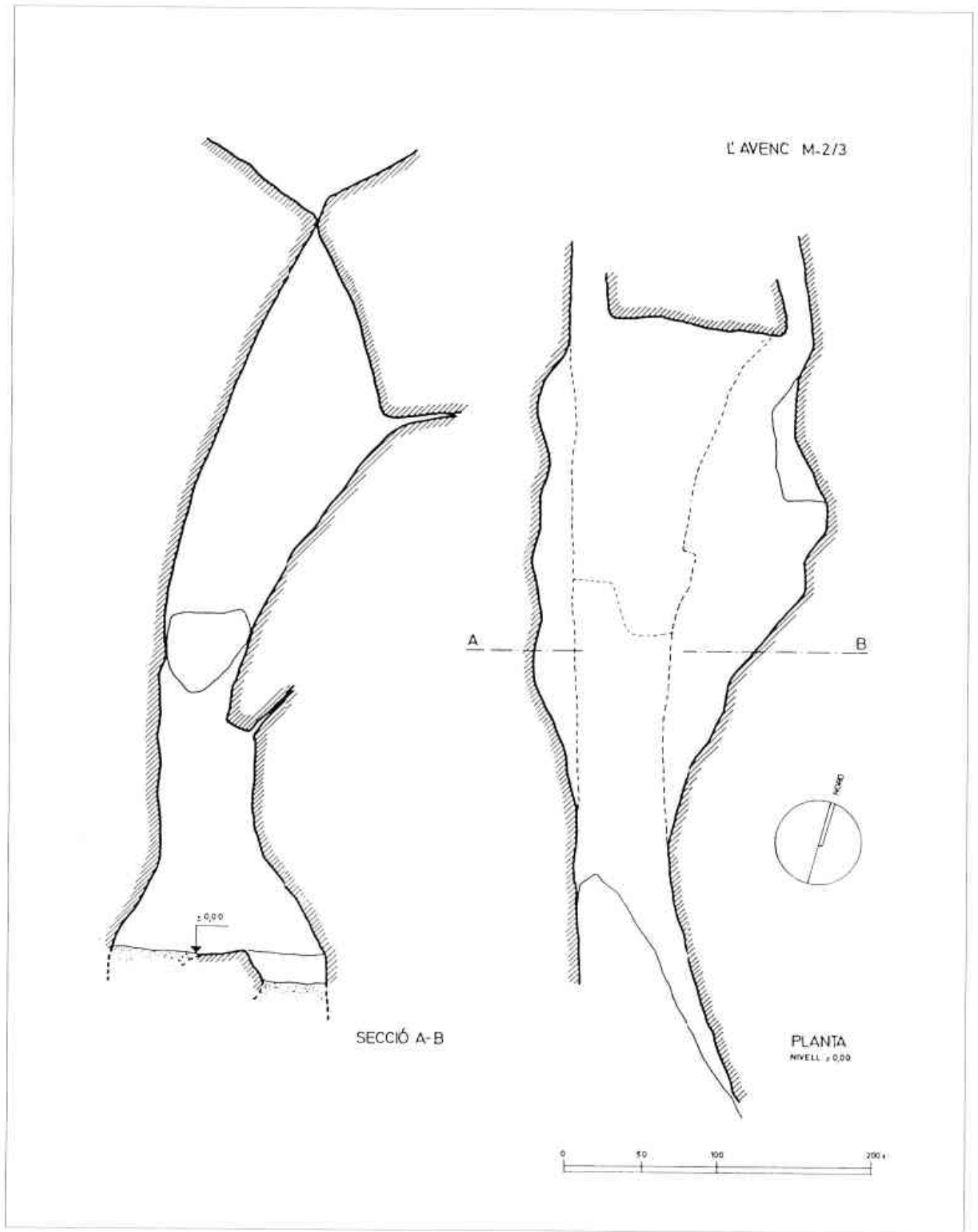

Fig. 11. L'Avenc (M-2/3)

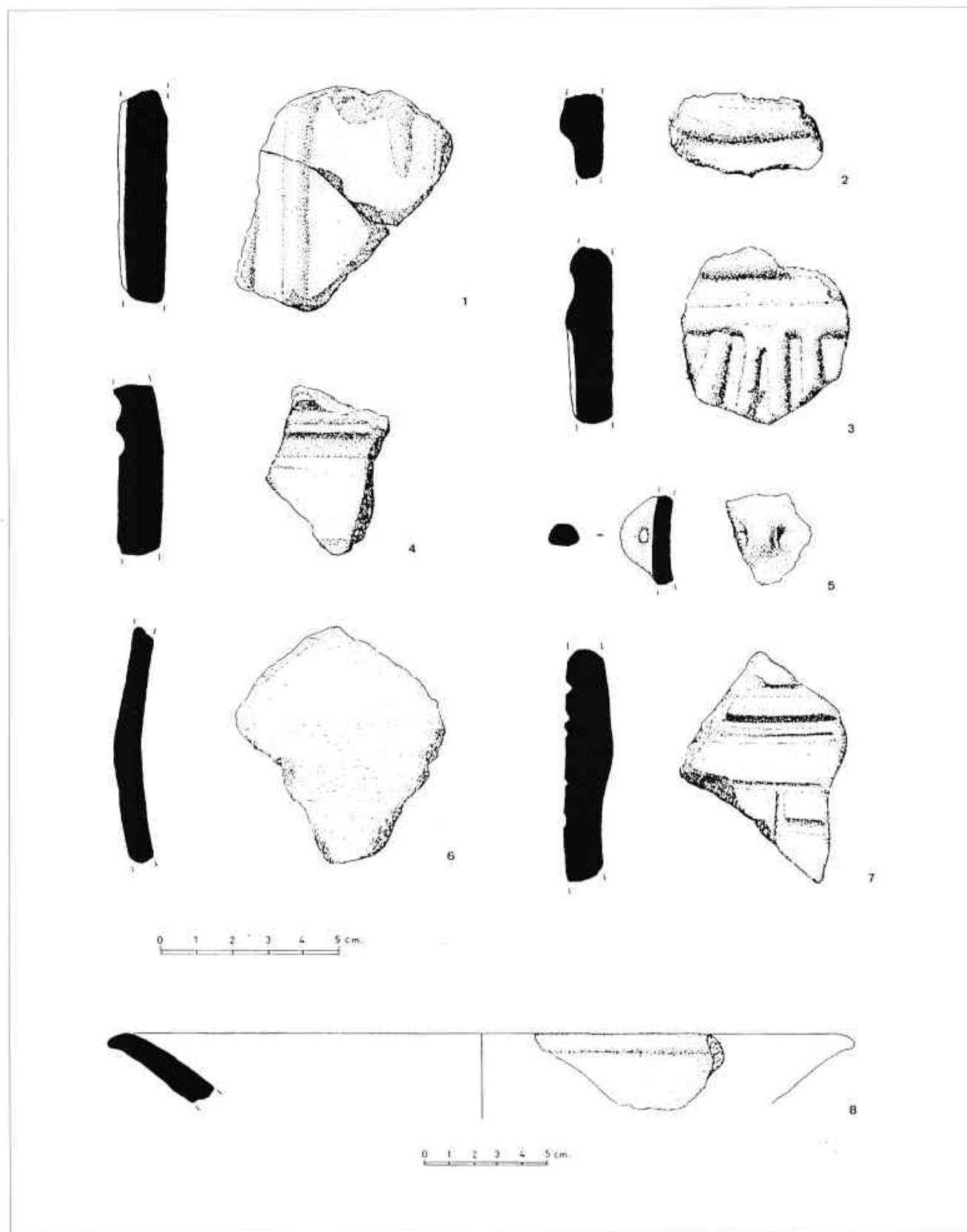

Fig. 12. L'Avenc (M-2/3). Ceràmica

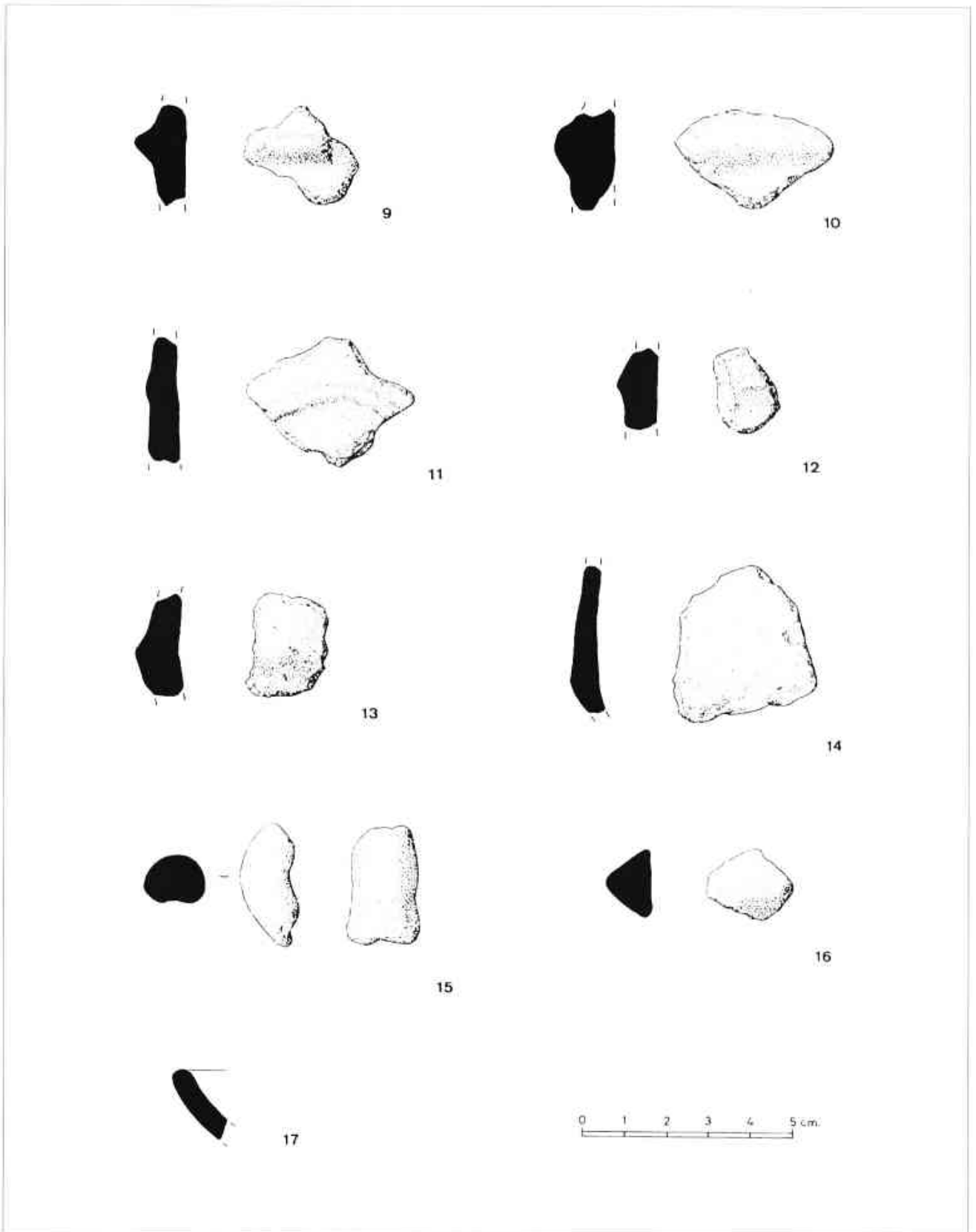

Fig. 13. L'Avenc (M-2/3). Ceràmica

Fig. 14. L'Avenc (M-2/3)

Fig. 15. L'Avenc (M-2/3). Ceràmica

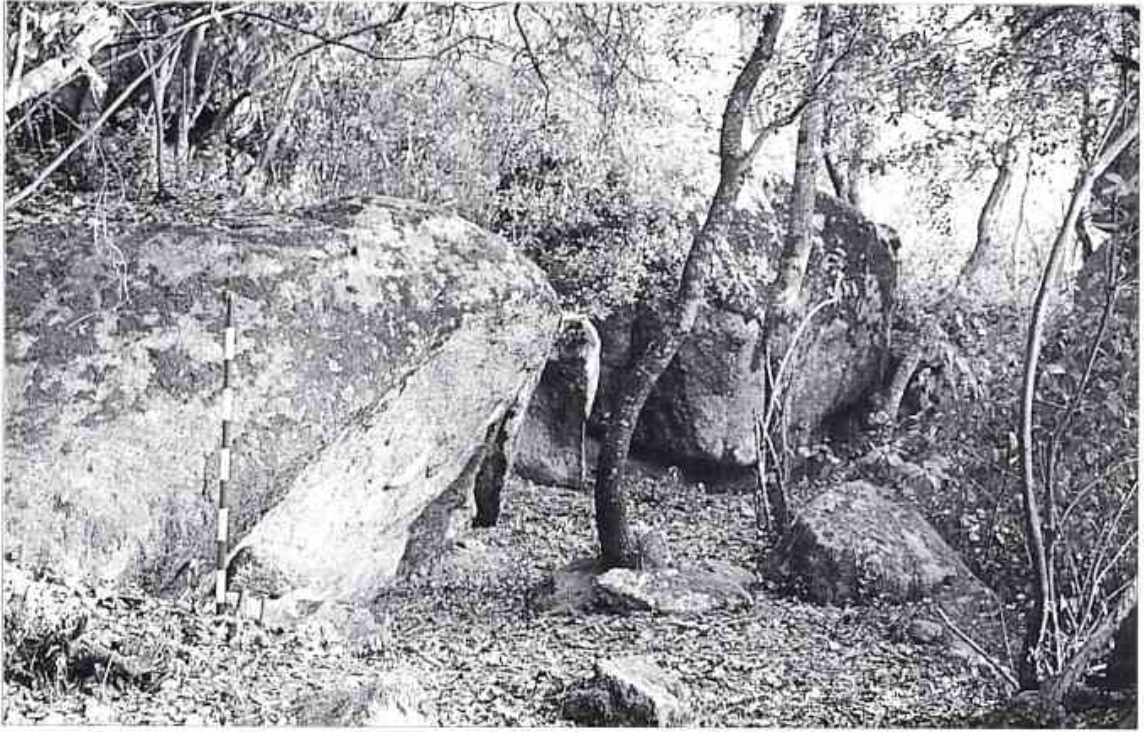

Fig. 16. La Balmeta (M-2/9). Vista de la paret rocosa on aparegué la ceràmica

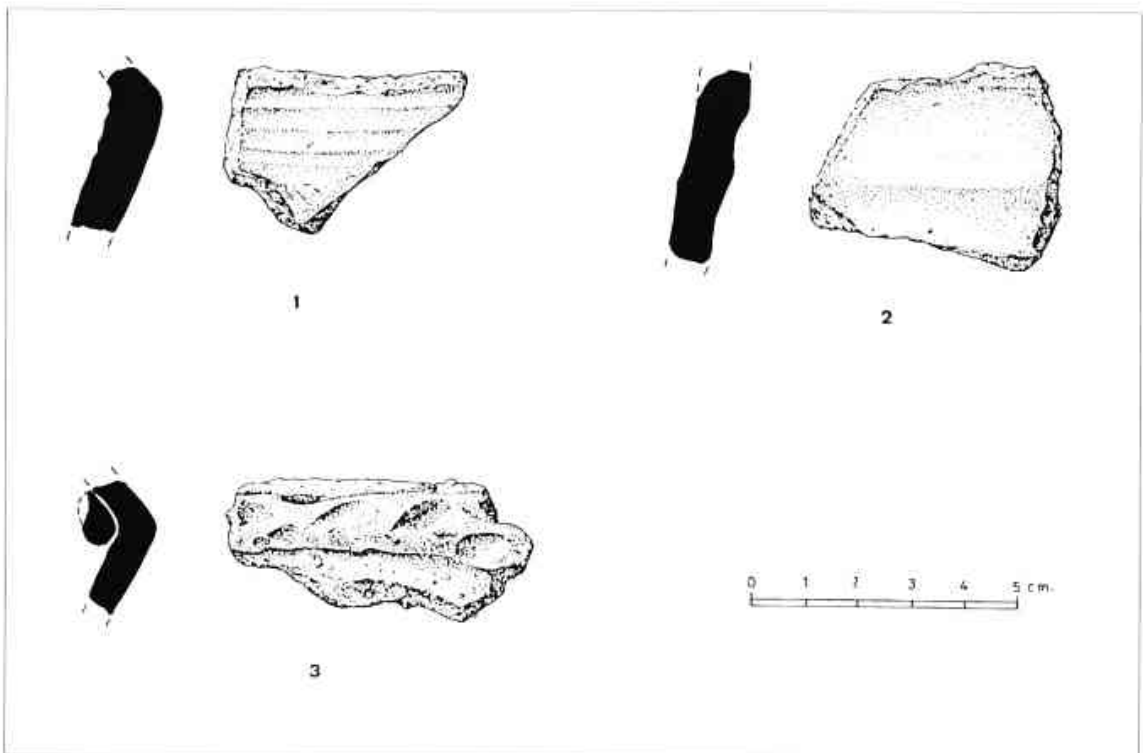

Fig. 17. La Balmeta (M-2/9). Ceràmica superficial

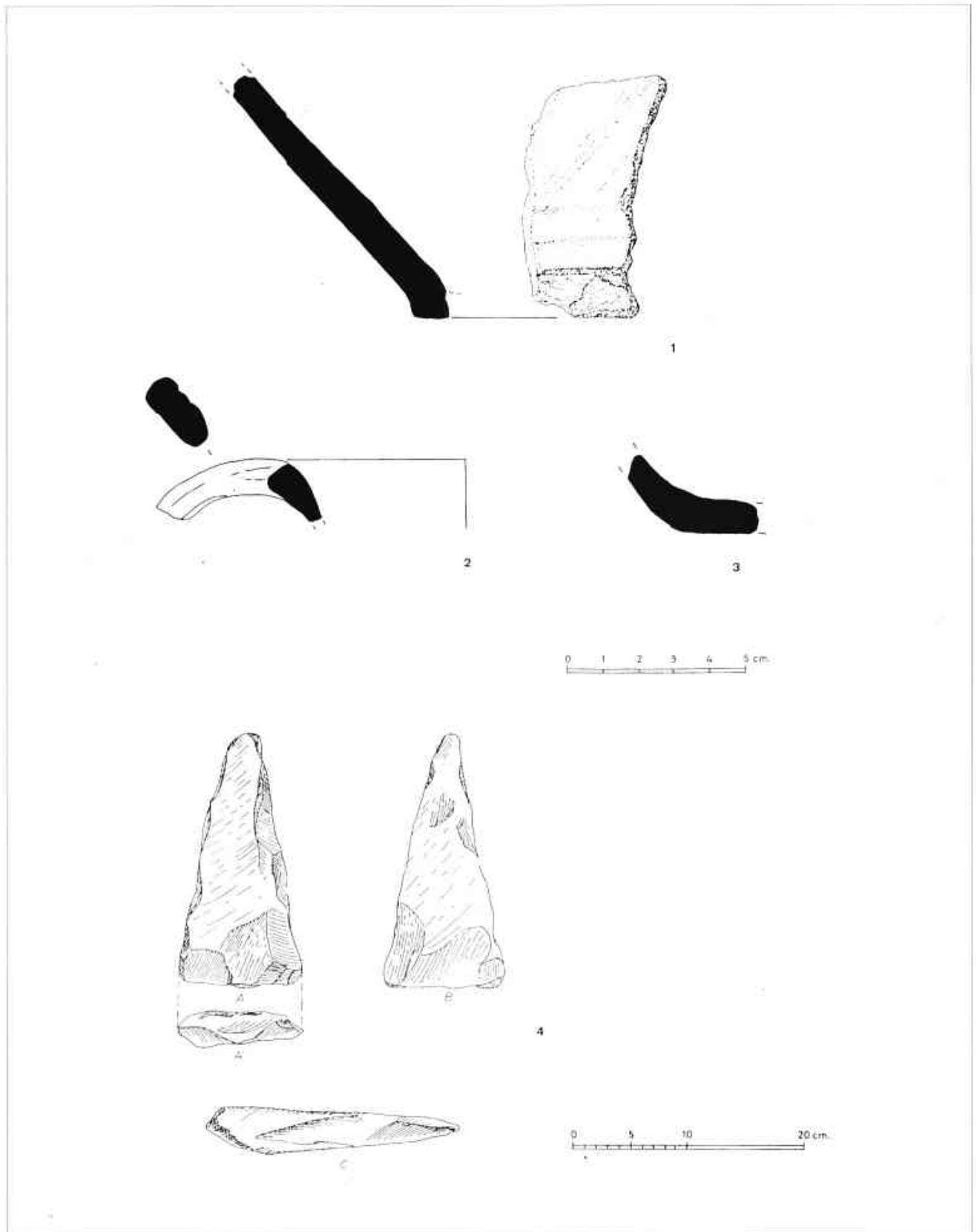

Fig. 18. Materials arqueològics procedents del sector M-2

Fig. 19. La cova d'en Leonart (M-3/3). Vista de l'abric

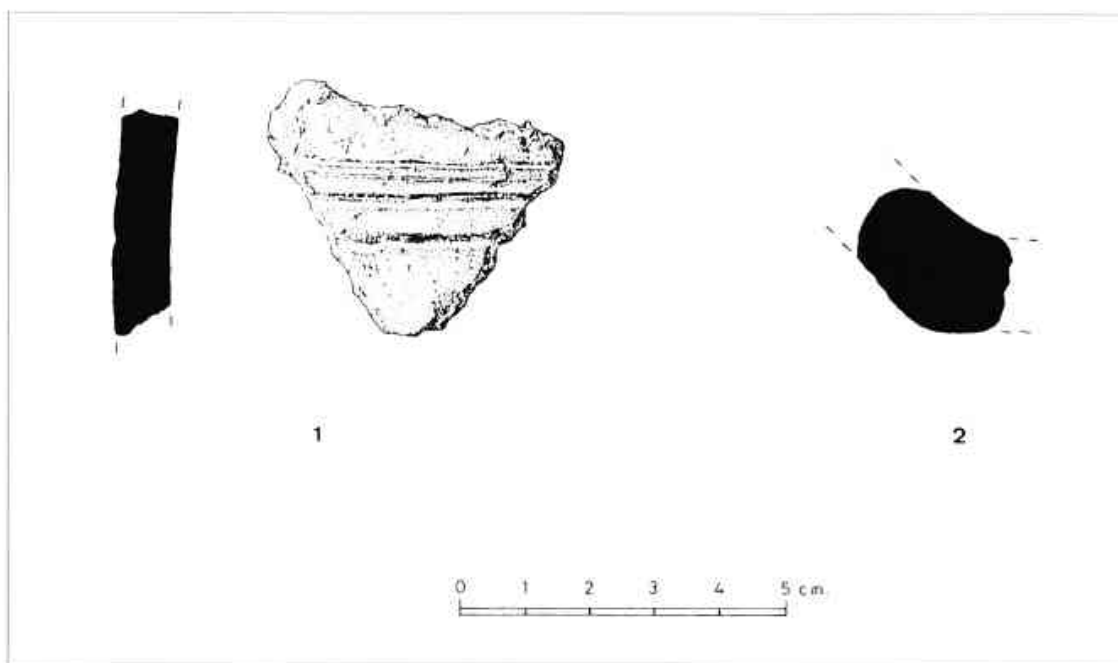

Fig. 20. La cova d'en Leonart (M-3/3). Ceràmica

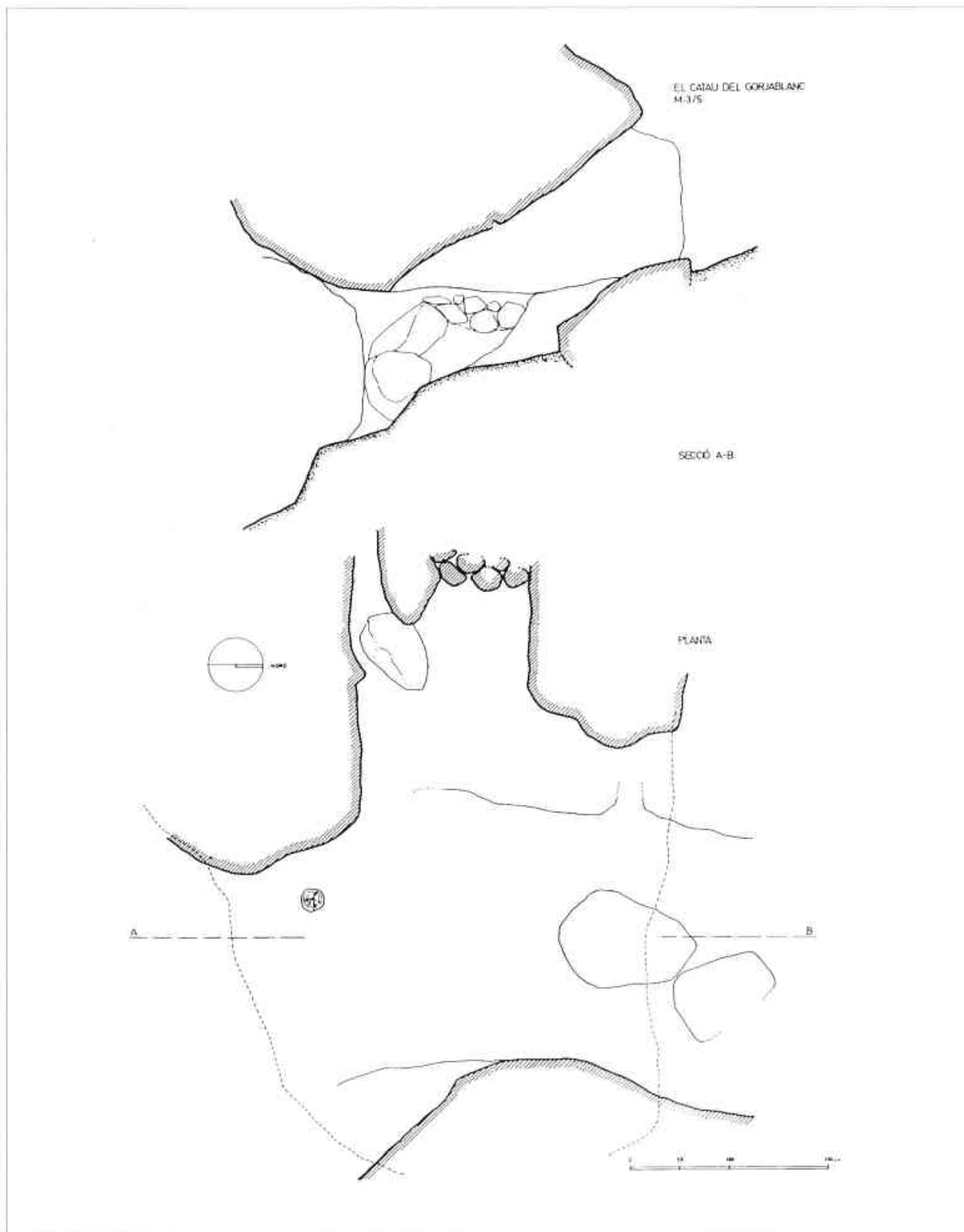

Fig. 21. El Catau del Gorjablanc (M-3/5)

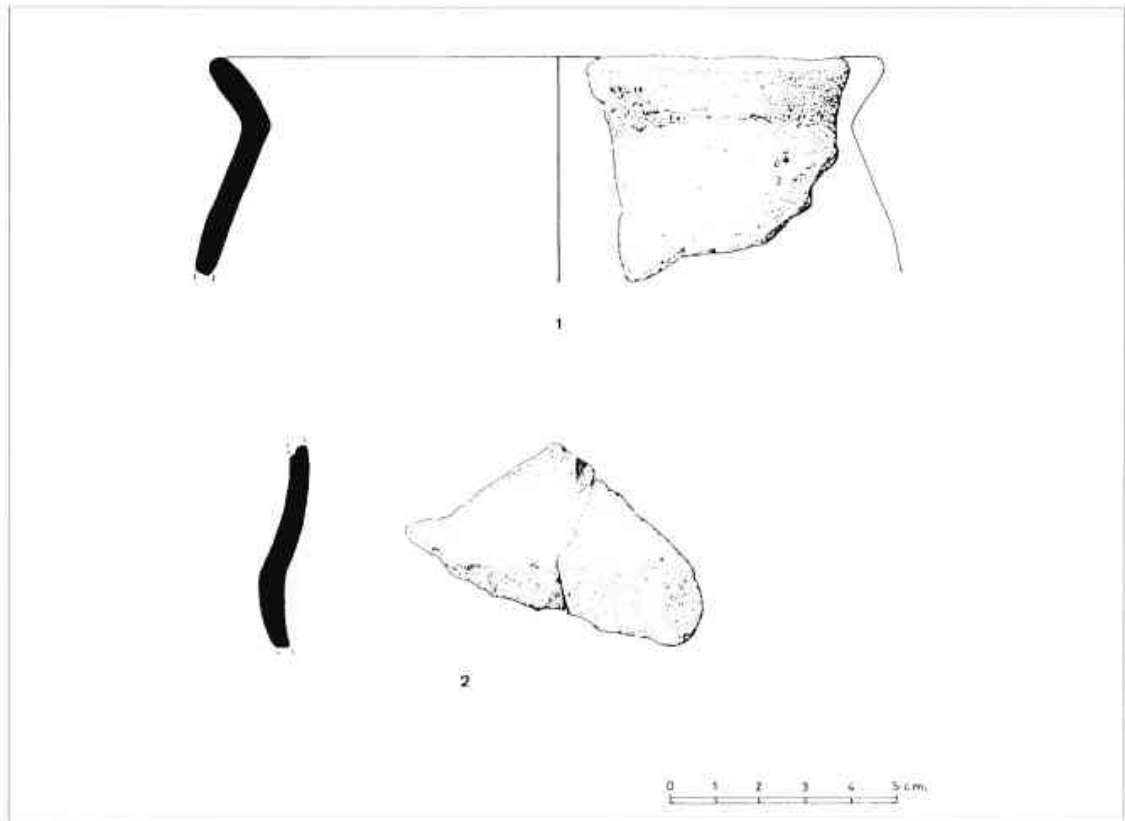

Fig. 22. El Catau del Gorjablanc (M-3/5). Ceràmica

Fig. 23. El Catau del Gorjablanc (M-3/5). Vista de l'interior de l'abric.

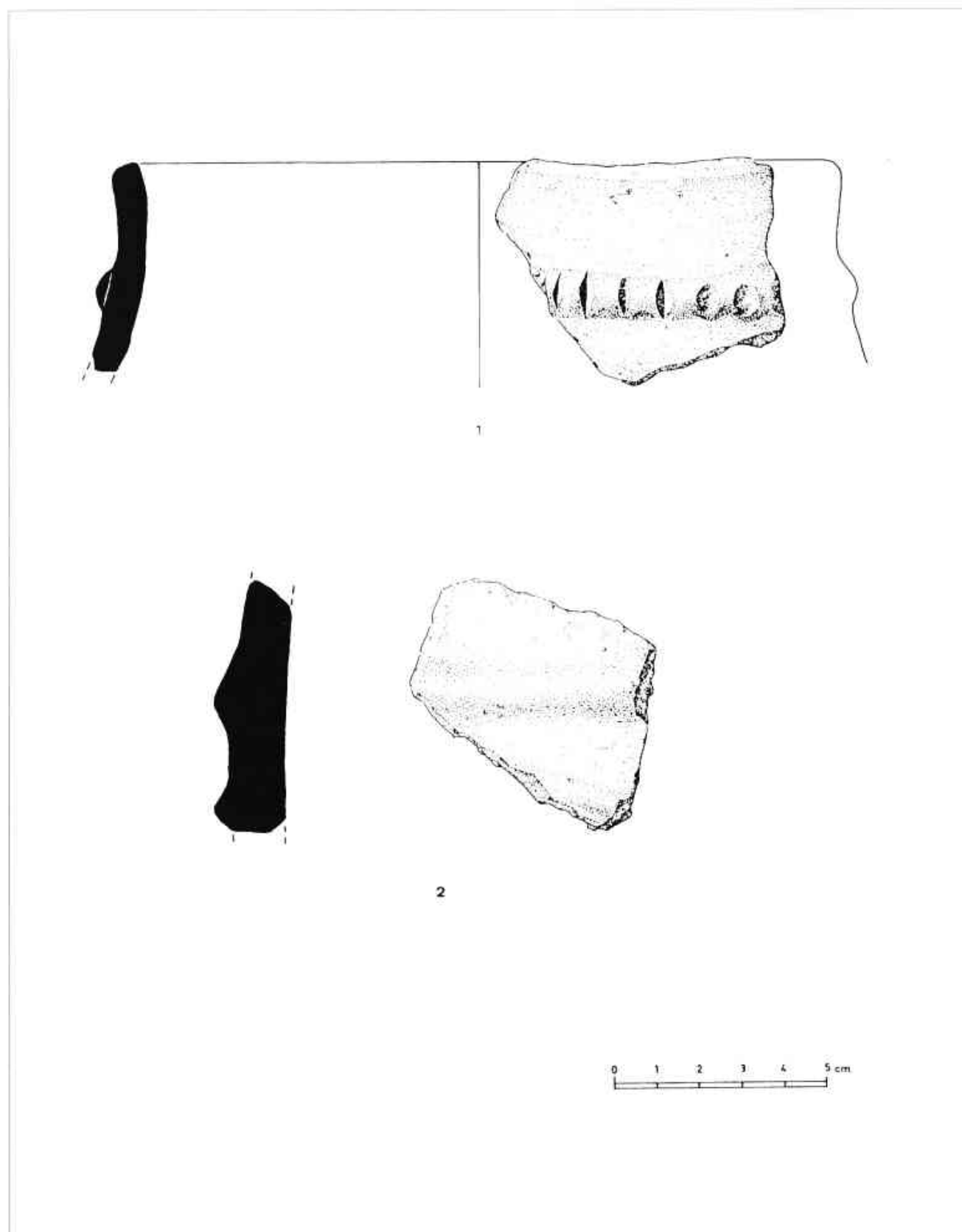

Fig. 24. Ceràmica superficial procedent del sector M-3

Fig. 25. Planta topogràfica de l'àmbit del Cau, situat en la part lateral d'una mena de corredor format per grans blocs granítics en pendent. El jaciment és orientat a nord i per tant directament influenciat per les temperatures més fredes.

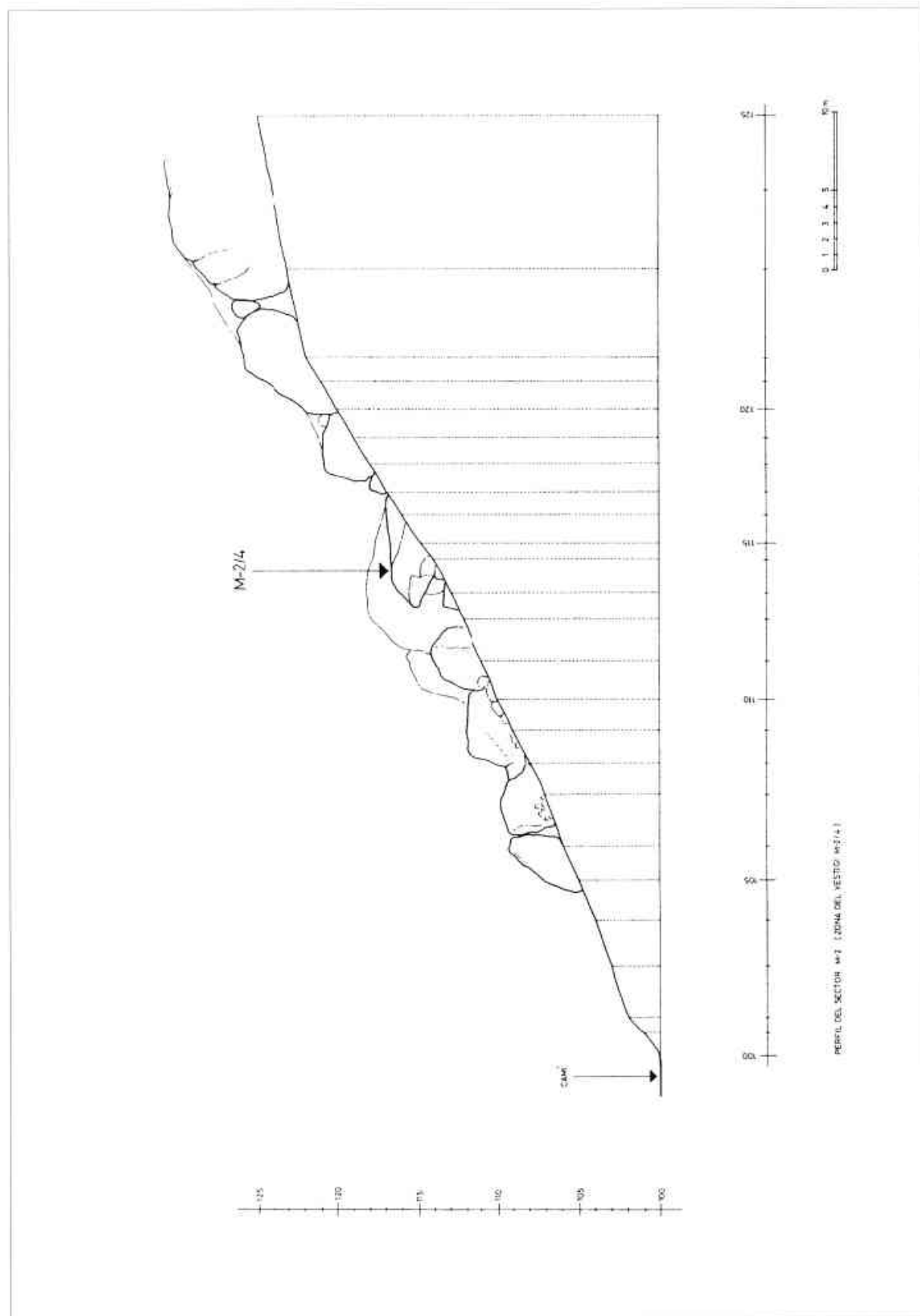

Fig. 26. Perfil del sector on es troba el Cau. S'aprecia l'ambient típic d'un "caos" granític amb la consegüent presència d'abrics. L'abundor de pedra dona peu al topònim "esquieres" de can Rogent. El lloc fou explotat pels picapedrers.

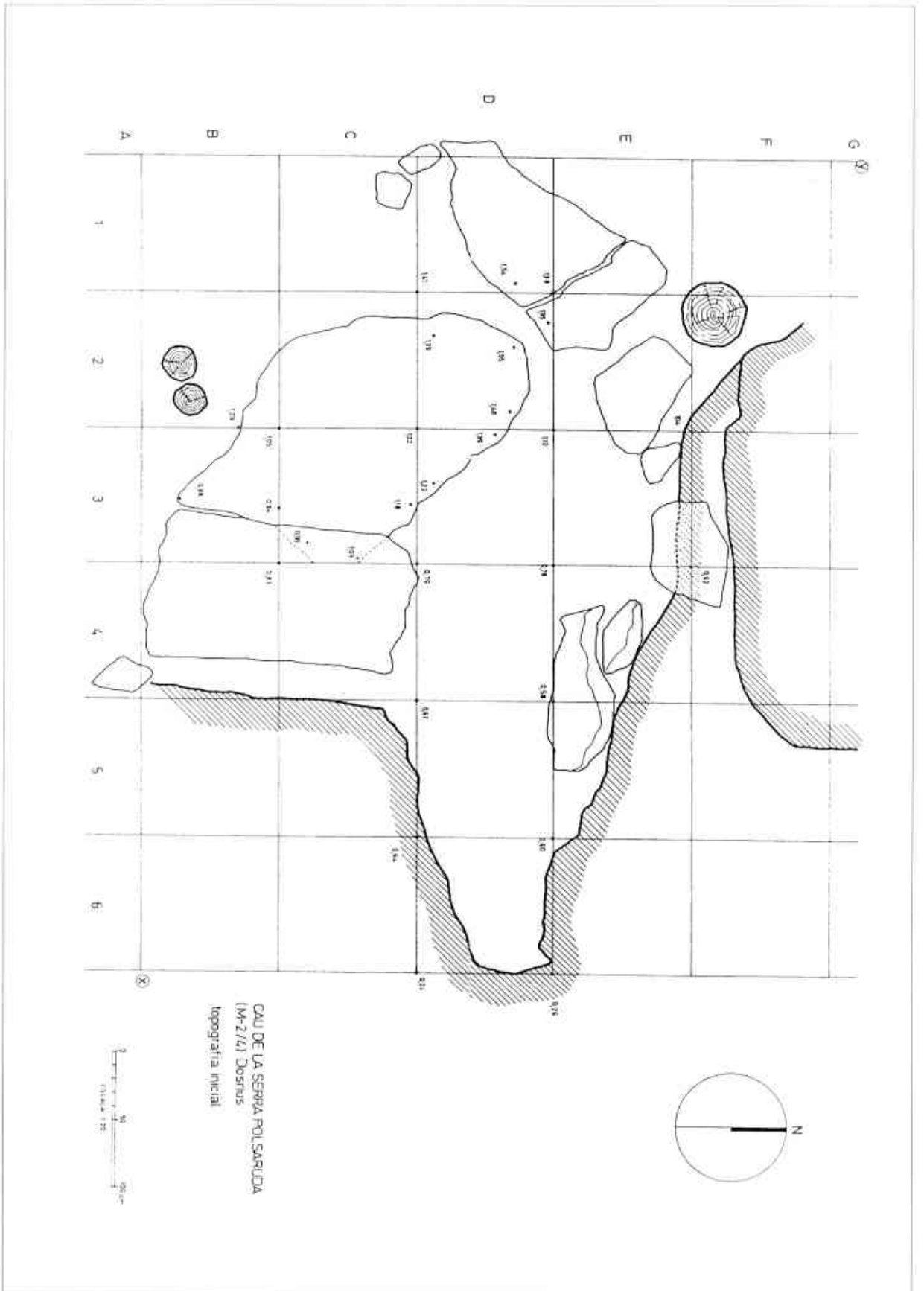

Fig. 27. Planta-secció del Cau (M-2/4). Originalment la seva àrea útil era molt més gran, degut a la volada d'un gran bloc que actuava a manera de balma. La intervenció dels picapedrers desfigura substancialment el seu aspecte. Les restes de la roca cobertora encara es poden veure al seu davant.

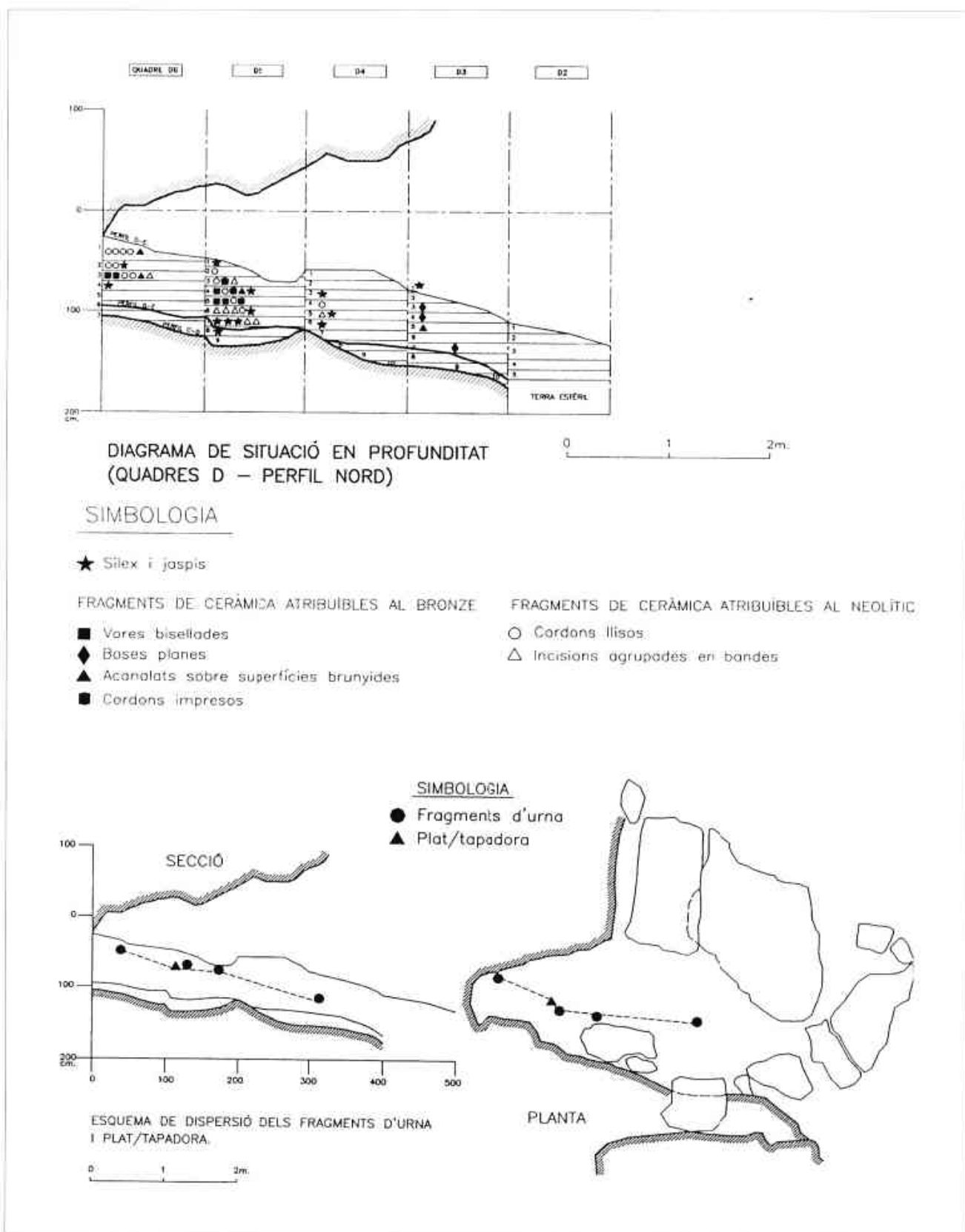

Fig. 28. Distribució dels materials arqueològics per talles i dispersió dels fragments de l'urna i plat/tapadora en planta i secció.

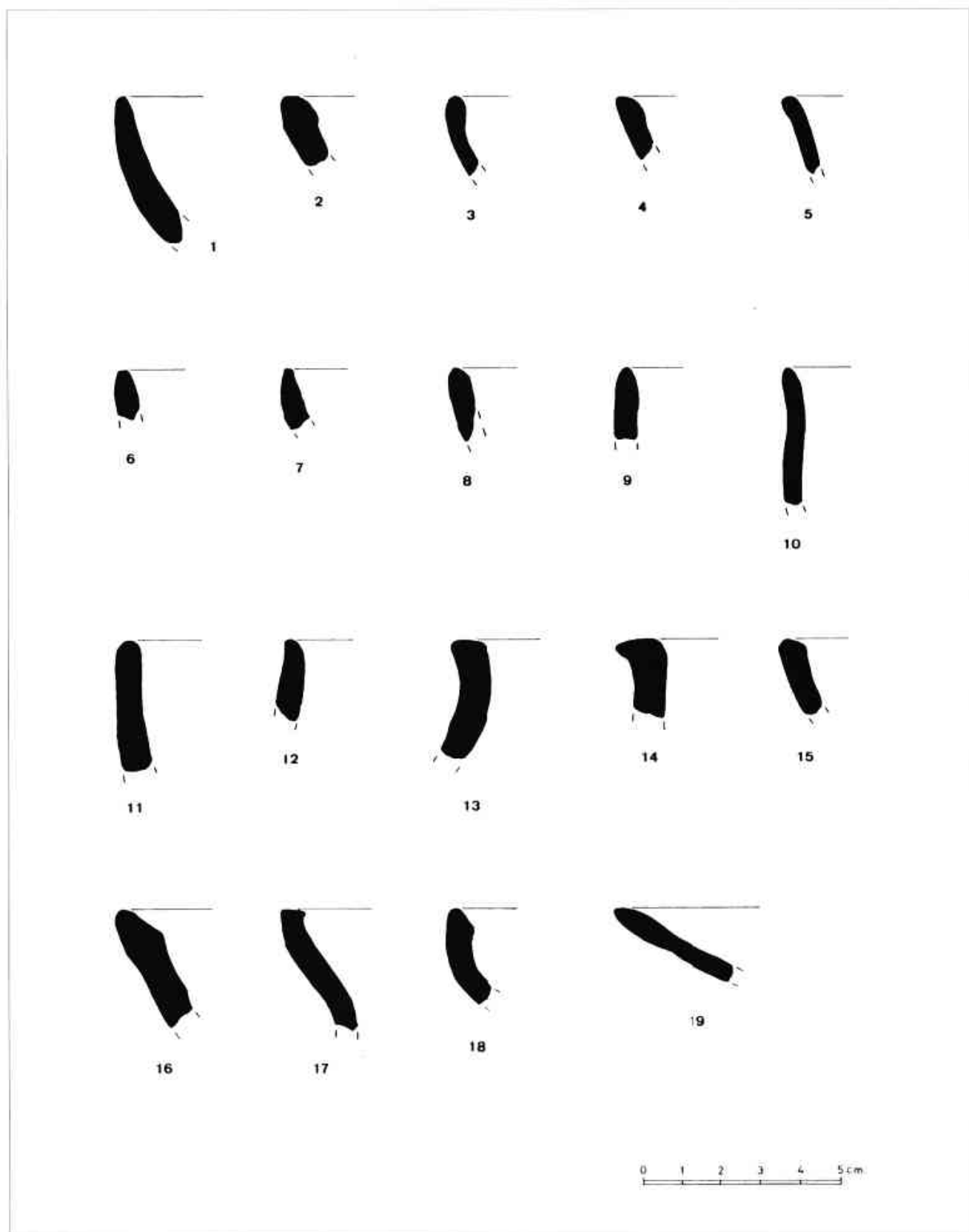

Fig. 29. El Cau (M-2/4). Vores.

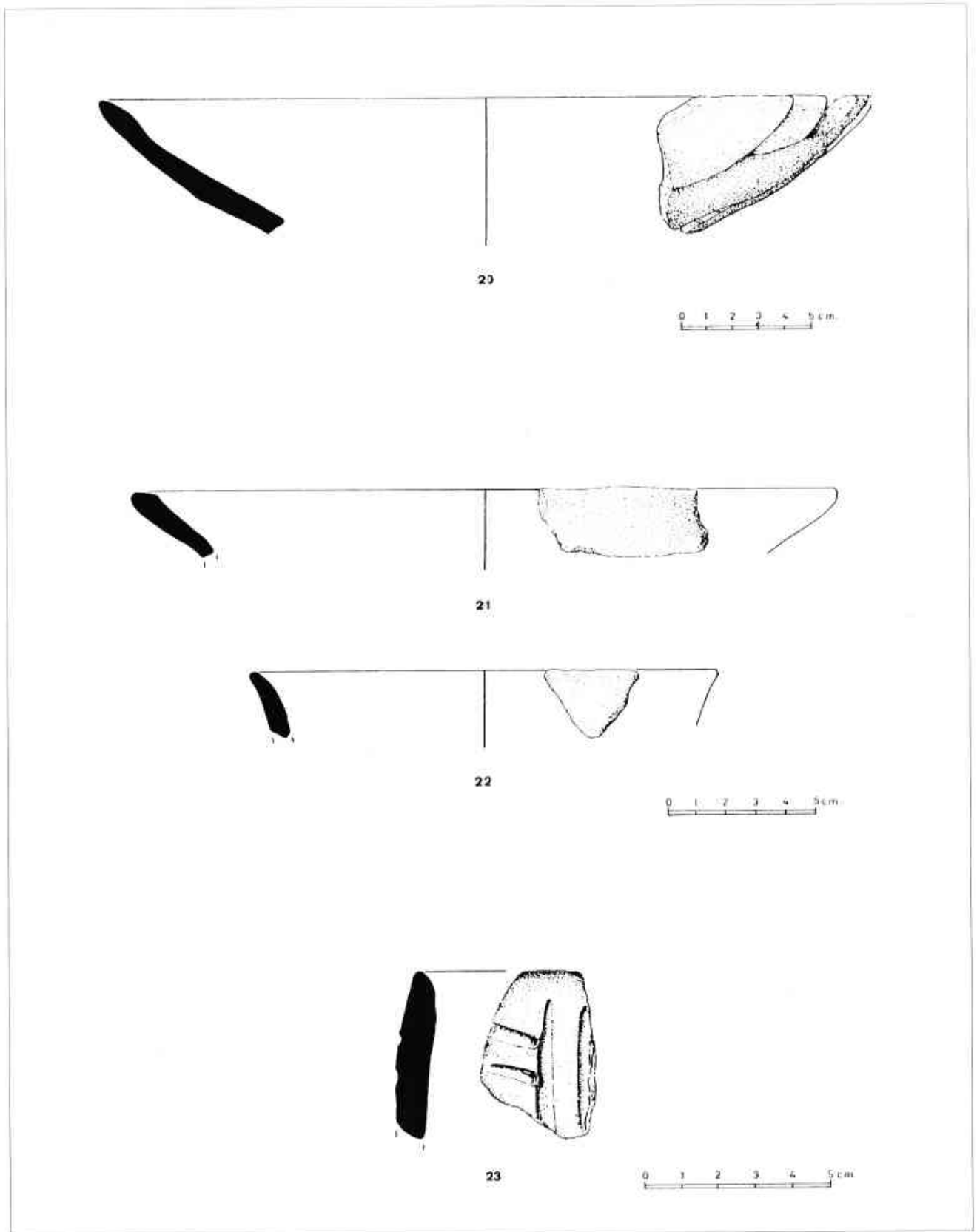

Fig. 30. El Cau (M-2/4). Vores.

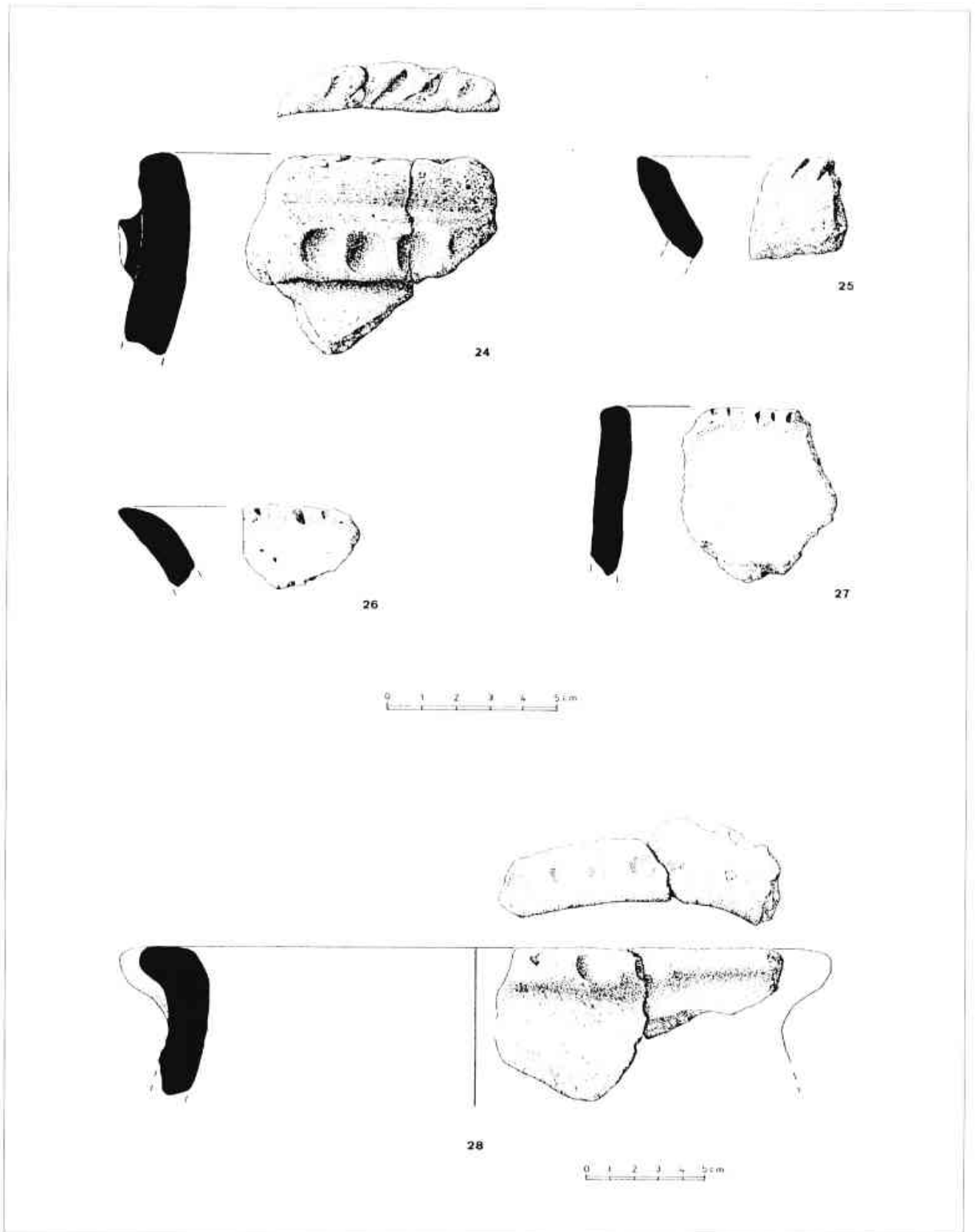

Fig. 31. El Cau (M-2/4). Vores impreses

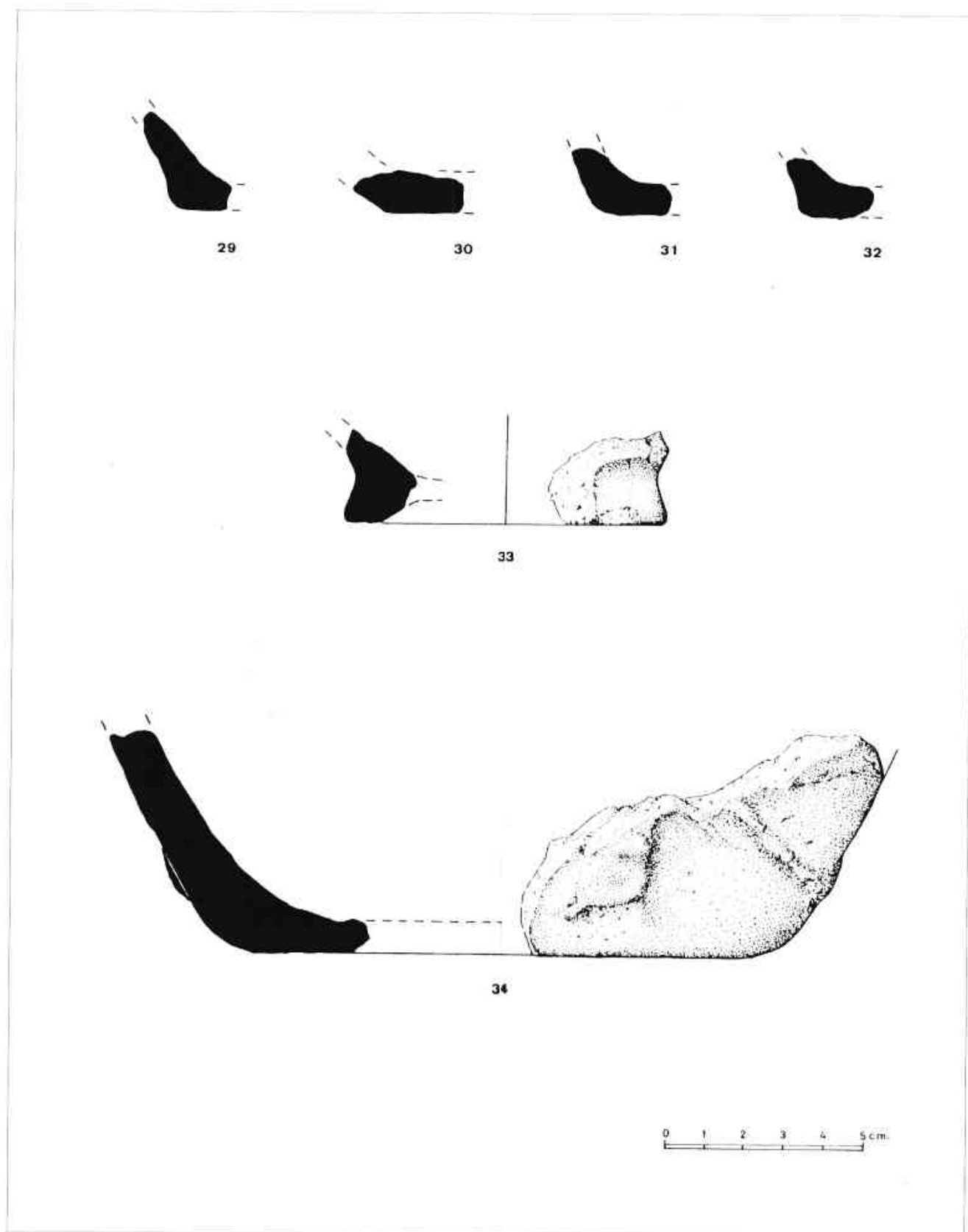

Fig. 32. El Cau (M-2/4). Bases

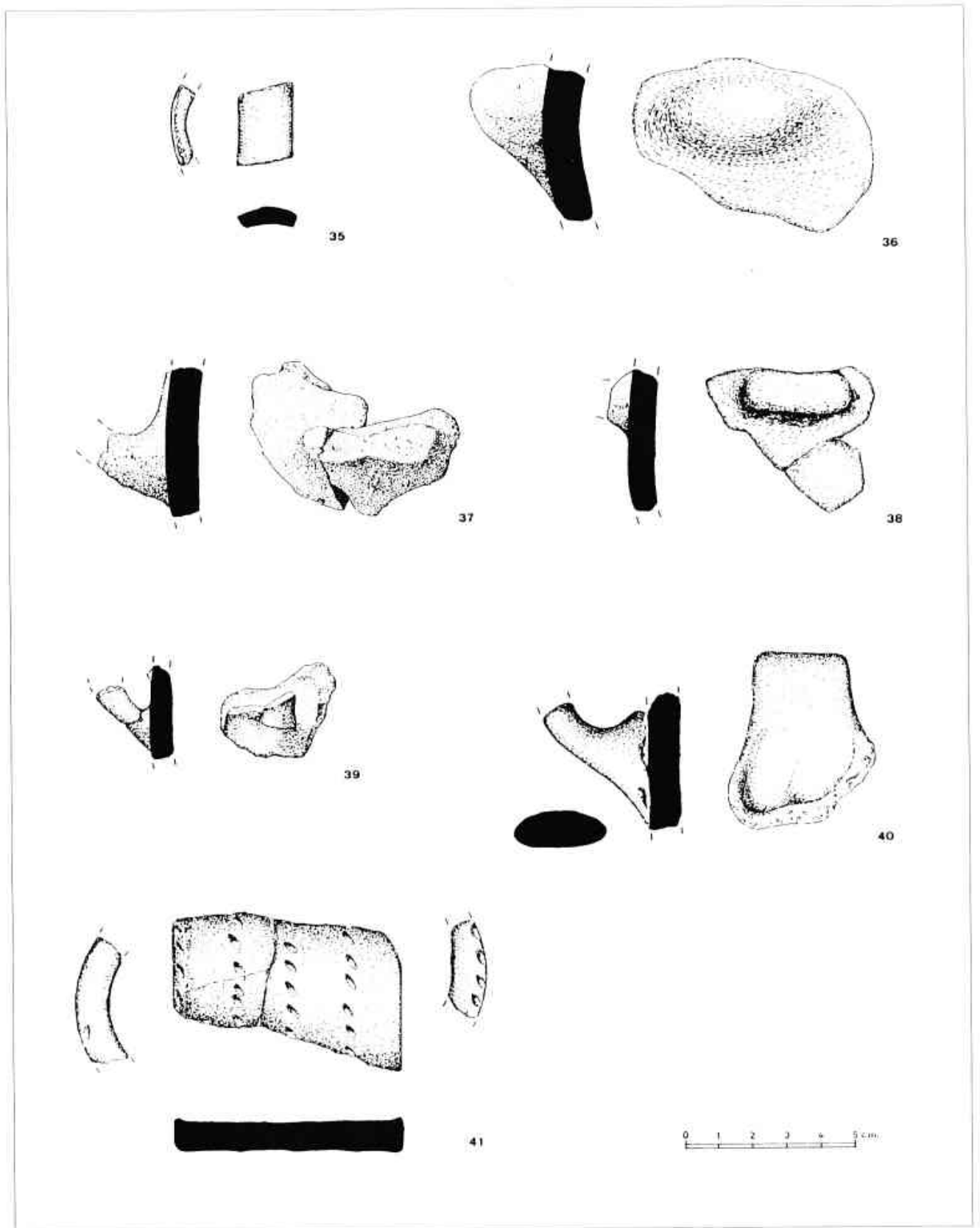

Fig. 33. El Cau (M-2/4). Elements de pressió

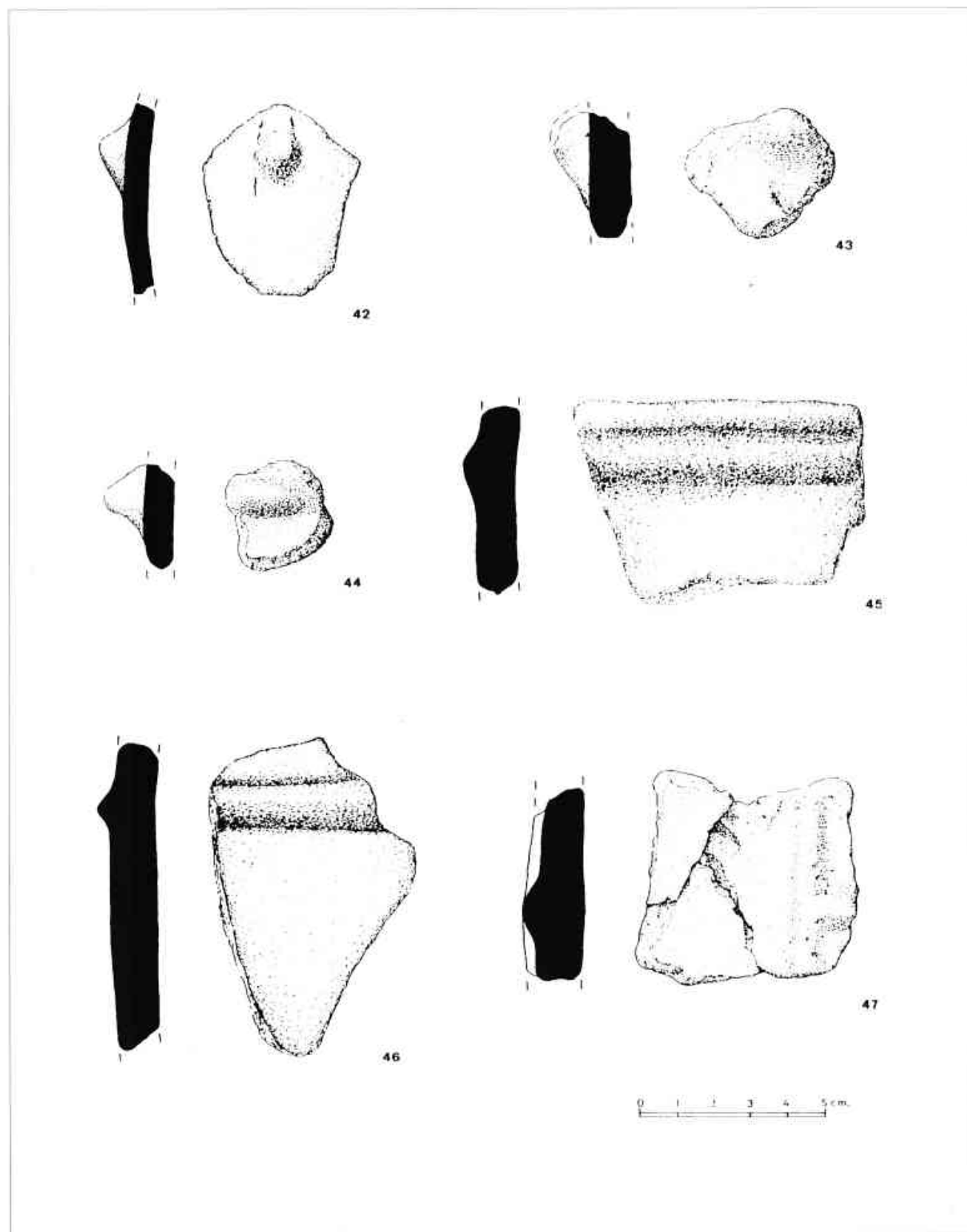

Fig. 34. El Cau (M-2/4). Mugrons i fragments decorats amb cordons llisos

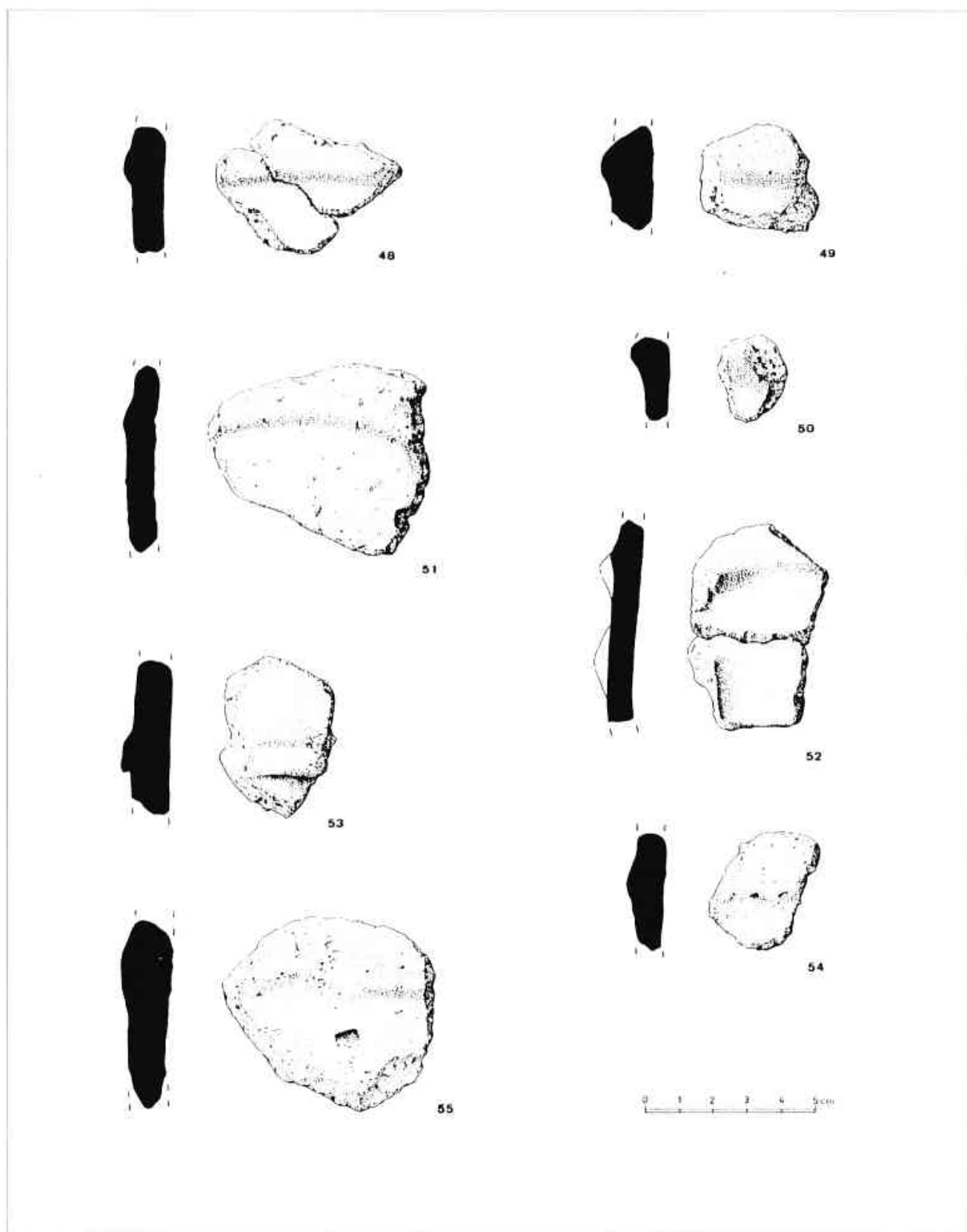

Fig. 35. El Cau (M-2/4). Ceràmica decorada amb cordons llisos

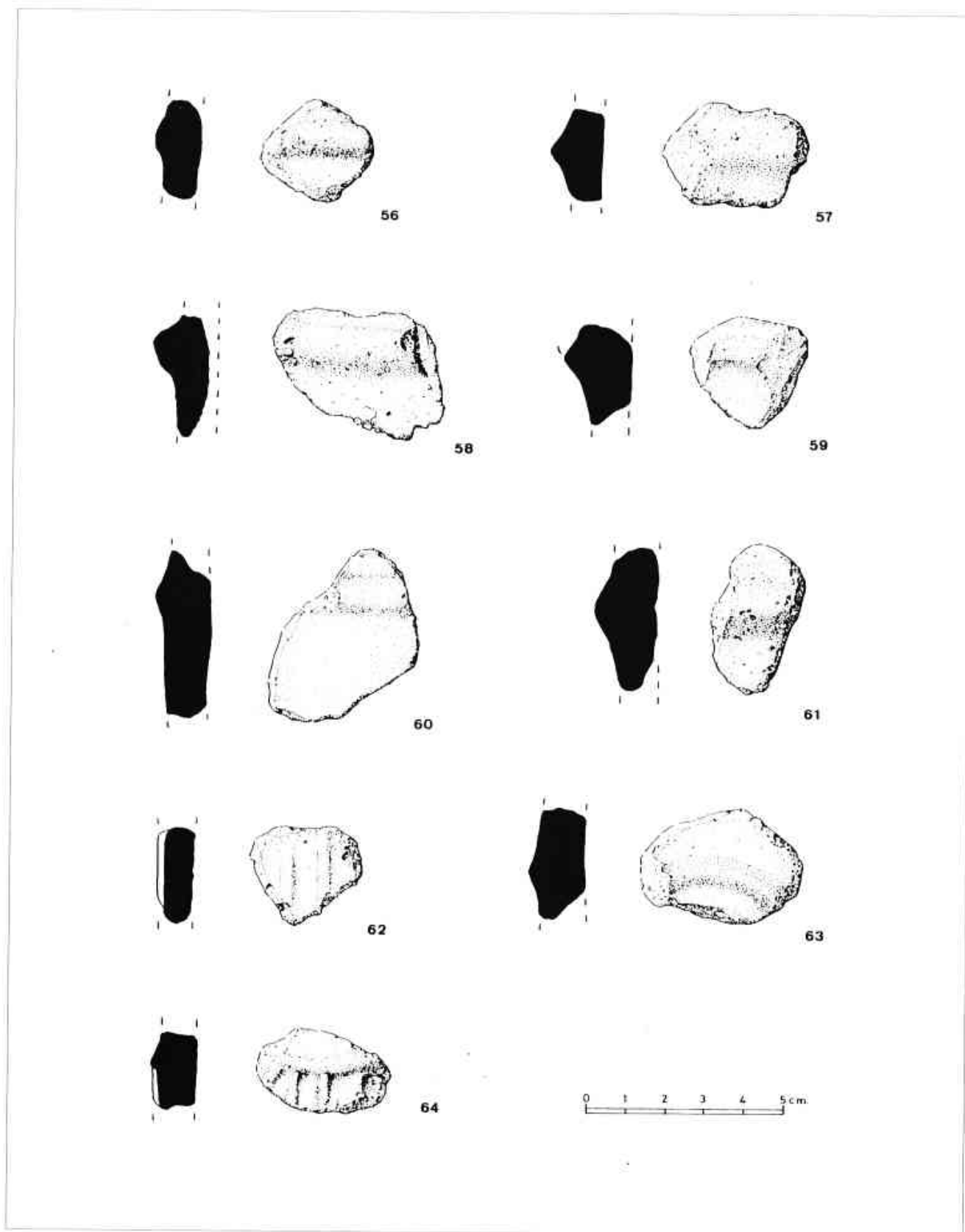

Fig. 36. El Cau (M-2/4). Ceràmica decorada amb cordons llisos

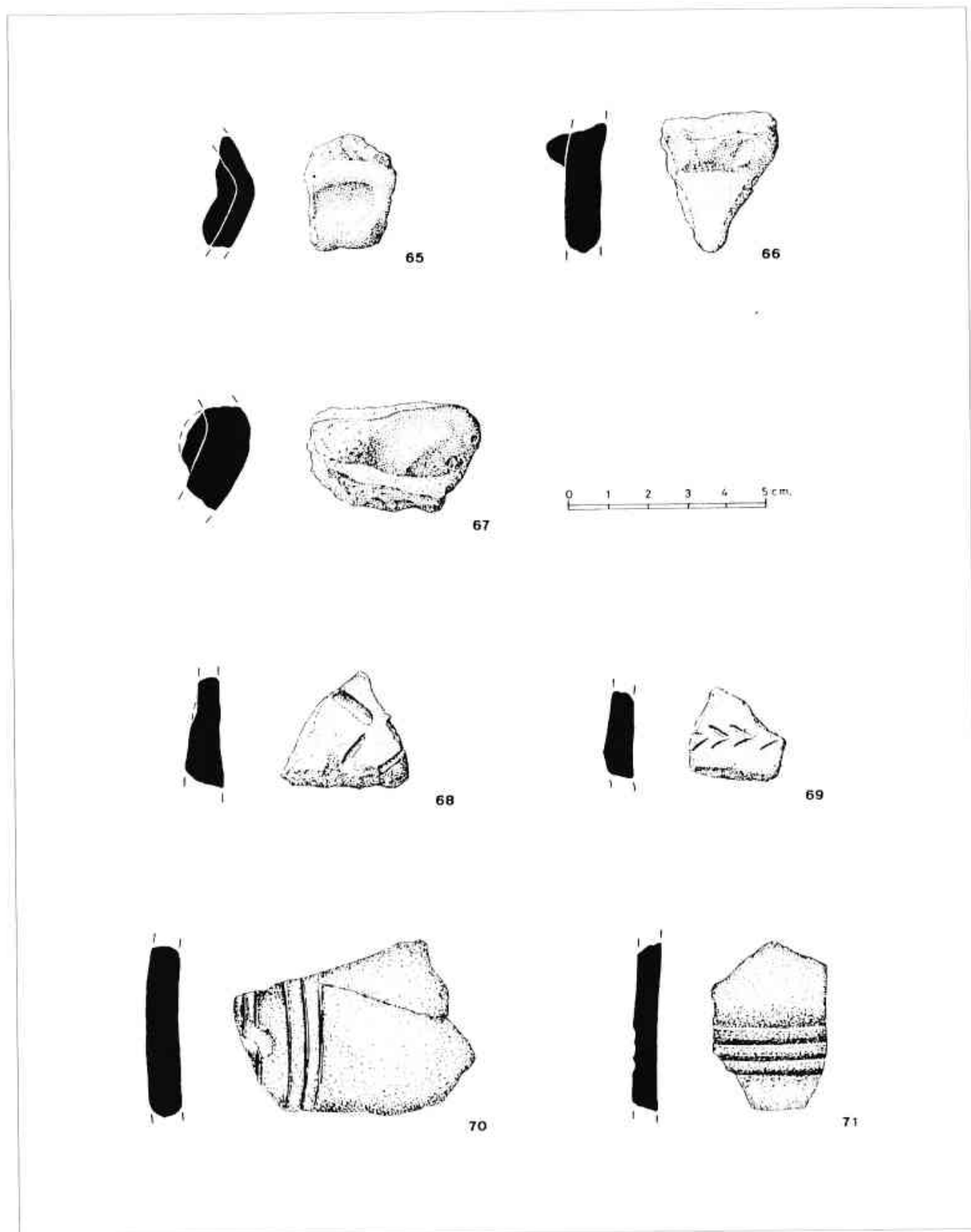

Fig. 37. El Cau (M-2/4). Decoració de cordons impresos, incisions, impressions i acanalats

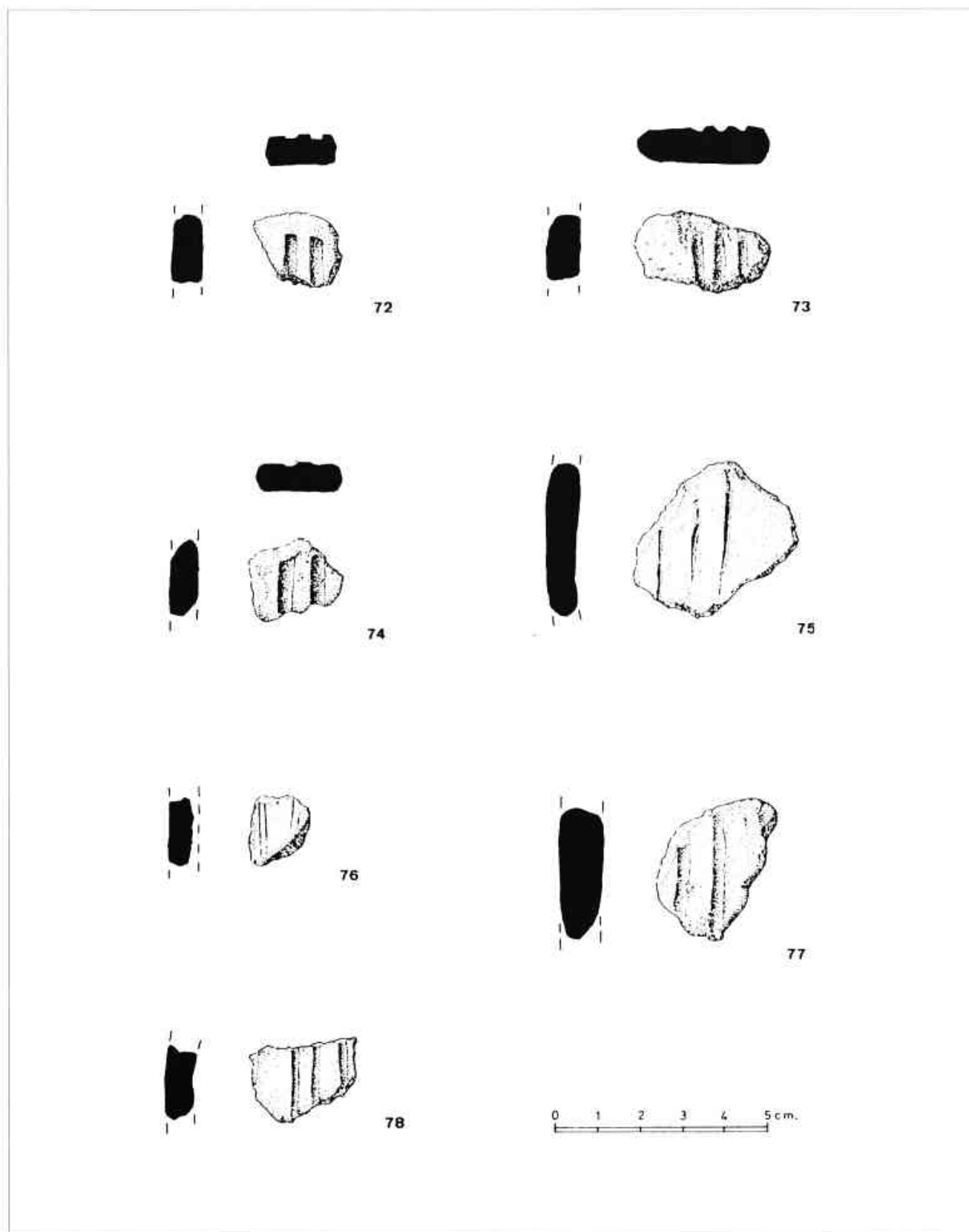

Fig. 38. El Cau (M-2/4). Ceràmica amb decoració incisa

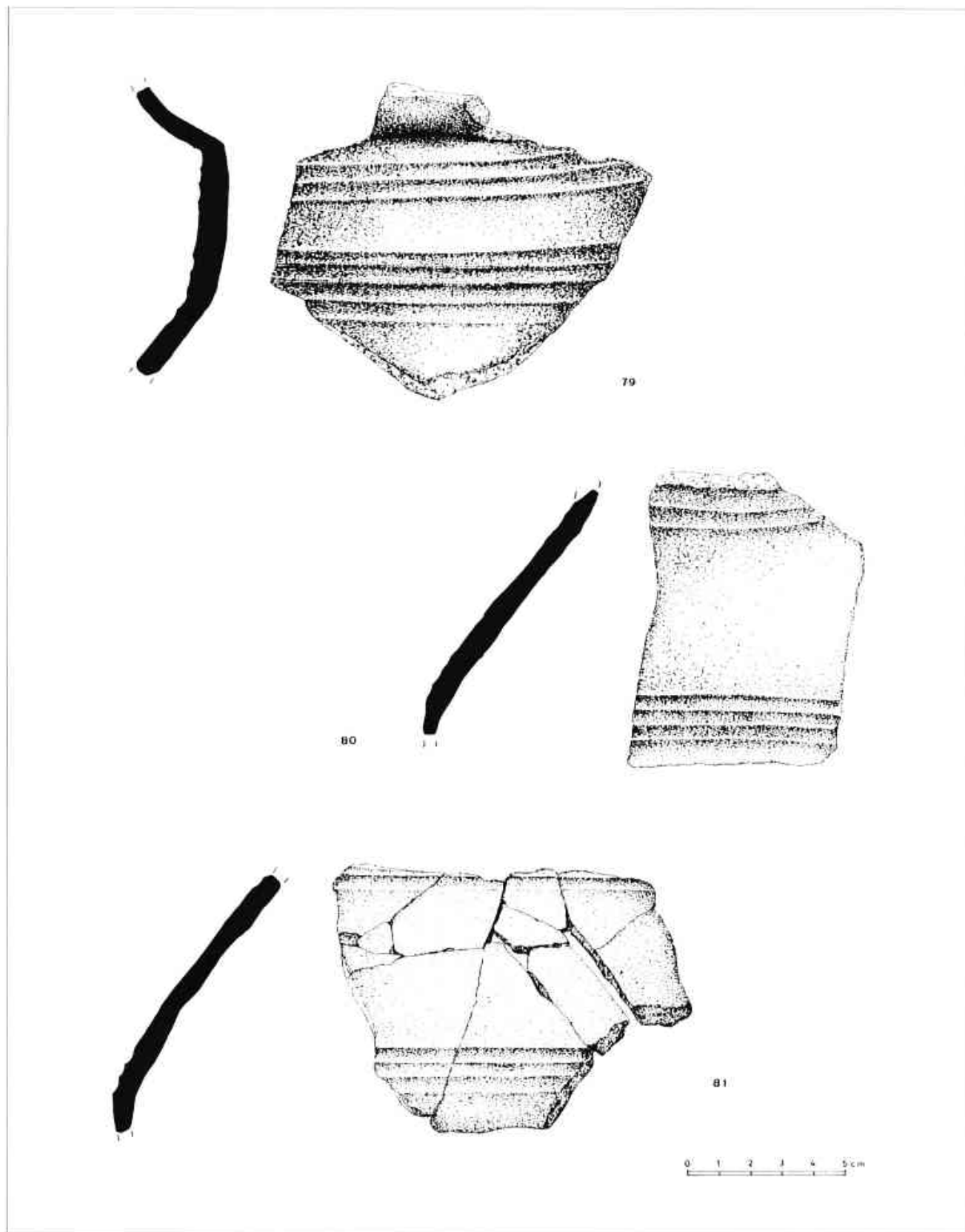

Fig. 39. El Cau (M-2/4). Fragments de l'urna bitroncocònica del bronze final

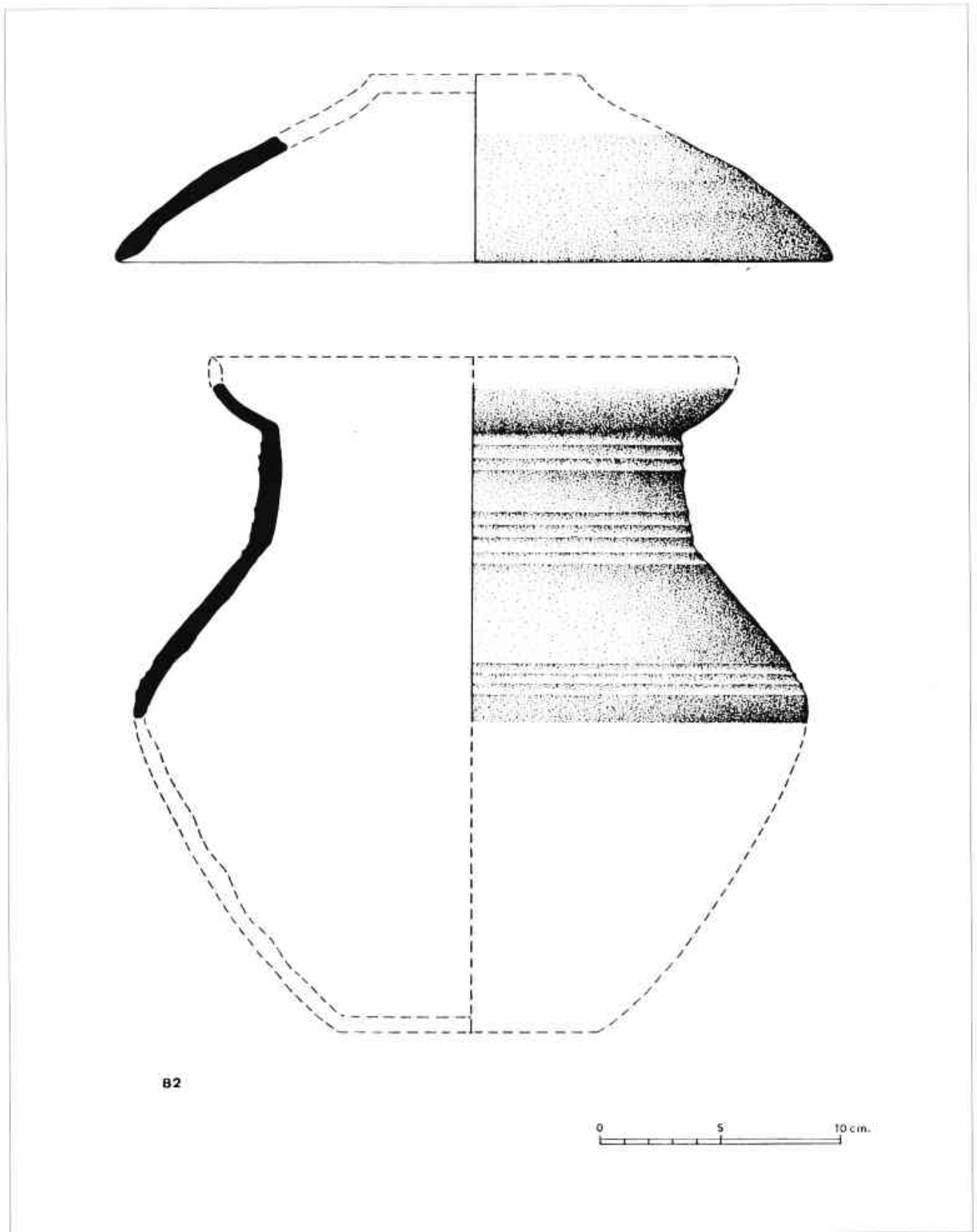

Fig. 40. El Cau (M-2/4). *Reconstrucció ideal de l'uma del Bronze final amb el plat/tapadora*

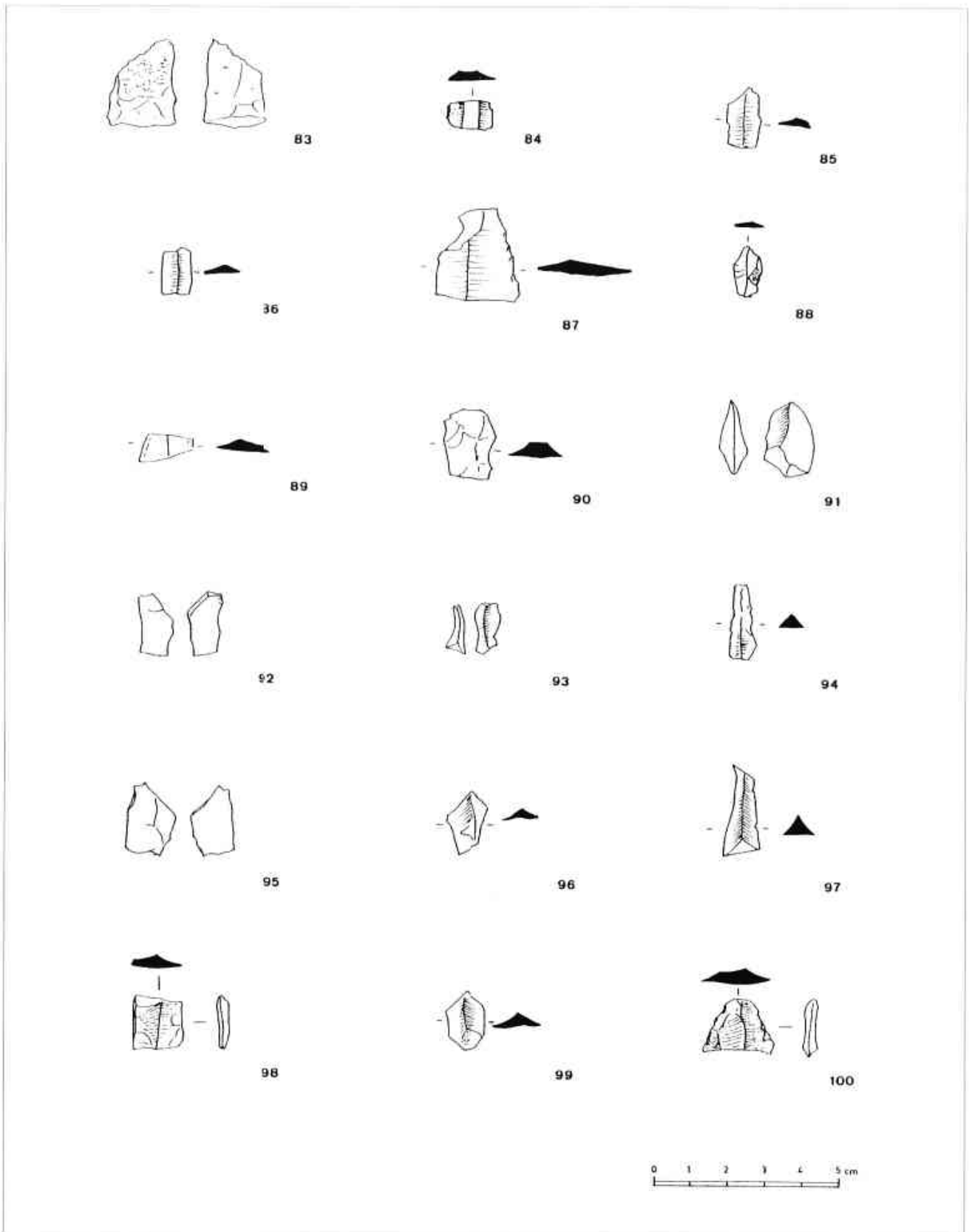

Fig. 41. El Cau (M-2/4). Indústria lítica

Fig. 42. Vista del Cau (M-2/4) abans de l'excavació

Fig. 43. El Cau (M-2/4). Els quadres "D" durant el procés d'excavació

Fig. 44. El Cau (M-2/4). Ceràmica decorada amb cordons lisos

Fig. 45. El Cau (M-2/4). Ceràmica decorada amb incisions

Fig. 46. El Cau (M-2/4). Ceràmica decorada amb impressions en forma d'espiga.

Fig. 47. El Cau (M-2/4). Nansa decorada amb impressions

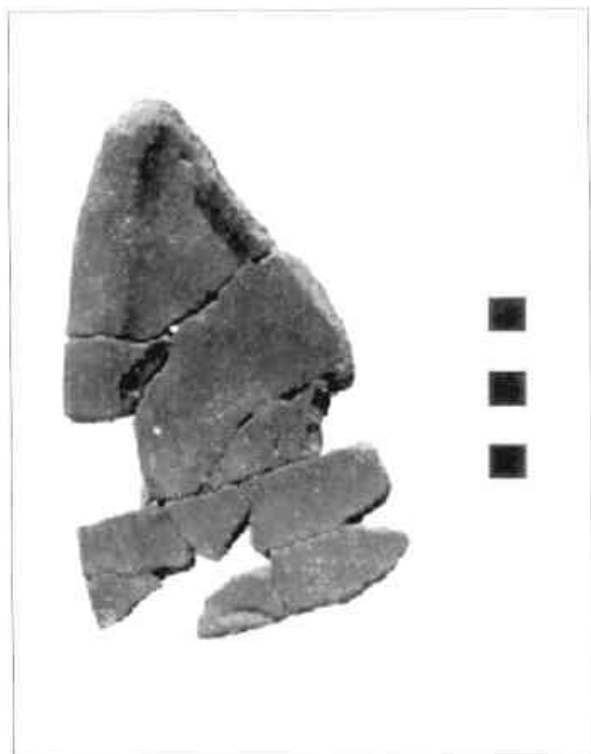

Fig. 48. El Cau (M-2/4). Plat/tapadora

Fig. 49. El Cau (M-2/4). Fragment d'urna

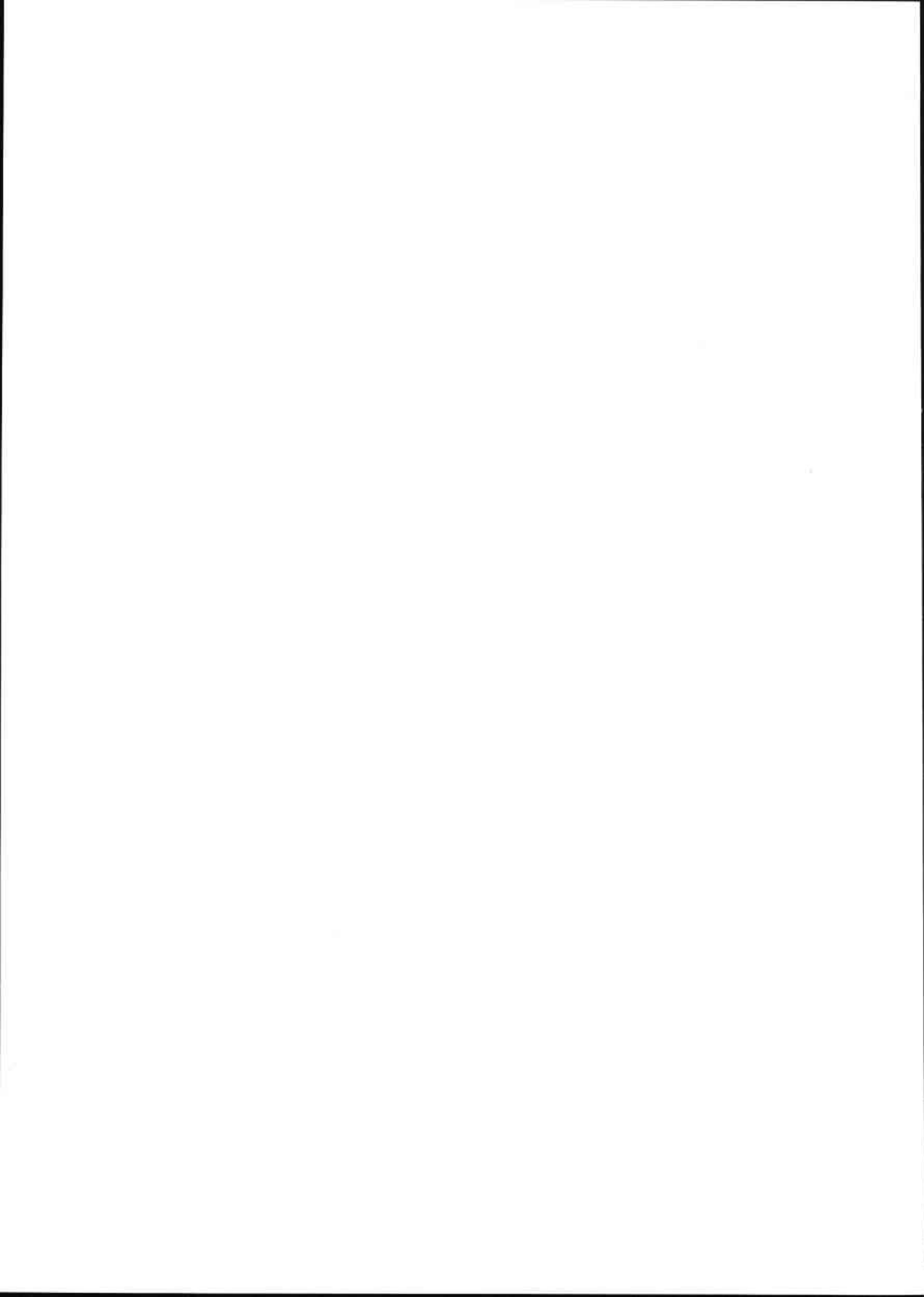

Fig. 50. El Cau (M-2/4). Fragment d'urna

Fig. 51. El Cau (M-2/4). Fragment d'urna

**L'ASSENTAMENT IBEROROMÀ DEL CARRER
DE LA MERCÈ (PREMIÀ DE MAR, EL MARESME)**

L'ASSENTAMENT IBERO-ROMÀ DEL CARRER DE LA MERCÈ (PREMIÀ DE MAR, EL MARESME)

RAMON COLL MONTEAGUDO
 MARIA DEL CARME CARMONA MARÍN
 FERNANDO CAZORLA CARRERA
 JORDI MONTLLÓ BOLART
 (AECC-SECCIÓ D'ARQUEOLOGIA)¹

INTRODUCCIÓ

En el present treball estudiem la descoberta d'un assentament ibero-romà efectuada durant les obres de renovació de la xarxa de clavegueram i paviment de la calçada central del carrer de la Mercè de Premià de Mar entre els mesos de setembre-desembre de 1997, concretament en el tram situat entre el passatge del General Prim i el carrer Ramón y Cajal (Fig. 1a i 1b).

Com que es tractava d'una obra de caràcter públic, inicialment es duqué a terme un seguiment arqueològic dirigit per un de nosaltres (R. Coll), que fou el que motivà la troballa. Així que es detectaven estructures arquitectòniques fou necessari convertir el seguiment en excavació sistemàtica, que fou dirigida per M. del C. Carmona. De tota manera, i ateses les especials circumstàncies de l'obra, l'excavació i els seguiments s'anaren alternant fins al gener de 1998.

Val a dir que els seguiments d'obra pública en el municipi de Premià de Mar s'estan duent a terme de manera regular des del mes de setembre del 1996 amb el vistiplau de l'Ajuntament d'aquesta població. Aquesta tasca intenta -de moment encara timidament- fer possible una arqueologia de tipus preventiu en la zona. No cal dir que una solució òptima seria regularitzar-la, és a dir, que no depengués tan sols de la bona voluntat d'uns arqueòlegs i d'un regidor d'urbanisme, com passa en l'actualitat, sinó que es procedís concedir llicències d'obres majors condicionades a seguiment de màquines, sondejos

previs, etc., depenent de cada circumstància específica. Evidentment, per a dur a terme aquesta tasca hi ha diversos condicionants, com són tenir la carta arqueològica de la zona sempre al dia, o incloure en aquesta reglamentació les obres de caràcter privat que afectin el subsòl. Tot plegat s'ha desenvolupat en una recent proposta que hem fet per escrit als ajuntaments de Premià de Mar i Premià de Dalt, que aviat veurà la llum (COLL i MONTLLÓ, en premsa).

Creiem que val la pena destacar l'enorme expectació que despertà l'excavació entre els veïns del carrer de la Mercè i del barri en general, que motivà una sèrie d'intercanvis d'informació molt beneficiosos, tant per als veïns com per a nosaltres. Fins i tot els alumnes de l'institut Voramar visitaren un matí l'excavació quan estudiaven la història de Roma. Tota aquesta expectació es veié reflectida en la premsa local (per exemple, *El Punt*, 8-X-97; *Premià Actual*, núm. 55, 2a. quinzena octubre 1997).

LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES

Com ja hem esmentat, fou durant la fase de seguiment arqueològic (duta a terme entre els dies 25 i 29 de setembre) quan es constatà l'existència d'un

assentament ibero-romà. Inicialment es dividí el tram del carrer de la Mercè afectat per les obres en tres sectors, és a dir, el sector 1 -entre els carrers de Joan Prim i el Passatge del General Prim, Fig. 1a-, en el qual les restes arqueològiques mobles resultaren pràcticament inexistents pel fet de trobar-nos en una àrea de llit de riera, i no foren recollides. Només a uns cinc metres del Passatge del General Prim, i a una fondària de 1,90 m., s'iniciava una capa de terra argilenc similar a les que es detectaren durant el procés d'excavació (veure *infra*). El sector 2 correspon al tram del carrer de la Mercè situat entre els carrers Passatge Prim i Ramón y Cajal (Fig. 1a). Finalment, el sector 3 ha estat assignat al tram del carrer de la Mercè entre els carrers Ramón y Cajal i de la Plaça (Fig. 1a). Val a dir que en el sector 3 -que per imperatiu de les obres s'obrí ja en el mes de gener de 1998- el material arqueològic era pràcticament inexistent, perquè es tractava d'una àrea de sorres de riera (U.E.-1018), i només es recollí una petita mostra d'escassa importància. Així, només el sector 2 presentava un veritable interès arqueològic.

Un cop es detectaven les restes constructives fou necessari delimitar l'àrea real del jaciment (Fig. 1b), cosa que es va fer mitjançant una màquina retroexcavadora². Es procedí a la seva excavació sistemàtica durant els dies 29 de setembre a 24 d'octubre, i els resultats foren els que ressenyem a continuació.

Cal dir en primer lloc que ens trobem amb una àrea de jaciment intacte molt reduïda, perquè els elements naturals, i sobretot els antròpics en els darrers 20-30 anys, han distorsionat molt tot aquest sector. Així, d'un terreny que abans de produir-se el *boom* urbanístic de les dècades de 1950-1970 era una sèrie d'hortes dedicades al conreu (fotos 1 i 2)³, passà en poc temps a esdevenir una àrea pràcticament edificada que acollí un gran volum d'immigració, en la línia urbanística del "desarrollisme" franquista de l'època. El resultat és una àrea de jaciment relativament petita, que es troba delimitada per un torrent en direcció a ponent (U.E.-1006), i pels mateixos edificis en la resta de direccions excepte cap a llevant, on l'existència de diverses clavegueres havien destruït en part el jaciment, que hem intentat restituir fins allà on les nostres dades ens ho han permès (Fig. 1b). Tot plegat ha motivat que, a causa de la barreja d'elements antics i moderns, que han distorsionat gairebé totalment l'estratigrafia d'alguns sectors, algunes unitats estratigràfiques no presentin relació directa amb gairebé cap altra ni amb cap element estratigràfic, així que ens hem de conformar amb establir la seva similitud amb d'altres més ben documentades, com són les U.E.-1002, 1003, 1004, 1007 i 1008 (veure

infra): són les U.E.- 1017, 1019 i 1021, amb un material arqueològic poc significatiu i, podríem dir, situat fora de context.

LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES

Abans de descriure les estructures i els materials mobles que les acompanyaven, creiem que val la pena fer una ullada al tall estratigràfic del sector per tal d'entendre la seva formació (Fig. 2). Per sota del nivell de l'asfaltat del carrer ens apareix un nivell superficial (U.E.-1001), compost en realitat per diversos estrats. Inicialment s'observa un primer nivell de preparació de pavimentació del carrer, amb restes constructives modernes soltes (totxo, etc.) barrejades amb el que semblen les restes d'alguna activitat industrial. Alguns veïns ens informaren que podria tractar-se de les desferres de la fàbrica de cautxú de Can Galindo de Premià de Mar, que funcionava en els anys cinquanta, quan es creà aquest carrer⁴. Tot plegat té una profunditat mitjana de 6 cm. i és de color grisenc. Sota apareix el veritable superficial, que consisteix en una terra de conreu solta, de color marró clar i bastant neta. Es nota alguna aportació puntual de rierada en els talls, possiblement deguda a inundacions del camp originari, que com sabem havia estat una horta. Aquest nivell superficial, contemplat en la seva totalitat, té una profunditat mitjana d'entre 80-90 cm.

A continuació ens trobem amb un estrat (U.E.-1002), que és argilenc, de color marró i que ja presenta alguns materials arqueològics, en general rodats, entre els quals hi ha algunes restes constructives (*tegulae, imbrices, estuc, etc.*) (Fig. 2). Per sota trobem un mur (U.E.-1005) orientat en direcció NW. Tenint en compte que després d'aparèixer el mur no es produeixen variacions en l'estrat, vam decidir diferenciar els nivells a banda i banda d'aquest mur, assignant-los les U.E.- 1003 i 1004. En realitat, cal considerar les U.E.- 1002, 1003 i 1004 com un mateix nivell, que presenta globalment una mitjana de 42 cm. de potència (Fig. 2). No tenim clara la formació d'aquests estrats. D'una banda, el material apareix molt més rodat que en els estrats inferiors; d'altra banda, hi ha molta menys quantitat. Si bé cronològicament sembla coincidir parcialment amb els estrats inferiors (d'enderroc de la vivenda, U.E.-1007 i 1008, veure *infra*), la presència d'alguns materials més moderns (per exemple, TS sudgàl.lica, Fig. 5 M-97-99) i la seva situació per damunt dels nivells d'ensorrament permeten de suposar una formació posterior (ús de la zona com a camp de conreu?).

Les següents unitats estratigràfiques, U.E.-1007 i 1008, són en realitat un mateix nivell, que es troba a

banda i banda del mur (U.E.-1005). Es tracta d'un clar nivell d'enderroc, amb presència de nombros material constructiu (*tegulae, imbrices*) procedent d'una teulada ensorrada, així com estuc i algunes pedres caigudes (U.E.-1009) de la paret (U.E.-1005), que farceixen la U.E.-1007. Ambdues U.E. presenten una fondària mitjana de 40 cm. (Fig. 2). S'hi pogueren documentar amb tota claredat les causes de l'esfondrament de la teulada: un incendi, perquè la presència de cendres i carbons de combustió era continua en aquest nivell, en el que gairebé no s'observaven diferències entre les U.E.- 1007 i 1008. Després d'aquest succés, la casa no fou reconstruïda i el sector restà deshabitat.

A continuació trobem el sòl corresponent a aquestes dues estances, separades pel mur (U.E.-1005): es tracta de dos paviments de terra batuda (U.E.-1012 i 1014), que foren difícils de detectar durant les tasques d'excavació, i que apareixen immediatament després dels estrats d'enderroc (U.E.-1007 i 1008) (Fig. 2). A sota d'ells ja hi ha la terra verge, saulonenca i arqueològicament estèril (U.E.-1013 i 1015).

Posteriorment a l'incendi i esfondrament de l'hàbitat, en un moment no determinat cronològicament però necessàriament posterior als fets que historiem, un torrent (U.E.-1006) envai aquesta àrea, tal i com es constatà estratigràficament (Fig. 2). La seva amplada és aproximadament de 13 metres (Fig. 1b). Amb aquest fet sembla que es trencà el jaciment en dues parts, ja que en una zona situada en direcció NW es tornaren a detectar nivells arqueològics similars a les U.E.-1002, 1003, 1004, 1007 i 1008 mitjançant seguiment de màquines, aquesta vegada sense restes constructives i amb un material consistent en *tegulae, imbrices* i alguna terrissa ibèrica, que no fou recollit. És la U.E.-1017, que s'allargava uns 15 metres en direcció a ponent (Fig. 1b). Més enllà d'aquest nivell, i fins el carrer de la Plaça, on finalitzava l'obra (Fig. 1), ja només es detectaven sorres amb alguna bossada d'argila, tot plegat pràcticament estèril arqueològicament parlant (U.E.-1018).

De les estructures documentades, la principal és un mur que va en direcció NW-SE (U.E.-1005, fig. 3 i 4; fotos 3-5). Es tracta d'una paret orientada en direcció nord, que té 5,20 metres de llarg per 40 cm. d'amplada i uns 50-60 cm. d'alçada. Està construïda amb pedres de tamany mitjà-gran, sovint de granit, encara que n'hi ha algunes de calcària, majoritàriament sense escaïrar, que presenten exteriorment la cara més plana, lligades amb argila. Per tal de fixar-les millor s'utilitzaren pedres de tamany molt més petit, tal com és costum en l'arquitectura ibèrica, fins i tot un petit fragment d'*opus signinum* i algun fragment de *tegula*. En ambdós costats es troben rastres d'haver estat recoberta de sengles capes d'estuc blanc, sense decorar, perdut

en gran part, i que s'ha anat documentant en diversos estrats (UE-1003, 1004, 1007 i 1008). La construcció puja seguint la cota original del terreny (Fig. 4). Val a dir que formen part del mur grans fragments de *tegulae* reaprofitades (Fig. 3 i 4, marcades amb trama), que amb l'*opus signinum* reaprofitat que hem esmentat més amunt, podria ser indicativa de l'existència d'una construcció anterior. Efectivament, perpendicular a aquest mur, i a banda i banda, es troba una altra paret (U.E.-1010 i 1011, Fig. 3 i 4). En el costat esquerre (U.E.-1010), la paret no presenta restes d'estuc i és anterior a la U.E.-1005, perquè aquesta es troba construïda damunt seu⁵ (Fig. 4; foto 5). En el costat dret només se'n pogué documentar un breu tram, ja que l'existència d'una claveguera moderna l'havia destruïda en aquest sector (Fig. 3).

Altres restes de construcció que estan relacionades directament amb les que acabem de descriure són un llenç de mur (U.E.-1016) que es troba paral·lel i a una distància de 4,15 metres en direcció E. de la U.E.-1005 (Fig. 1b), que tampoc no es pogué documentar correctament a causa de les destruccions anteriors i de l'obra mateixa. Es tracta d'un mur orientat al NE, de 40 cm. d'amplada mitjana i 50-60 cm. d'alçada. És fet amb pedra granítica, majoritàriament sense desbastar, de tamany mitjà gran, lligada amb argila i falcada amb pedres de grandària menor. En l'exterior no té estuc, mentre que en l'interior sí, per la qual cosa podria tractar-se d'una de les parets que donessin a l'exterior de l'hàbitat. Ha quedat parcialment destruïda per una claveguera moderna, per a la qual fins i tot s'han aprofitat pedres del mateix mur per faltar-la. En una posterior obertura durant l'execució de les obres de substitució del clavegueram, s'ha pogut documentar visualment que aquest mur seguia aproximadament uns tres metres en direcció NE, encara que només fou una constatació parcial, seguint una rasa de la mateixa obra i no en excavació sistemàtica. Més enllà sembla que havia estat destruït per dues clavegueres que el travessen transversalment. Amb aquestes escadusseres dades només podem intentar reconstruir parcialment aquestes estructures, tal com s'indica en la Fig. 1b.

Pel que fa al material arqueològic mòble, ens interessa sobretot el procedent de les U.E.-1007 i 1008, que ens indiquen el moment de l'enderroc de l'estructura i el final del jaciment. Tot i això, resulta igualment interessant el procedent d'altres nivells, com ara les U.E.-1002, 1003, 1004, o el de zones no documentades arqueològicament (U.E.-1000)⁶. Tot plegat pot datar-se dins del període iberoromà (circa 75-25 a.C.), llevat d'alguns materials escadussers, com ara tres sigil·lades sudgàliques, que naturalment són posteriors.

De la terrissa de vernis negre destaca un fragment de pàtera de campaniana A de la U.E.-1000 (Lamb. 5/Morel 2252; Fig. 5, M-97-9) i dos fragments més sense forma de la U.E.-1007, així com tres fragments més de campaniana A tardana també sense forma, un de la U.E.-1007 i dos de la U.E.-1008 (Fig. 9). El taller més abundant és el de Cales (PEDRONI 1986; PEDRONI 1990; Fig. 9), amb formes com la Lamb. 4/Morel 1410 (Fig. 5, M-97-10 de la U.E.-1000), la Morel 2263 (?) (Fig. 6, M-97-122, de la U.E.-1007), la Morel 2286 (Fig. 6, M-97-124, de la U.E.-1007), la Lamb. 8b/Morel 2245 (Fig. 5, M-97-63, de la U.E.-1003) o la Morel 2130 (Fig. 6, M-97-123, de la U.E.-1007).

Hi ha igualment un fragment sense forma de TS itàlica, procedent de la U.E.-1007, així com un fons de TS d'imitació (forma Goud. 17 o 23, fig. 5, M-97-25, de la U.E.-1000).

La TS sudgàlica només es troba representada per tres fragments, un sense context procedent de la U.E.-1000 pertanyent a un fons de bol Ritt. 5 (Fig. 5, M-97-12), un fragment sense forma, pertanyent a la U.E.-1001, i un altre de paret d'un bol Drag. 29 (Fig. 5, M-97-99, de la U.E.-1004).

D'àmfora itàlica no podem esmentar gaires formes, ja que el material acostuma a sortir força trinxat. Només hem pogut documentar en les U.E.-1007 i 1008 la forma Dr. 1 i, en un cas (U.E.-1008), Dr. 1C.

Hi també d'altres tipus d'àmfora romana de procedència bètica (U.E.-1000, 1002, 1003, 1004, 1007 i 1008) i africana (U.E.-1000, 1007 i 1008), sempre sense forma.

Trobem alguns bocinets d'àmfora púnica de procedència ebusitana (U.E.-1007 i 1008). Volem destacar un fragment de vora i paret d'àmfora púnica de l'àrea de l'estret procedent de la U.E.-1000 (forma Mañà C2b/T. 7.4.3.3, fig. 5, M-97-13).

D'àmfora romana local, n'hi ha pocs exemplars de Pascual 1, fonamentalment procedents de les U.E.-1004 i 1007 (Fig. 5, M-97-107).

Com era previsible, abunda extraordinàriament la ceràmica ibèrica, fins i tot amb algun fragment pintat per bé que molt erosionat de la U.E.-1007 (Fig. 6, M-97-159). Les formes típiques d'aquest període que trobem en el jaciment del carrer de la Mercè són bàsicament: tenalles de vora exvasada (Fig. 5, M-97-21 i M-97-22), incloent-hi formes més o menys evolucionades del "coll de cigne" de la U.E.-1008 (Fig. 7, M-97-269); el *kalathos* de les U.E.-1007 i 1008 (Fig. 6, M-97-167; Fig. 7, M-97-267 respectivament), la gerra amb nansa horitzontal de la U.E.-1008 (Fig. 7, M-97-276) o l'olla de doble vora (Fig. 6, M-97-159).

No manquen produccions típicament tardanes, com la terrissa ibèrica d'engalba blanca, de la forma 3

d'aquest taller (NOLLA 1981, pàgs. 51-62; Fig. 7, M-97-275, de la U.E.-1008).

La ceràmica ibèrica grisa presenta formes habituals en aquest període, com per exemple imitacions de terrissa de vernis negre de la U.E.-1008 (Fig. 7, M-97-312 i M-97-315).

La ceràmica ibèrica feta a mà es troba ben representada en les U.E.-1002, 1003, 1004, 1007, 1008 i 1019, amb les típiques urnes de perfil en "S" i amb algunes formes que ja no són tan típiques del seu repertori, i que potser imiten ja formes itàliques (v. gr., Fig. 6, M-97-217, de la U.E.-1007).

La ceràmica comuna d'importació itàlica també hi és present: cassoles de vora bifida del tipus Vegas 14 (Fig. 6, M-97-131, de la U.E.-1007), tapadores del tipus Vegas 16 (Fig. 6, M-97-132, de la U.E.-1007), i també terrissa de parets fines de la forma Mayet I (Fig. 6, M-97-133, de la U.E.-1007) i de la forma Mayet III o V, també de la U.E.-1007.

No hi manca tampoc la terrissa grollera de cuina, feta a torn lent, amb formes força funcionals (per exemple, Fig. 6, M-97-198, de la U.E.-1007). Hi ha igualment alguns exemplars de *dolia*, sobretot procedents de la U.E.-1008.

Es constata també la presència d'abundant material constructiu, majoritàriament en les U.E.-1007 i 1008 com a conseqüència de l'ensorrament de la teulada de l'hàbitat, sobretot *tegulae* i *imbrices*, i també restes d'estuc i alguns tovots.

Igualment volem destacar la recuperació en una àrea reduïda de cinc ponderals procedents de la U.E.-1008 (Fig. 3; Fig. 7, M-97-290; Fig. 8, M-97-291, M-97-292, M-97-293 i M-97-294), la qual cosa ens indica probablement la situació d'un teler en aquesta àrea. Creiem que val la pena destacar la decoració que presenten tres d'ells (Fig. 7, M-97-290; Fig. 8, M-97-293 i M-97-294).

No volem cloure aquesta relació sense remarcar la presència d'un lot de terrisses pertanyents a la I Edat del Ferro, sobretot en les U.E.-1007 i 1008 però també en altres estrats (Fig. 10), sovint barrejades amb les corresponents al període romano-republicà, totalment alienes a aquesta època però indicatives de l'existència d'un assentament anterior en aquest sector⁷ (Fig. 5, M-97-30, de la U.E.-1000, i M-97-113, de la U.E.-1006; Fig. 6, M-97-118 i M-97-121, de la U.E.-1007; Fig. 7, M-97-299, M-97-305 i M-97-307 de la U.E.-1008). Algunes d'aquestes peces prehistòriques podrien ser fins i tot més antigues, com la de la Fig. 7, M-97-306, pertanyent a la U.E.-1008, amb paral·lels en el Bronze mitjà de la comarca, tal i com es constata en els jaciments de Can Bardina de Cabrera de Mar (COLL 1993, pàgs. 290-

303) i en l'àrea de Can Boquet de Vilassar de Dalt (MUSEU DE VILASSAR DE DALT, pàg. 279)⁸.

Pel que fa a la malacologia marina, predominen les petxines del tipus *Glycimeris glycimeris* i *Callista chione* (Fig. 11). La malacologia terrestre és escassa i poc significativa, amb algun exemplar d'*Helix aspersa*, *Theba pisana* o *Rumina decollata*.

La fauna presenta espècies típiques, com *Sus* i *Ovis*. No hi ha rastres de ramaderia més gran, com ara *Bos* i *Equus*.

VALORACIÓ

Vista la relació de les troballes efectuades sembla clar que ens trobem davant d'un establiment iberoromà de caràcter molt funcional, amb una economia de subsistència. Tenint en compte la incertesa de la majoria de les nostres dades, aquest jaciment ens planteja més preguntes que no pas dona respostes.

A banda de la problemàtica de l'existència o no d'un assentament més o menys anterior en el temps al que hem estudiat (cf. *infra*), cal remarcar l'existència d'un petit però significatiu lot de terrisses datables *grasso modo* en la I Edat del Ferro (Fig. 10), una etapa mal coneguda a la comarca i sobre la qual creiem que val la pena esmentar qualsevol testimoni per minso que sigui. Pel que fa als escassos fragments evidenciats, tenen paral·lels amb la fase Vilars I (650-625/550-525 a.C.) (per exemple, GARCÉS *et alii* 1991, pàgs. 190, 193-194, figs. 7 a 9), amb la fase de camps d'urnes de l'Edat del Ferro del Tossal de les Tenalles de Sidamon (GARCÉS *et alii* 1993, pàgs. 249-285), amb alguns dels materials de la primera Edat del Ferro del Pujolat de Moja d'Olerdola (MESTRES *et alii* 1995-1996, pàgs. 121-148, especialment pàg. 139), o amb alguns dels materials exhumats en les sitges de la I Edat del Ferro de la Universitat Autònoma, a Bellaterra (MAYA 1985, pàgs. 147-230)⁹.

Així, doncs, ens trobem amb una sèrie d'indicis escadussers de l'ocupació d'aquesta àrea per part d'una comunitat pertanyent al període dels camps d'urnes del ferro, amb una cronologia de *circa* ss. VII-VI a.C. (650-550 a.C.), de la qual ho desconeixem gairebé tot a causa de les diferents intervencions antròpiques que aquí s'han anat succeint en el temps¹⁰.

La segona qüestió que cal valorar és que el jaciment del carrer de la Mercè és un típic assentament iberoromà de plana, similar a molts d'altres ja estudiats a la comarca, que tenen els seus inicis sobretot a partir del 150 a.C. com a conseqüència de tota una sèrie de canvis profunds en el territori i en l'economia a causa de la conquesta romana. Normalment es tendeix a

considerar com d'arrel indígena aquests tipus d'assentaments, tot i que el motor econòmic d'un canvi de poblament majoritari des dels *oppida* més o menys encimbellats vers la plana sembla ser clarament romà (per exemple, PREVOSTI *et alii* 1987, pag. 85-96; PUJOL i GARCÍA 1994, pàg. 89-129; OLESTI 1995, *passim*; OLESTI 1997, pàg. 71-90).

L'hàbitat del carrer de la Mercè no aporta en aquest sentit novetats a la discussió de si es tracta d'assentaments d'indígenes o d'italics nous, com de vegades es proposa. Queda clar que aquesta és una qüestió difícil de resoldre només arqueològicament parlant, és a dir, amb la sola anàlisi de la cultura material. En aquest sentit el jaciment del carrer de la Mercè ens aporta una solució salomònica: si bé les parets evidenciades semblen de factura indígena (pedres mitjanes-grans falcades amb d'altres més petites i lligades amb argila), no gaire diferents de les que trobaríem en qualsevol poblat ibèric de les rodalies¹¹, amb paviments de terra trepitjada, tampoc no manquen elements de l'edifici romana: les *tegulae* i *imbrices* (que ja es documenten en poblats ibèrics com Burriac o la Cadira del Bisbe, per la qual cosa potser no poden considerar-se un argument vàlid), i sobretot els estucs que les parets portaven aplicats. Així, doncs, sembla que ens trobem amb una tècnica constructiva mixta que no aclareix en absolut la qüestió. De tota manera, la nostra opinió és que aquest tipus d'assentament difícilment es pot assimilar a una vil·la romana tal com l'han definida alguns autors (per exemple, PREVOSTI 1981, pàgs. 22-29).

L'assentament que hem detectat potser no és el primer en aquest sector. Hi ha una sèrie d'indicis, encara que minsos, que ens permeten de sospitar l'existència d'una construcció anterior, no sabem si en el mateix indret o en una zona molt propera. De fet, la paret U.E.-1010 és clarament anterior al mur millor conservat (U.E.-1005), que s'aixeca per d'amunt d'ella, i queda tallat sense solució de continuïtat, de manera anormal (Fig. 3 i 4; foto 5). A més, no presenta cap resta d'estuc, a diferència dels altres (U.E.-1005, 1011 i 1016). També s'ha de tenir en compte l'aprofitament d'alguns fragments de *tegulae* per aixecar el mur U.E.-1005 (Figs. 3 i 4), potser reaprofitades. La cultura material ben datable tampoc no ens ajuda gaire en aquesta qüestió, ja que mostra una certa uniformitat cronològica: llevat d'alguns minsos fragments de campaniana A, que podrien pertànyer al darrer quart del segle II a.C., majoritàriament la ceràmica de vernis negre pertany al segle I a.C. (Fig. 9).

Si que sembla clar que es tracta d'un establiment de vivenda, tot i que de caràcter modest. La constatació d'un probable teler en una àrea amb *pondera*

concentrats (Fig. 3) ens indica la seva situació en el moment d'ensorrar-se la teulada. La distribució de l'estuc ens demostra d'alguna manera si ens trobem amb una paret mitgera o no: així, les U.E. 1005 i 1011 en tenen a banda i banda (Fig. 3), mentre que la U.E.-1016 només en presenta pel que seria la seva cara interna, la qual cosa ens permet de suposar que podria ser una de les parets que donaven a l'exterior¹². Així, tindríem un mínim de tres habitacions, de les quals només n'hem pogut excavar amb fiabilitat part de dues. Amb unes dades tan escasses, la reconstrucció que proposem en la Fig. 1b ha de prendre's amb força reserves.

Més evident és la qüestió del final de l'assentament. Com ja hem apuntat més amunt, fou un incendi el que provocà l'ensorrament de la teulada i la fi d'aquest lloc d'habitació, que restà despoblat. Posteriorment, un torrent (U.E.-1006) el va seccionar en dues parts, i en restà una àrea (U.E.-1017) que només s'ha pogut evidenciar arqueològicament mitjançant seguiment de màquines, mentre es col·locava la nova claveguera. No s'hi visualitzaren restes constructives, però sí algunes restes de *tegulae*, *imbrices* i algunes terrisses ibèriques, tot plegat similar a l'àrea excavada. Així, doncs, originàriament el jaciment és una mica més gran que el que s'ha pogut documentar científicament (Fig. 1b)¹³. Més cap a ponent els nivells de sorres (U.E.-1018) del que havia estat la riera de Premià -que també localitzarem un xic més amunt, en els sondejos de Can Vilà de 1988, i en els de la Plaça de la Sardana, ja molt més a prop de mar, el 1995- no semblen tenir cap relació amb l'assentament del carrer de la Mercè.

Resulta un xic difícil establir una relació directa d'aquest jaciment amb altres assentaments més o menys propers. Si ens atenim a criteris de proximitat, trobem en primer lloc els alfars ibèrics de Can Vilà, que posteriorment es romanitzaren. Es tracta d'un jaciment amb una àmplia cronologia (ss. IV a.C.-II d.C.), del qual desconexem massa coses avui dia (entre d'altres, COLL *et alii* 1993, pàg. 163; per a les intervencions més recents, CAZORLA *et alii* 1997, pàgs 186-187). Un altre jaciment proper, de recent localització -març de 1998-, és el compost per un mínim de tres abocadors, anomenat Els Frigorífics. *Grosso modo*, i sempre tenint en compte que el datem abans de l'estudi dels materials, el primer abocador (U.E.-1006) presenta una cronologia de *circa* 30 a.C.-50/60 d.C.; el segon (U.E.-1007) el datem en els darrers decennis del s. II a.C. i començaments del I a.C. (125-80/75 a.C.). El tercer abocador, parcialment destruït en construir les instal·lacions dels Frigorífics del Maresme, s.a., l'any 1965, sembla tenir una cronologia de s. I a.C.¹⁴.

En qualsevol cas, l'establiment del carrer de la Mercè tampoc no es troba en relació amb el brançal de la Via Augusta, que devia passar molt a prop, més o menys seguint el traçat del que ara és el Camí del Mig, que és posterior en el temps a l'establiment del carrer de la Mercè, ja que es data en els anys 9-8 a.C. (entre d'altres, FABRE *et alii* 1983, núm. 49)¹⁵.

La cronologia que assignem al jaciment ens ve donada fonamentalment per les ceràmiques d'importació, que són les que ens serveixen com a fòssil director. De tota manera, no voldríem que aquesta fos l'única font d'informació, ja que les terrisses indígenes també ens poden proporcionar valuoses dades complementàries. La datació que proposem per a l'enderroc la fem sobretot sobre la base del material de les U.E.-1007 i 1008, que són els dos estrats d'enderroc (25 ± 15 a.C.). Altres U.E., com ara les 1002, 1003 i 1004, que es troben per damunt de l'esfondrament, proporcionen una informació complementària pel que fa a la vida total de l'assentament (75-25 ± 15 a.C.).

Com hem vist més amunt, la majoria de les ceràmiques de vernis negre pertanyen al taller de Cales, amb formes com la Lamb. 4/Morel 1410 (Fig. 5, M-97-10), la Morel 2263 (?) (Fig. 6, M-97-122), la Morel 2286 (Fig. 6, M-97-124), la Lamb. 8b/Morel 2245 (Fig. 5, M-97-63) o la Morel 2130 (Fig. 6, M-97-123). La campaniana A i la campaniana A tardana, amb tres fragments cadascuna, són minoritàries si les comparem amb la representació calena (Fig. 9). Tenint en compte que es tracta majoritàriament de peces sense forma pel que fa la campaniana A tardana, i una forma Lamb. 5/Morel 2252 (Fig. 5, M-97-9) pel que fa a la A, juntament amb dues peces més sense forma, i el fet que les formes de Cales apunten a les fases més tardanes d'aquesta producció (PEDRONI 1990, pàgs. 190-191), creiem que la ceràmica de vernis negre s'inscriu clarament en un context de primera meitat del segle I a.C. o poc després.

Altres materials són igualment típics d'aquest període. Així, l'àmfora itàlica mateixa, del tipus Dr. 1 quan hem pogut identificar-ne la forma, ens confirma aquesta cronologia.

L'àmfora púnica és poc significativa: es redueix a uns pocs fragments sense forma pel que fa a les produccions ebusitanes i africanes (tripolitanes?). Només una vora de Mañà C2b/T. 7.4.3.3 (Fig. 5, M-97-13) és datable d'aquest període, perquè aquest tipus desapareix en el tercer quart del s. I a.C. (per exemple, RAMON 1995, pàg. 213; LÓPEZ CASTRO 1995, pàg. 173) és substituït per la Dr. 7-11, tipus al qual podrien pertànyer alguns fragments sense forma d'àmfora bètica evidenciats en el mateix estrat.

El fet de trobar alguns fragments de Pascual 1 (Fig. 5, M-97-107, de la U.E.-1004; també s'evidenciaren en la U.E.-1007) dona suport com a mínim a unes dates ja tardanes dins del segle I a.C., com també l'únic fragment de TS itàlica trobada també en la U.E.-1007 i un fragment de terrissa de parets fines, de la forma Mayet III.

Si a tot això sumem la presència de terrisses romanes de cuina, freqüentment substituïdes de la ceràmica ibèrica feta a mà -de la qual hi ha també una bona representació-, més la terrissa ibèrica comuna, amb un repertori de formes típicament tardanes (*kalathoi*, olles de doble vora, imitacions de vernis negre, etc.), tot plegat ens condueix cap a unes dates globals per al jaciment, que considerem més adient situar entorn del període 75-25 ± 15 a.C. Un altre tema és el moment final, que cal situar ja en l'època d'August (25 ± 15 a.C.).

Un altre problema és intentar determinar la funció del jaciment del carrer de la Mercè, si més no assenyalar les activitats econòmiques detectades. En aquest sentit, també l'escassetat de les nostres dades resulta descaratjadora. Amb tot, hi ha diversos elements que cal prendre en consideració. El primer de tots és l'existència de cinc ponderals (Fig. 7, M-97-290; Fig. 8, M-97-291, M-97-292, M-97-293 i M-97-294), que es trobaven agrupats en el moment de caure la teulada (Fig. 3), la qual cosa ens sembla indicativa de l'existència d'activitats tèxtils, probablement de tipus casolà. L'absència d'eines i estris típicament agrícoles tampoc no ens ajuda gaire: només podem esmentar en la U.E.-de 1008 l'existència de mitja mà de molí de granit rosa. Està aplanada per una de les seves cares, en la qual és evident el seu ús per a un molí de vaivé. Resulta curiós, si més no, que en dates tan tardanes s'utilitzés encara un mètode de mòlta tan primitiu, quan sabem que en el món ibèric el molí rotatori es generalitza ja en el segle IV a.C. (GENÍS 1986, pàg. 113). En qualsevol cas, les conclusions que cal extreure'n és que es duïa a terme una activitat de mòlta, probablement de cereals¹⁶. L'existència de *dolia* ens informa de l'emmagatzematge d'un producte líquid que ignorem (most en fermentació, si tenim en compte la troballa de Pascual 1?). La variada malacologia marina, present sobretot en els estrats d'enderroc (Fig. 11) seria indicativa d'una relació amb la mar. De tota manera, cal aclarir que força exemplars, tot i ésser comestibles, semblen haver estat collits ja vells a la platja, per la qual cosa cal tractar aquesta qüestió amb prudència. Tot plegat sembla voler mostrar-nos que ens trobem davant d'una economia de subsistència, molt allunyada del concepte de l'anomenat "sistema de la vil·la", que es desenvoluparà en les aquestes contrades a partir de l'època d'August.

En el nostre cas, però, mai no sabrem si els habitants de l'establiment del carrer de la Mercè haguessin pogut arribar a formar un sistema econòmic excedentari, que és el que fonamentalment defineix el "sistema de la vil·la" enfront de l'economia subsistencial practicada en llocs d'habitació com aquest (PREVOSTI *et alii* 1987, pàgs. 85-96).

Aquesta autarquia pot avaluar-se fins a un cert punt a partir de l'anàlisi dels materials arqueològics, que en general són ben pobres. Només en comptades ocasions s'observa algun element de "luxe", com poden ser les àmfores itàliques Dr. 1, teòrics envasos per al vi d'importació, l'àmfora Mañà C2b/T. 7.4.3.3, de procedència andalusa, i possiblement contenidora de salaons o conserves de peix (RAMON 1995, pàg. 212). També les terrisses de vernis negre, poc abundants i pertanyents majoritàriament als tallers de Cales, podrien ésser considerades "sumptuoses" en un ambient com aquest, com també algunes ceràmiques comunes itàliques. De tota manera queda clar que els materials predominants són d'arrel indígena, començant per la ceràmica ibèrica, molt abundant. Potser la ceràmica ibèrica feta a mà, de la qual hi ha testimonis en aquest jaciment, podria ser indicativa de l'indigenisme dels habitants del carrer de la Mercè, però és una qüestió històrica difícil de resoldre en l'actualitat¹⁷.

La fauna del jaciment també apunta vers una economia no excedentària. Així, i com ja hem comentat més amunt, no hi ha constància de ramaderia major, perquè les espècies *Sus* i *Ovis* són les úniques identificades. La malacologia tampoc aporta grans novetats, tot i que és relativament variada: fonamentalment es detecten espècies comunes, com el tipus *Glycimeris glycimeris* i *Callista chione*. Altres espècies -*Cerastodema glaucum*, *Rumina decollata*, *Mactra corallina*, etc., totes comestibles- són notablement més escasses (Fig. 11).

Les restes metàl·liques són també força rares, i es redueixen a claus de ferro, un possible agafador, una escòria de ferro (restes de fundició?)¹⁸ i un fragment de lamineta de bronze amb la vora engruixida (vas?).

Sembla, doncs, que l'establiment del carrer de la Mercè es troba ben lluny del model econòmic que, pocs decennis després de la seva desaparició, s'imposarà en l'antiga Laietània ibèrica: una agricultura de producció excedentària, amb un producte estrella -el vi- que s'exportarà fins pràcticament tots els racons de l'imperi. Això tindrà com a conseqüència una època de gran prosperitat, que com és sabut durarà pràcticament durant tot el segle I d.C.

PERSPECTIVES D'INVESTIGACIÓ

Com hem pogut veure, les perspectives d'investigació per al futur són escasses en aquest jaciment si tenim en compte la profunda i continuada activitat antròpica. Així, només es podrà seguir la recerca en dues zones:

- En el subsòl existent sota l'immoble del Passatge Prim núm. 27, que tan sols presenta 1 m. de fonaments aproximadament, en cas que això sigui possible alguna vegada. Potser també sota d'algunes de les edificacions de les rodalies, sempre que la seva fonamentació sigui escassa i es pugui afectar el seu subsòl.
- En l'àrea que ocupa la U.E.-1017, que sembla pertànyer al mateix jaciment (Fig. 1b), sempre que s'obri el carrer en extensió.

Amb tot, les possibilitats de nova informació són ben minses, ja que creiem que serà molt difícil acomplir qualsevol d'aquests dos supòsits.

Premià de Mar, octubre de 1998.

BIBLIOGRAFIA

- CAZORLA *et alii* 1997: F. Cazorla, R. Coll i R. Jàrraga: Els darrers jaciments arqueològics descoberts a Premià. Una aportació a l'inventari arqueològic de Premià de Dalt i Premià de Mar (El Maresme). *XIII Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 177-202. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.
- COLL 1988: R. Coll: *El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, El Maresme): història de la investigació i estat de la qüestió*. AECC. Premià de Mar.
- COLL 1993: R. Coll: Un jaciment prehistòric a Cabrera de Mar. Apèndix C del treball de J.M. Modolell: *Cabrera de Mar. Castell de Sant Vicenç o de Burriac. Síntesi històrica*, pàg. 290-303. L'Aixernador eds. Argentona.
- COLL 1995: R. Coll: Nota sobre un testimoni de l'Edat del Bronze a Premià de Mar (El Maresme). *XI Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 159-163. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.
- COLL I MONTLLÓ, en premsa: R. Coll i J. Montlló: La gestió del patrimoni arqueològic. Drets i deures de les administracions locals. *Segones Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme*. Cabrera de Mar, juliol del 1998.
- COLL *et alii* 1993: R. Coll, F. Cazorla i J. Montlló: Can Vilà. Anuari d'Intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiquitat tardana. Campanyes 1982-1989. *Anuaris d'Intervencions arqueològiques a Catalunya*, 1, pàg. 163. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- FABRE *et alii* 1983: G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà: *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (epigrafia romana del Maresme)*. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró.
- GARCÉS *et alii* 1991: I. Garcés, E. Junyent, A. Lafuente i J.B. López: El sistema defensiu de "Els Vilars" (Arbeca, Les Garrigues). Simposi Internacional d'arqueologia ibèrica. *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III a.C.)*, pàg. 183-197. Manresa.
- GARCÉS *et alii* 1993: I. Garcés, Ll. Mari, J. Pérez i J.M. Puche: Ocupacions de tradició del bronze recent i dels camps d'urnes tardans al Tossal de les Tenalles de Sidamon. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3, pàg. 249-285. Lleida.
- GENÍS 1986: M.T. Genís i Armada: Cap a una tipologia dels molins d'època ibèrica a Ullastret. *Faventia* 8/2, pàg. 99-113. UAB. Bellaterra.
- GÓMEZ *et alii* 1994: J.Ma. Gómez, J.Ma. Pérez i V. Revilla: La siderúrgia al Maresme en època romana: una síntesi preliminar. *Laietania*, 9, pàg. 235-250. Museu Comarcal. Mataró.
- JÀRREGA 1996: R. Jàrraga: La fundació de la ciutat romana d'Iluro. Consideracions sobre unes hipòtesis. *XII Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 55-77. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.
- LÓPEZ CASTRO 1995: J.L. López Castro: Hispania Poena. *Los fenicios en la Hispania romana (206 a.C.-96 d.C.)*. Ed. Critica. Madrid.
- MAYA 1985: J.L. Maya: Silos de la Primera Edad del Hierro en la Universidad Autónoma de Barcelona. *Estudios de la Antigüedad*, 2, pàg. 147-230. Bellaterra.
- MESTRES *et alii* 1995-1996: J. Mestres, J. Nadal, M.R. Senabre, J. Socas i N. Moragas: El Pujolet de Moja (Olèrdola, Alt Penedès), ocupació d'un territori durant el neolític i la primera edat del ferro. *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*, pàg. 121-148. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- MUSEU DE VILASSAR DE DALT: Museu de Vilassar de Dalt. Noves troballes als abrics de Can Boquet (Vilassar de Dalt), *QPAM*, 8-9, pàg. 279. Museu de Municipal. Mataró.
- NOLLA 1981: J. Ma. Nolla: La ceràmica d'engalba blanca. Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a.C.) al nord-est del Principat. *Estudi General. Miscel·lània commemorativa del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona*, pàg. 51-62. Girona.
- OLESTI 1995: O. Olesti: *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*. *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró.
- OLESTI 1997: O. Olesti: El origen de las villae romanas en Cataluña. *Arch. Esp. Arq.*, 70, pàg. 71-90. Madrid.
- PEDRONI 1986: L. Pedroni: *Ceramica a vernice nera da Cales*. Nàpols.
- PEDRONI 1990: L. Pedroni: *Ceramica a vernice nera da Cales 2*. Nàpols.
- PETIT 1992-1993: M.A. Petit: El Bronce final y la transición hacia la primera Edad del Hierro en la región central-costera de Cataluña. *Bajo Aragón Prehistoria*, IX-X, pàg. 255-272. Saragossa.
- PREVOSTI 1981: M. Prevosti: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. 2 vols. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró.
- PREVOSTI *et alii* 1987: M. Prevosti, J. Sanmartí i J. Santacana: Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya. *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. Documents de treball*, pàg. 85-96. Granollers.

PUJOL i GARCIA 1994: J. Pujol i J. Garcia: El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro. *Laietania*, 9, pàg. 89-129. Museu Comarcal del Maresme. Mataró.

RAMÓN 1995: J. Ramon: *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*. Universitat de Barcelona. Barcelona.

NOTES

¹ Volem agrair la participació en diversos aspectes d'aquest treball a Mireia Crespo, Enric Garcia, Marc Jiménez i Rosa Ma. Rodríguez.

² Volem deixar constància del nostre agraïment als treballadors de l'empresa Proinosa i sobretot a l'Ajuntament de Premià de Mar per la seva col·laboració durant les tasques d'excavació, que van permetre de finalitzar a temps el nostre treball i no endarrerir en cap moment l'execució de les obres. Igualment volem agrair la col·laboració amb l'excavació del Sr. Jaume A. Marieges i de la Carnisseria Anna.

³ Segons informació d'alguns veïns, que viuen en la zona des dels primers temps, i que tingueren l'amabilitat d'informar-nos. Els originals de les fotos núm. 1 i 2 pertanyen al Sr. Joan Prim i foren realitzades l'any 1949, abans de la urbanització del sector. El Sr. Prim, a petició nostra, ha tingut l'amabilitat de facilitar-nos-les per a la seva reproducció, cosa que li volem agrair des d'aquestes línies.

⁴ Com passa amb les restes de l'antiga foneria de Premià, les restes de la tasca industrial de Can Galindo foren aprofitades per tapar els sots que les pluges i la circulació provocaven en uns carrers aleshores sense pavimentar.

⁵ El fet de no poder documentar sinó l'inici de la U.E.-1011 no ens ha permès d'esbrinar si la paret U.E.-1010 és immediatament anterior en el temps o potser és una construcció que pertany a un establiment anterior, que s'aprofità.

⁶ Ha estat assignat com a U.E.-1000 tot aquell material arqueològic recollit sense context, fonamentalment durant les tasques de seguiment. De tota manera, aquest sembla pertànyer majoritàriament als estrats d'enderroc de l'hàbitat, o sia, les U.E.-1007 i 1008.

⁷ El desenvolupament de l'excavació no ens ha permès esbrinar la relació exacta que hi ha entre aquests materials i les estructures ibero-romanes enderrocades posteriors. Només un únic fragment de vora bisellada (Fig. 5, M-97-113) procedeix d'un estrat d'al.luvió -el torrent U.E.-1006- i ha estat, per tant, arrossegat des d'àrees més enlairades. La resta del material va aparèixer just per damunt del paviment (U.E.-1012 i 1014), per la qual cosa hi ha la possibilitat que la construcció de l'hàbitat ibero-romà destruís parcialment un assentament anterior del qual no ha quedat cap més rastre.

⁸ De tota manera, cal insistir una vegada més en la perduració d'alguns elements decoratius, com podria ser el cas dels cercles impresos de la peça M-97-306, documentats durant la I Edat del Ferro (per exemple, PETIT 1992-1993, pàg. 263).

⁹ Tenint en compte, però, dos aspectes: que la quantitat de material atribuïble a la I Edat del Ferro no és gaire significativa, i que, formalment, la majoria dels fragments són vores bisellades, que tenen una llarga perduració entre els camps d'urnes.

¹⁰ Val a dir, però, que no és la primera vegada que en la zona de Premià de Mar trobem elements datables en la I Edat del Ferro. Efectivament, ja s'havia documentat fa algun temps un fragment de

gran tenalla en terrissa feta a mà decorat amb cordó digitat (COLL 1995, pàgs. 159-163), una important evidència en la Plaça de la Sardana durant els treballs de seguiment de les obres de l'aparcament de 1995, que es troba en procés d'estudi (CAZORLA *et alii* 1997, pàg. 188), i aquest mateix any (1998), novament durant unes tasques de seguiment arqueològic, en l'edifici Mar, que s'està construint al c/ Gran Via de Lluís Companys. De tota manera, cal aclarir que totes aquestes troballes no s'han fet en un jaciment *in situ*, sino majoritàriament en llits d'antigues rieres. Així, doncs, en l'estat actual dels nostres coneixements només se'ns permet d'intuir l'existència d'un poblament que sembla relativament important durant la I Edat del Ferro, i caldrà esperar que es produeixin noves troballes per tal de poder definir millor aquesta fàcies cultural en la zona de Premià.

¹¹ També és cert que aquesta tècnica constructiva s'emprà en una fundació incontestablement itàlica com és la de la ciutat de *Valentia* l'any 138 a.C. (JÀRREGA 1996, pàg. 55 i 69). Això sol ja és indicatiu de la complexitat del tema.

¹² Tenint en compte, però, que la paret U.E.-1016 no ha estat evidenciada en excavació sistemàtica sinó mitjançant seguiment de màquines, i es troba molt arrasada per les conduccions de les dècades 1950-1970 (cf. *supra*).

¹³ Alguns veïns ens han informat que durant la construcció del taller mecànic anomenat Auto-Stock, situat en el núm. 39 del carrer de la Mercè -i que es troba davant mateix de l'àrea on es localitza la U.E.-1017-, en excavar la fossa per a elevar vehicles es destruïren construccions similars al mur U.E.-1005.

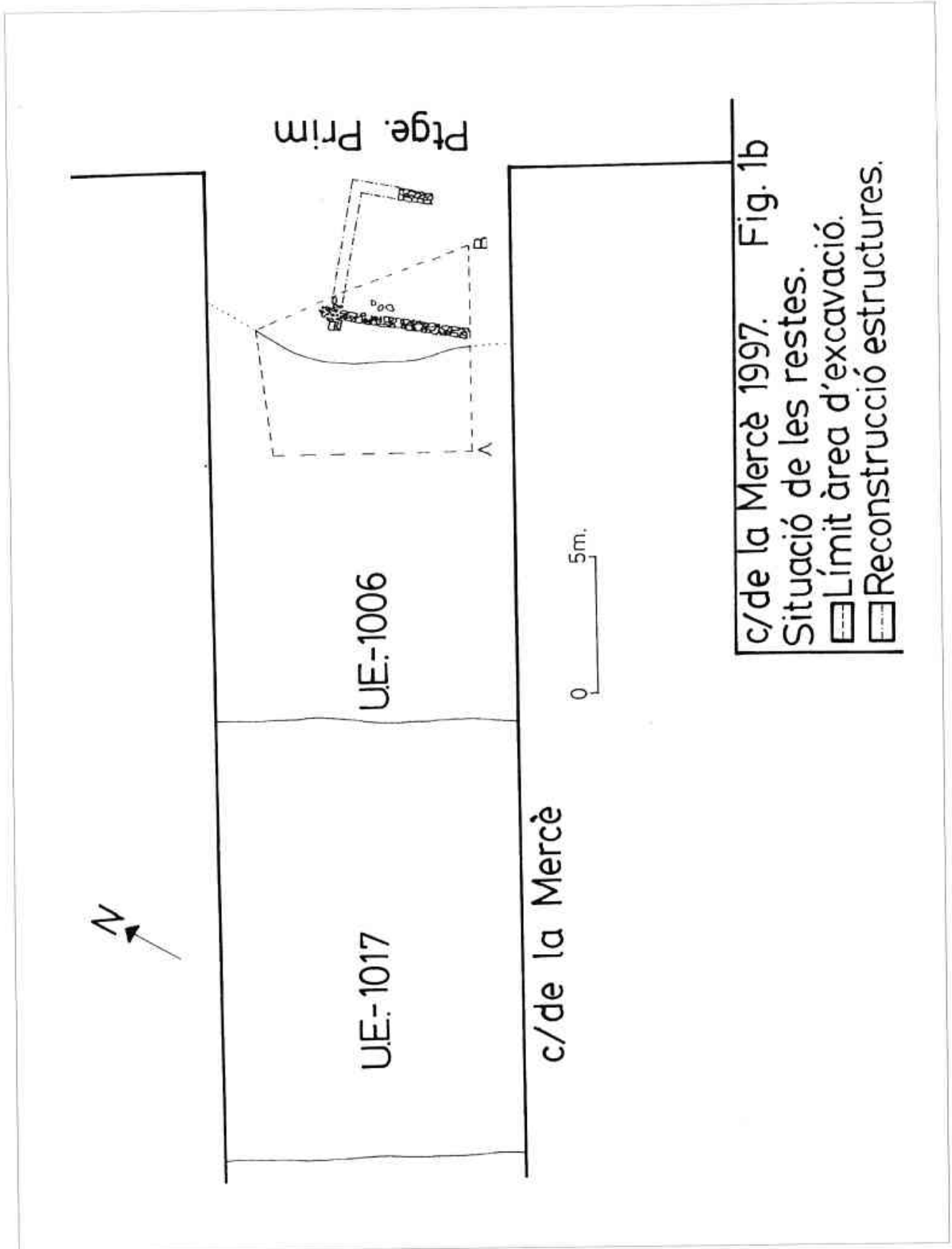
¹⁴ Insistim que aquestes dates han de ser contrastades mitjançant un estudi acurat dels materials amortitzats en tots tres abocadors, per la qual cosa s'han de prendre amb reserves.

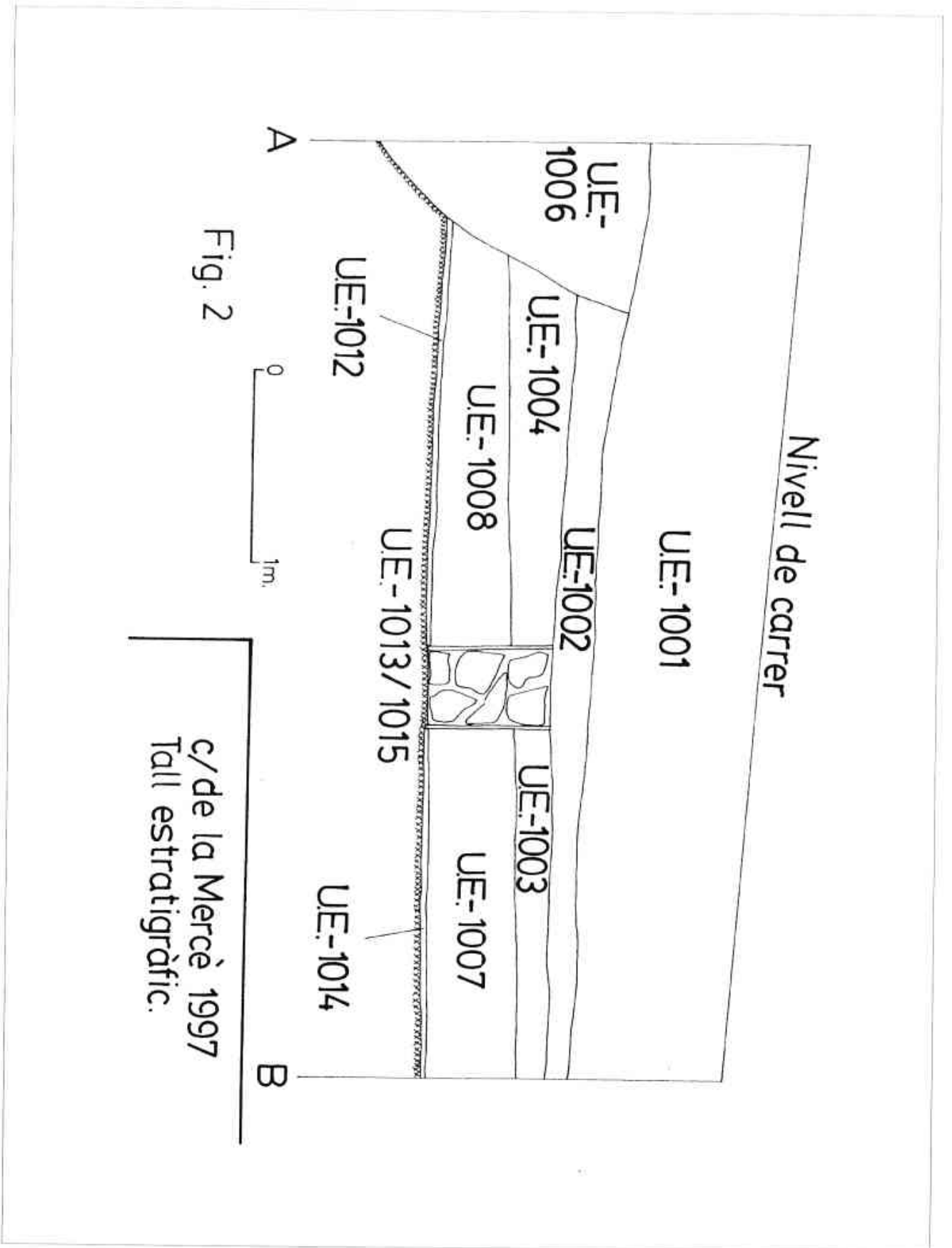
¹⁵ Sempre que el brançal de la Via Augusta que passa per aquesta zona no sigui un camí anterior, com han afirmat alguns autors.

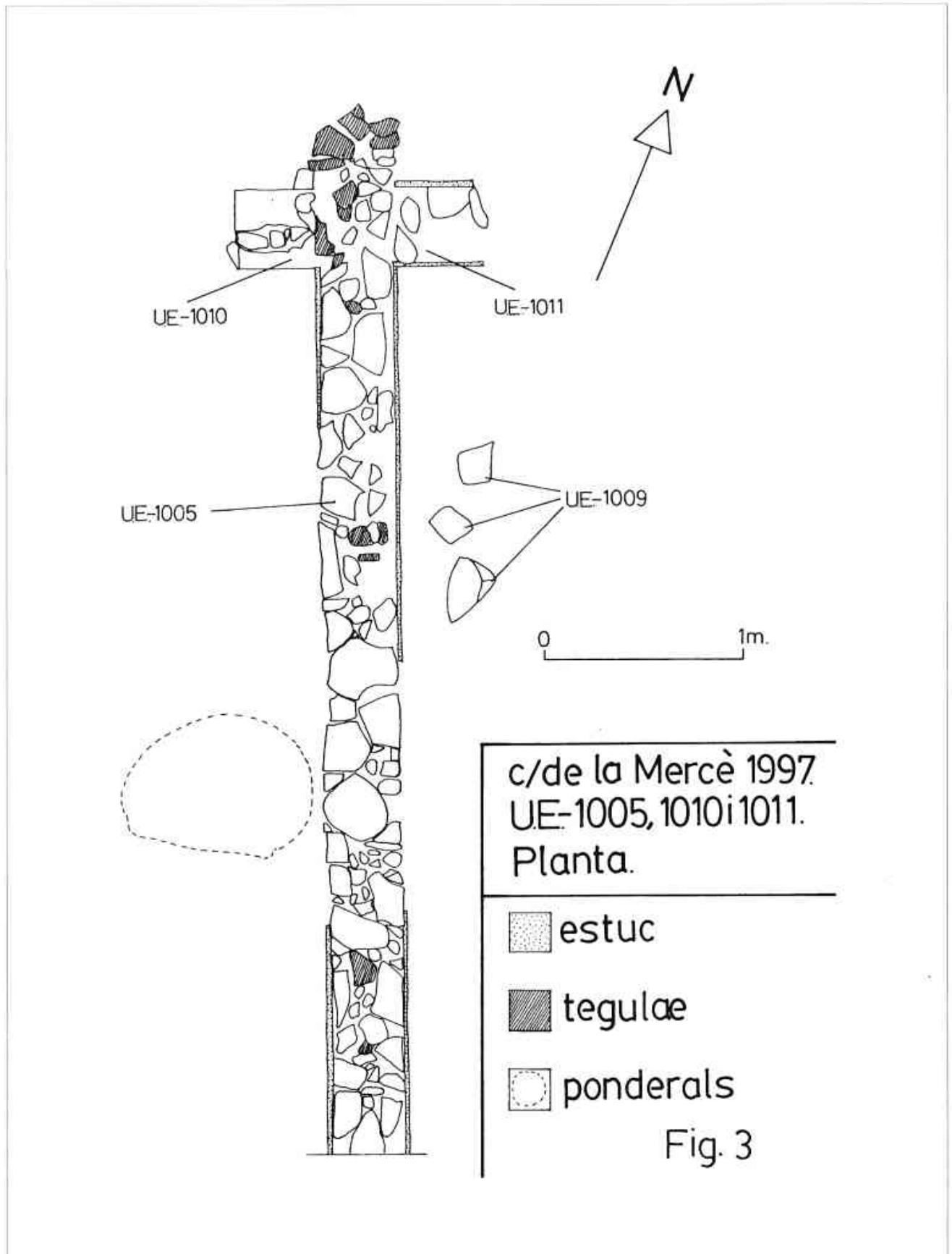
¹⁶ Tot i que no s'han evidenciat sitges ni cap altre element definidor del cultiu de cereals.

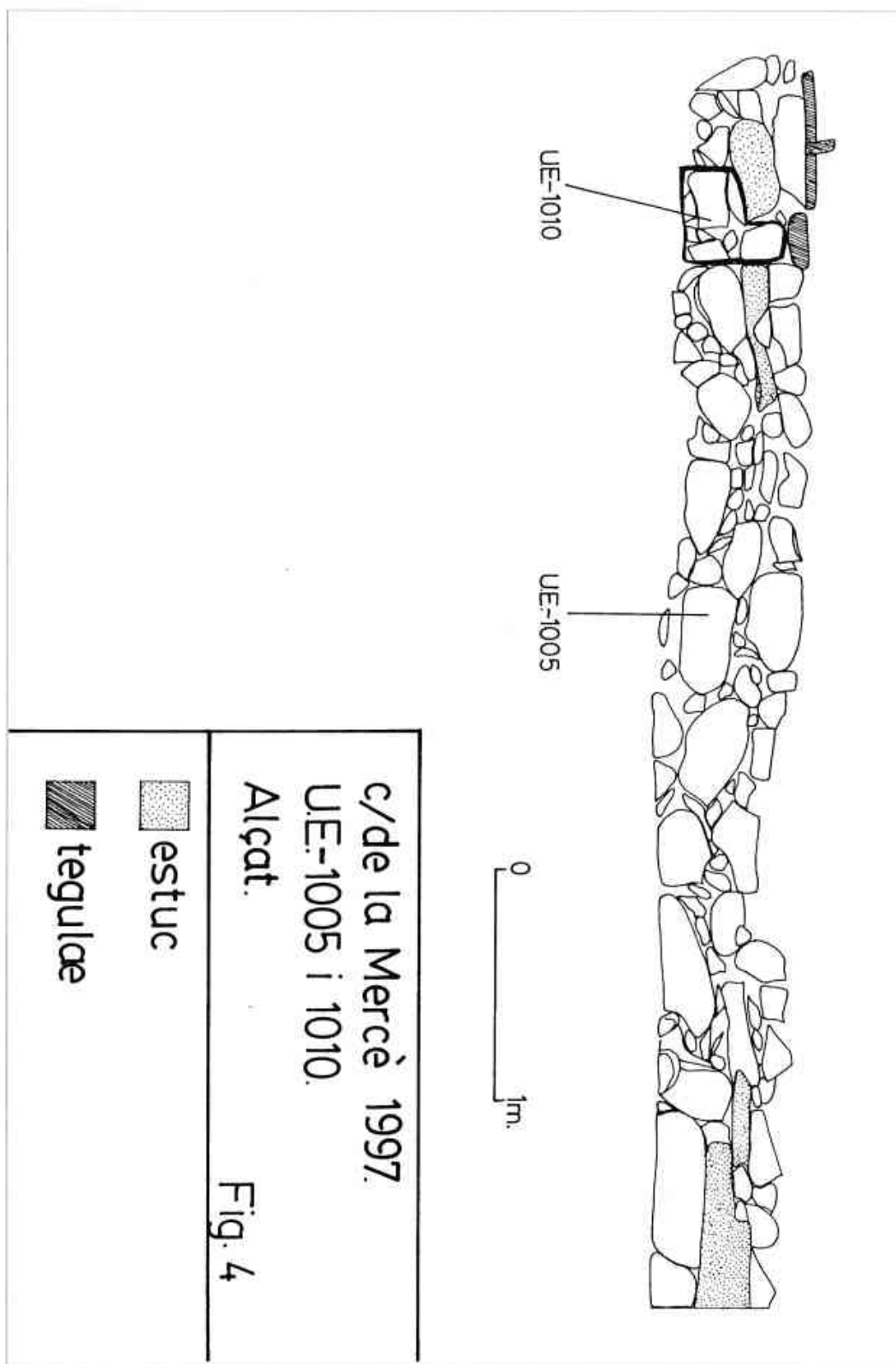
¹⁷ La ceràmica ibèrica feta a mà ha estat considerada en ocasions una "prova" de l'indigenisme d'alguns hàbitats ibèrics de plana pel fet de ser una terrissa que en general no es comercialitzava. En aquest sentit pot consultar-se COLL 1988, pàg. 259-262; de la mateixa opinió és O. Olesti (OLESTI 1995, pàg. 171 i 184-186). De tota manera, creiem que aquest fenomen ha de ser matisat, ja que com és sabut la ceràmica ibèrica feta al torn no serveix per a cuinar, essent utilitzada en aquest cas la feta a mà que, com la itàlica comuna, conté un elevat nombre de partícules plàstiques que impedeixen que la peça s'esquerdi al contacte amb el foc. Ningú no pot afirmar o negar que, en cas de necessitat, la terrissa a mà ibèrica es comercialitzés, sobretot si la de procedència itàlica -a la qual estarien acostumats teòricament els colonitzadors procedents d'aquella península- era escassa. Potser és per això que la ceràmica grollera de cuina, elaborada a torn lent, es generalitza molt a partir del s. I a.C., arriba a substituir en poc temps la ibèrica feta a mà.

¹⁸ El tema de la siderúrgia a la comarca del Maresme en època romana no sembla important i, per les evidències que tenim en l'actualitat, es tracta d'una tasca secundària i casolana (cf. GÓMEZ *et alii* 1994, pàg. 235-250). Pel que fa a l'establiment del c/ de la Mercè, aquesta escòria és l'únic testimoni d'aquest tipus d'activitat.

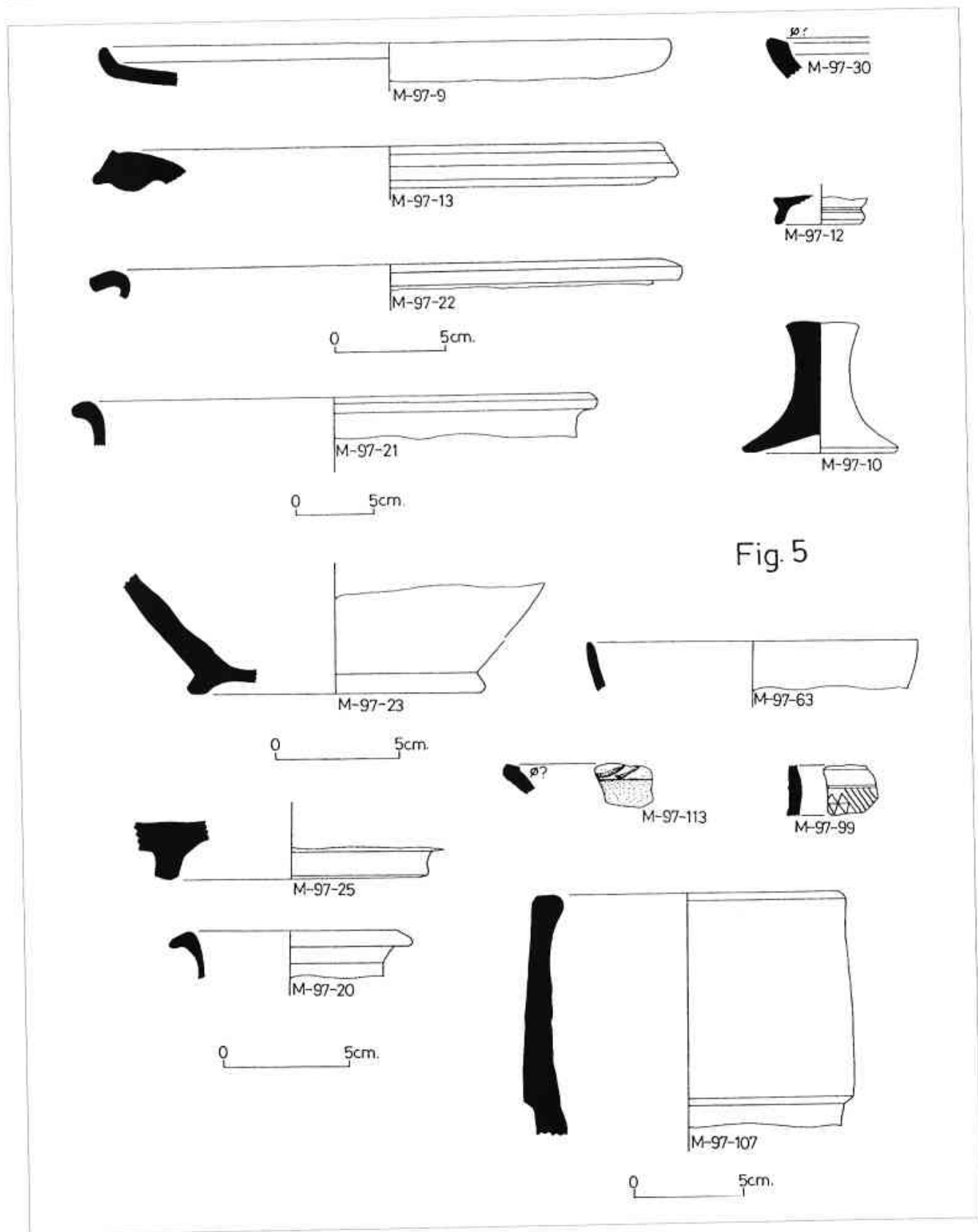

Fig. 5. Materials de les U.E. -1000, 1003, 1004 i 1006

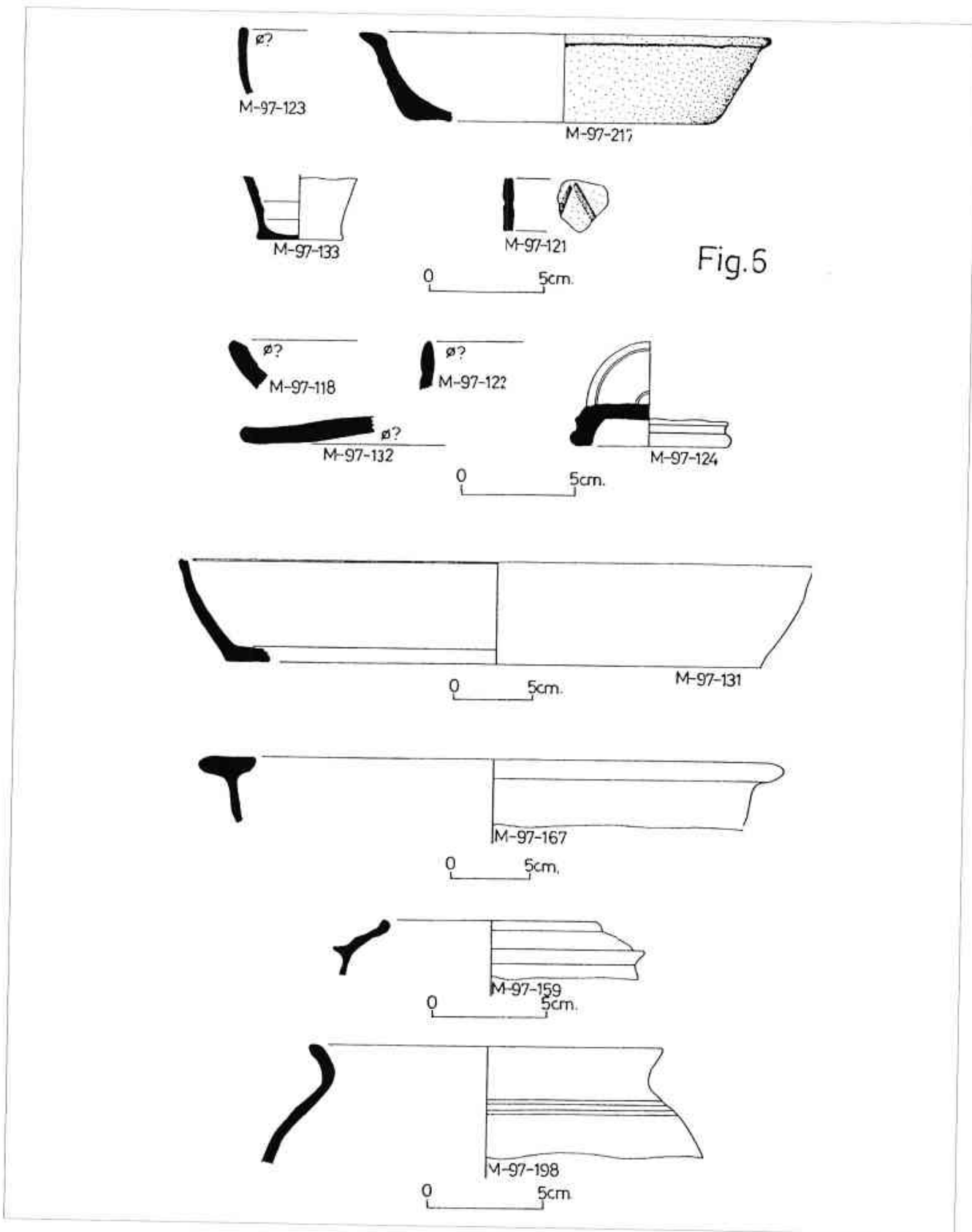

Fig. 6: Materials de la U.E.-1007.

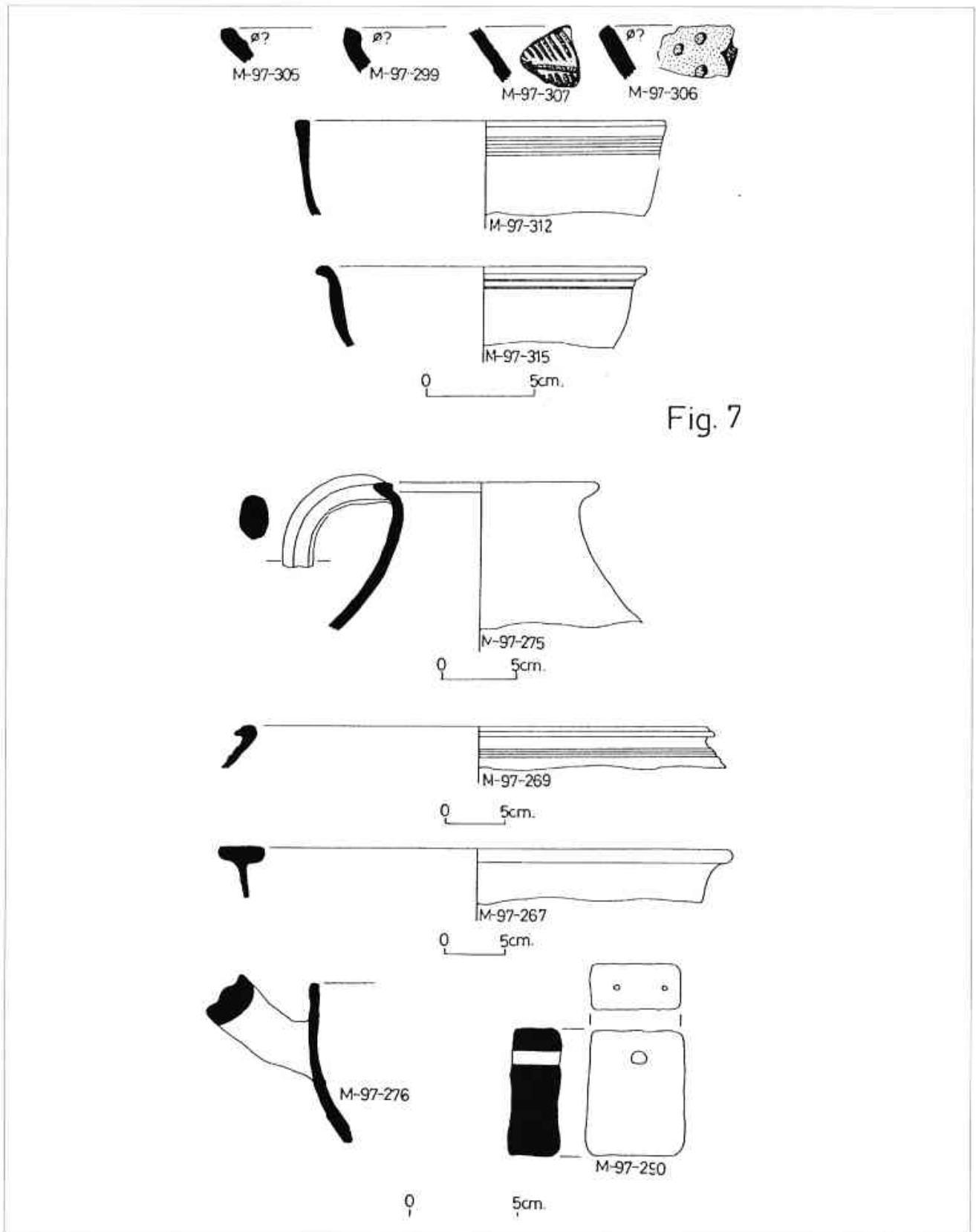

Fig. 7

Fig. 7. Materials de la U.E.-1008.

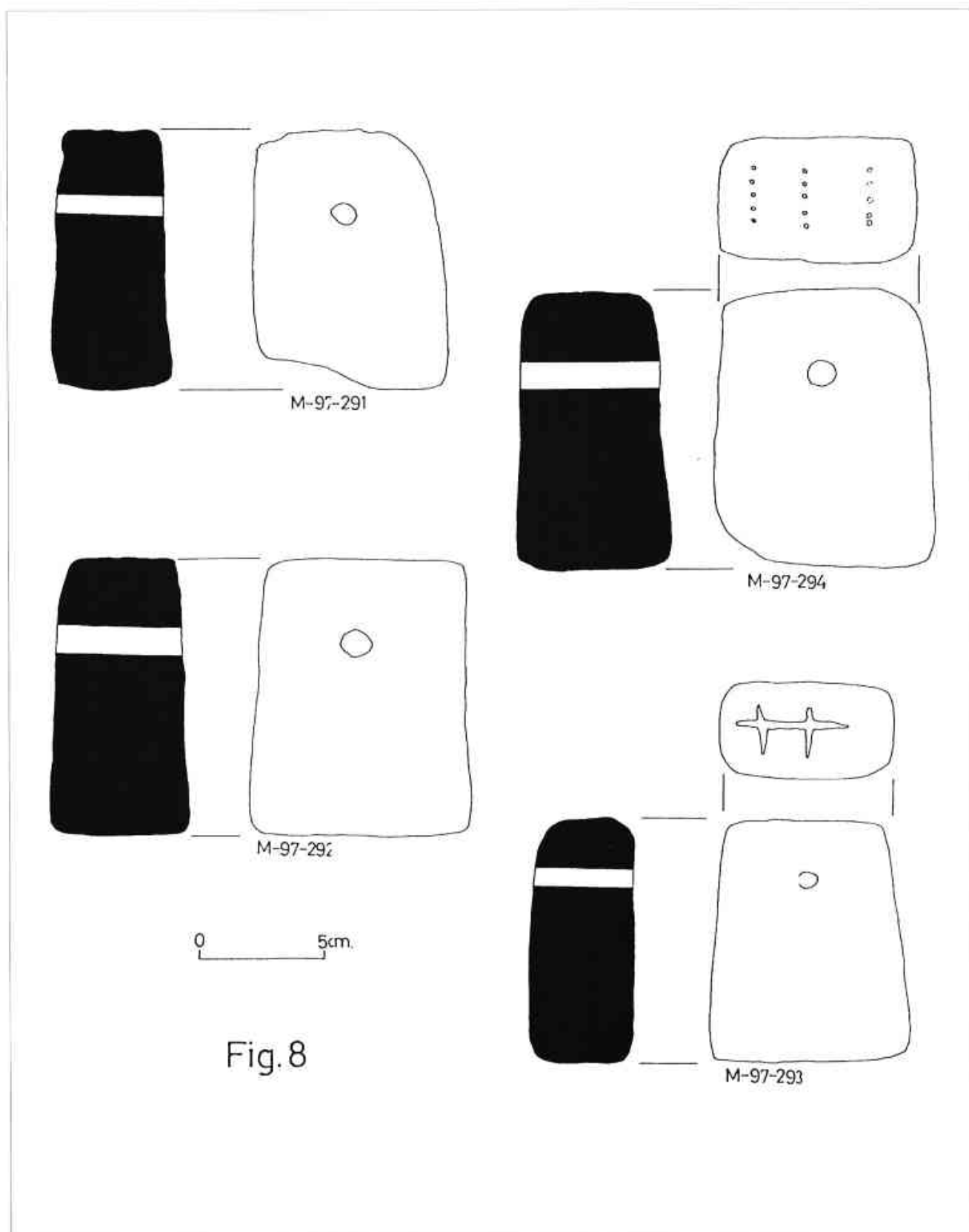

Fig. 8

Fig. 8: Materials de la U.E.-1008.

C/ DE LA MERCÈ 1997. FREQUÈNCIA DELS TALLERS DE CERÀMICA DE VERNÍS NEGRE

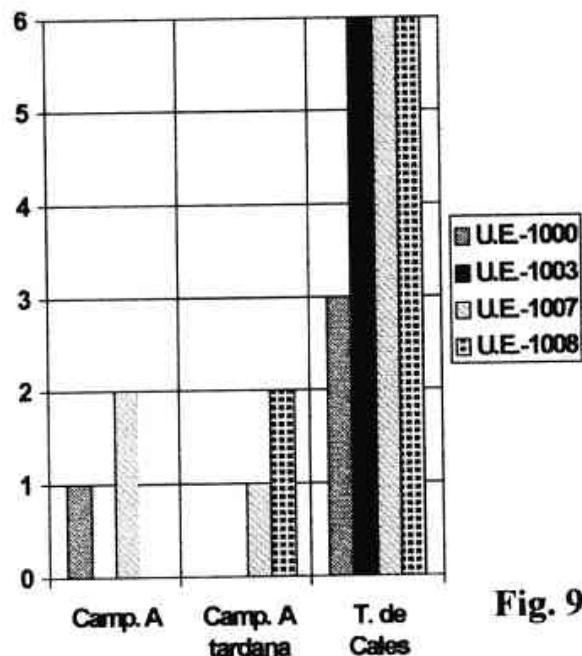

Fig. 9

C/ DE LA MERCÈ 1997. PRESÈNCIA DE LA CERÀMICA DE LA I EDAT DEL FERRO

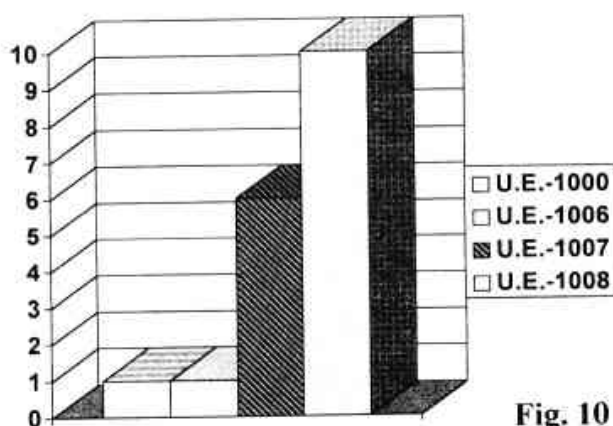

Fig. 10

C/ DE LA MERCÈ 1997. MALACOLOGIA MARINA

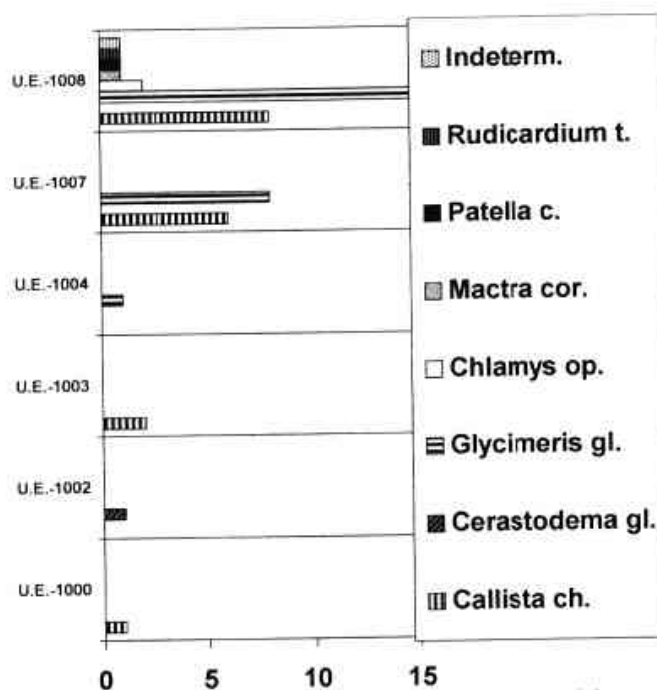

Fig. 11

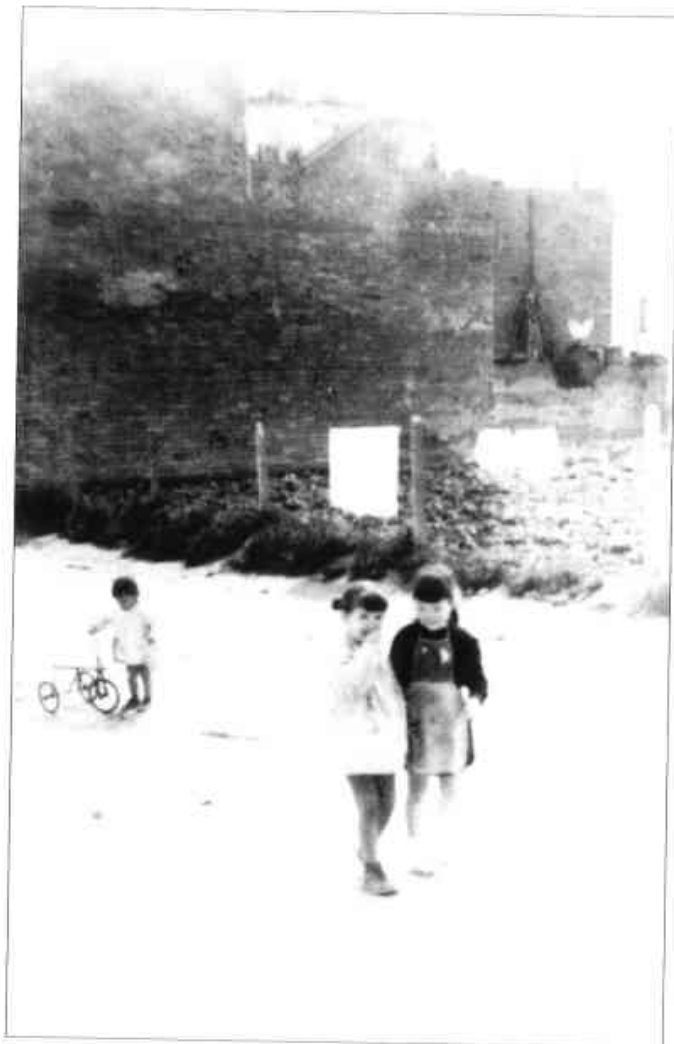

Foto 1: Aspecte de la zona del carrer de la Mercè l'any 1949. El carrer on hi ha els infants és l'actual Passatge del general Prim. Al fons s'observa l'horta on s'obrirà anys després el carrer de la Mercè. L'edifici és l'actual immoble nùm. 27 del Passatge del general Prim (Foto: Joan Prim).

Foto 2: El Passatge del general Prim l'any 1949. Vista en direcció oest. Els arbres arrencats del fons indiquen la situació de la carretera Premià de Mar-Premià de Dalt. (Foto: Joan Prim).

Foto 3: La paret (U.E.-1005), una vegada ja s'havia arribat a nivell del paviment (U.E.- 1012 i 1014). A la dreta, la U.E.-1011 (Foto: Enric Almar).

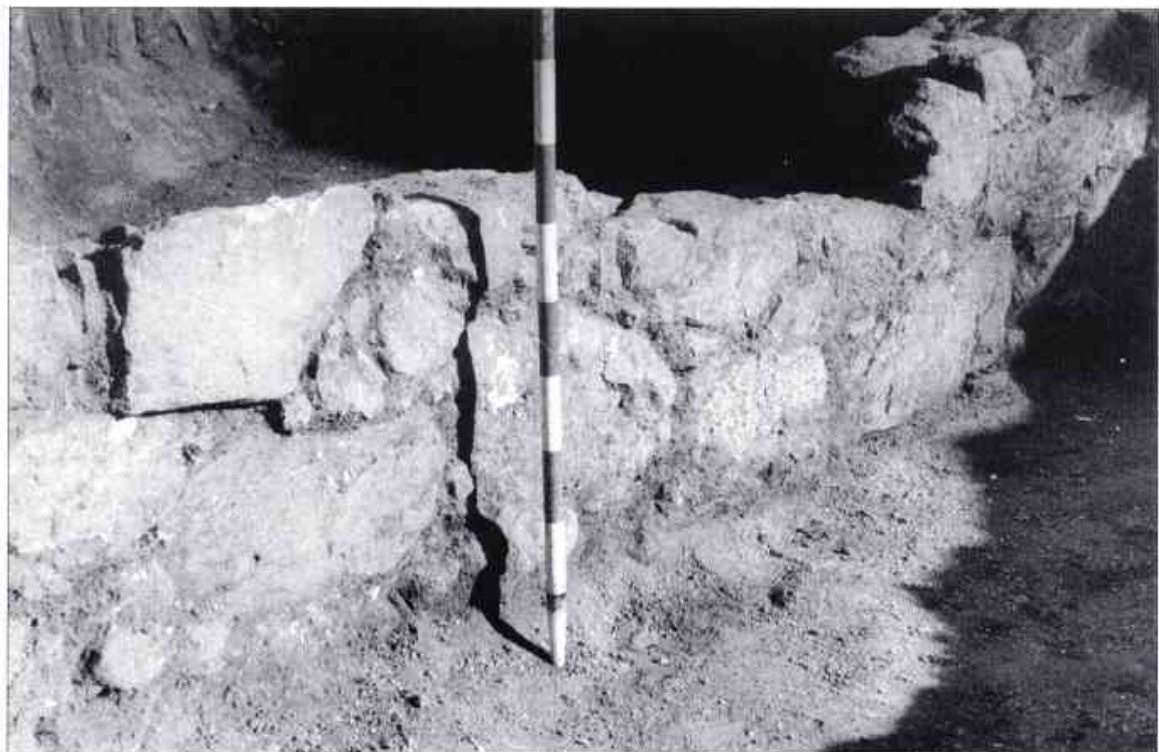
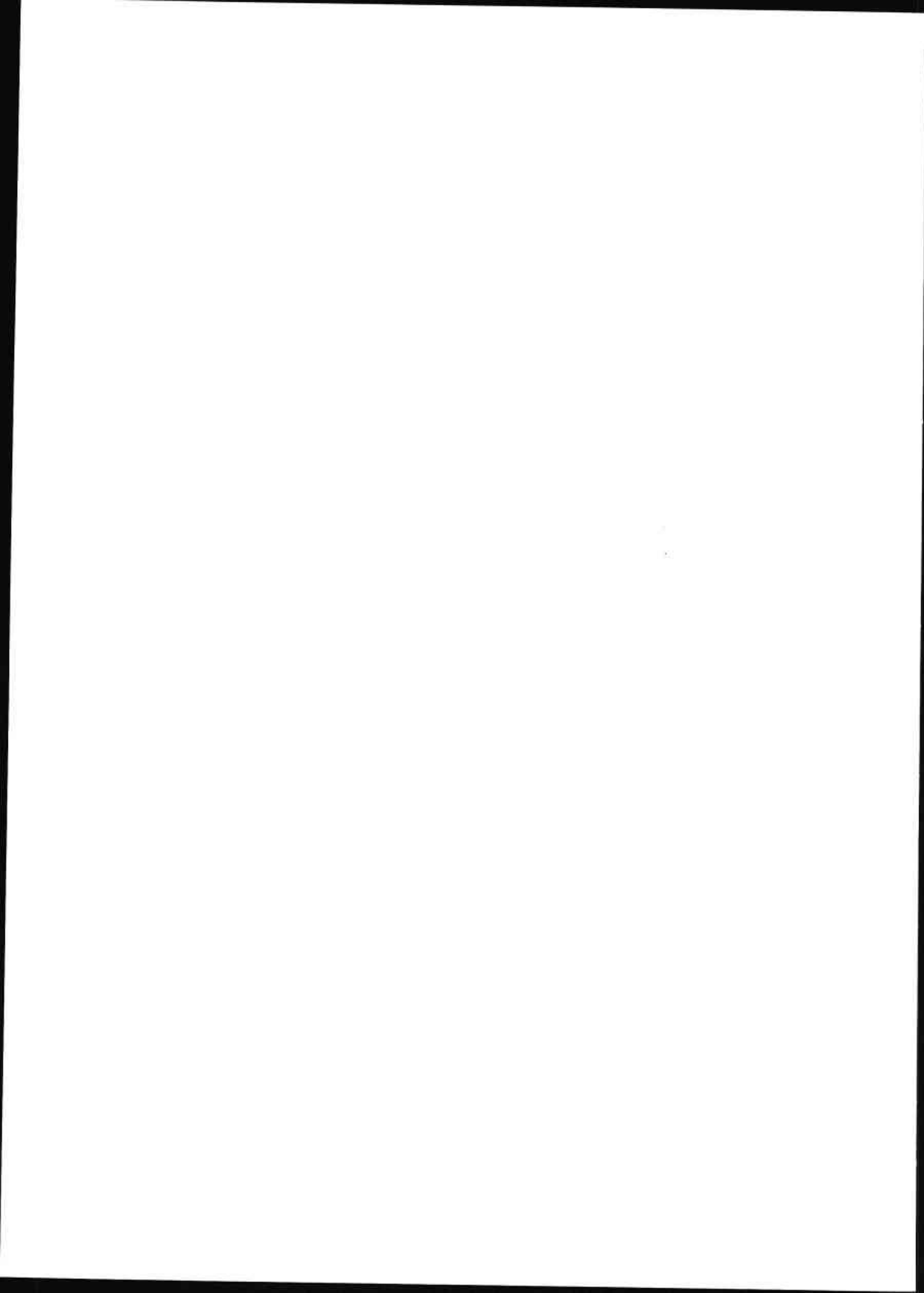

Foto 4: Paret (U.E.-1005). Detall. Nivell de paviment (U.E.-1012) (Foto: Enric Almar).

Foto 5: Paret (U.E.-1005) i, perpendicularment, la U.E.-1010 (Foto: Enric Almar).

**LA SIGIL.LATA ITÀLICA-ARETINA DECORADA
PROVINENT DE LA VIL.LA ROMANA DE TORRE
LLAUDER (MATARÓ - EL MARESME)**

LA SIGIL.LATA ITÀLICA-ARETINA DECORADA PROVINENT DE LA VIL.LA ROMANA DE TORRE LLAUDER (MATARÓ - EL MARESME)

JOAN FRANCESC CLARIANA i ROIG

INTRODUCCIÓ

La vil.la romana de Torre Llauder ens ha proporcionat un lot, potser no gaire nombrós, de sigil.lata itàlica decorada, que malgrat el seu estat fragmentari, ens és una bona font d'informació demostrativa de l'alt nivell d'estatus social de què gaudien els propietaris d'aquell indret vers l'època d'August i fins al regnat de Tiberi, i també ens informa dels corrents comercials i els gustos del moment.

Cal recordar que, si bé els primers vestigis d'hàbitat, a Torre Llauder, hom els situa entorn de l'any 100 aC, les estances de la «pars urbana» de la vil.la que han arribat fins als nostres dies foren construïdes entre els anys 15 aC i el canvi d'era. Per tant aquesta varietat ceràmica presenta la particularitat afegida que, en part, pertany a aquest important moment constructiu.

Fin ara sols s'hi han portat a terme tres campanyes d'excavacions arqueològiques programades o de llarga durada, les dues primeres dirigides per l'antic Comissari d'Excavacions Arqueològiques del Maresme, el senyor Marià Ribas i Bertran (+11-9-96) i, la tercera campanya codirigida per la doctora Marta Prevosti i l'autor d'aquest estudi, això sense tenir en compte el rosari de petites actuacions arqueològiques puntuals que oportunament, per raons d'urgència, ha convingut fer-hi (Ribas 1963; Ribas 1972; Prevosti-Clariana 1987; Prevosti-Clariana 1988; Cerdà-Perez 1991).

A continuació passem a exposar l'inventari analític dels fragments provinents de les diferents campanyes d'excavació de Torre Llauder:

1.- Fragment de paret de vas decorat amb un fragment de la figura d'un sàtir vers l'esquerra, vestit amb un faldellí imitant una pell de be; en segon terme es copsen restes de la decoració vegetal estilitzada del fons (RIBAS 1972, Lám. III). Figures semblants es troben en peces signades per **M. Perennius** fase **Cerdo** o **P(h)ilemo**, que serien les decorades amb escenes de la verema. Però potser les més conegudes són les que representen l'escena del naixement de Dionis, freqüent amb la signatura de **M. Perennius** fase **Tigranus**. El fragment de Torre Llauder, per les seves característiques i factura, sembla atribuïble a aquestes peces que es coneixen amb escenes de verema, per tant llur atribució probable correspondria a les fases **Cerdo** o **Pilemo** de **Perennius**. (núm. inventari: 5.306).

Paral.lels amb escenes de la verema: OXÉ 1933, Lám. V,12.b amb signatura de **PERENNI+PILADES**; Lám. LXVI,287; CHASE 1908, Lám. II,17; CHASE 1916, Lám. VI,22 i Lám. IX,21; ALEXANDER 1943, Lám. V,1a; Lám. VII,1c amb signatura de **M. PERENNI CERDO**. Lám. IV Bf motlle; Lám. XVIII,1a,b. Lám. IV Bf motlle, amb signatura de **M. PERENNI PILEMO**;

PEREZ GONZALEZ 1989, p. 63, 64, 65 i 71, Fig. 6, 34, amb signatura de **TIGRANI**; fins i tot es coneix algun exemplar produït per **Barghates**: citat per PEREZ GONZALEZ 1989, p. 64.

Paral·lels amb la representació del naixement de Dionís: WALTERS 1908, p. 27, fig. L 93, motlle amb signatura de **TIGRANI**; CHASE 1916, pp. 35, 36 i 37, núm. 7, XXIII, b, amb la signatura de **TIGRANI**; DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 7, núm. 78; DELGADO ET ALII 1975, p. 10, 15; p. 51, lám. I, 15 i 15 bis; p. 65, lám. XV, 15 i 15 bis; AA.VV. 1976, p. 23 (27) Lám. XVII, 1 i 1 bis; p. 32 (36); p. 137 (141), mateixa peça que la publicada per DELGADO ET ALII 1975.

2.- Fragment pertanyent a un vas de parets quasi verticals; en la decoració es copsa una línia de punts o perletes; a sota una petita «x» de separació i a continuació la lletra «T». Al'extrem es copsa el fragment de la cua d'un altre punxó: un petit ocell. Es coneixen un bon nombre de paral·lels de peces amb marca decorativa exempta, quasi tots pertanyents a **M. Perennius** fase **Tigranus**. Hom considera que aquesta producció tingué lloc únicament al seu taller de Cincellí (núm. inventari: TLLA.82.4.2).

Paral·lels: GARCIA-FERNANDEZ-GARCIA 1970, p. 5, 6 i 7; PEREZ GONZALEZ 1989, p. 52 i 53, dos vasos amb la signatura **MxPER TIGRANI** i amb la signatura **..TI...NI**, amb lletres exemptes; BALIL 1959, p. 314 a 317; OXÉ 1933, Lám. XXI, 127, amb la signatura **Nix...**; Lám. LIV, 250, amb la signatura de **IxMxP**; Lám. LXVII, 291 amb la signatura **NNixT**, Lám. 41, 146, p. 62, 146, Lám. 62, 95, aquests darrers també amb la signatura de **Tigranus**; BROWN 1968, Lám. VII, 13, amb signatura **..Nix TI..**, Lám. X, 29, en una peça d'estil atribuïble a **Tigranus**.

3.- Fragment amorf decorat amb un petit ocell, possiblement correspon a la mateixa peça que acabem de veure (núm. inventari: TLLA.82.4.4)

4.- Fragment amorf decorat amb un senglar ferit per una llança, corresponent, molt possiblement, a una representació de la cacera del senglar de Calidó o escena de *Meleagrus*. És una representació molt freqüent en peces de **Perennius** fase **Tigranus** (núm. inventari: TLL.84.532.106).

Paral·lels: CHASE 1916, Lám. XVII, 76, XXVI, 79, XXX, 98, DRAG. WATZINGER 1948, p. 95, Lám. 11; COMFORT 1938, Lám. 7, 13; BALIL 1959, p. 314 a 317; PEREZ GONZALEZ, Lám. 2, 4, p. 53, amb la signatura **TI ... NI**. Cal fer esment que, un punxó representant un senglar vers la dreta també fou emprat pel terrisser **Publius Cornelius**: TROSO 1991, Lám. 10, 76 i fotografia 52, 308 i 309.

5.- Fragment amorf de parets quasi verticals en el qual es copsa part d'una figura alada vers l'esquerra,

possiblement una Victòria, vestida amb *himation* (?). Pels paral·lels que hem pogut consultar hom dedueix que, originalment, el punxó hauria estat fabricat i emprat per **Pilemo** i, més tard, fou adoptat per **Tigranus** (núm. inventari: 7.375).

Paral·lels: OXÉ 1933, Lám. XIV, 114, p. 74, Lám. LIII, 223, p. 99, signada per **PEREN. TIGRAN.**; ALEXANDER 1943, Lám. XXI, 1a, 1b, motlle Bf, signat per **M. PERENNI TIGRAN**, Lám. XIX, 1a, motlle IV Bf, signat per **M. PERENNI PILEMO**.

6.- Fragment amorf de paret d'un vas amb signatura externa: «**..ERE..**» / «**TIGRANI**». Veiem com el nom de **Perennius** apareix en posició horitzontal i el de **Tigranus** immediatament a sota i en posició vertical, perpendicular a l'anterior (núm. inventari: TLL-86-77). Paral·lels d'aquest segell apareixen a OXÉ-COMFORT (1968, p. 315, 1.247).

7.- Fragment amorf en el qual es copsen uns elements pertanyents a una decoració vegetal estilitzada a base de fulles d'acant, «*tortillon*» i una flor. Vers la dreta es veu un petit ocell amb les ales esteses. Per la bona qualitat de la decoració en principi podria semblar un producte de **Perennius** de bona època, malgrat que en llur producció no hi hàgim localitzat cap paral·lel. És més probable que es tracti d'un producte del taller de Pouzzoli, així OXÉ 1933 (p. 110, Lám. LXX, 320) publica un exemplar signat per **N.Naevius Hilarius**, decorat amb fulles d'acant semblants però simètricament contràries de la nostra peça. Del petit ocell d'ales esteses, en coneixem un paral·lel molt semblant publicat per DRAGENDORFF 1895 (reedició de 1984, Lám. VI, 55), on també apareix en una escena vegetal estilitzada i hi figura també un «*tortillon*». Altres punxons semblants, amb ocells, apareixen a OXÉ 1933 (p. 108, Lám. LXVIII, 304) amb la signatura d'**INGENVVS [C.TELLI]** (núm. inventari: 7.542).

8.- Fragment de vora de calze de la forma *Conspetus* R 1.1.1. De la decoració solament es conserva una línia de oves coberta per una altra línia de punts que emmarcarien la part alta de la decoració del vas. L'atribució sense cap mena de dubte correspon al terrisser **Rasinus** d'Arezzo (núm. inventari: TLL 7.521).

Paral·lels: CHASE 1908, p. 133, Lám. XXI, 318; DRAG. WATZINGER 1948, línies d'oves amb una línia de punts damunt seu: Lám. 10, 81, Lám. 8, 63, 64; línies d'oves, Lám. 7, 58b, Lám. 8, 67, 70 i 71, aquest darrer amb la signatura «**.../TELLI**»; STENICO 1960, p. 53 punxó núm. 8, p. 28, Lám. 8, 35, p. 39, Lám. 27, 134 signat per «**QVARTIO RASIN**», p. 39, Lám. 28, 141, p. 40, Lám. 29, 143, 145, 146 i 147, p. 40, Lám. 30, 153, pp. 40-41, Lám. 31, 155 i 156, p. 44, Lám. 36, 195 signat per «**PHARNACES**», p. 45, Lám. 37, 199 i 200, p. 46, Lám. 38, 211, p. 46, Lám. 39, 212.

9.- Fragment amorf en el qual podem copsar la part alta de la decoració del vas, composta per una línia d'oves i a sota un petit medalló, possiblement la representació d'una Gorgona. La seva atribució correspondria al terrisser **Rasinius** d'Arezzo (núm. inventari: 7.531).

Paral·lels: De la Gorgona: DRAG.-WATZINGER 1948, Lám. 6,50, Lám. 29,405 i 406; STENICO 1960, p. 63 punxó núm. 152, p. 38-39, Lám. 27,133a, p. 39, Lám. 27,135 i 136. De les oves: DRAG.-WATZINGER 1948, Lám. 31,450; STENICO 1960, p. 53 punxó núm. 8, p. 28, Lám. 8,35, p. 39, Lám. 28,141, p. 40, Lám. 29,143, 145, 146 i 147, p. 40, Lám. 30,153, p. 40-41, Lám. 31,155 i 156, p. 44, Lám. 36,195 signat per «**PHARNACES**», p. 45, Lám. 37,199 y 200, p. 46, Lám. 38,211, p. 46, Lám. 39,212; BROWN 1968, p. 22, Lám. XIV,60 atribuïble a **Rasinius**. Coincideixen el punxó de les oves i la Gorgona en la peça publicada per STENICO 1960, p. 39, Lám. 27,134 signada per «**QVARTIO RASIN**».

10.- Dos fragments amorfs pertanyents a una mateixa peça, propers a la base de la copa, decorats amb una sanefa radial de fulles llancejades i «*tortillon*», damunt seu te una línia de petits cercles concèntrics. Encara que punxons idèntics també foren emprats per **P. Cornelius**, els fragments poden ésser atribuïts a **Rasinius** per la seva major semblança (núm. inventari: 7.533 i 7.536).

Paral·lels: «*Tortillon*», fulla llancejada i cercles:

OXÉ 1933, p. 109, Lám. LXIX,308, 71 signada per **P. Cornelius**. «*Tortillon*» i fulla llancejada: OXÉ 1933, p. 62, Lám. XV,71 de **P. Cornelius**, p. 109, Lám. LXIX,309 de **P. Cornelius**. Cercles concèntrics: OXÉ 1933, p. 52, Lám. IX,31 de **Barghates**, p. 97, Lám. LI,215 i 217 de **P. Cornelius**; STENICO 1960, p. 65, punxó núm. 213, p. 26 i 27, Lám. 6,19 signat per «**SECVND[VS]**», p. 39, Lám. 27,135. «*Tortillon*»: DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 27,386, Lám. 34,551 signat per «**P. CORNEL**», Lám. 37,341, 550 signat per «**P. CORNEL**», 552 i 558; STENICO 1960, p. 68 punxó núm. 285. Fulles llancejades: DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 29,459, Lám. 33,269; STENICO 1960, p. 68, punxó núm.: 280, p. 35, Lám. 19,106, p. 39, Lám. 27,135, p. 44, Lám. 36,195 signat per «**PHARNACES**», p. 46, Lám. 40,222, 223 i 224; BROWN 1968, p. 33, Lám. XXII,97 i 98 atribuïts a **P. Cornelius**.

11.- Fragment amorf, amb decoració de rodeta, en el qual es copsa la part alta de la decoració del vas, composta per una línia d'oves i a sota una sanefa feta amb el característic «*trattini manoscritti*». Encara que, de la sanefa d'oves, no se n'hagin localitzat paral·lels idèntics, en canvi la de «*trattini manoscritti*» fou emprada freqüentment pel grup de terrissers de **M. Perennius**,

Ateius i **N. Naevius Hilarius** (núm. inventari: 7.523).

12.- Fragment de vora de calze d'una forma familiar a la *Conspectus R 9*, amb decoració de rodeta i dos motius aplicats: flor de llis y roseta (RIBAS 1972, Lám. III). L'atribució, sense cap mena de dubte, pertany al terrisser **P. Cornelius** (núm. inventari: 5.190).

Paral·lels: Flor de llis: DRAG. WATZINGER 1948, p. 236, Lám. 39,590; BALIL 1959, p. 318,6 signat per «**P. CORNELI**»; BROWN 1968, p. 32, Lám. XXI,92 on apareixen els dos punxons (la roseta i la flor de llis), signat de «**CORNEL**», Lám. XXI,93; BALIL 1977, p. 379; TROSO 1991, Fig. 31, punxó n:272. Roseta: CHASE 1916, p. 111, Lám. XXI,274 signat de «**CORNEL**», 275 de **P. Cornelius**, Lám. XXX,141; DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 34,551 signat «**P CORNEL**», Lám. 10,84; LISSI 1963, p. 57, Lám. 6 i 7, n:2.

13.- Fragment amorf proper a la base de la copa en el qual s'hi copsa una sanefa de línies ondulades i les potes de darrera d'un animal, possiblement un gos. Pels paral·lels pot atribuir-se aquest fragment a la producció de **P. Cornelius** (núm. inventari: 7.357).

Paral·lels: Línies ondulades: DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 10,89. Gos: DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 36,540, Lám. 37,538, 539; TROSO 1991, fig. 9, punxó núm. 66.

14.- Fragment amorf en el qual podem veure un personatge esquelètic, grotesc i nu, que porta un instrument damunt l'espalla esquerra. Sense cap mena de dubte el podem classificar, pels paral·lels coneguts, com un producte de **Cn. Ateius** (núm. inventari: 7.538).

Paral·lels: OXÉ 1933, p. 52, Lám. IX,30c, 30d, 31, p. 67, Lám. XIX,88, p. 69, Lám. XXI,96a, 96b, 96c, LVII,30,31, Lám. LXIII,96a, 96b, 96c, Lám. LXXII,103a, l'autor esmentat el va classificar com a pertanyent a la producció d'**Ateius** «provincial».

15.- Fragment amorf, proper a la base de la copa. Podem veure fragmentàriament alguna cosa de la decoració a base d'elements vegetals estilitzats (núm. inventari: 7.528).

Paral·lels: DRAG. WATZINGER 1948, Lám. 26,584.

16.- Fragment amorf, en el qual es copsa de forma fragmentària la figura d'un personatge masculí nu a l'alçada de cintura-genolls. Com indumentària porta el sembla una capa (núm. inventari: TLL 86-87-2).

17.- Fragment de vora de vas, proper a les formes *Conspectus R.11*, *R.12*, encara que presenta una vora molt estreta. S'hi pot copsar la línia d'oves que devia anar a la zona alta de la decoració del vas (núm. inventari: 7.530).

Paral·lels: TROSO 1991, Lám. 19, núm. 146, encara que sense l'element vertical de separació.

18.- Fragment de copa carenada amb decoració de rodeta i una línia de petits cercles concèntrics que devia coronar la decoració del vas (núm. inventari: 7.535).

Paral·lels: STENICO 1960, p. 65, punxó núm.: 213, p. 26-27, Lám. 6, 19 signat per «**SECVND[VS]**», p. 39, Lám. 27, 135; TROSO 1991, Lám. 20, punxons núm.: 157, 159.

19.- Fragment amorf decorat amb «*trattini manoscritti*» que, tal com hem dit abans, fou emprat pels terrissers decoradors dels grups de **M. Perennius**, **Ateius** i **N. Naevius Hilarius**.

20.- Fragment de vora de calze forma Conspectus R 1.1.1 (núm. inventari: 7.525).

21.- Peu de calze que possiblement corresponia a les formes Conspectus R 1, R 6, R 9 (núm. inventari: 7.526).

22.- Peu de copa corresponent a la forma Conspectus R 2.2.1 (núm. inventari: 7.543).

23.- Fragment de vora de pàtera de la forma Goudineau 39 a / Conspectus 18.2, amb una lleugera decoració de rodeta sobre la part alta de la vora i amb restes de decoració aplicada, consistent en un feix de sagetes o llamps (possiblement el símbol de la Legió o del déu Júpiter).

24.- Fragment amorf en el qual es copsen les restes de la decoració de rodeta i relleu aplicat en el qual es veuen, fragmentàriament, les potes del darrera d'un animal, possiblement un cavall, que corre vers l'esquerra (núm. inventari: 7.534).

25.- Fragment de vora de pàtera de la forma Goudineau 36 b / Conspectus 20.1. S'hi cospa un fragment de relleu aplicat, possiblement l'aleta posterior d'un dofí (molt freqüent en peces amb relleus aplicats signades per **L. Gellivs**).

26.- Fragment carenat pertanyent a una copa, possiblement forma Goudineau 40 / Conspectus 23. Presenta la restes d'una aplicació en relleu consistent en una flor de tres fulles (núm. inventari: 7.910).

27.- Fragment de vora de pàtera de la forma Goudineau 39 c / Conspectus 20.4, amb decoració en relleu d'una voluta aplicada (núm. inventari: 7.539).

A tall de conclusió podem assenyalar que, del conjunt de fragments que acabem de descriure, hem pogut identificar la presència de peces provinents del taller d'Arezzo (Toscana - Itàlia), produïdes o atribuïdes als terrissers: **Cn. Ateius**, el 14, que OXÉ 1933 quan publicà un exemplar amb un punxó idèntic va classificar com d'una producció «provincial», tractava en aquest cas d'una peça fabricada a la Península Itàlica i molt possiblement a *Arretium* mateix (vegeu làmina VI, 3).

Perennius, fase I, el trobem representat en el fragment 1, que correspondria a la producció atribuïble als esclaus o lliberts **Cerdo** o **Pilemo**, encara que el mateix punxó també fou emprat per **Tigranus** (vegeu làmina VI, 2) i per **Barghates**. A **Perennius** fase II, corresponent a l'esclau o llibert **Tigranus**, pertanyen sense cap mena de dubte els fragments 2, 3 i 6, que a més, com ja hem vist, porten indicada la seva signatura, encara que també li són atribuïbles les peces 4 i 5, i amb reserves la peça 11. A **Rasinus** I, li correspondria l'atribució dels fragments 8, 9, i 10 (vegeu làmina VI, 4). El terrisser **Cornelius Publius**, el trobem representat amb tota certesa en el fragment 12 (vegeu làmina VI, 1), i li és atribuïble el fragment 13 i amb reserves els fragments 17 i 18. De tots aquests materials sols un fragment, el 7, el podem atribuir, amb reserves, al taller de *Pouzzoli*, i dins d'aquest al terrisser **N. Naevius Hilarius**.

Els fragments amb decoració de relleus aplicats també tenen interès per la cronologia més precisa que ens ofereixen, ja que foren produïts a partir de l'any 15 dC.

Aquest petit conjunt, sense cap mena de dubte, és força interessant, de cara al coneixement, difusió i estudi de l'expansió comercial de les sigil·lates itàliques/aretines, pertanyents a la producció decorada, i trobades en un important jaciment al peu de la costa de l'antiga Laietània dels romans.

BIBLIOGRAFIA:

AA.VV.: *A propos des céramiques de Conimbriga*. Table ronde tenue à Conimbriga (Portugal) les 25-26-27 Mars 1975 (Extrait de *Conimbriga* XIV, 1975). Publications du Centre Pierre Paris. Université de Bordeaux III. Paris 1976.

AA.VV.: *Conspectus formarum Terra Sigillatae italico modo confectae*. Bonn 1990.

ALEXANDER C.: «The Metropolitan Museum of Art, New-York, fasc. 1: Arretine reliefware». *Corpus Vasorum Antiquorum; U.S.A.*, 9. Cambridge Mass 1943.

BALIL, A.: «Vasos aretinos decorados conservados en el Museo Arqueológico de Barcelona y en el Museo Monográfico de Ampurias», *Ampurias*, XXI. Barcelona 1959.

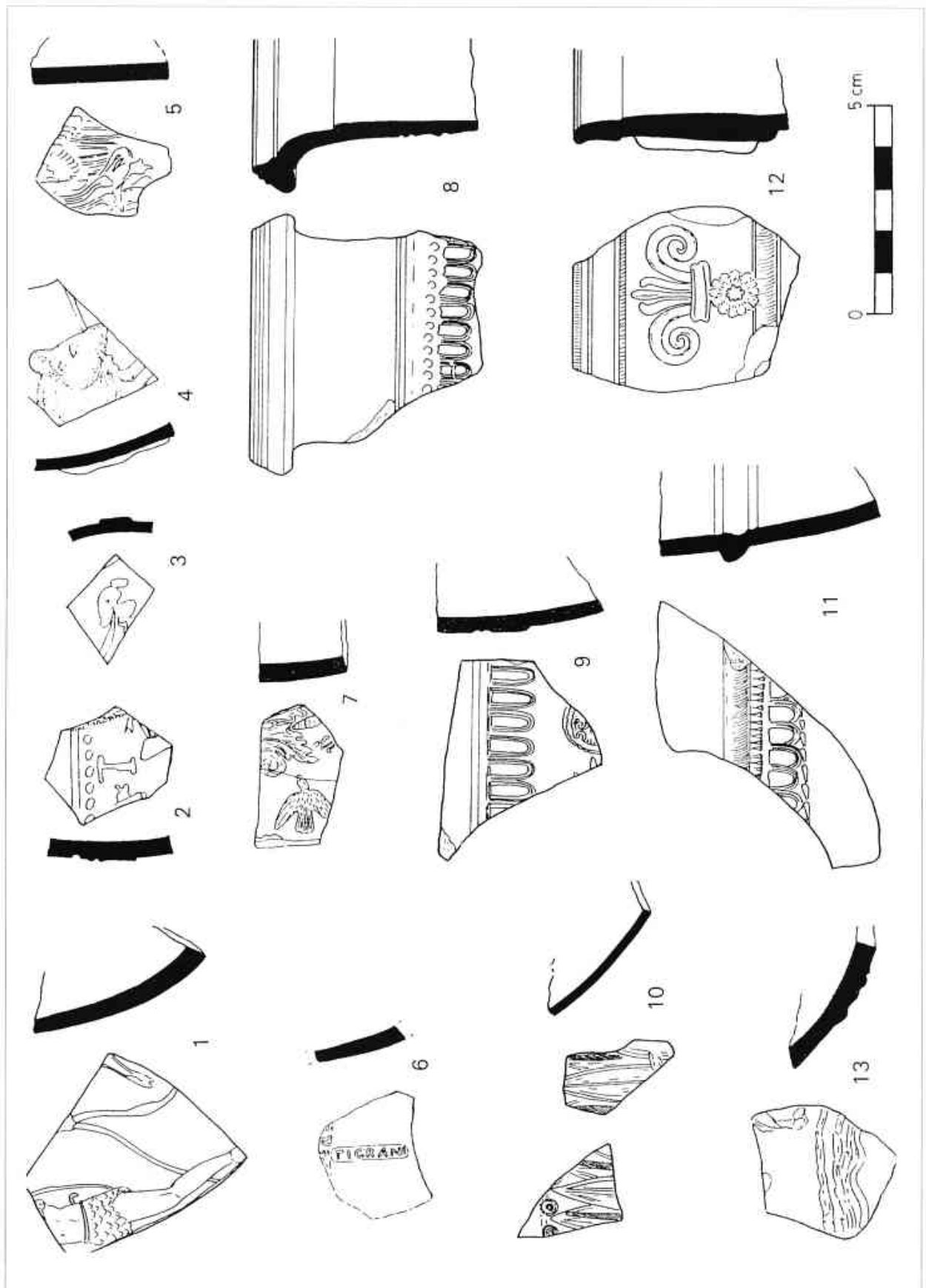
BALIL, A.: «Notas de cerámica romana», *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología*, XLIII. Valladolid 1977.

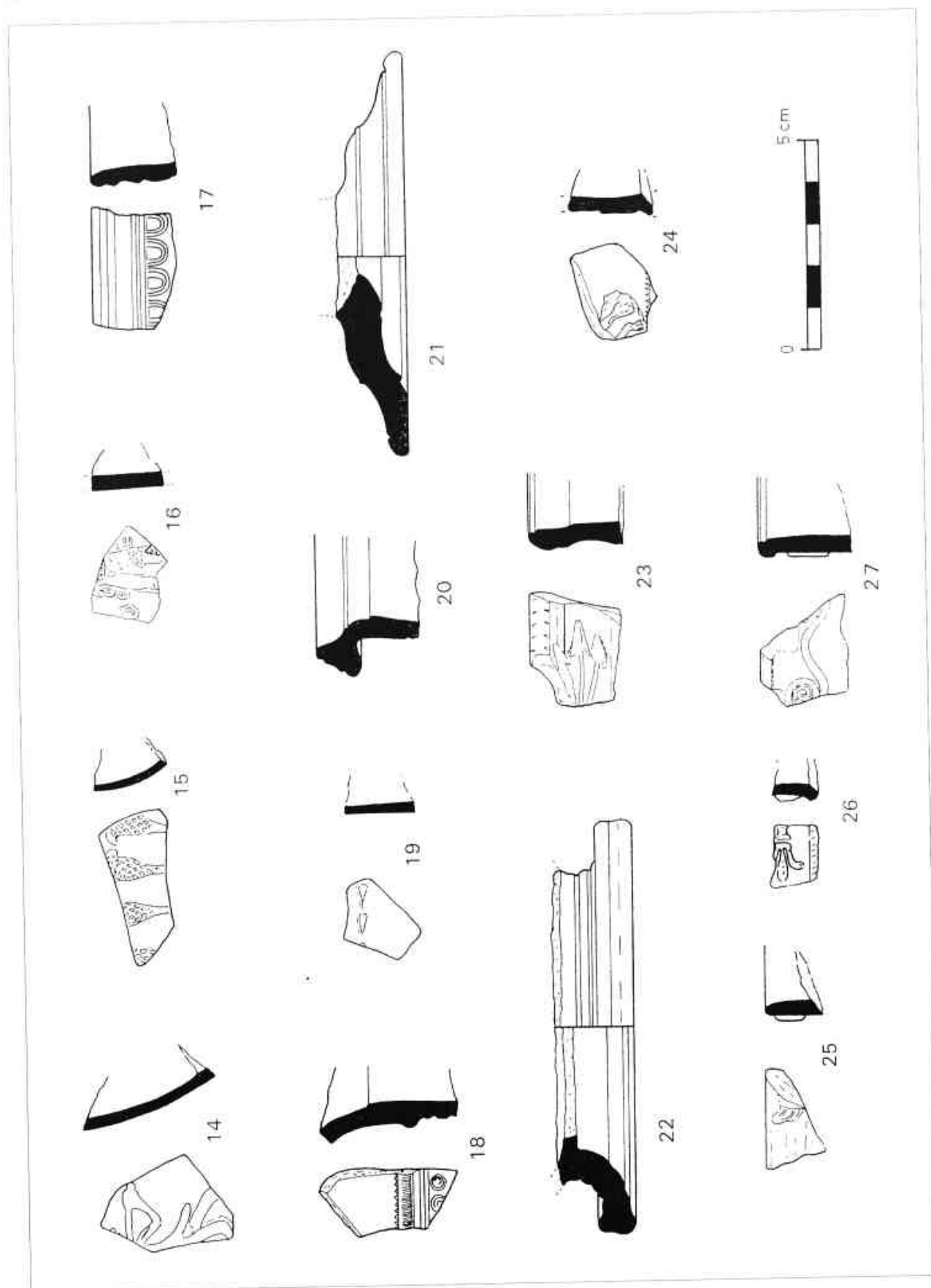
BROWN, A.C.: *Catalogue of Italian Terra-Sigillata in the Ashmolean Museum*. Oxford (At the Clarendon Press) 1968.

CERDÀ, J.A.; PÉREZ, S.: «Darreres excavacions d'urgència davant del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme)», *Laietania*, 6. Mataró 1991.

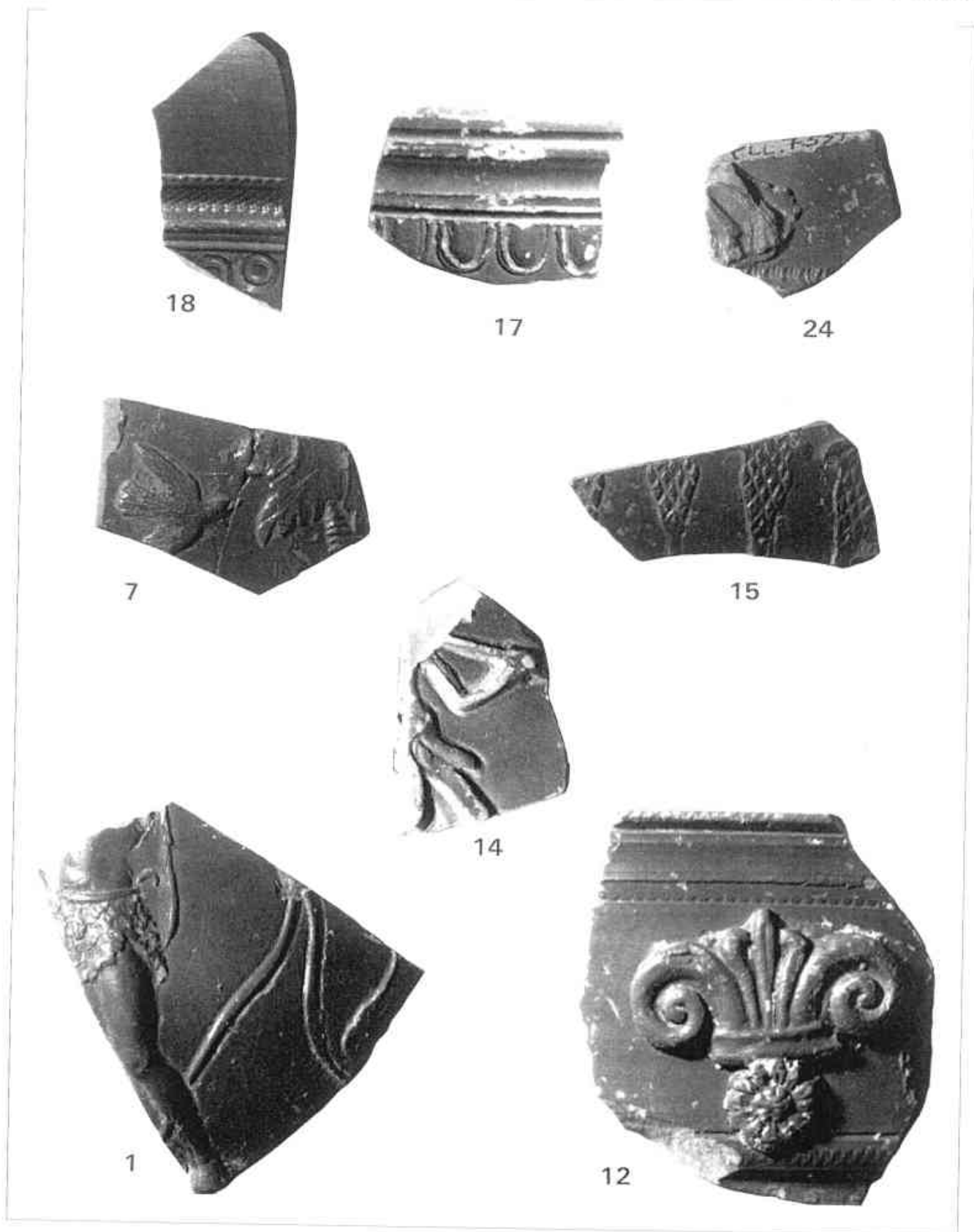
CHASE, G.H.: *The Loeb Collection of Arretine Pottery. Catalogued with introduction and descriptive notes*. New York 1908.

- CHASE, G.H.: *Catalogue of Arretine Pottery. Museum of Fine Arts, Boston.* (Boston and New York / Houghton Mifflin Company / The Riverside Press). Cambridge 1916.
- COMFORT, H.: «Decorated Arretine Ware in the University Museum, Philadelphia», *Festschrift für August Oxé zum 75. Geburtstag.* 23. juli 1938.
- DELGADO, M.; MAYET, F.; MOUTINHO DE ALARCAO, A.: *Fouilles de Conimbriga IV - Les Sigillées.* Paris 1975.
- DRAGENDORFF, H.: «Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik», *Bonner Jahrbücher*, XCVI, 1895. Traducció francesa amb el títol *La Sigillée*, traduïda per Gangloff, R.C., Col. «Revue Archeologique Sites», Hors de Série, nº 7. Avignon 1981, r. 1984.
- DRAGENDORFF, H.; WATZINGER, C.: *Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung der Sammlung in Tübingen.* Reutlingen 1948.
- GARCIA BELLIDO, A.; FERNANDEZ DE AVILES, A.; GARCIA GUINEA, M.A.: *Excavaciones y exploraciones arqueológicas en Cantabria.* Col. Anejos de «Archivo Español de Arqueología», IV. Madrid (CSIC) 1970.
- LISSI, E.: «La ceramica aretina a rilievo rinvenuta durante la prima campagna di scavo all'interno dei Castra Praetoria», *Rivista di Studi Liguri*, XXIX. Bordighera 1963.
- OXÉ, A.: *Arretinische Reliefgefäße vom Rhein.* Materialien zur Römisch-Germanischen. Keramik, Heft 5. Frankfurt 1933.
- OXÉ, A.; COMFORT, H.: *Corpus Vasorum Arretinorum.* Bonn 1968.
- PALLARÉS, F.: «Vasi firmati e vasi attribuiti nella Terra Sigillata Aretina decorata», *Rivista di Studi Liguri*, XXIX. Bordighera 1963.
- PATURZO, F.: *Arretina Vasa: La ceramica aretina da mensa in età romana. Arte, Storia e Tecnologia.* (Calosci-Editore) 1996.
- PEREZ GONZALEZ, C.: *Cerámica romana de Herrera de Pisuerga (Palencia - España). La Terra Sigillata.* Santiago de Chile (Universidad Internacional SEK) 1989.
- PRACHNER, G.: *Die Sklaven und Freigelassenen in arretinischen Sigillatagerwerbe.* Wiesbaden 1981.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: «El taller de ánforas de Torre Llauder», *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental.* Badalona 1987.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana.* Barcelona (Generalitat de Catalunya) 1988.
- RIBAS, M.: *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró.* Col. Excavaciones arqueológicas en España, 47. Madrid 1963.
- RIBAS, M.: «La villa romana de la Torre Llauder de Mataró», *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 1. Madrid 1972.
- STENICO, A.: *La Ceramica Arretina. I. Rasinius I.* Museo Archeologico di Arezzo (Istituto Editoriale Cisalpino, Milano-Varese, nº 4, Collana di Testi e Documenti per lo Studio dell'antichità) 1960.
- TROSO, C.: *Il ceramista aretino Publius Cornelius. La produzione decorata a rilievo.* (La Nuova Italia Editrice) 1991.
- WALTERS H.B.: *Catalogue of the Roman pottery in the Department of Antiquity.* British Museum. London 1908.

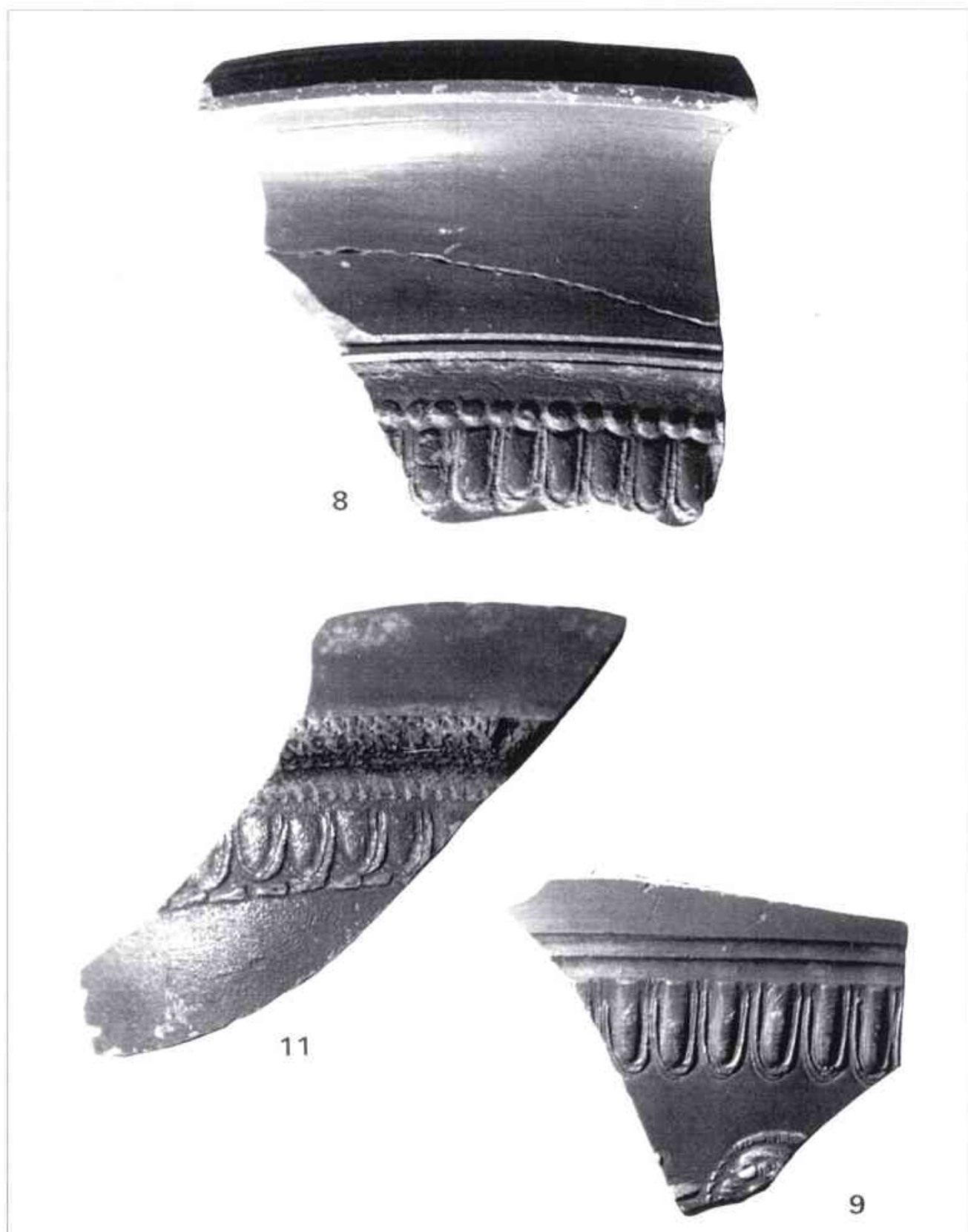

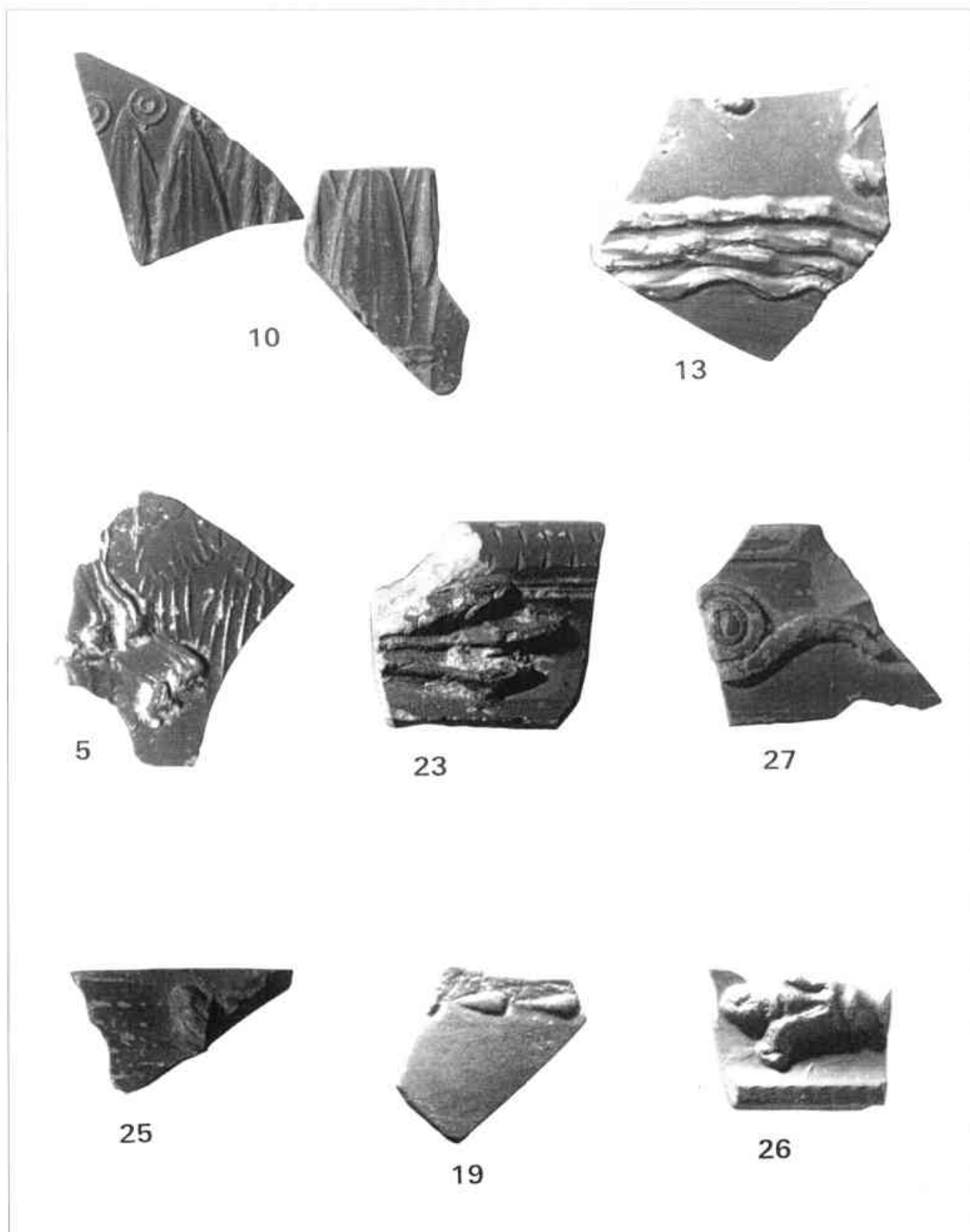
Làmina II

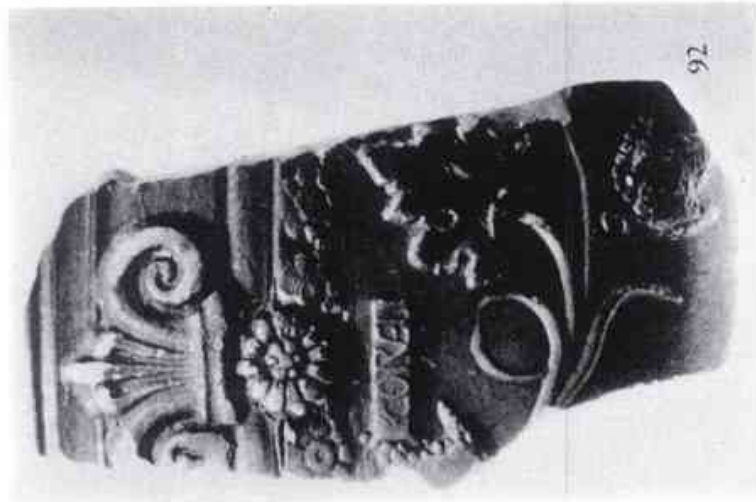
Làmina III.

Làmina IV

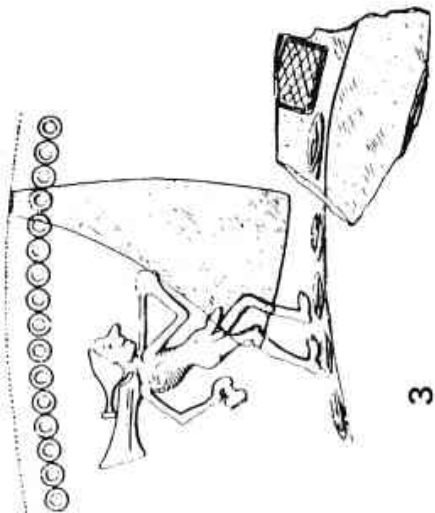
Làmina V

92

Lámina VI

1.- Paral·lel amb la marca de **P. Cornelius**, conservat a l'Ashmolean Museum (BROWN 1968, Lam. XXI, 92).

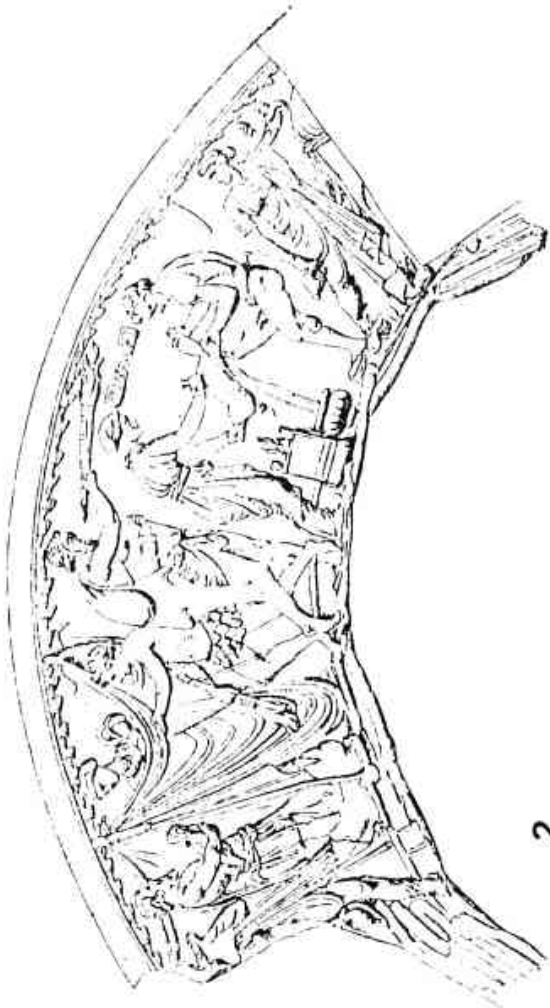

3

2.- Escena del naixement de Dionís amb la signatura de **Tigranus**, conservat al British Museum (WALTERS 1908, p. 27, fig. 21, L. 93).

3.- Fragments publicats per Oxé, amb el punxó de la peça que va atribuir a la producció d'**Ateius «provincial»** (OXE 1933, Lam. LXXII, 103a).

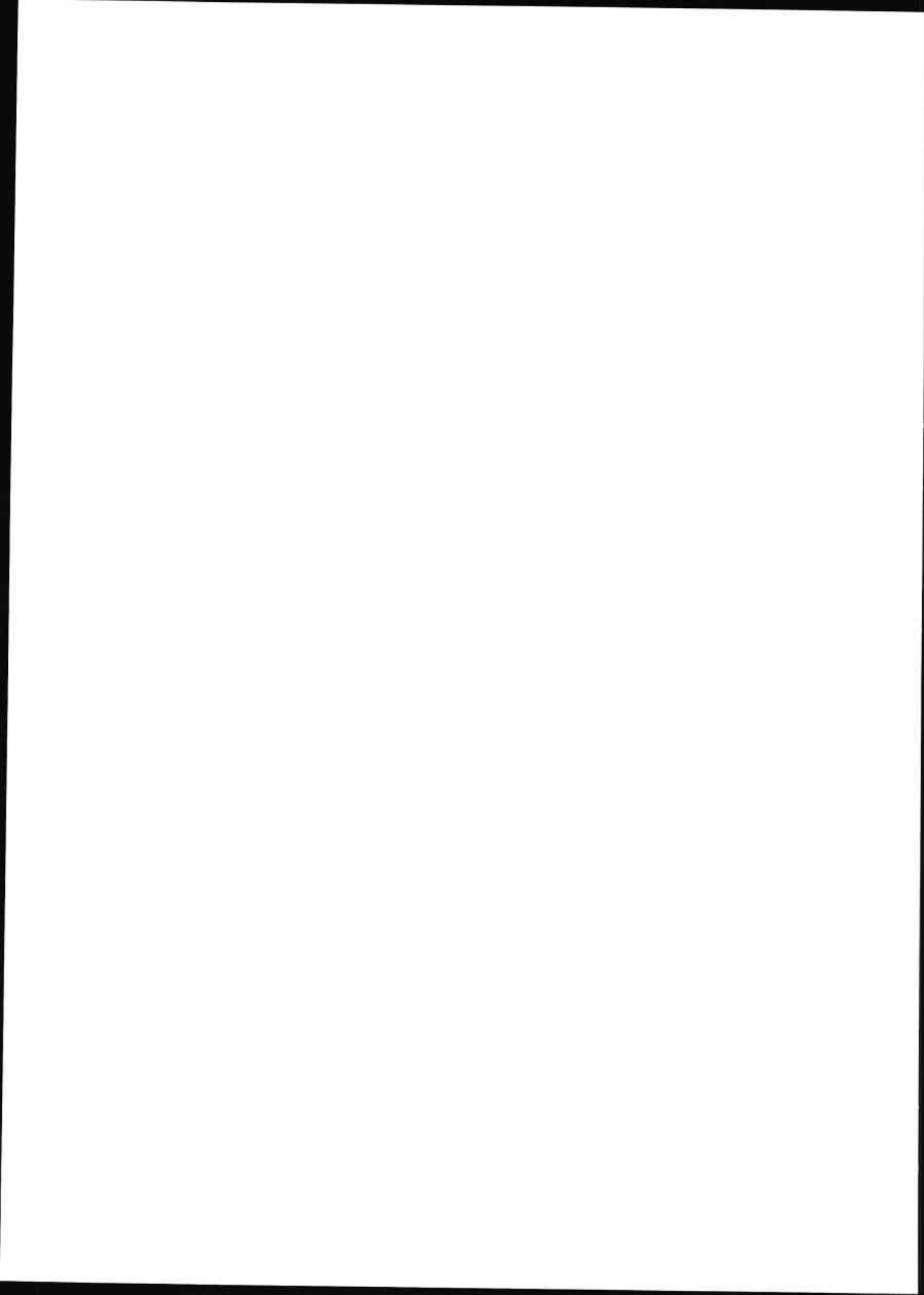
4.- Fragment de molle atribuït a **Rasinus I**, conservat al Museo Archeologico di Arezzo (STENICO 1960, Lam. 27, 135).

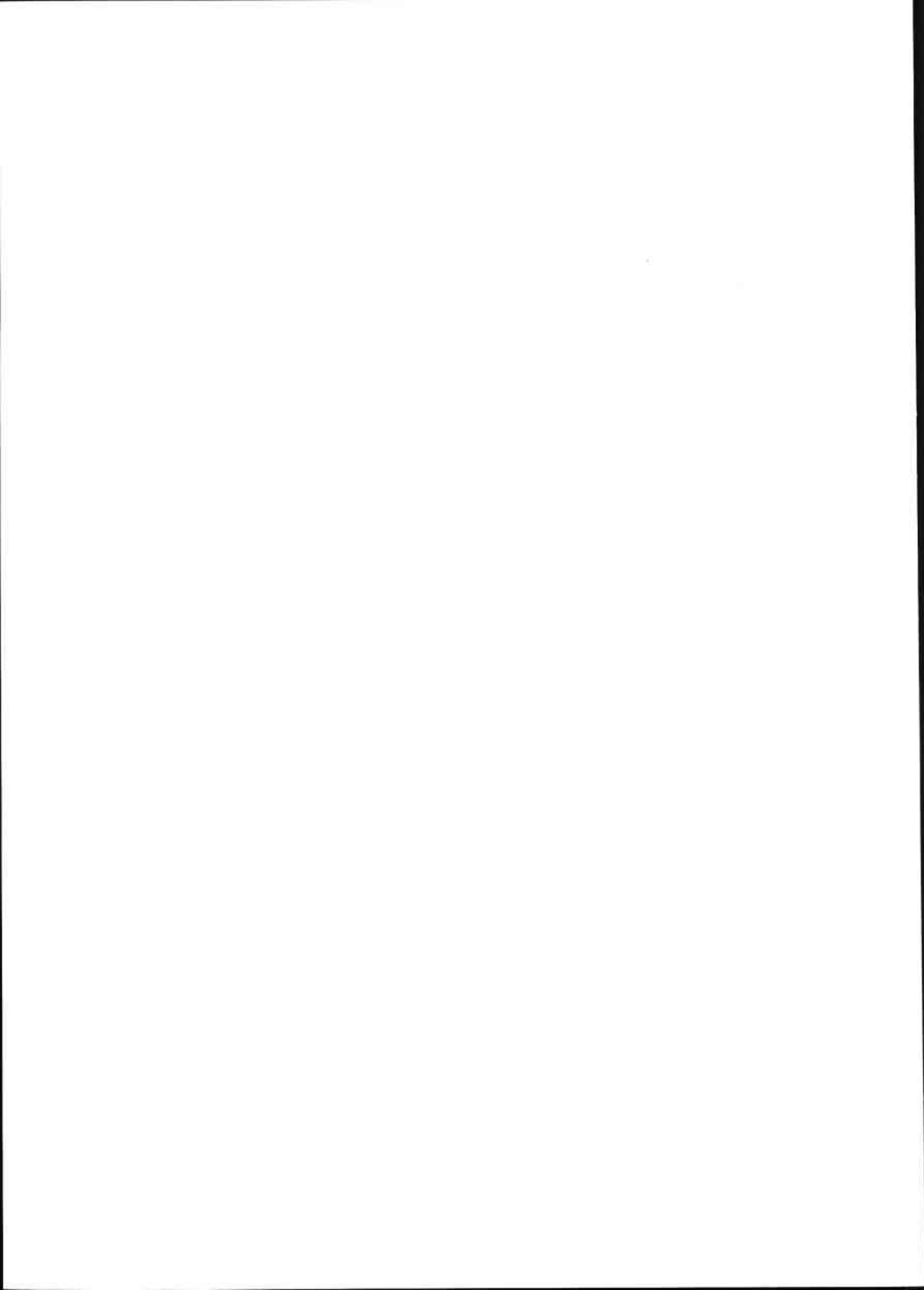
2

4

**SOBRE DOS NUEVOS *CORNELII* DEL VINO
TARRACONENSE**

SOBRE DOS NUEVOS *CORNELII* DEL VINO TARRACONENSE

PIERO BERNI MILLET
CÉSAR CARRERAS MONFORT
VICTOR REVILLA CALVO*

INTRODUCCIÓN

Los estudios de carácter epigráfico o prosopográfico sobre los individuos que aparecen registrados en los sellos de la ánforas tarraconenses no son todavía abundantes¹. El principal límite para esta investigación reside en un problema muy común para esta clase de epigrafía romana: la brevedad del texto de muchos sellos. Si bien conocemos el significado de la mayoría de los sellos en ánfora, que casi siempre registran a individuos de condición libre o a esclavos, pocas veces los nombres de los personajes citados aparecen enteramente desarrollados. El empleo habitual de siglas para abreviar los textos de los sellos es la causa fundamental del significado oscuro de estos nombres, y es también el mayor obstáculo con el que debe enfrentarse el investigador a la hora de confeccionar un corpus de epigrafía anfórica

Debemos citar en primer lugar el estudio de carácter general realizado por J. Miró (1988: 209 ss.). En su obra se ordenan los nombres de las marcas de ánforas tarraconenses a través del análisis comparativo con nombres similares o parecidos de personajes mencionados en la epigrafía lapidaria o en las fuentes históricas. En su conjunto, sólo una mínima parte del material analizado por Miró muestra una relación directa entre el personaje y la estampilla en cuestión. Pero el grueso de la documentación prosopográfica aportada por el autor carece de una base sólida que

permita ligar los diferentes grupos de estampillas con la larga lista de candidatos propuestos. Este hecho demuestra, una vez más, la enorme dificultad que supone emprender este tipo de estudios con la siempre difícil epigrafía de las ánforas. Cabe además citar un defecto en la confección del corpus de sellos de Miró: la lista nominal de personajes está subdividida según la forma del recipiente en la que aparecen sellados (Tarraconense 1 o Laietana 1, Pascual 1, Dressel 2-4, Dressel 7-11, Oberaden 74). Lo correcto hubiese sido confeccionar un único grupo nominal por dos razones: una misma familia de sellos puede llegar a aparecer en recipientes de diseño diferente pero al mismo tiempo coetáneos (como sucede con la Pascual 1 y Dressel 2-4); esta división rompe la noción evolutiva de generaciones vinculadas a un producto común, el vino, elaborado en un marco geográfico bien definido.

Los sellos en ánforas catalanas constituyen en su conjunto una fuente arqueológica importante para estudiar la evolución económica de su territorio durante el primer siglo, antes y después de la Era. La abundancia de sellos ha condicionado la aparición de tantas referencias y estudios como hoy tenemos, llegándose incluso a confeccionar dos destacados corpora de estampillas en ánforas catalanas (Pascual 1991; Comas 1997). Pero el sistema de clasificación utilizado en la elaboración de estos catálogos parte de

un grave error de método: los sellos aparecen ordenados alfabéticamente, en vez de seguir un sistema nominal, que consiste en agruparlos por la letra que puede ser considerada inicial del *nomen*, habitualmente la segunda de las letras en los sellos triliterales. Es esta la solución habitual para el investigador no experto. Además, es la vía más fácil para evitar enfrentarse al rompecabezas de ordenar largas listas de siglas bajo un sistema nominal. Pero una clasificación alfabética, tomando la primera letra del sello, sólo desdibuja las posibles relaciones epigráficas entre familias de sellos, y hace del catálogo un simple inventario de marcas de ánforas.

Mediante el sistema nominal conseguiremos descubrir el contenido oscuro de los sellos, obteniendo mayores ventajas para estudiarlos. Primero será necesario agrupar las variantes nominalmente antes de comenzar a confeccionar posibles familias de sellos (Berni 1996a). Cada familia de sellos contiene variedades de matrices atribuibles a un mismo individuo, con el texto más o menos desarrollado, con estilos de letras diferentes, con sistemas alternativos de interrupción o ligaduras entre las letras, y otras diferencias. El porqué de tantas variedades de matrices podría indicar que muchos *figuli* trabajarían para la misma marca, o, tal vez, haya que ver en estas diferencias una larga actividad productora. Será de gran ayuda analizarlas en el ámbito de cada uno de los lugares de producción. Por ejemplo, si en una misma región productora de ánforas encontramos dos o más familias de sellos con la misma inicial del gentilicio, podríamos interpretarlos, posiblemente, como miembros emparentados y/o con intereses económicos comunes. El mismo principio debe aplicarse en los mercados receptores de este comercio, ya que pueden darse vínculos entre zonas productoras y áreas consumidoras.

La ventaja del método nominal puede verse en este trabajo. Gracias a este principio hemos logrado reconstruir dos grupos de familias inéditas, dos nuevos personajes de la *gens* Cornelia vinculados a la producción y al comercio del vino de la Tarraconense durante el siglo I d.C.

L(UCIUS) COR(NELIUS) PRO()

Para resolver la identidad del personaje ha sido fundamental un hallazgo reciente de Mataró. Se trata de la marca L COR·PR, impresa en un pie de ánfora tarraconense de forma indeterminada. Fue hallada en 1990 durante las excavaciones arqueológicas realizadas en una zona del recorrido del *Cardo Maximus* de

la ciudad romana de *Iluro* (V.V.A.A. 1997). Se trata de la *tria nomina* de un *L(ucius) COR(nelius) PRO()*, con las siglas suficientemente desarrolladas para leer *praenomen* y *nomen*, pero no lo bastante explícitas para fijar el *cognomen*. Así pues, tenemos, por primera vez, un miembro desconocido de la *gens* Cornelia, asociado a un ánfora vinaria de la Tarraconense.

Si reducimos el texto de este *tria nomina* a la forma abreviada de un sello triliteral, podremos advertir en las siglas LCP un paralelo ya edito para la producción epigráfica del alfar romano de Can Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana, Vallès Oriental) (Pascual 1991: nº 119). En la escombrera cerámica descubierta en esta finca, la marca LCP aparece en dos pivotes sueltos de ánfora, siempre en cartela rectangular y con lectura retrógrada (Pascual 1977: 59 nº 55). Hace poco tiempo publicamos otra similar, de procedencia desconocida y que pertenece a la colección del Museu Episcopal de Vic, con puntos triangulares entre las letras, y colocada en un pie suelto de ánfora, junto a un grafito *O ante cocturam* (Berni 1996b: nº 5). Sabemos de un tercer paralelo, bien que de escritura directa, recogido en el cargamento de la nave romana de Ile-Rousse, al norte de la isla de Córcega (Corsi-Sciallano & Liou 1985: 108-118). Este último hallazgo es el de mayor importancia, por el valor de las informaciones deducibles de su contexto: la marca se comercializaba en ánfora Dressel 2-4 y se difundía hacia Italia durante el segundo cuarto del s. I d.C. El origen regional del vino transportado en este pecio se sitúa, en buena parte, en las comarcas del Vallès Oriental y del Maresme, atendiendo al conjunto de sellos documentados (AMANDI, FEL, LCP, RVST, PTE, NP, MALI).

En el citado alfar romano de Can Cabot existe otra posible variante de la familia de sellos de *Lucius Cornelius Pro()*. Se trata de la marca COR, con un único testimonio en ánfora Pascual 1 (Pascual 1991: nº 61). Proponemos desarrollarlo como *COR(nelius)*, teniendo en cuenta la posible vinculación del personaje a este centro productor. De no existir esta vinculación epigráfica lo habríamos interpretado de diferente manera. Quizá como la abreviación de un *cognomen* servil del tipo *COR(nelianus)*, o en el mejor de los casos, como un sello triliteral para un *tria nomina* *C. O()R()*. Es cierto que no es moda habitual en la epigrafía anfórica catalana que los personajes de condición libre se registren con la abreviación del gentilicio, pero no existe ninguna regla al respecto, y este no es un caso atípico².

Conocemos otros dos probables paralelos de la serie COR para las ciudades de Narbona y Roma, reflejo de la amplia difusión continental de esta variante. La de Narbona aparece en ánfora Pascual 1 y

procede del cargamento de una nave romana, siniestrada por un incendio a poca distancia del antiguo puerto romano de Port La Nautique (ANTEAS 1995: 18). Está impresa en el pivote, junto a un grafito dactilar ilegible. La cartela tiene forma ovalada, con puntuaciones al comienzo y al final del texto, y con la letra "O" central de tamaño ligeramente inferior a las demás (ha sido mal leída como ·COIC·, engañados por el desgaste de la letra R en su parte más alta). El ejemplar de Roma es idéntico (CIL XV 2789). Se trata de un antiguo hallazgo de los desaparecidos *horti Tortonia* que existían frente a la vertiente septentrional del Monte Testaccio, la famosa colina artificial hecha de millones de ánforas olearias y próxima a los almacenes portuarios de la ciudad. Los materiales anfóricos desenterrados por H. Dressel en este lugar son mayoritariamente de la forma olearia Dressel 20 de la Bética, algunas marcas datan en época julio-claudia. La marca aparece "*in pede acuminato amphorae formae incertae*", es decir, en un pie con forma de punta de un ánfora de tipología incierta. M.H. Callender (1965: nº 830) había sugerido clasificarla entre las ánforas vinarias de origen italiano. Ahora, y gracias al ejemplar de Narbona, sabemos que su origen debió ser la Tarraconense, es de suponer que de Can Cabot a partir de una matriz diferente al único sello COR hallado de momento en esta alfarería.

La clave para vincular a Cornelio con la actividad productora del alfar romano de Can Cabot es un tercer ejemplar de este lugar que no se recoge en el *Index* de marcas de Pascual por su lectura dudosa. Aparece publicado como L·C · R · ER en uno de los primeros trabajos de Pascual (1977: 59, nº 56, fig. 12.10).

Parece haber sido impresa dos veces sobre el pivote de una forma indeterminada, largo y con la punta moldurada. Bajo nuestro punto de vista, nos encontramos con una marca de dimensiones y contenido idénticas a la de Mataró. Las dos primeras letras no presentan dificultad alguna, tratándose de las iniciales "L·C" de un *praenomen* y un *cognomen* como el representado en la variante LCP. A partir de la tercera letra la lectura se vuelve conflictiva. Ahora, gracias al ejemplar de Mataró, podemos corregir la difícil interpretación final del sello. Cabe tan solo reemplazar las letras dudosas PR ER por OR PR para obtener la lectura L·COR() PR().

Para finalizar nuestro recorrido por las diferentes variantes epigráficas de *Lucius Cornelius Pro*(), cabe finalmente aludir a una nueva marca inédita para esta familia de sellos. La hemos podido identificar recientemente entre el material cerámico romano conservado en el Museu Comarcal de la Conca de Barberà (Montblanc), a cuya Dirección agradecemos las facilidades para su estudio. El sello aparece impreso en un pequeño fragmento de pared de ánfora, a nuestro parecer, desprendido de un pivote. Su procedencia en la comarca nos es desconocida. Lo importante del hallazgo es reconocer en la inscripción la forma un poco más desarrollada del *cognomen* de nuestro personaje, cuya lectura puede ahora extenderse como L·COR(neli) PRO().

L·COR(nelius) PRO()

Variante	Sello	T. Ánfora	L. Hallazgo	Literatura
(a)	...]OR·PRO	pie ind.	ind. (Mus. Montblanc)	inédita
(b1)	L·COR·PR	pie ind.	Iluro (Mataró)	V.V.A.A. 1997: 85, 88.
(b2)	L·C[OR PR]	pie ind.	Can Cabot	Pascual 1997: 59, nº 56
(c)	L·CP (retro) (2 ej.)	pie ind.	Can Cabot	Pascual 1991: nº 119
(d)	L·C·P (retro)	pie ind.	ind. (Mus. Ep. Vic)	Berni 1996b: nº 5
(e)	L·C·P	Dr. 2-4	Ile-Rousse (Córcega)	Corsi-Sciallano & Liou 1985
(f)	COR	Pasc. 1	Can Cabot	Pascual 1991: nº 61
(g1)	·COR·	Pasc. 1	Port La Nautique (Narbona)	ANTEAS 1995: 18
(g2)	·COR·	pie ind.	<i>horti Tortonia</i> (Roma)	CIL XV 2789

LUCIUS CORNELIUS PRO() EN EL MARCO DE LA PRODUCCIÓN Y EL COMERCIO DEL VINO TARRACONENSE.

A continuación trataremos de perfilar la dinámica de circulación de ambas familias de sellos, situando los datos de cada grupo en su contexto cronológico.

El nombre de *Lucius Cornelius Pro()* aparece impreso tanto en ánfora Dressel 2-4 como en Pascual 1. De este hecho podemos extraer elementos relativos para situar en un arco de tiempo la actividad comercial del personaje. Sabemos que la fabricación de la Pascual 1 es anterior a la de la Dressel 2-4, y parece iniciarse en las décadas centrales del s. I a.C., mientras que la introducción de la Dressel 2-4 tarraconense se sitúa a partir del cambio de Era. También sabemos que la gran mayoría de alfarerías catalanas se caracterizaban por presentar una producción anfórica múltiple. En muchos casos es constante la presencia común de ánforas Pascual 1 y Dressel 2-4 a partir de época augustea. Ambos recipientes vinícolas coexistían todavía con la dinastía julio-claudia, bien que la Dressel 2-4 había sustituido progresivamente a la Pascual 1 como principal recipiente de vino ya desde época de Tiberio (Revilla 1995: 51). Valga como ejemplo el sello LYA (Pascual 1991: n° 131), conocido en Dressel 2-4 en la nave romana de Sud Lavezzi C (Bonifacio Córcega), un transporte de ánforas con algunos sellos idénticos a los hallados en otro pecio francés, La Chrétienne H (Sain Raphael) de los años 15-20 d.C. No hace mucho, hemos documentado esta misma marca en un ánfora Pascual 1, entre el material anfórico de la excavación del posible horno cerámico de la calle Montcada de Barcelona (Berni & Carreras [en prensa]: n° 18). Así pues, esta dualidad epigráfica en las ánforas altoimperiales de la Tarraconense puede datarse durante el período histórico señalado.

Los contextos arqueológicos en donde han aparecido algunas de las variantes estudiadas se sitúan a lo largo de la primera mitad del s. I d.C. La marca L-COR-PR de la excavación de El Carreró núm. 47 de Mataró procede de la U.E 57 (V.V.A.A. 1997: láminas 5.6 y 9.1). Se trata de una fosa de sección circular concerniente a una cloaca doméstica con una amortización datada en época flavia. En su conjunto, el material anfórico recuperado en dicho estrato puede fecharse relativamente bien entre un momento próximo al cambio de Era y durante la dinastía julio-claudia. Las ánforas son heterogéneas, tanto en sus formas como por las diferentes procedencias. Una Dressel 2-4 itálica lleva impresa la marca exportadora de M. Livius Causorius, conocido representante de la producción vinaria pompeyana de poco antes del cambio

de Era, como queda demostrado en la nave cisterna de Le Grand Ribaud D (Var), con fecha ca. 10-1 a.C. (Hesnard et. al. 1988: 49). Esta temprana cronología está también corroborada por un fragmento de borde de un tipo de ánfora olearia bética precursora de la conocida forma Dressel 20 (de labio engrosado un tanto vertical, redondeado al exterior y de pared lisa al interior), característico de la fase augustea-tiberiana (Berni 1998: fig. 6). Otro dato a tener en cuenta es también el hallazgo de un sestercio de Tiberio. Por último, debemos citar el sello tarraconense PTE ó PLTE que fue recogido en este mismo nivel. De su estudio resulta interesante comprobar algunas coincidencias con la producción anfórica de Cornelio. Se trata con gran probabilidad de dos producciones coetáneas con un origen regional común. Esta hipótesis es verosímil al haberse hallado ambas marcas en dicho corte estratigráfico, y parece quedar reforzada por la coincidencia de los sellos PTE y L-C-P en el cargamento de ánforas Dressel 2-4 del pecio corso de Ile-Rousse. Esta nave romana ha sido datada en torno a los años 37 y 68 d.C., gracias a la inscripción CAESAR AVG GERM de un lingote que pudo corresponder a Calígula, Claudio, o Nerón. La marca PTE está también datada en la nave de Cavallo A (Bonifacio, Córcega) hacia los años 40-60 d.C. de los reinados de Claudio y de Nerón.

El repertorio de variantes L-COR-PR, L-C-P (2 ej.), y COR identificadas en la finca de Can Cabot permite situar en este lugar el emplazamiento del taller productor de las ánforas de un *Cornelius*. Allí Pascual señala la existencia de restos de construcciones de una posible villa que se extendían en una amplia zona (Pascual 1977: 59-60). En las proximidades se localizaron dos hornos en buen estado de conservación, así como un gran vertedero (Revilla 1995: 227). La mayoría de los fragmentos de la escombrera parecen pertenecer a ánforas Pascual 1, pero también se han hallado ejemplares de la forma Dressel 2-4. Otras estampillas de este yacimiento son: CAQ, MO, PSC, SLL (3 ej.), ...]QIO, más otras tres anepigrafas. Sobre la marca SLL cabe observar que aparece aquí y también en el taller de Sant Miquel dels Martres o Creu de Baduell, ubicado en la vecina población de Caldes de Montbui. Según Pascual es posible que fuese fabricada simultáneamente en ambas alfarerías.

La región de origen del vino envasado en las ánforas de Cornelio corresponde a la zona septentrional de la comarca del Vallès Oriental, un territorio con una importante densidad de yacimientos ibéricos y romanos, y con un poblamiento rural denso (Revilla 1995: 122 ss.). El centro más importante debió ser Caldes de Montbui, identificada habitualmente con la ciudad romana de *Aquae Calidae*. Asimismo, cabe mencionar

también las mansiones de *Semproniana* (Granollers?) y de *Praetorium* (Llinars, Sant Celoni?) (Miró 1988: 20 ss.). El desarrollo de la viticultura romana ha dejado su rastro en la localización de numerosos talleres. Las intervenciones arqueológicas realizadas en Santa Eulàlia de Ronçana han puesto al descubierto los restos de Can Cabot y de Can Vendrell. Más numerosos son los conocidos en las cercanías y en el núcleo urbano de Caldes de Montbui: Calle Balmes, Mas Manolo, Can Carerac, y Sant Miquel dels Martres. Los asentamientos de esta parte del Vallès estarían unidos por la Vía Augusta y relativamente bien comunicados con la ciudad costera de Iluro por una vía secundaria que atravesaba el collado de Parpers. Se relacionarían igualmente con Baetulo, situada en la desembocadura del Besós, río al que van a desaguar las rieras de esta zona, donde se ubican la mayor parte de los hornos de ánforas.

Nos interesa ver ahora cual era el vino envasado en las ánforas de la zona septentrional del Vallès Oriental. Éste se identifica en la actualidad con el *vinum lauronense*, que toma nombre de una antigua localidad llamada *Lauro*, que emitió moneda con leyenda ibérica desde mediados del s. II a.C. y el s. I d.C., y que Villaronga sitúa en el Vallès Oriental, y más concretamente en los alrededores de la actual Llerona, al norte de Les Franqueses del Vallès (Villaronga 1982: 174-76). Plinio menciona el vino de Lauro entre los mejores de Hispania por su selecta calidad (N.H. XIV. 71). Este autor lo aprecia tanto como "los tarraconenses", pero lo distingue de los layetanos que son más famosos por su abundancia que no por su naturaleza.

Conocemos un grupo de *tituli picti* o inscripciones pintadas que aluden al *lauro(nense)* como contenido en las Dressel 2-4 (Miró 1998: 311). Gracias a estos hallazgos sabemos que llegaba a consumirse en las urbes más prestigiosas del Imperio, ciudades de la importancia de Roma, Ostia, y Cartago. En algún caso estas inscripciones se asocian en la misma ánfora a diferentes sellos, como PHAE y PTE o PLTE. Ya nos referimos a esta última estampilla cuando hablábamos de la nave de Ile-Rousse, en cuyo cargamento aparece documentada junto con el sello LCP de Can Cabot, y otros de las comarcas del Vallès Oriental y del Maresme. Cabe recordar también el ejemplar aparecido en Mataró junto a la variante L-COR-PR. La fabricación de esta marca parece situarse en Caldes de Montbui³. En el museo de esta población se conservan varios ejemplares de la serie PTE ó PLTE, algunos con diferencias en la puntuación y ligaduras. El material parece provenir de una escombrera de cerámica de la calle Espartero, en cuyas cercanías una excavación de urgencia ha permitido localizar los restos del importante establecimiento rural de Mas Manolo, que tuvo al

menos tres hornos durante el s. I d.C. (Revilla 1995: 220). En consecuencia, es lícito pensar que el vino envasado en las ánforas de Cornelio esté más en relación con el *lauro(nense)* que no con el layetano.

Para concluir podemos hacer el siguiente resumen sobre la actividad económica de *L(ucius) Cor(nelius) Pro()*. En primer lugar, creemos haber demostrado la vinculación de sus sellos con el centro productor de Can Cabot, presumiblemente, ubicado en la región de origen del vino *lauro(nense)*. Se trata de la serie epigráfica mejor representada, con un total de siete variantes diferentes, peculiaridad no muy frecuente entre los sellos de las ánforas catalanas. Podríamos proponer algunas posibles explicaciones a este hecho, tal vez como el resultado de una actividad intensa y prolongada de un personaje importante, quizá la de un gran propietario rural, o la de un destacado acaparador del vino de esta región. Su actividad se enmarca, cronológicamente, a lo largo de la primera mitad del s. I d.C. En segundo, lugar, se distinguen tres áreas receptoras. Los hallazgos de Mataró y de Montblanc (región influenciada por *Tarraco*) formarían parte de un mercado regional integrado en la misma Tarraconense. De los paralelos hallados fuera de Cataluña podemos pensar en dos mercados consumidores: la *Gallia Narbonensis* con la marca COR de Port La Nautique (Narbona), que representa las exportaciones en Pascual 1; y las transportadas en Dressel 2-4, que van dirigidas preferentemente al puerto de Ostia. En última instancia, cabe preguntarse si es este el único de los *Cornelii* del territorio de *Lauro*, o si existieron otros individuos de la misma familia operando por esta zona. Uno de los posibles sellos a tener en cuenta a la hora de establecer vínculos es la marca MCN de Caldes de Montbui. Este sello, que podemos desarrollar como M. C() N(), se produjo en el alfar de la Calle Balmes para envasar vino en ánforas de las formas Pascual 1 y Dressel 2-4. En este taller se fabricó la serie PTE o PLTE, como hemos señalado antes.

Q(UINTUS) COR(NELIUS) NER()

La familia de sellos de este nuevo personaje se caracteriza por la peculiar forma de las estampillas aparecidas hasta la fecha. Se trata en todos los casos de marcas bilineares, de dimensiones modestas para un tipo de composición epigráfica de dos líneas de escritura. La cartela rectangular se encuentra dividida por la mitad por un trazo central horizontal. El personaje central, *Quintus Cornelius Ner()*, aparece registrado bajo la forma de *tria nomina*, asociado al nombre servil, *Eros* o *Fuscus*, que podemos relacionar con el esclavo encargado del funcionamiento de la alfarería⁴. Estos

nombres se encuentran, indistintamente, tanto en la primera como en la segunda línea de escritura. La posición de cada elemento no es fija, y parece variar en función del nombre del individuo con el que se asocia Cornelio.

Sellos bilineares con una composición epigráfica similar son bastante escasos en la epigrafía anfórica tarraconense. Un paralelo suficientemente explícito es la marca C·MC / ANT de Sant Miquel dels Martres (Caldes de Montbui) (Pascual 1991: n° 57), que hemos de desarrollar de manera parecida, como un *tria nomina* C. M() C() y las iniciales de un nombre servil ANT(). Otro con similares características es el sello inédito Q·A·F? / PAR, también en un pie de ánfora tarraconense indeterminada, hallado durante las antiguas excavaciones de *Barcino* en los años 1944-50, entre las calles de Sant Iu y Comtes (Berni Millet, P. & C. Carreras Monfort (en prensa): nr. 2). El último ejemplo a tener en cuenta es un sello fragmentado de Empúries, publicado como ...]M? LORE?[... / MARCEL·AVG? (Miró 1998: n° 70), aunque no se presta a una lectura segura debido a la mala conservación del texto.

Un aspecto llamativo y característico en esta familia de sellos es la posición en el ánfora donde aparecen siempre impresas las marcas. Se trata de la parte más baja del cuello, justo por encima de la línea de carena que señala la separación entre la campana superior del recipiente y el cuerpo fusiforme. Creemos que este rasgo puede servir de criterio para poder identificar la forma, al tratarse de un rasgo tipológico distintivo de la Dressel 2-4. No es esta una posición habitualmente elegida para imprimir los sellos en las producciones tarraconenses. En muchas ánforas Layetana 1 y Pascual 1 los encontramos situados en la cara externa del borde o en el pivote. En las Dressel 2-4 la posición es casi siempre el pivote, aunque pueden darse excepciones, como en la parte alta del cuello o junto al arranque inferior de una de las dos asas (vide Berni 1996b: nrs. 6 y 7).

Hasta el momento contamos con un total de cuatro ejemplares, todos inéditos, con dos marcas asociadas a *Eros* y otras tanto a *Fuscus*.

La variante EROS / Q·C·NER ha sido hallada en Barcelona y en Alicante. La de *Barcino* procede de las excavaciones del subsuelo del Saló del Tinell de los años 1952 y 1953, realizadas entre el lado norte de la Plaça del Rei y al este de la Catedral de Santa Eulàlia, zona de intramuros de la colonia romana. Como es habitual en esta antigua intervención arqueológica no se conocen elementos estratigráficos para situar contextualmente el material recuperado. El sello se conserva impreso en un pequeño fragmento de pared de ánfora, con parte del arranque del cuello y de la línea de carena que lo separaba del resto del cuerpo del recipiente.

Idéntica a esta variante es la marca recuperada en el yacimiento de "La Torre" (Sax, Villena, Alicante). Hemos de agradecer a Laura Hernández, conservadora del Museo de Villena, habernos facilitado esta pieza inédita para su estudio y publicación. Según la autora, los restos romanos de la finca denominada "La Torre", en el término de Sax, parecen corresponder, con cierta seguridad, a una *villa* rural edificada hacia la mitad del s. I d.C. Prospecciones superficiales han proporcionado abundante cantidad de restos de cerámica y otros utensilios (*tegulae*, *dolia*, T.S., ánfora, grandes piedras de molino, etc.). El hábitat parece haber alcanzado el Bajo Imperio (mediados del s. IV d.C.).

La segunda variante, Q·CORNE / FVSCVS, ha sido hallada también en dos puntos distantes de la vertiente occidental del Mediterráneo. La primera pieza procede de un lugar conocido por Vall de Porcs (Ribarroja, Ribera d'Ebre, Tarragona) y nos ha sido facilitada por Jaume Noguera Guillén, miembro de el Área de Arqueología de la Universidad de Barcelona. La marca fue recuperada durante una campaña de prospecciones en enero de 1988, realizada en un llano, actualmente labrado, sobre una terraza fluvial a la izquierda del río Ebro. El material romano de época altoimperial disperso por esta amplia zona es escaso (fragmentos de sigillata hispánica, Clara A, cerámica de cocina africana y ánforas, alguna de procedencia itálica); tampoco se observan estructuras de hábitat. El sello se conserva impreso en un fragmento inferior de pared de cuello. La pieza está muy rodada y la superficie ha sufrido un gran desgaste, hasta el punto que el relieve de las letras resulta casi inapreciable a simple vista.

El segundo paralelo procede de un pecio romano localizado recientemente al sur de la isla de Córcega⁵. Se trata de la nave de Marina di Fiori, que llevaba un cargamento formado mayoritariamente por ánforas Dressel 2-4 tarraconenses y que también incluía Dressel 7-11 de morfología tardía y un ejemplar de la forma Haltern 70. Muchas de las ánforas Dressel 2-4 llevan sellos situados en el cuello, a la altura de las asas (característica que comparten con nuestra serie epigráfica). Todos ellos son inéditos: EVP, HAM, FLAVI. Junto a ellos apareció el sello Q·CORN[E]/FVSCV[S] (Bernard 1996: 113). El hallazgo de una tegula con la marca de *L. Herennius* permite situar este pecio en época flavia (Rico 1995: 202).

De confirmarse, este dato sería extremadamente interesante, ya que sería una prueba directa de la perduración del comercio vinario tarraconense a finales del siglo I d.C., por lo menos en dirección a Roma. Conviene recordar, al respecto, la presencia de material tarraconense en los niveles flavios y trajaneos de Ostia.

Q. COR(nelius) NER()

Variante	Sello	T. Ánfora	L. Hallazgo	Literatura
(a1)	EROS / Q.C.NER	ind.	Barcino	inédita
(a2)	EROS / Q.C.NER	ind.	Sax (Villena, Alicante)	inédita
(b1)	Q.COR NE / FV[SC]VS	ind.	Vall de Porcs (Ribera-roja, Ribera d'Ebre)	inédita
(b2)	Q.COR N[E]/ FVSCV[S]	Dr. 2-4	Marina di Fiori (Córcega)	Bernard 1996: 113

EL ORIGEN DE LAS MARCAS DE LOS CORNELII: ESTUDIOS DE PASTAS CERÁMICAS

La variedad de sellos de los *Cornelii* plantea un tema recurrente en los estudios de epigrafía anfórica: el origen de estas marcas y si identifican un único lugar de producción o, por el contrario, distintos alfares distribuidos en un amplio marco geográfico. En principio esta asignación a uno o varios centros de producción sólo sería posible si se hubieran localizado todos los alfares y reconocido todo su material asociado, algo que objetivamente es inviable por el momento. Como alternativa se puede emplear los análisis petrológicos, o de pastas cerámicas, que permiten reconocer las características geológicas de las arcillas de distintas regiones, y de esta forma atribuir aproximadamente el origen de los sellos.

Se han realizado escasos trabajos de caracterización de pastas cerámicas del NE Tarraconense, y los pocos que existen están generalmente vinculados con el estudio de las ánforas vinarias. De los primeros trabajos realizados por Williams (1981) así como Keay y Jones (1982) se definían dos grandes tipos de pastas en Cataluña que compartían una similar composición geológica ya que toda esta área es básicamente granítica, cubierta por calcárea cretácica y formaciones del Cuaternario. Si bien esta primera identificación de pastas tarraconenses permitía diferenciar las ánforas producidas en esta provincia de las producidas en otras regiones del Imperio, no aportaba demasiado a la caracterización de las zonas de alfares dentro de la propia provincia.

Aunque el substrato geológico de Cataluña sea muy similar en todas las regiones, existe una serie de características en las pastas cerámicas de las ánforas como textura, inclusiones, frecuencia de los minerales, tamaños y minerales poco comunes; que pueden facilitar la delimitación de zonas de producción diferentes. Con este objetivo en mente, Williams (1995) proporcionaba un análisis más exhaustivo de las distintas zonas de producción de Cataluña y Levante,

pero sin llegar más allá de la identificación de macrorregiones. Los propios arqueólogos catalanes, de forma intuitiva, se han apercebido que las pastas anfóricas producidas en talleres próximos presenten sus propias características físicas (color, textura, desgrasantes), y de hecho, en ocasiones se habla de la pasta de tal o cual lugar o comarca.

En realidad existen diferencias claras entre las pastas anfóricas de la Tarraconense, y por ello desde 1997 se están realizando análisis petrológicos⁶ y de difracción de rayos X⁷, junto con descripciones macroscópicas, para establecer una serie de criterios para identificar diferentes pastas regionales. Se trata de establecer criterios para que cualquier arqueólogo, no especialista en petrología, pueda clasificar las pastas a simple vista o con la ayuda de lentes de 10x. Uno de los resultados iniciales de esta investigación han sido la caracterización de las pastas del Pla de Barcelona, a partir de los numerosos hallazgos epigráficos y anfóricos de Barcelona (Berni & Carreiras, en prensa).

Los sellos de los *Cornelii* presentan en principio dos grupos claramente diferenciables a partir de sus pastas, que como mínimo indican la existencia de dos centros de producción. Del grupo L.COR PRO se han realizado difracciones de rayos X al ejemplar del museo de Montblanc (variante a), al de Mataró (variante b1) y uno de Can Cabot (variante d); en los tres casos las gráficas resultantes aparecen con los mismos minerales (cuarzo, calcárea, microclina, illita, muscovita) en proporciones similares. A nivel macroscópico, las muestras de Montblanc, Mataró y Can Cabot coinciden perfectamente entre ellas, y además con otros sellos procedentes del alfar de Can Cabot (SLL), y de otros talleres próximos a Caldes de Montbui como Sant Miquel dels Martres, Carrer Esparter (Caldes) y Can Vendrell (Sta. Eulàlia de Ronçana).

Todo apunta a que esta región del Vallés Oriental, la antigua *Lauro*, sería el centro productor de las ánforas del subgrupo de L.COR() PRO(), cuyas características petrológicas son las siguientes:

Zona Lauro (centros C/Balmes, Mas Manolo, Can Carerac, St. Miquel de Martres, Can Vendrell, Can Cabot y Can Collet)

Pasta de fractura irregular con textura arenosa y fácil degradación, color rojo intenso con variedad de gamas, desgrasante de tamaño medio/grande redondeado y frecuente. Entre los desgrasantes predomina el cuarzo y la calcárea, con presencia de feldespato (microclina) y escasa mica de pequeño tamaño (muscovita). Los límites de esta zona resultan todavía difusos, pero en principio sus pastas no son equiparables a las documentadas en centros del Vallés Occidental como Can Feu o de talleres próximos a la costa en el Maresme.

Otro sello que pertenece a esta región de producción es el PTE, puesto que un ejemplar estudiado por nosotros procedente del Museo Arqueológico de Catalunya coincide plenamente con las características del grupo de la zona de *Lauro*.

Con respecto al grupo Q. COR() NER(), las pastas cerámicas no se parecen en nada al otro grupo de sellos de los *Cornelii*. Por sus características visuales se les podría atribuir un origen próximo al Pla de Barcelona, y de hecho los análisis de difracción de rayos X demuestran que las pastas de los ejemplares hallados en Barcelona (EROS/Q COR NER) y en Riba-roja (Q COR NER/ FVSCVS) no difieren mucho de algunos alfares del Baix Llobregat. La analítica todavía no es concluyente, puesto que existe una ligera variación con respecto las arcillas de los hornos del Baix Llobregat como Can Tintorer, Can Pedrerol y Can Reverter, si bien son las pastas cerámicas más parecidas a nuestro grupo de sellos⁹. A la espera de la confirmación de esta hipótesis del origen de los Q COR NER, se debe recordar que la etimología del topónimo de la ciudad de Cornellà, en el Baix Llobregat, parece relacionarse con el cognomen *Cornelii* tal vez porque existía un fundus de esta familia en sus inmediaciones.

Como características de las pastas cerámicas del Pla de Barcelona y del Baix Llobregat (Berni & Carerras, en prensa) se ofrecen las siguientes descripciones macroscópicas:

Zona Pla de Barcelona (centro de C/Montcada)

Pasta de fractura irregular con textura rugosa y arenosa, color rosado o crema claro, desgrasante de tamaño pequeño y escaso. Entre los desgrasantes predomina el cuarzo y la calcárea, con presencia de feldespato (microclina), óxido férrico ocasional (hematita) y casi ausencia de mica. Los límites de esta zona resultan poco definidos tanto en su prolongación hacia Badalona como con el Baix Llobregat, pero en principio sus pastas no son equiparables a las documentadas en centros del Vallés Occidental como Can Feu.

Zona del Baix Llobregat (centros de Can Pedrerol, Can Tintorer, Can Reverter, Vila vella)

Pasta de fractura regular con textura suave, color ocre-marrón con variedad de gamas, desgrasante de tamaño pequeño/medio escaso. Entre los desgrasantes predomina el cuarzo y la calcárea, con presencia de feldespato (microclina), óxido férrico común (hematita) y escasa mica. La presencia de la hematita procedente seguramente del río Llobregat, antiguo *Rubricatum*, es su característica más distintiva respecto a las zonas más próximas como el Pla de Barcelona y el Vallés Occidental. No obstante, en algunos alfares alejados del río su presencia puede ser menor.

Aunque los estudios petrológicos en la Tarraconense son incipientes, sus resultados iniciales los hacen sumamente atractivos, no sólo para poder atribuir el origen a determinadas marcas de ánforas, sino porque en un futuro permitirán realizar estudios microrregionales de distintas zonas de la provincia. Todavía es muy temprano para establecer clasificaciones detalladas de las distintas regiones en función de sus características geológicas, sobre todo porque existen numerosos vacíos espaciales, pero a medida que se vayan comparando los datos y realizando más análisis petrológicos y físico-químicos, más fácil resultará confeccionar esta subdivisión.

LOS CORNELII Y EL VINO DE LA TARRACONENSE

El conjunto de marcas que pueden atribuirse al *nomen Cornelius* muestra la variedad de situaciones individuales y de formas de representación que caracteriza a la epigrafía anfórica catalana. Alguno de los casos señalados ya ha sido suficientemente estudiado. *Cn. Lentulus* el Augur es un ejemplo excepcional

por su identificación y las referencias a su carrera política y a su riqueza (PIR2 C 1379; Syme 1986: 284ss.). Las alusiones de algunos escritores clásicos a las riquezas de *Lentulus* han atraído la atención de los investigadores. Sin embargo, ninguna de ellas era suficientemente explícita, ya que sólo se aludía a sus dimensiones y a su adquisición legítima: "*magnae opes innocenter partae*" (Sen. *De ben.* II.27.2; Tac., *Ann.* IV.44). Syme, con buen criterio, había señalado un origen basado en los favores personales de Augusto y las posibilidades creadas por el ejercicio de responsabilidades políticas (Syme 1986: 295). Pero no existía ninguna referencia a actividades económicas específicas. La identificación del nombre de este senador en marcas sobre ánforas tarraconenses ha mostrado un aspecto de su patrimonio: la producción vinícola en propiedades situadas en Hispania (Gianfrotta 1982; Revilla 1995: 153). Por desgracia, no se puede identificar con exactitud el lugar o lugares donde se situarían estas propiedades; las posibilidades son múltiples, ya que Catalunya es una zona de actuación cesariana y augustea importante: *Barcino*, *Tarraco* y *Dertosa*, *Emporiae* (Keay 1990).

La presencia del nombre de un personaje importante no puede atribuirse simplemente a la propiedad de un alfar. Como en otros casos (por ejemplo, en la Italia de los siglos I a.C. y I d.C.), creemos que hay que pensar en una organización patrimonial compleja que integra actividades agrícolas y artesanales en un ciclo complementario. En otro lugar se ha propuesto una relación entre propiedad rural, viticultura y artesanado, realizada de formas diversas, para explicar las relaciones entre *villae* y producción anfórica en la Tarraconense (Revilla 1995).

El caso del Augur no parece poder relacionarse con los otros *Cornelii* localizados y la interpretación de las marcas de estos es más difícil, puesto que se trata de una situación de anonimato histórico y social. En principio, tanto *L. Cornelius Pro()* como *Q. Cornelius* podrían ser propietarios rurales capaces de producir sus propios recipientes. Se trata de una forma de representación que indica un status jurídico privilegiado, situación que tendría su correspondencia económica. Pero no existen argumentos definitivos (tampoco puede excluirse que se limitaran a encargarlos). De hecho, existen numerosos *Cornelii* de situación social muy diversa en la epigrafía de las principales ciudades romanas de Catalunya (por ejemplo, en *Tarraco*: Alföldy 1975).

La relación entre *Q().C().Ner()* y *Q().Come()* plantea más problemas, ya que su valoración depende de si consideramos que las dos marcas representan al mismo individuo o no. De acuerdo con la primera

posibilidad, se trataría de un *Q. Cornelius* asociado a dos *cognomina* distintos, *Eros* y *Fuscus*. El nombre completo del personaje sería *Quintus Cornelius Ner().C().NER()*. Sin embargo, también es posible que nos encontremos ante dos ciudadanos distintos, según como interpretemos el *cognomen Fuscus* y el desarrollo de *Q().C().NER()*. Entre los diversos *Cornelii* de Tarraco, existe un *Cornelius Fuscus, sevir augustalis* (Alföldy 1975: núm. 413; otros *Cornelii Fusci*: CIL II, 556; CIL II, 2750; EE VIII 191d). Esto permitiría proponer un nombre completo, *Quintus Cornelius Fuscus*, distinto de *Q. C. Ner()* (para el que, además, no tenemos la certeza de un *nomen Cornelius*)⁹. Pero esta posibilidad tiene en contra la similitud de estructura de ambas marcas, que parecen mostrar una separación entre dos nombres representados de distinta forma. Además, la lectura de los ejemplares asociados a *Eros* (Villena y Barcelona) muestra una separación entre los elementos *Cor()* y *Ner()* (este último siempre con ligatura) que permite considerarlos como nombres diferentes. Finalmente, el *cognomen Fuscus* aparece en nominativo, cuando lo normal, si formara parte de un único nombre impreso en una marca anfórica, es que apareciera en genitivo. De esta forma, *Fuscus* aparecería como un individuo aislado, subordinado de alguna forma al personaje representado por los *tria nomina* y actuando como gestor, encargado, etc. de la actividad artesanal.

De cualquier modo, *Q().C().NER()* es un ejemplo claro de una asociación jerarquizada: nombre completo de un ciudadano y un *cognomen*, posiblemente servil. Estos casos son relativamente escasos en la Tarraconense y deben distinguirse claramente de las asociaciones de *cognomina* frecuentes en los talleres del Baix Llobregat (Corsi-Sciallano & Liou 1985: 160). Pueden citarse: *SEX. DOMITI/SATVRIO*, en l'Aumedina (Revilla 1995: 166); *C.MC/ANT*, en Sant Miquel dels Martres (Pascual 1991: núm. 57); *M.S.PVP/P*, en el pecio Planier 1 (Corsi-Sciallano & Liou 1985: 19); *ANET/L.MO* (Pascual 1991: núms. 20 y 126).

Este tipo de asociaciones aparece con relativa frecuencia en el sur de la península itálica y litoral del Adriático desde el siglo I a.C. hasta el siglo I d.C., generalmente en forma de *tria nomina* en genitivo y *cognomina* serviles. Entre los primeros, se han identificado personajes de la nobleza romana. Esta situación parece corresponder a la de propiedades rurales organizadas en actividades y sectores separados, pero integrados en un mismo ciclo productivo y en una misma estructura patrimonial. Los individuos representados por los *cognomina* corresponderían a encargados de la gestión de partes del patrimonio de un *dominus* (Manacorda 1985 y 1989; Zaccaria 1989).

Es posible que el caso de la Tarraconense pueda interpretarse de la misma forma. De hecho, se conoce un ejemplo de asociación sobre *instrumentum* cerámico relacionada con un miembro de la élite tarraconense, *Lucius Minicius Natalis*. Se trata de una tegula de Sicilia, procedente del norte de Africa: *CEL(hedera) NIGR MAIO/L(ucii) MINICI NATALI[S]/EVLALVS AC-*

BIBLIOGRAFÍA

- ALFÖLDY, G. (1975). *Die römische Inschriften von Tarraco*. Madrid.
- ANTEAS (1995). "Anse de Montfort", rapport du sondage, ANTEAS nº 10/95. Narbonne.
- BERNARD, H. (1996). "Marina di Fion". *Bilan Scientifique* 1996. DRASSM: 113.
- BERNI MILLET, P. (1996a). "Amphora Epigraphy: proposals for the study of stamp contents". *Archeologia e Calcolatori* 7°: 751-770.
- BERNI MILLET, P. (1996b). "Instrumentum domesticum romà del Museu Episcopal de Vic. La col·lecció de segells en àmfora, tegula i morter". *Pyrenae* 27: 311-326.
- BERNI MILLET, P. (1998). *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana. Instrumenta* 4. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BERNI MILLET, P. & C. CARRERAS MONFORT (en prensa) "El circuit comercial de Barcino: reflexions al voltant de les marques amfòriques". *Annuari d'Història de Barcelona*.
- CALLENDER, M. H. (1965). *Roman Amphorae*. Oxford University Press.
- CHRISTOL, M. & R. PLANA MALLART (1997). Els negociadors de Narbona i el vi català. *Faventia* 19/2: 75-95.
- COMAS I SOLÀ, M. (1997). *Baetulo. Les marques d'Àmfora*. Badalona.
- CORSI-SCIALLANO, M. & B. LIOU (1985). *Les Épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*. *Archaeonautica* 5: 178.
- DELATTRE, A. L. (1894). "Le mur à amphores de la colline St-Louis à Carthage". *BCTH*, 89-119.
- DRESSEL, H. (1879). "Di un grande deposito di anfore rinvenuto nel nuovo quartiere del Castro Pretorio". *Bullettino comunale* VII: 36-112; 143-196 (continuazione e fine), tavv. VII-XVIII.
- GIANFROTTA, P. (1982). "Lentulo Augure e le anfore laietane". *Tituli* 4: 475-479.
- HESNARD, A. (1980). Un dépôt augustéen d'amphores à la Longarina, Ostie. *Memoirs of the American Academy in Rome* XXXVI: 141-156 y plates I-VII.
- HESNARD, A., M.-B. CARRE, ET AL. (1988). *L'épave romaine Grand Ribaud D (Hyères, Var)*. *Archaeonautica* 8: 180.
- KEAY, S.J. & L. JONES (1982) "Differentiation of early imperial amphora production in Hispania Tarraconensis". En I. Freestone, C. Johns y T. Potter (eds.) *Current research in ceramics: thin section studies*. British Museum Occ. Papers 32: 45-61.
- KEAY, S.J. (1990). "Processes in the development of the coastal communities of Hispania Citerior in the republican period". En T. Blagg & M. Millet (eds.), *The Early Roman Empire in the West*. Londres: 119-150.
- TOR EI[US] (CIL X, 8045,12). En ella menciona específicamente la situación jurídica del individuo nombrado por el *cognomen*: actor; por tanto, encargado de la actividad del taller. El caso de Q. *Cornelius* podría corresponder a esta situación; obviamente, sin los medios económicos y la dispersión patrimonial que muestran los *Minicii Natales*.
- MANACORDA, D. (1985). "Schiavo "manager" e anfore romane: a proposito dei rapporti tra archeologia e storia del diritto". *Opvs* IV: 141-151.
- MANACORDA, D. (1989). "Le anfore dell'Italia repubblicana: aspetti economici e sociali". *Amphores romaines et histoire économique, dix ans de recherches*. Siena, 1985, Roma: 443-467.
- MIRÓ CANALS, J. (1988). *La Producción de ánforas romanas en Catalunya*. BAR International Series. Oxford.
- PASCUAL I GUASCH, R. (1977). "Las ánforas de la Layetania". *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores. Actes du colloque de Rome, 27-29 Mai*, Collection de l'École Française de Rome, 32: 47-102.
- PASCUAL I GUASCH, R. (1991). *Index d'estampilles sobre àmphores catalanes*. Barcelona.
- PENA, M. J. & A. BARREDA (1997). "Productores de vino del nordeste de la Tarraconense. Estudio de algunos nomina sobre ánforas Laietana 1 (= Tarraconense 1)". *Faventia* 19/2: 51-73.
- REVILLA CALVO, V. (1995). *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C.-III d.C.)*. Barcelona.
- RICO, C. (1995). "Index de les marques epigràfiques sobre tegulae romanes de Catalunya i el País Valencià (antiga Tarraconensis)". *Saguntum*, nº 28: 197-215.
- TCHERNIA, A. (1986). *Le vin de l'Italie romaine*. Roma.
- SYME, R. (1986). *The Augustan Aristocracy*. Oxford.
- VILLARONGA, L. (1982). "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi." *Fonaments*, 3: 135-83.
- V.V.A.A. (1997). El Cardo Maximus de la ciutat romana d'Illuro (Hispania Tarraconensis). *Laietania* 10 (vol. I).
- WILLIAMS, D.F. (1981) "The Roman amphora trade with late Iron Age Britain". En H. Howard y E. Morris (eds.) *Production and distribution: a ceramic viewpoint*. BAR S120: 123-132.
- WILLIAMS, D.F. (1995) "A petrological note on amphora fabrics from the survey and along the eastern Spanish coast". En J.Mª Carreté, S. Keay y M. Millett (eds.) *A Roman provincial capital and its hinterland*. JRA Suppl. 15, pp.304-310, Ann Arbor.
- ZACCARIA, CL. (1989). "Per una prosopografia dei personaggi menzionati sui bolli delle anfore romane dell'Italia Nororientale." *Amphores romaines et histoire économique, dix ans de recherches*. Siena, 1985, Roma: 469-488.

NOTES

* CEIPAC. "Corpus de segells en àmfores trobades a Catalunya (ACES 98 – 22/3)"

¹ Debemos a P. Gianfrotta (1982) la primera identificación segura de una marca tarraconense con un personaje histórico referido por otras fuentes. Se trata de *Cn. Cornelius Lentulus Augur*, cónsul del año 14 a.C., que marca ánforas vinarias de la forma Pascual 1. Las variantes conocidas omiten el gentilicio *Cornelius*, registrando el praenomen *Cn(aei)*, seguido por los elementos *LENTVL(i)* y *AVGVRIS*. Durante estos últimos años se está dando un nuevo impulso a la investigación. Los recientes trabajos han permitido relacionar ciertos personajes de la epigrafía anfórica tarraconense con los de las fuentes históricas y la epigrafía lapidaria de otras provincias romanas. Caso de *L. Venuleius* y *L. Volteilius*. Ambos nombres aparecen en Tarraconense 1, y pueden ser considerados entre los pioneros del comercio del vino tarraconense de época republicana (Pena & Barreda 1997). Cabe añadir también al *P. Vsulenus Veiento* (Christol & Plana 1997) de las ánforas Pascual 1 del alfar de Llafranc, que junto con *Volteilius* aparece citado en las inscripciones lapidarias de Narbona, ciudad destacada por centralizar una parte considerable del comercio del vino catalán que se difundía por el interior de las Galias.

² Habitualmente los encontramos registrados con los dos primeros elementos del nombre: *M. PORCI, C. IVN, Q. MEVI, SEX. DOMITI, C. MVCI, L. VOLTEIL, M. ANTO*(); rara vez con los dos últimos: *IVLI ANICETI, IVLI THEOPHILI*; pero también haciendo uso del gentilicio: *EGNATI, FAMVLI?*, *HILARI*, y *MEVI* (desarrollado completamente en genitivo).

³ No está del todo claro que este sea el único lugar en haber fabricado dicha estampilla. En la villa productora del *Veinat del Sant Crist* (Cabrils, El Maresme) existe un solo ejemplar, según Miró en un pivote de pasta típicamente Layetana (Miró 1988: 243). También se le ha atribuido el alfar de *Can Tintorer* (El Papiol, Baix Llobregat), pero aquí, el único ejemplar documentado es incompleto, y podría tener una lectura final diferente (Pascual 1977: 54, nº 31, fig. 6.10; Revilla 1995: 207).

⁴ Existen algunos problemas de interpretación del personaje, de acuerdo con hallazgos recientes; para ello vid. *infra*.

⁵ Agradecemos a Héléne Bernard, directora de la excavación del pecio de Marina di Fiori, las facilidades e información facilitadas.

⁶ Los estudios se realizan en la Universitat Autònoma de Barcelona, más concretamente en la Facultad de Geológicas con la ayuda del Dr. Aureli Álvarez.

⁷ En el Servicio Científico Técnico de la Universidad de Barcelona.

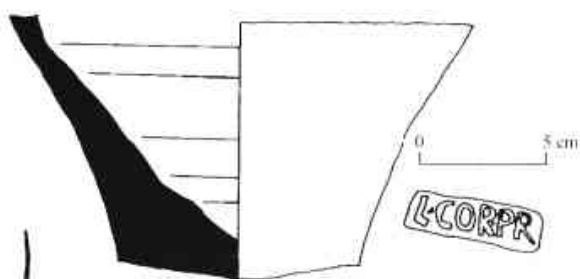
⁸ Por supuesto es necesaria una muestra más amplia de los alfares de la provincia de Tarragona, en donde se ha hallado uno de ejemplares de *Q. COR() NER()*, para atribuirle un origen concreto.

⁹ H. Bernard 1996: 113, propone leer la marca hallada en Córcega como *Q. Cornelius Fuscus* y la relaciona con el Prefecto de Pretorio de época de Domiciano, que se sitúa entre el 86 y el 87 d.C.

L. C. Cabot 1972

Can Cabot

L. CORPR

L. CORPR

Mataró

Mus. Montblanc

• COR •

Roma

COR

Can Cabot

Can Cabot

Can Cabot

Ille-Rousse

Ille-Rousse (Córcega)

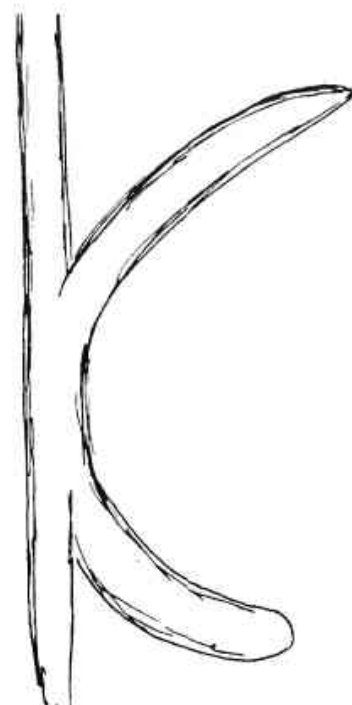
Can Cabot

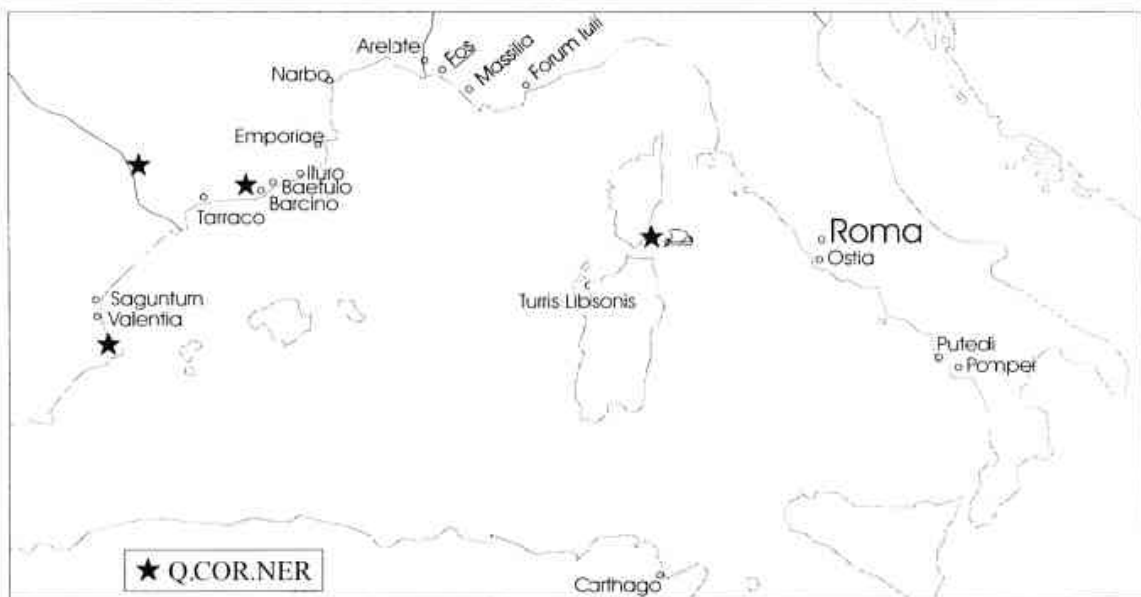
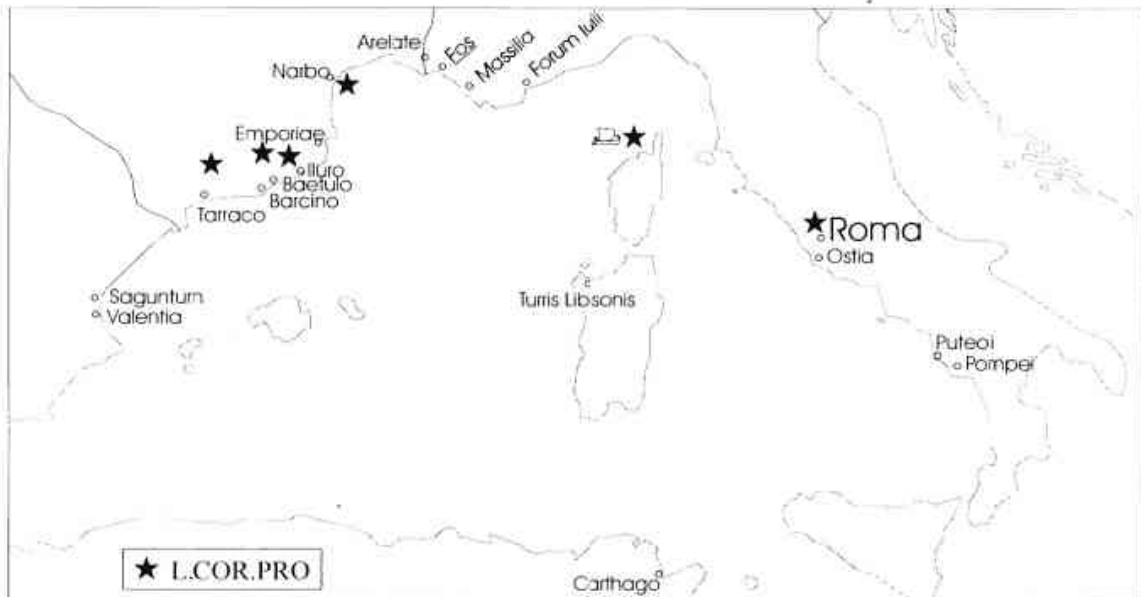
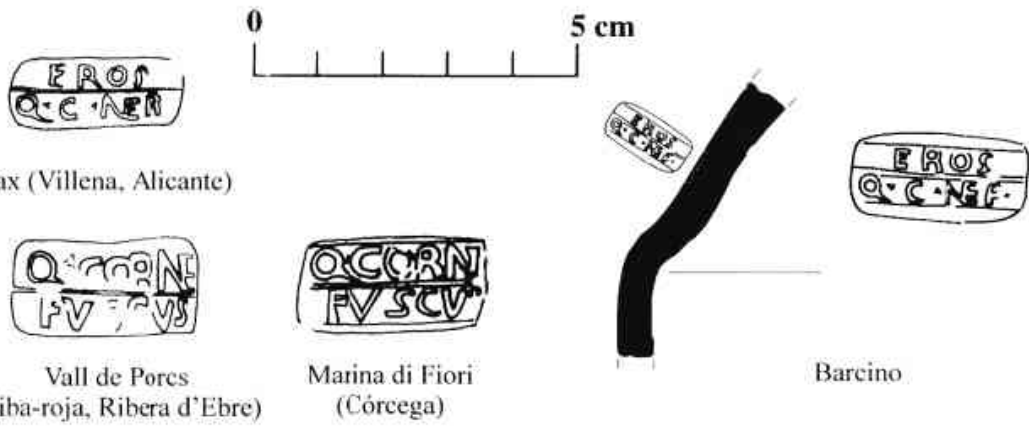
Mus. Episcopal de Vic

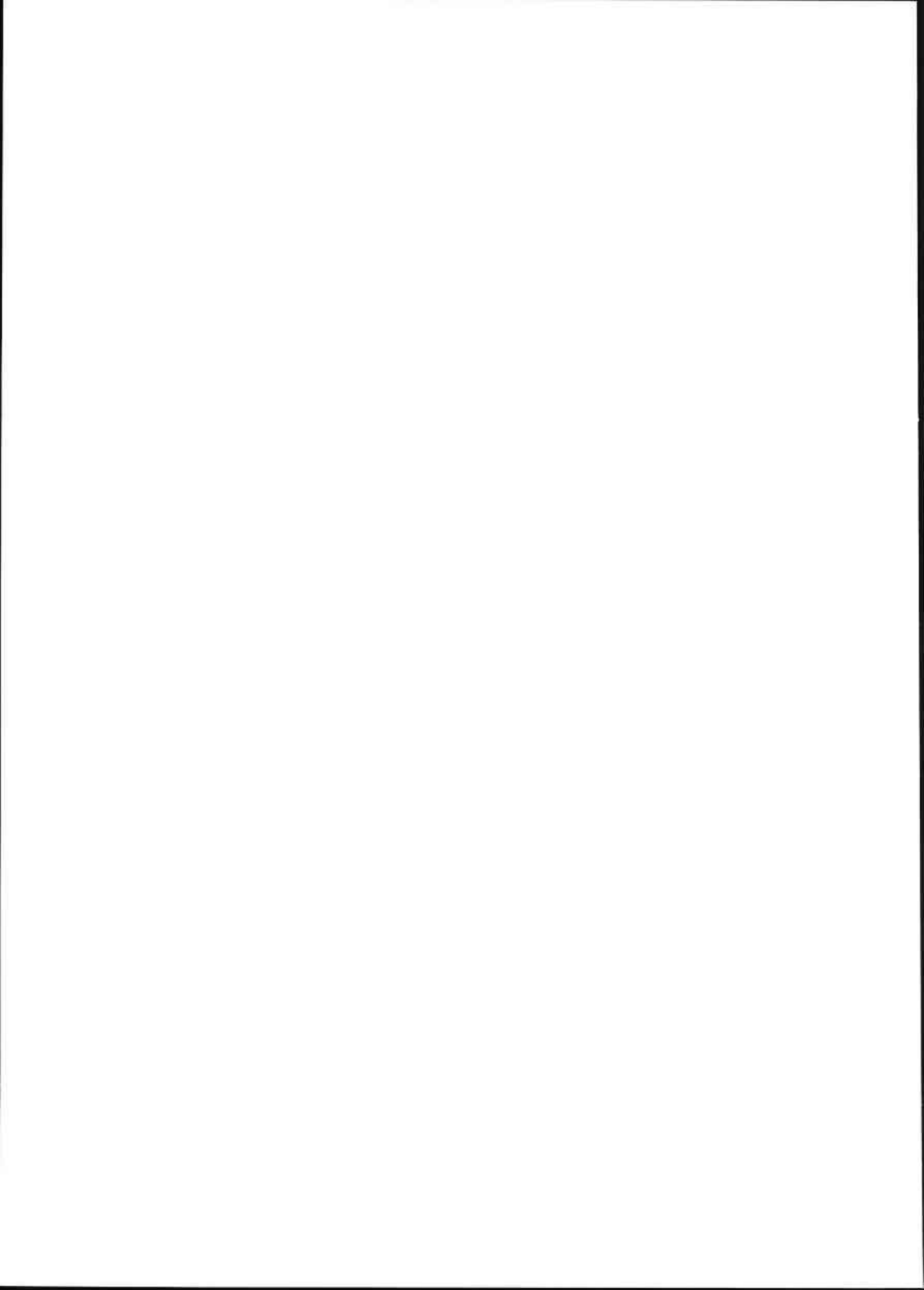
Mus. Episcopal de Vic

Port La Nautique

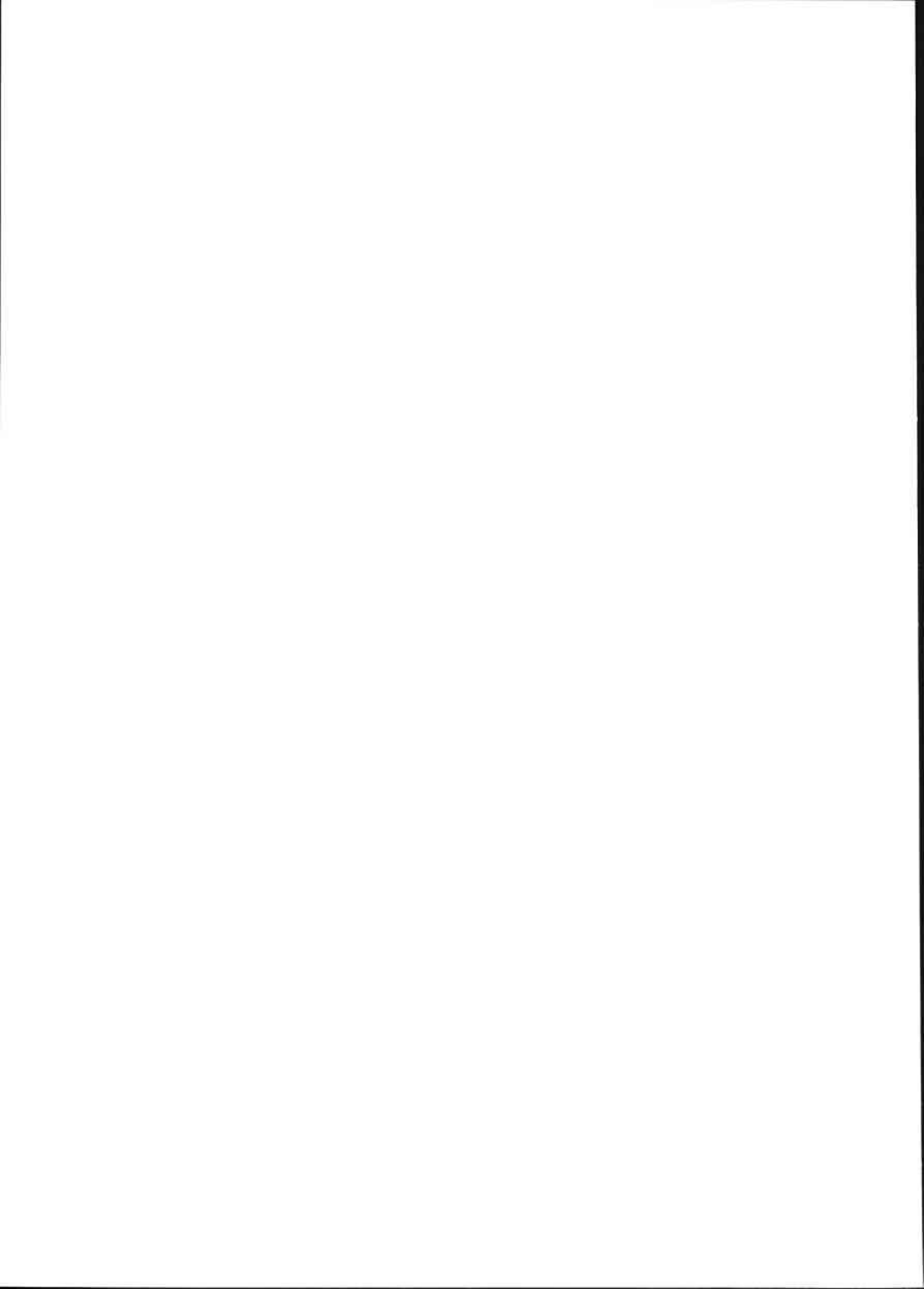
Port La Nautique (Narbona)

**LA GORGONA DE MATARÓ. UN ALTAR
FUNERARI MONUMENTAL A LA VIA AUGUSTA
DINS EL TERRITORI D'ILURO**

LA GORGONA DE MATARÓ. UN ALTAR FUNERARI MONUMENTAL A LA VIA AUGUSTA DINS EL TERRITORI D'ILURO¹

MARC BOSCH DE DORIA

(Col·laborador del Museu de Mataró)

INTRODUCCIÓ

La recerca arqueològica a Mataró ha anat gairebé sempre a remolc de la pròpia dinàmica de la ciutat moderna. Les reformes urbanístiques i el creixement de la ciutat molt sovint han suposat la pèrdua de moltes dades històriques a causa de la destrucció sistemàtica de les restes arqueològiques. Durant les dècades dels anys 1960 i 1970 la ciutat va veure créixer desmesuradament la seva població i, consegüentment, la construcció de nous barris entorn de l'Eixample. És en aquest context on la descoberta de nous jaciments de l'*ager iluronensis* esdevingué una constant, a causa de les obres d'urbanització i de la creació d'infraestructures.

El conjunt arqueològic que presentem es va localitzar a la banda de muntanya del Camí del Mig, entre els límits de la finca de Can Bonminyó (aleshores propietat del Sr. Josep Nonell) i els terrenys adquirits per la Caixa Laietana. Actualment correspon a la confluència entre els carrers Matheu i Camí del Mig, per sota del carrer Goya, al barri de Peramàs².

Les circumstàncies de la troballa no van permetre de realitzar-hi cap excavació en extensió ni cap estudi sistemàtic de la zona; només una prospecció a càrrec de la Delegación Provincial de Excavaciones Arqueológicas (DPEA) dirigida per Marià Ribas i dos seguiments de les obres per part de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró (SAMM) han

permès de conèixer alguna cosa d'aquest jaciment que fou destruït immediatament.

El 3 de novembre de 1961 es produí una troballa fortuïta durant l'obertura d'una rasa per a canalitzar el gas: a 2.5 m de profunditat es localitzaren unes peces de marbre que de seguida alertaren de l'excepcionalitat del jaciment. Aquesta troballa motivà una prospecció a càrrec del Sr. Ribas que va permetre de descobrir un conjunt d'estructures muràries i d'identificar un nivell romà que s'interpretà com el paviment de la Via Augusta; entre el material arqueològic trobat en destaquen 5 motlures i algunes plaques de marbre blanc (RIBAS 1961, 121 i RIBAS 1963, 151).

Una dècada més tard, el gener de 1971, amb motiu de l'obertura d'una rasa per al soterrament de cables telefònics, a 3.10 m de profunditat es van recuperar més fragments de motlures i plaques de marbre (Bonamusa 1977, 1); i finalment, al novembre del mateix any, un seguiment de les obres de construcció d'un edifici de la companyia Telefónica va permetre d'identificar la continuació dels murs excavats per Ribas (LLEONART 1977, 3).

Aquestes restes foren publicades en el moment de la seva troballa, de manera parcial, i recollides a la *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró* (SAMM 1977, 86 a 88); posteriorment, d'aquestes notícies arqueològiques, en sortí un estudi

del jaciment en el qual s'oferia una interpretació del conjunt d'elements decoratius (BONAMUSA 1979, 126 A 128). També el recullen altres autors que l'interpreten com a vil·la romana amb un monument funerari molt proper (PREVOSTI 1981, 323 A 325) i Gamer inclou el pulvinus monumental en el seu catàleg d'altars romans de la Península Ibèrica (GAMER 1989). També l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya (IPAC) recull el jaciment seguint la interpretació dels autors anteriors, per la qual cosa fa una duplicació diferenciant entre Vil·la del Camí del Mig i Necròpolis del Camí del Mig.

L'objectiu d'aquest article és oferir una nova interpretació del jaciment a partir de l'estudi dels elements decoratius i arquitectònics de marbre trobats, de les escasses dades arqueològiques que tenim i a partir d'alguns paral·lels coneguts, entenent el jaciment com una mostra de monumentalitat en una necròpolis romana provincial d'un *oppidum* com és Iluro.

CONTEXT ARQUEOLÒGIC

El jaciment que estudiem es troba al costat del Camí del Mig, el tradicional eix viari que travessa la comarca del Maresme de nord a sud en el límit entre la plana i la muntanya³. En aquesta zona segueix aproximadament la cota dels 25 m sobre el nivell del mar. Aquest camí s'ha confirmat que era l'antic traçat de la Via Augusta per la troballa, el 1956 a Vilassar de Mar, d'un mil·liari que així ho testimonia. Aquella excavació, portada a terme per Ribas mateix, va exhumar entre 20 i 46 m de llargada del traçat de la via i una necròpolis romana també a la banda de muntanya. El camí estava vorejat per uns murs de 65 cm de gruix construïts amb pedres irregulars lligades amb morter de calç. La calçada devia ser un enllosat de pedres de mida variable, que s'ha conservat només en alguns punts arran de la paret nord (RIBAS 1994, 9 a 13).

Així mateix, a la confluència entre els actuals carrers Joan Larrea, Camí del Mig i la ronda Francesc Macià de Mataró, l'any 1973, en motiu de canalitzar el clavegueram, fou localitzat un mur de característiques similars als del camí romà de Vilassar de Mar, amb un desguàs que el travessava i un nivell d'ús format per terra trepitjada amb restes de material constructiu, àmfora i *dolia* trossejats que els seus excavadors identificaren com el paviment de la Via Augusta (CLARIANA 1978, 167).

La presència d'àrees d'enterrament al llarg de les vies de comunicació d'època romana és sobrerament conegut i el sector que ens ocupa no n'és una excepció: des d'antic la troballa d'estructures de caire funerari a

l'àrea que va de la ciutat d'Iluro (amb la necròpolis suburbana del carrer de La Riera) fins la Riera d'Argentona ha estat una constant.

També és important tenir en compte la importància que han tingut històricament les rieres i els torrents a la comarca que han funcionat com a camins o vies de comunicació des del litoral fins l'interior i suposaren indrets idonis per a la ubicació dels enterraments i els monuments funeraris. L'exemple més notable és l'àrea de La Riera de Mataró, que suposa la necròpolis de la ciutat romana d'Iluro d'època altoimperial.

Notícies històriques dels segles XVIII i XIX ens parlen d'una antiga àrea d'enterrament en una finca de la família Llauder, trobada en el moment de construir un antic molí. Aquest edifici, segons la cartografia del segle passat, es troba a la confluència entre el Camí del Mig i el Torrent de les Canyes, que passava pels actuals carrer de Joan Larrea i la ronda Francesc Macià. Malgrat la manca de fonts descriptives i l'ambigüitat amb què es presenten aquestes notícies, podem suposar la presència d'un recinte funerari de petites dimensions amb quatre tombes a l'interior, la característica de les quals no se'ns especifica (ANÒNIM, 1860, 152). Altres autors ens parlen d'un monument funerari construït amb carreus de pedra i amb l'accés per uns esglaons descendents (RIBAS 1866, 102 i PELLICER 1887, 254). D'entre el material ceràmic trobat, les fonts destaquen una llàntia de forma Dressel 28 (CLARIANA 1976, 43) decorada amb les figures mitològiques d'Èdip i l'Esfinx al disc i un tema vegetal amb fulles de cep i branques de raïm a la carena. Altres materials atribuïts al jaciment són els recollits per M. Prevosti en el seu estudi: un fragment informe de Terra Sigillata (TS) Sudgàlica (possible Draggendorff 29), una gerra de ceràmica comuna romana (Vegas 45) i una cassoleta de ceràmica comuna romana (Vegas 8) (Prevosti 1981, 321).

També molt a prop d'aquesta lloc, a la vinya del Sr. Josep Simón, hom hi trobà un enterrament en sarcòfag de plom (ANÒNIM 1860, 152).

A la banda oest del torrent de La Gatassa hi havia el paratge anomenat Pla d'en Moner, dividit en dues parts pel pas del Camí del Mig: a la banda de mar hi ha La Bòbila i a la de muntanya hi havia la Rajoleria Ros, dues indústries que, a causa de l'extracció d'argiles per a la fabricació de materials de construcció, han propiciat la descoberta de restes arqueològiques. Referent a la primera zona, Pellicer parla de la troballa de dotze tombes de *tegulae* i d'entre el material trobat cita un collar metàl·lic (PELLICER 1887, 255). Posteriorment Ribas hi documenta diverses tombes cobertes amb planxes de plom, amb llànties, lacrimatoris, un anell, i objectes de ceràmica de TS

com a aixovar (RIBAS 1930, 143). Segons el testimoni del mateix Ribas, la necròpolis continuava per la banda de muntanya, a l'anomenada Rajoleria Ros (PREVOSTI 1981, 317). D'aquest jaciment s'ha pogut conservar poc material arqueològic: dues peces de ceràmica TS Sudgàl·lica decorades (Dragendorff 29) datades d'època de Claudi dues monedes del segle IV (Prevosti 1981, 318)⁴ i dues llànties probablement dels segles IV-V (CLARIANA-PREVOSTI 1993, 68)⁵.

A l'angle nord-est de la Plaça de Catalunya (entre els carrers Lluís Moret i Jaume Sala), es localitzà un enterrament en sarcòfag de plom, en un tal·lús del terreny amb motiu de les obres d'urbanització de la zona l'any 1973. Col·locada en una rasa excavada al sauló, la caixa mesurava 2 per 0.50 m i la part superior de la coberta presentava l'arrencament de dos agafadors. Les restes humanes estaven força deteriorades a causa de la calç abocada a la solera del mateix sarcòfag i pels efectes de la terra caiguda. L'enterrament de no contenia cap tipus de material que ens permeti de datar-lo però, per paral·lelismes, el podem situar a l'època baiximperial (SAMM 1977, 40). Es tracta d'un enterrament aïllat, una mica allunyat del Camí del Mig (a uns 300 m aproximadament), però igualment significatiu per a l'àrea d'estudi. Estava situat al costat del Torrent de les Canyes, que també podria haver funcionat com a camí o via de comunicació, i molt a prop de la Vil·la de Can Bada, a la qual li podríem atribuir una relació històrica.

A uns 500 m cap a mar, molt a prop de la vil·la de Torre Llauder, l'any 1988, amb motiu de la urbanització del polígon industrial del Pla d'en Boet, quan es procedia a obrir el carrer Serra Rafols, es destruï una tomba romana, la qual cosa motivà una intervenció arqueològica d'urgència per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. En total es trobaren tres enterraments: dos del tipus clàssic de *tegulae* a doble vessant i un tercer era en àmfora amb un fragment de *tegula* que tapava l'obertura del coll (l'àmfora és de procedència africana, però no se n'ha pogut determinar la forma perquè hi manca la vora i el pivot). Tots els enterraments seguien l'orientació nord-est a sud-oest i no contenien aixovar funerari. Per aquest motiu i per l'absència d'una estratigrafia clara es fa difícil establir una datació precisa, si bé la marca que presentava una de les teules de la coberta d'una tomba, L(ucius) HER(enius) OP(tatus), àmpliament documentada a la propera vil·la de Torre Llauder, ens aporta un terminus post quem del segle II dC (CERDÀ 1988).

Altres notícies que ens han arribat a través de Marià Ribas fan referència a l'existència d'un conjunt d'enterraments en *tegulae*, una estela, ceràmica i

una pipa romanes molt a prop de la Riera d'Argentona (RIBAS 1933, 20), i de diversos sarcòfags de plom de procedència incerta que estaven dipositats a la torre de defensa de Can Llauder fins a 1927 (RIBAS 1975, 65).

En definitiva, la troballa d'aquest monument funerari creiem que s'ha d'emmarcar dins una àmplia àrea d'enterrament en època romana, entorn de la Via Augusta. Com hem vist, no es tracta d'una necròpolis agrupada en un punt concret, perquè es desenvolupa longitudinalment seguint el traçat del camí romà en una zona compresa entre el Torrent de les Canyes i la Riera d'Argentona. Tanmateix localitzem alguns enterraments fora d'aquest eix viari, en zones properes a les VILLAE, però també relacionats amb vies de comunicació.

No sorprèn tampoc aquesta concentració d'enterraments i de monuments en aquest sector, a 1.3 km de la ciutat d'Iluro, per la presència de *villae* romanes i estructures de caire agrícola a la zona. Així mateix hom no ha dubtat de destacar la possible relació entre l'altar de la Gorgona amb un personatge de la vil·la de Torre Llauder (RIBAS 1964, 151), situada a uns 650 m vers la costa, malgrat l'absència de material epigràfic que ens corrobori la procedència i la categoria social de la persona enterrada.

DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT

La intervenció arqueològica de l'any 1961 posà a la llum les restes d'un recinte arquitectònic, a 1.90 m de profunditat (Làmina 1, figura 1). Es conservaven els fonaments i les primeres filades de l'alçària de dos murs que formaven angle recte: la primera paret (mur 1), en direcció nord a sud, s'excavà fins a 6 m de llargada. Tenia uns fonaments de 0.85 m de gruix construïts amb pedres irregulars de diverses dimensions i lligades amb morter de calç. De la part visible de la paret es conservaven tres filades de carreus ben tallats per la part exterior que formaven un encofrat (Làmina 1, figura 2). Cada filada mesurava 14 cm d'alçada aproximadament; de la paret que anava d'est a oest (mur 2), se'n conservava una llargada de 3.20 m i la tècnica constructiva era semblant de l'anterior, tot i que els fonaments eren més estrets (60 cm).

L'interior d'aquest espai estava molt deteriorat però presentava un paviment format per una argamassa de fragments ceràmics i calç de 25 cm de gruix. És probable que es tractés d'un *opus signinum* molt desfet a causa dels treballs agrícoles que s'hi ha realitzat amb el temps.

Ribas també identificà un tram de la Via Augusta format per un mur paral·lel del Camí del Mig i el paviment. El fonament del mur era de 95 cm de gruix i el pogué seguir fins uns 26 m de llargada i el paviment era de terra argilosa amb gran quantitat de material ceràmic i constructiu molt fragmentat (RIBAS 1964, 152 i RIBAS 1961, 122), tal com es pogué constatar també a la cantonada amb la ronda Francesc Macià i Joan Larrea l'any 1973.

El seguiment d'obres efectuat el novembre de l'any 1971 va permetre d'identificar les troballes de Ribas, en aquest cas a 3.10 m de profunditat, i de seguir la continuació del mur número 1. Segons Lleonart, la seva orientació exacta era de nord-est a sud-oest: feia angle agut amb el Camí del Mig i continuava cap al nord, i ultrpassava el límit del solar de Telefónica. La tècnica constructiva dels fonaments (no es conservava l'alçària), coincidia amb la descripció de Ribas: ria construcció de pedres irregulars enganxades amb morter de calç i d'un gruix de 90 cm; una segona estructura força deteriorada (mur 3), orientada de nord-oest a sud-est i de la mateixa tècnica constructiva, es lliurava a la primera paret perpendicularment; d'altra banda, a uns 10 m de distància del primer mur, disposat de manera paral·lela, aparegueren uns "indicis de paret en sec però a un nivell més alt". Del material arqueològic, Lleonart destaca l'acumulació de material constructiu i de "ceràmica de perfil gruixut tot molt trinxat", entre la qual hi havia àmfora, dolia, material constructiu i un fragment de pedra de molí, a l'angle sud-est del solar (LLEONART 1977, 4), per tant al lloc on temps enrere s'havien localitzat els elements decoratius del mausoleu.

La documentació gràfica de què disposem és escassa. Una planta de J.F. Clariana publicada a la Carta dels vestigis arqueològics de Mataró, que adapta i amplia la publicada per R. Lleonart, restitueix esquemàticament les troballes efectuades entre els anys 1961, 1971 i 1973 en aquesta zona (SAMM 1977, 89). La planimetria de M. Ribas ha restat inèdita en els seus diaris d'excavació.

Tenim poques dades per a determinar la cronologia del jaciment per la manca d'una excavació sistemàtica i científica i per la pèrdua de gran part del material arqueològic trobat. Malgrat tot, a partir d'una secció del mur 1 procedent del diari d'excavacions de M. Ribas (Làmina 1, figura 2), podem observar alguns detalls de la seqüència estratigràfica: els fonaments del mur estan construïts dins d'un nivell d'argiles, el sòl natural format per sediments procedents de les rierades; el mur també està excavat en un estrat romà, per sota del nivell de preparació del paviment; una capa de preparació de morter de calç serveix per a col·locar el paviment que, com ja hem indicat, es podria tractar d'un

opus signinum; seguidament veiem un nivell d'amortització també romà, sense que es pugui especificar el tipus de material que contenia; i finalment tot el jaciment és cobert per un estrat medieval.

La relació de les estructures arquitectòniques amb els materials marmoris ha portat certa confusió a l'hora d'interpretar el conjunt. Ni les primeres notícies conegudes a través de M. Ribas ni les publicacions de Bonamusa, Lleonart i Clariana no especifiquen com es relacionen les estructures muràries amb els elements decoratius del monument; se'n parla com una cosa al costat de l'altra sense una vinculació clara. Prevosti, seguint els autors anteriors, tampoc estableix cap relació i interpreta les restes arquitectòniques com la *pars rustica* d'una vil·la per la presència d'un paviment romà a l'interior (PREVOSTI 1981, 324). Però fent una lectura acurada del diari d'excavació de Ribas podem veure clarament l'estreta relació entre els elements decoratius del mausoleu i el recinte arquitectònic. Les plantes del jaciment, els croquis de situació i el fet que la troballa de plaques de marbre és molt freqüent a mesurar que excava els murs ens confirmen que els elements de marbre es van trobar al seu interior.

ELEMENTS DECORATIUS DEL MONUMENT

Les peces de marbre que es van recuperar al Camí del Mig actualment es troben al Museu de Mataró, algunes exposades a la Sala de Síntesi (Làmina 2, fotografies 1 a 3)⁶. En total s'han conservat dos fragments de *pulvinus*, probablement de la mateixa peça, però que no encaixen, alguns fragments de plaques de marbre, una motllura sencera corresponent a la cornisa i un conjunt de 5 motlures senceres i 9 fragments del sòcol. De les plaques marmòries que devien recobrir el monument se n'han conservat poques i totes elles molt fragmentades. Oferim a continuació l'inventari amb una descripció de les peces⁷:

1.- Part frontal de pulvinus monumental (Làmina 3, figura 1).

Número d'Inventari: MCMM 1730/ MM 6501.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 17 cm.

Alçada/amplada: 15.5 a 36 cm.

Gruix: 46 cm.

Correspon a un dels extrems d'un pulvinus, la part frontal respecte del monument. Presenta un baix relleu de forma circular representant la cara de la Gorgona. Aquest està envoltat per un marc llis semicircular de 3.5 cm d'alçada i entre 5 i 7 cm de gruix que s'obre cap a

l'esquerre. Darrera la cara presenta la punta de tres "fulles de llança" orientades cap endavant que indiquen el començament de la decoració del cos central del pulvinus que no s'ha conservat. La peça anava subjectada mitjançant unes grapes metàl·liques, de les quals s'han conservat restes clavades als forats de subjecció. La peça està trencada per la part posterior i lleument afectada pels laterals. La banda del relleu està en bon estat de conservació.

La Gorgona es troba esculpida dins un cercle de 29 cm de diàmetre perfectament delimitat respecte de la resta de la peça. Quant a les característiques tècniques de la decoració, podem destacar-ne l'esquematisme, i la desproporció, tot remarquant alguns trets de la cara per tal de donar-li un caràcter determinat. Malgrat això podem identificar perfectament els elements més característics de la representació clàssica d'una Gorgona: els ulls són de grans dimensions, amb les línies de les parpelles molt marcades, que li donen profunditat, i les ninetes, representades amb uns forats circulars, estan lleugerament tapades per les parpelles; té la boca tancada i els llavis poc marcats orientats cap avall; també té els pòmuls i el mentó molt pronunciats; el nas prominent marca una línia d'asimetria en què els elements facials de la banda dreta estan lleugerament més amunt que els de l'esquerra i un ull és més gros que l'altre; la meitat superior de la cara està formada per línies molt profundes i marcades que surten de l'eix central i onegen cap als costats representant la cabellera de serps o bé, simplement, les arrugues del front; al capdamunt de la cara, esculpit a la banda interna del marc, hi ha dues línies divergents que s'enlairen, que podem interpretar com la representació esquemàtica de les dues ales de la Medusa.

2.- Part central de pulvinus monumental (Làmina 3, figura 2).

Número d'Inventari: MCMM 1731/ MM 6502.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 60 cm.

Alçada/amplada: 34.5 cm.

Gruix: 33.5 cm.

Fragment de pulvinus corresponent a la part central, tallat per les dues bandes laterals. Probablement cal relacionar-lo amb el fragment anterior, tot i que no encaixen. La secció del pulvinus és d'un cos semicilíndric decorat per les bandes vistes; com ja hem vist, l'extrem frontal (desconeixem com devia ser el posterior) presentava un baix relleu i la central una alineació de "fulles de llança" interrompudes per un balteus central. La resta del pulvinus resta sense decorar: la part superior és un perllongament de la forma cilíndrica però sense decorar; la banda esquerre i la base són llises i formant angle recte a fi d'incorporar-se a l'estructura arquitectònica.

La part central del pulvinus està formada per un balteus de tres línies (7 cm de gruix la central i 5 cm les laterals) que parteix la decoració del cos semicilíndric. El relleu en aquest cas està format per un conjunt de fulles superposades, esteses per la superfície del marbre, que

tenen la punta arrodonida i un nervi central que es bifurca, i pren la forma de Y. L'eix central (el balteus) marca un canvi de direcció de les fulles, disposades mirant els extrems.

3.- Placa de marbre.

Número d'Inventari: MM 6503.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 19.5 cm (conservat).

Alçada/amplada: 20.7 cm.

Gruix: 8.7 a 2.8 cm.

Fragment de placa de marbre de secció en forma trapezoïdal i llisa per una cara. Està trencada pels dos extrems.

4.- Placa de marbre.

Número d'Inventari: MM 6504.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 27.3 cm (conservat).

Alçada/amplada: 20.7 cm.

Gruix: 8.5 a 2.5 cm.

Fragment de placa de marbre de secció trapezoïdal i llisa per una cara. Presenta un forat rectangular al costat més gruixut per a encaixar la peça a l'estructura arquitectònica. Està trencada pels dos extrems.

5.- Placa de marbre.

Número d'Inventari: MM 6505.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 22 cm (conservat).

Alçada/amplada: 20.8 cm.

Gruix: 8.2 a 2.2 cm.

Fragment de placa de marbre de secció trapezoïdal, llisa per una de les bandes i amb un forat rectangular al costat més gruixut per a l'encaix de la peça. Està trencada pels dos costats.

6.- Placa de marbre.

Número d'Inventari: MM 6506.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 21.5 cm (conservat).

Alçada/amplada: 20 cm (conservat).

Gruix: 6 a 5.5 cm.

Fragment informe de marbre, llis per una banda. En tota probabilitat correspon a una placa de marbre de secció trapezoïdal.

7.- Placa de marbre.

Número d'Inventari: MM 6507.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 13 cm (conservat).

Alçada/amplada: 12.4 cm (conservat).

Gruix: 4.5 a 3.5 cm.

Fragment informe de placa de marbre llisa per les dues cares.

8.- Placa de marbre.

Número d'Inventari: MM 6508.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 13.5 cm (conservat).

Alçada/amplada: 19.6 cm.

Gruix: 4.3 a 3 cm.

Fragment de placa de marbre llisa pels dos costats.

9.- Motllura (Làmina 3, figura 3).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6510 i 6511.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 122.5 cm.

Alçada/amplada: 15.5 cm.

Gruix: 18.5 cm.

Motllura llisa corresponent a la cornisa i formada per bocell, filet, gola, filet i cavet. A la part inferior presenta dues cavitats rectangulars amb una perforació a fi d'encaixar-la a l'estructura arquitectònica. Es recuperà en la seva totalitat, però està partida en dues parts i presenta algunes pèrdues als extrems.

10.- Motllura (Làmina 3, figura 4).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6512.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 57.5 cm.

Alçada/amplada: 13 cm.

Gruix: 15.5 cm.

Motllura llisa del sòcol formada per taló invers, filet i gola inversa. Té dues cavitats de subjecció a la part inferior. Es trobà sencera però està lleugerament escantonada per la banda esquerra.

11.- Motllura (Làmina 3, figura 5).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6513.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 66 cm.

Alçada/amplada: 13 cm.

Gruix: 15.5 cm.

Motllura llisa corresponent a un dels angles del sòcol. La seva secció està formada per taló invers, filet i gola inversa. Presenta tres forats a la part inferior per on se subjectava al monument; no ha estat possible veure com era el costat dret perquè la motllura forma part de la reconstrucció instal·lada al Museu. El seu estat de conservació és bo.

12.- Fragment de motllura (Làmina 3, figura 6).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6514.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 57.5 cm.

Alçada/amplada: 14.5 cm.

Gruix: 16 cm.

Fragment de motllura corresponent al sòcol i formada per un tallat de taló invers, filet i gola inversa. Té una cavitat per a subjectar-se a la part inferior i indicis d'un forat d'encaix a la superior. Està tallat per l'extrem esquerre i presenta un considerable rebaix per la part posterior.

13.- Motllura (Làmina 3, figura 7).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6515.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 56 cm.

Alçada/amplada: 14 cm.

Gruix: 14 cm.

Motllura llisa del sòcol amb una secció de taló invers, filet i gola inversa. Presenta un forat de subjecció a l'extrem dret i tres a la part inferior. El seu estat de conservació és bo.

14.- Motllura (Làmina 3, figura 8).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6516.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 70 cm.

Alçada/amplada: 14.5 cm.

Gruix: 16 cm.

Motllura llisa corresponent al sòcol. La secció de la peça és d'un taló invers, filet i gola inversa. Presenta un forat a cada extrem de la peça i un tercer a la part inferior. Es conserva sencera, lleugerament escantonada per l'extrem dret.

15.- Fragment de motllura (Làmina 3, figura 9)

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6517 i MM 6523.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 50 cm.

Alçada/amplada: 15 cm.

Gruix: 14.2 cm.

Fragment de motllura llisa del sòcol format per un tall de taló invers, filet i gola inversa. Presenta una cavitat d'encaix a la part inferior. El seu estat de conservació és dolent: partit en dues parts i escantonat pels dos extrems.

16.- Fragment de motllura (Làmina 3, figura 10).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6518.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 23 cm.

Alçada/amplada: 14 cm.

Gruix: 17 cm.

Fragment de motllura llisa del sòcol. La secció està formada per un taló invers, filet i gola inversa. Presenta una

cavitat d'encaix a la part inferior. El fragment correspon a l'extrem esquerre de la peça i la part posterior està lleugerament escantonada.

17.- Motllura (Làmina 3, figura 11).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6519 i 6521.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 72 cm.

Alçada/amplada: 13.2 cm.

Gruix: 16.5 cm.

Motllura llisa corresponent al sòcol. La secció està composta per un taló invers, filet i gola inversa. Presenta un forat d'encaix amb un orifici circular petit a la dreta amb restes de ferro incrustat; també té dues cavitats per a ser subjectada per a la part inferior. Conservada en la seva totalitat però fragmentada en dues parts i escantonada per l'extrem esquerre.

18.- Fragment de motllura (Làmina 3, figura 12).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6520 i MM 6522.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 56.5 cm.

Alçada/amplada: 14 cm.

Gruix: 17 cm.

Fragment de motllura llisa formada per taló invers, filet i gola inversa. La peça presenta dos forats d'encaix: l'un a l'extrem dret i l'altre a la part inferior. Correspon al sòcol del monument i el seu estat de conservació és dolent: està tallat en dues parts i seccionat l'extrem esquerre.

19.- Fragment de motllura (Làmina 3, figura 13).

Número d'Inventari: MCMM 1732/ MM 6524.

Material: marbre blanc de gra fi.

Longitud: 33 cm.

Alçada/amplada: 14 cm.

Gruix: 13 cm.

Fragment de motllura llisa del sòcol formada per taló invers, filet i gola inversa. Aquest fragment no presenta forats per a encaixar la motllura al monument. S'ha conservat la part esquerra de la peça que correspon a un dels angles del sòcol i amb algunes fissures.

INTERPRETACIÓ DE LES DADES

Les motlures presenten una factura homogènia, tant de perfil com de dimensions i l'aspecte exterior és sempre llis. El material utilitzat per aquestes peces és un marbre blanc de gra fi, importat de la zona de l'antiga ciutat de *Luni*, a Carrara (Itàlia). Aquest tipus d'elements sumptuosos no són gaire corrents a *Iluro*, perquè es tracta de materials d'importació costosos

per a una petita ciutat provincial. Però se n'han trobat alguns en vil·les properes⁹ i també al nucli urbà, en cap cas in situ. Concretament en unes excavacions on es va trobar el *Cardo Maximus d'Iluro* va aparèixer un conjunt d'elements arquitectònics i decoratius que formen part de la coberta de la claveguera principal del carrer en el moment de la seva reparació a inicis del segle IV dC (motlures de marbre), acroteris i una antefixa). D'entre aquests elements destacarem les 18 motlures trobades a l'excavació de l'any 1987 a la Recolzada del carrer d'en Pujol, totes de marbre (gris o blanc de Carrara i blanc de Paros) i 4 d'elles decorades amb un relleu fi. De les llises, algunes presenten una secció semblant a les del Camí del Mig⁹ però són de dimensions més reduïdes: les cornises mesuren entre 7 i 12 cm d'alçada i de 7.5 a 13 cm de gruix (en contra dels 15.5 per 18.5 cm del Camí del Mig) i la peça del sòcol fa 10 per 14.5 cm (davant dels 14 per 15.5 cm de mitjana del Camí del Mig). Per tant, estariem davant d'uns elements decoratius corresponent a pedestals o a petits edificis (honorífics o funeraris) d'una ciutat provincial que imita els models de l'arquitectura romana (CERDA I ALTRES 97 II, 216). Per aquestes peces s'ha proposat una cronologia d'entre August i el final de l'època juliàndia (ARXÉ-GARCIA 1989, 50).

Pel que fa al *pulvinus*¹⁰ és un element decoratiu molt estès en contextos de necròpolis arreu de l'Imperi romà i està sempre relacionat amb un tipus de monument funerari en forma d'altar. El problema que ens trobem de manera generalitzada, i el cas de Mataró no n'és una excepció, és que normalment els *pulvini* es troben fora de context i en l'excavació de necròpolis molt sovint es fa difícil determinar quina relació hi ha entre les estructures arquitectòniques i els elements decoratius que els coronaven.

En tenim una bona mostra al Museo Nazionale Romano (MNR), procedent de les necròpolis suburbanes de Roma i del Laci, tot i que la majoria de *pulvini* són sense context. Alguns presenten unes dimensions notables i són de marbre blanc, en algun cas de Carrara, o de traverti. La decoració del cos dels *pulvini* és una seqüència de fulles lanceolates amb nervi central interrompuda per un balteus central, que pot estar format també de fulles, que marca un canvi de direcció. La decoració de l'extrem pot variar: en un cas hi ha el relleu de la Gorgona i en d'altres presenta una flor amb els pètals oberts. La Gorgona, d'expressió dura i immòbil, té una cabellera amb rinxols molt estilitzats on no podem distingir la presència de les ales ni les serps, potser indicades esquemàticament damunt de la cara; té els ulls força marcats sense senyal de les pupil·les, nas recte i narius lleugerament dilatades, la boca mig oberta i llavis carnosos. Hom la

compara amb alguns altars funeraris ubicats a la Via Àpia (PETTINEAU 1984, 484)¹¹; en altres casos a la part frontal hi ha una flor esculpida dins un doble anell compost de 8 o 9 pètals de fulles de llança amb un bulb central¹². La presència de *pulvini* és molt habitual a la zona centrotàlica, d'on hauria sorgit aquest tipus monumental a la primera de l'època imperial.

De la ciutat romana de Barcelona tenim una gran quantitat de *pulvini* actualment conservats entre el Museu d'Història de la Ciutat (MHC) i el Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC)¹³, on podem veure la reconstrucció hipotètica d'alguns altars monumentals. La majoria d'aquestes peces han estat recuperades del parament de la muralla de la ciutat del segle III dC (moltes a partir l'any 1854, quan s'iniciaren les feines d'enderrocament): els constructors de la muralla aprofitaren les pedres i elements arquitectònics de l'exterior per a la nova construcció. Per tant, aquests *pulvini* provindrien de les necròpolis suburbanes de *Barcino*. El material utilitzat és el gres de Montjuïc, pedra local molt assequible i a l'abast de molts sectors de la societat.

Quant a la forma d'aquests *pulvini*, en distingim de dos tipus: els circulars, que anaven col·locats de forma exempta damunt del cos del monument, i els *pulvini* amb allargament lateral¹⁴. Del primer tenim només una parella que formaven part del mateix monument¹⁵: dues peces pràcticament idèntiques per a mantenir la simetria del monument, en forma semicilíndrica acanallada amb el cap de la Medusa a la part frontal. La cara està envoltada per cabells i s'hi amaguen dues serps, els caps de les quals es troben a l'altura dels ulls de la Gorgona i les cues s'enllacen sota el mentó; les ales surten del capdamunt de la cabellera. Els ulls tenen les pupil·les marcades. La part posterior dels *pulvini* presenten fileres de les típiques fulles de llança o llorer (PORTABELLA 1997, 159 i 160).

El segon tipus és el més nombrós de la sèrie de Barcelona. Els allargaments laterals marquen l'inici del frontó, que generalment estava compost de diverses peces (en altres indrets de l'Imperi romà també hi ha coronaments d'altars esculpits en blocs monolítics, però per a monuments més petits). Aquests allargaments sovint poden estar decorats amb relleus, com és el cas de les escenes de cacera, garlandes o motius vegetals. També dins d'aquest tipus podem distingir tres grups decoratius: els que tenen la representació d'una Gorgona, els que presenten una flor oberta, i els *pulvini* amb l'extrem llis.

En contextos rurals tenim tres exemples de *pulvini*: a Santa Eulàlia de Provençana (L'Hospitalet de Llobregat), a Llerona i el de Mataró. Curiosament en tots tres s'utilitzen materials nobles: calcària i marbre

blanc, respectivament. La peça de Santa Eulàlia, trobada dins de l'ager *barcinonensis*¹⁶ correspon al frontal d'un *pulvinus* amb el relleu d'una Gorgona. Presenta una factura molt acurada, la qual cosa sorprèn perquè es tracta d'art romà provincial. D'altra banda, és important destacar que representa molt bé el patetisme de l'expressió pròpia de la iconografia de la Medusa. Té una voluminosa cabellera que envolta el cap i dues serps que s'entrelliguen sota el mentó de la cara; Medusa manté els ulls tancats i al front, enmig dels cabells, té representades les dues ales (PORTABELLA 1997, 158).

L'altre exemple de *pulvinus* monumental fora de context urbà és el fragment conservat a l'església romànica de Santa Maria de Llerona (Vallès Oriental), reaprofitat com a pedestal de la pila baptismal, probablement des del començament del segle XVI (MARTÍ 1981, 418). És de marbre blanc i presenta el mateix tipus de fulles de llança que el de Mataró, per la qual cosa podríem pensar que són del mateix taller escultòric i, per tant, amb una afinitat cronològica (CLARIANA 1994, 29).

La datació de les peces de Barcelona és incerta però l'estudi comparatiu que proposa A. Balil ens porta de la fi del segle I fins al començament del III dC (BALIL 1979, 65). Els precedents més directes s'han de cercar a *Narbo*, on tenim altars funeraris des d'època flàvia (del final del segle I dC), amb retrats dels difunts a manera de *clipeus*, que posteriorment seran substituïts pels caps de Medusa. Aquests tipus d'altars es deixen de construir entre els segles II i III dC fet que coincideix amb la generalització de la inhumació com a ritual. Per contra, a la resta de la Gàl·lia i a la Germània els altars funeraris en aquests moments van adquirir unes dimensions més monumentals i s'enriquen molt més utilitzant materials nobles com el marbre. Balil creu, però, que segueixen la tradició de monuments funeraris que arriba de la vall del riu Po, del nord d'Itàlia (BALIL 1984², 67). D'aquests altars en tenim notables exemples a la ciutat renana de Neumagen, prop de Trèveris. La relació amb la Narbonesa s'esdevé sobretot a partir de la fundació de *BARCINO*, que devia rebre un nombrós contingent de ciutadans itàlics via Narbona, com així ho testimonien les inscripcions epigràfiques de la primera època de la ciutat (GRANADOS-RODA 1997, 15 i 16).

La representació de la Gorgona o Medusa es relaciona amb un context iconogràfic molt habitual en monuments de caire funerari, anomenats també *gorgoneia*, que proliferà en època tardorrepública, moment en què a Roma es recullen les manifestacions artístiques del tardohel·lenisme. La representació d'aquest personatge mitològic la trobem en monuments (altars), esteles, *cupae*, etc. i respon a una doble

intenció. Tal com indica Balil, originàriament pot tenir darrera el simbolisme pitagòric, que considerava la representació de la Gorgona com una lluna plena, destí de les ànimes dels "benaventurats" o, com s'ha dit tradicionalment, pot tenir un caràcter apotropaic que protegia la integritat de la tomba de l'acció dels furtius; però davant de qualsevol concepció filosòfica o religiosa, el *gorgoneion* és bàsicament un element decoratiu "de moda" a l'època que podem trobar en altres contextos no funeraris, com la sèrie de clipeus que decoren el fòrum de Leptis Magna (Balil 1984, 68).

L'origen dels altars de grans dimensions és a la zona centrotàlica a partir del segle I aC, en especial el Laci i la Campània. A les necròpolis de Pompeia, Roma o Aquileia, per citar alguns exemples, és molt habitual la troballa de *pulvini* monumentals. Alguns d'aquests monuments conserven l'aspecte originari: a la Porta Nocera de Pompeia, tenim l'altar de Naevoleia Tyche, construït sobre la cambra funerària del difunt, i també l'altar amb cuspide d'època flàvia dedicat a Etuvius Capreolus a la necròpolis d'Aquileia.

Fora d'Itàlia tenim altars monumentals a d'altres províncies occidentals de l'Imperi Romà, amb concentracions molt importants a Narbona, Germània i alguns al nord d'Àfrica. Com hem vist també, *Barcino* n'és un nucli important i s'erigeix com a centre difusor cap a altres zones de la Península Ibèrica, amb una presència força important entorn del riu Guadalquivir i a la Lusitània (GAMER 1989, 125).

Balil ha suggerit que aquest tipus de manifestacions artístiques s'haurien de relacionar amb el "corrent plebeu de l'art romà", però creiem que preval la capacitat econòmica de la clientela que encarrega aquests monuments (BALIL 19842, 67).

Tots els autors que han pretès sistematitzar els monuments funeraris romans s'han trobat amb un mateix handicap: la dificultat que suposa ordenar-los en una tipologia, per l'extensa varietat formal i estilística que poden tenir. Les manifestacions artístiques en contextos funeraris poden respondre a multitud de variants segons l'originalitat i l'enginy del constructor i de l'escultor, la disponibilitat econòmica i els gustos personals del sol·licitant i la procedència social i cultural (influència prerromana). En els edificis sepulcral no hi ha una uniformitat com podem veure, per exemple, en l'arquitectura religiosa o civil i a partir d'uns models bàsics podem trobar multitud de formes i variants.

Un dels primers autors que tipifiquen aquesta classe de monument és G. Mansuelli. L'anomena *monumento funerario ad altare* i el defineix com una forma de senyal funerari extern, la manifestació arquitectònica en grans dimensions de l'altar sobre una base, el precedent del qual és el monument *a dado*. Aquest

monument està sempre relacionat amb un recinte funerari (MANSUELLI 1963, 195).

Podem atribuir als monuments en forma d'altar un doble origen, formal i simbòlic, segons l'estructura arquitectònica adoptada i l'aspecte que pretén oferir: quant al seu origen estructural es pot dir que provenen dels monuments en forma cúbica (*monumento a dado*), més antics i amb els quals es poden confondre amb molta facilitat. De fet, només difereixen dels altars pel seu coronament: mentre els daus o cups monumentals servien de base per a sostenir algun element escultòric, arquitectònic o un sarcòfag, els altres tenien els clàssics *pulvini* i, en alguns casos, un frontó. Els murs del cub poden estar decorats per un fris dòric amb diferents escenes a les mètopes separades per triglifs (TORELLI 1968). A Barcelona s'ha trobat un conjunt de fragments de frisos dòrics que en principi s'havien relacionat amb un possible teatre, però que cal atribuir a monuments funeraris del tipus d'edicules sobre podi o bé a altars monumentals de les acaballes del segle I o de l'inici del II dC (RAYA 1994, 101).

De l'origen simbòlic, concepte suggerit per Mansuelli i desenvolupat per Hesberg, podem veure una evolució dimensional dels petits altars funeraris que trobem a les necròpolis romanes¹⁷. Precisament per donar aquesta aparença d'altar ressalta el caràcter sagrat de la tomba i potencia l'heroització del personatge enterrat entre els segles I aC i I dC (HESBERG 1992, 197). Els autors que l'han estudiat coincideixen a destacar el seu origen en el desenvolupament monumental de l'altar de sacrificis procedent d'orient al segle II aC, que es va difondre ràpidament per la resta del món romà. Conservant-ne gairebé sempre les característiques formals, els romans reproduïen uns altars que ja no servien per a acomplir les funcions rituals originals i els desenvoluparen ornamentalment amb la finalitat de donar prestigi al difunt homenatjat.

Com que són altars de base cúbica, tenen un coronament que consisteix en dos *pulvini* laterals, generalment decorats pels costats i la part frontal, i a vegades per un frontó. Els relleus més habituals de l'extrem són elements vegetals, retrats dels difunts o bé el cap d'una Gorgona. Els monuments en forma d'altar durant la primera etapa de l'edat imperial estan relacionats amb els rituals d'incineració dels difunts i, quan es generalitza la inhumació adquireixen unes dimensions considerables, com seria el cas de l'altar monumental de Mataró.

Creiem que el *pulvinus* de Mataró s'emmarca en un context sociocultural i artístic que té *Barcino* com a centre difusor d'aquest tipus monumental, per la seva proximitat geogràfica i per l'afinitat estilística dels relleus. Formaria part del segon grup de *pulvini* que

presenten un allargament lateral, amb algunes diferències importants: l'ús de marbre per als elements decoratius i arquitectònics, l'allargament lateral més curt i sense decoració.

Per acabar, una qüestió que ens hauriem de plantejar és com devia ser el monument al qual pertanyien aquestes peces de Mataró. La informació que ens aporten les diferents intervencions sobre l'estructura arquitectònica del monument és nul·la. Res no indica que els murs excavats formin part directament del monument funerari, però sí que hi poden tenir relació: la seva ubicació al costat de la Via Augusta i la seva disposició sembla indicar que es tracta d'un recinte tancat, molt habitual a les necròpolis romanes¹⁸. Probablement l'interior d'aquest recinte devia estar ocupat per enterraments entorn d'una tomba monumental o mausoleu, de la qual només han quedat fragments de la seva decoració. Dins de les necròpolis d'Iluro, de la ciutat i el territori, tenim altres exemples d'aquestes àrees funeràries tancades: a 100 m cap a l'est (antic moli de Can Llauder), se'n trobà un amb quatre enterraments a l'interior i també a la necròpolis altoimperial d'Iluro (a la Riera de Mataró) probablement a les portes de l'antiga Iluro (a la cantonada amb el carrer de Sant Josep) s'excavà part d'un recinte amb diversos enterraments a l'interior i també a l'exterior¹⁹.

Una altra dificultat amb què ens trobem per al seu estudi és la manca d'una excavació sistemàtica i científica que ens porti dades fiables per a establir una datació. Per tant, cal recórrer als paral·lels per tal d'establir la tipologia del monument i la seva cronologia. El monument s'emmarca en el context funerari estès des de *Barcino* que imita els altars de la Narbonesa, però també és comparable a edificacions d'altres indrets, com els de la Germània, per l'ús del marbre i les notables dimensions que pren respecte d'els de Barcelona. Ens inclinem a pensar en una cronologia del final del segle II o de l'inici del III dC.

Aquesta datació relativa coincideix perfectament amb el context arqueològic de la zona: la forquilla cronològica aportada pels enterraments documentats per tota aquesta zona, entre Iluro i la Riera d'Argentona, és molt àmplia i presenta materials arqueològics que van del segle I (amb les TS Sudgàl·liques) al V dC (Ilànties i monedes baiximperials).

No sabem res de la persona a qui anava dedicat l'altar per l'absència de material epigràfic, però, com ja hem dit anteriorment, el monument podria estar relacionat amb algun personatge de la vil·la de Torre Llauder, situada només a 650 m de la Via Augusta. Si això es confirmés, el monument de la Gorgona coincidiria perfectament amb la cronologia de la terce-

ra fase d'època dels Severes (final del segle II i inici del III dC), relacionada amb un programa de reformes i embelliment de la *pars urbana* de la vil·la (PREVOSTI-CLARIANA 1993², 15): construcció d'un *impluvium* de caràcter ornamental a l'atri (possiblement un brollador d'aigua), rics paviments de mosaic, col·locació de plaques de marbre i decoració mural a base de pintura i estucs en relleu.

BIBLIOGRAFIA

- ANÒNIM, "Mataró a trozos, ó sea historia de la ciudad de Mataró, antes Civitas fracta, y anteriormente Iluro, por un sugeto que no es natural de ella", Balaguer, V.; *Historia de Catalunya i de la Corona de Aragón*, volum I, pàgines 144 a 168. Barcelona, 1860.
- ARXÉ, J.; GARCIA, J.; "Un conjunt de motlures i cornises trobat a la ciutat romana d'Iluro (Mataró, el Maresme)", *Empúries* 48-50, pàgines 46 a 51. Barcelona, 1989.
- BALIL, A.; "Los gorgoneas de Barcino", *Faventia* 1 (1979), pàgines 65 a 72. Bellaterra, 1984.
- BELTRÁN, J.; "Mausoleos romanos en forma de altar del sur de la Península Ibérica", *Archivo Español de Arqueología* 63, pàgines 183 a 226. Madrid, 1990.
- BONAMUSA, J.; "Restes d'un sepulcre romà a la vora de la Via Augusta, a Iluro (Mataró)", *Información Arqueológica* 29, pàgines 126 a 128. Barcelona, 1979.
- CERDÀ, J.A.; *Informe d'excavació d'urgència feta al Pla d'en Boet (Mataró. El Maresme)*. Mataró, 1988 (inèdit).
- CERDÀ, J.A.; GARCIA, J.; MARTÍ, C.; PUJOL, J.; PERA, J.; REVILLA, V.; "El Cardo Maximus de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Tarraconensis)", *Laietania* 10 (monogràfic), 3 volums. Mataró, 1997.
- CLARIANA, J.F.; "Les Ilànties romanes de la Vil·la romana de Torre Llauder (Mataró)", *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i El Maresme*, pàgines 43 a 84. Mataró, 1976.
- CLARIANA, J.F.; "Noves troballes de restes romanes en el Camí del Mig (Mataró)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i El Maresme* 5-6, pàgines 167-168. Mataró, 1978.
- CLARIANA, J.F.; *Iluro. Ciutat Romana*. Mataró, 1994.
- GAMER, G.; *Formen römischer Altäre auf der Hispanischen Halbinsel*. Deutsches Archäologisches Institut-Madrid. Verlag Philipp Zabern. Mainz am Rhein, 1989.
- GRANADOS, O.; RODÀ, I.; "La Barcelona de l'època romana", *III Congrés d'història de Barcelona. La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història*. Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1993, pàgines 11 a 24. Barcelona, 1994.
- HESBERG, H.VON; *Monumenta. I sepolcri romani e la loro architettura*. Milano, 1992.
- LLEONART, R.; "Noves descobertes romanes en el Camí del Mig (Mataró)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i El Maresme* 1, pàgines 3 i 4. Mataró, 1977.
- MANSUELLI, G.; "Monumento funerario", *Enciclopedia dell'Arte Antica* V, pàgines 170 a 202. Roma 1958.

MARTÍ, J.M.; *Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona. Vallès Oriental* 1/2. Barcelona, 1981.

PELLICER, J.M.; *Estudios históricos sobre lluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*. Mataró, 1887.

PETTINEAU, B.; "XV, 44. Pulvino con testa di Medusa", *Museo Nazionale Romano. Le Sculture* 1, 7/1, pàgina 489. Roma, 1984.

PORTABELLA, M.; "Els gorgoneia del Museu d'Arqueologia de Catalunya". *Miscel·lània Arqueològica (1997-1998)*, pàgines 153 a 163. Barcelona, 1997.

PREVOSTI, M.; *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Illuro*, 2 volums. Mataró, 1981.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.; "Aproximació a l'estudi de l'antiguitat tardana a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró)", *IX Sessió d'Estudis Mataronins*. 28 de novembre de 1992, pàgines 61 a 86. Mataró, 1993.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.; *Torre Llauder. Mataró. VII la romana. Guia de jaciments arqueològics*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Museu Comarcal del Maresme. Mataró, 1993.

RAYA, M.; "Aportación a la arquitectura funeraria romana de Barcino: los frisos del Museo d'Història de la Ciutat", *III Congrés d'història de Barcelona. La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història*. Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1993, pàgines 99 a 104. Barcelona, 1994.

RIBAS, M.; "La romana lluro. Estudi d'investigació arqueològica", *Paraula Cristiana XVII*, pàgines 124 a 144. Barcelona, gener-juny 1933.

RIBAS, M.; "Hallazgo arqueológico en la Urbanización Peramàs", *Boletín de la Caja de Ahorros de Mataró*. pàgines 121-122. Mataró, 1961.

RIBAS, M.; *Els orígens de Mataró*. Mataró, 1963.

RIBAS, M.; "La ruta de la Via Augusta en el Maresme", *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* 48, pàgines 8 a 13. Mataró, 1994.

RIUS, J.; *Memorias históricas de la ciudad de Mataró*. Mataró, 1866.

SANMARTÍ, J.; "Els edificis sepulcral romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia", *Fonaments* 4, pàgines 87 a 166. Barcelona, 1985.

SAMM; "Trobada d'un enterrament romà en caixa de plom (Mataró)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 2, pàgines 40 i 41. Mataró, 1977.

SAMM; *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Mataró, 1977.

(per exemple els carrers Miquel Biada, Sant Benet, Sant Josep i Sant Ramon de Mataró). D'altra banda, l'antiga Via Augusta també creuava lluro i coincidia amb el *Decumanus Maximus* de la ciutat romana que devia passar aproximadament pels actuals carrers de El Carreró i Baixada de Sant Simó.

¹ 1. Anvers: CONSTAN... P.F.AVG/ Revers: GLOR-IA EXERCITUS G (*nummus* de Tréveris o Arles, del 337 a 341 dC); 2. Anvers: DN.GRATIANVSP.F.AVG/ Revers: REPARATIOREI PVB SMAQS (AE 2 d'Aquileia del 378 a 383 dC) (Prevosti 1981, 318)

² Una té la forma Dressel-Lamboglia 31 amb un crismó constantinià datada de segons meitat del segle IV o el V i l'altre és semblant a Ennabli 1976 núm.753 pl.XXXIX de Cartago datada dels segles IV al VI dC (Clariana-Prevosti 1993, 68)

³ Cal advertir que la reconstrucció hipotètica de l'altar que podem contemplar al Museu de Mataró no és del tot correcte: les dues motlures col·locades com a cornisa en realitat corresponen al sòcol del monument.

⁴ Les peces tenen doble numeració d'inventari, la del Museu Comarcal del Maresme-Mataró (MCMM), que agrupa diversos individus d'un mateix tipus de peça en un sol registre, i la numeració antiga del Museu Municipal (MM). Descartem de l'estudi una motlura amb número MCMM 1732 per no correspondre al conjunt (no està inventariada com a MM i és de perfil i material diferents a les altres). D'altra banda no hem pogut localitzar una de les motlures corresponent a la cornisa que tenim inventariada i coneixem per les fonts (MCMM 1732/ MM 6509).

⁵ A Torre Llauder s'han trobat nombrosos elements arquitectònics sumptuosos que denoten un programa d'embelliment de les estances més nobles de la *pars urbana* amb aplacats i motlures de marbre, algunes també blanc de Carrara.

⁶ Les motlures amb el número d'inventari CP.87.30.1, CP.87.30.5, CP.87.30.6, CP.89.38.1, CP.89.38.3 són com la cornisa i la peça número CP.87.30.2 és com les peces del sòcol.

⁷ El terme llatí *pulvinus*-i significa coixí i també designa qualsevol objecte que s'hi assembla, com aquest tipus d'element decoratiu dels altars que n'imita la forma.

⁸ MNR 1, 7/1, XV, 44

⁹ MNR 1, 7/1, XXV, 18 i MNR 1, 7/2, XV, 42.

¹⁰ Aquestes peces que formen part del fons del MAC-Barcelona provenen del Museu Provincial de Santa Àgata i a la vegada de l'anterior Acadèmia de Bones Lletres.

¹¹ Corresponen als tipus I i III dels gorgoneia de Barcino classificats per A. Ballí. El segon tipus, recordem-ho, són els *cippus* corresponent als murs de tancament dels recintes funeraris (Ballí 19842, 70)

¹² Número d'inventari MAC 9531 i MAC 9532. Un dels altars reconstruïts al Museu està vestit amb aquestes peces i s'ha associat amb la inscripció de L. Porcius.

¹³ Número d'inventari MAC 19025.

¹⁴ Per aquest motiu ja la primera tipologia sobre els edificis funeraris de la zona oriental de la Hispània Citerior ha prescindit d'aquest tipus de monument, precisament per no tractar-se d'edificis arquitectònics en sentit semàntic (Sanmartí 1985, 88)

¹⁵ S'ha tendit a desvincular la troballa d'estructures arquitectòniques i els elements marmoris del mausoleu i fins i tot Prevosti les relaciona amb estructures corresponent a la *pars rustica* d'una vil·la, (Prevosti 1981, 324)

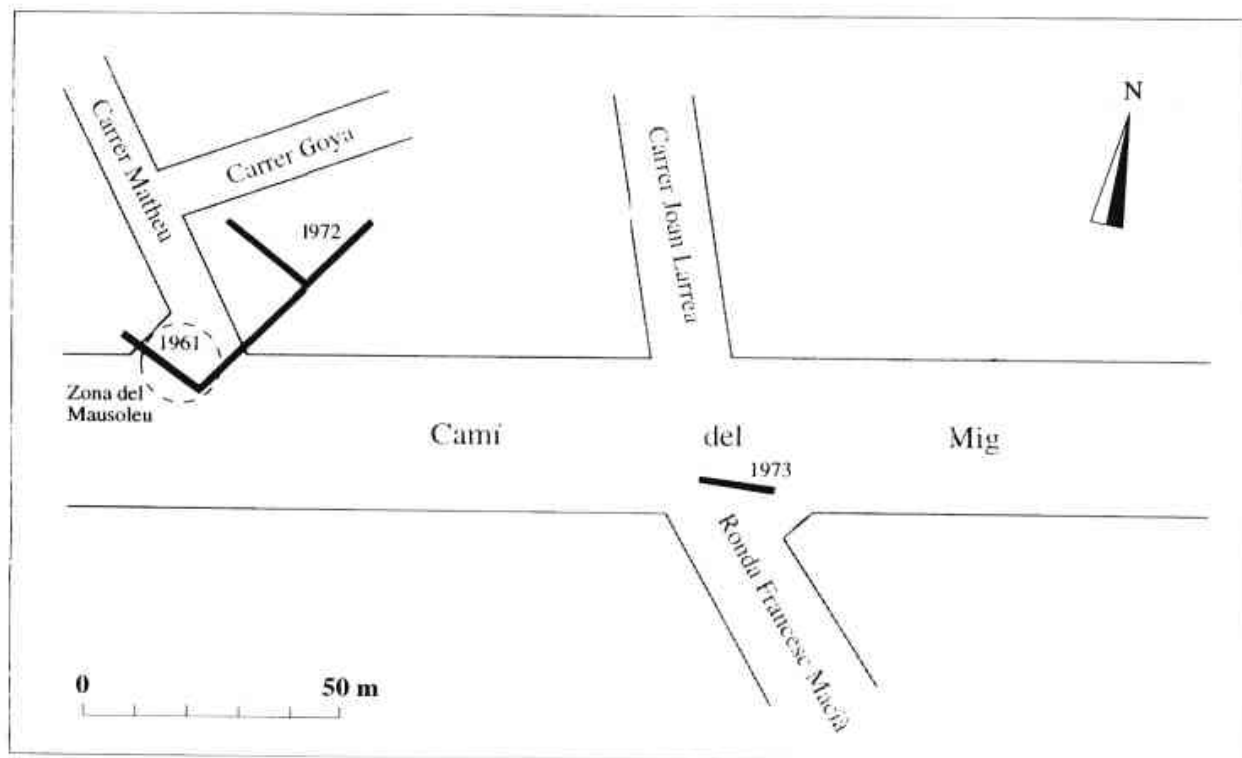
¹⁶ Excavació d'urgència a càrrec de M. Gurrera, F. Busquets, M. Fabregas (Atics, S.L.) en procés d'estudi.

NOTES

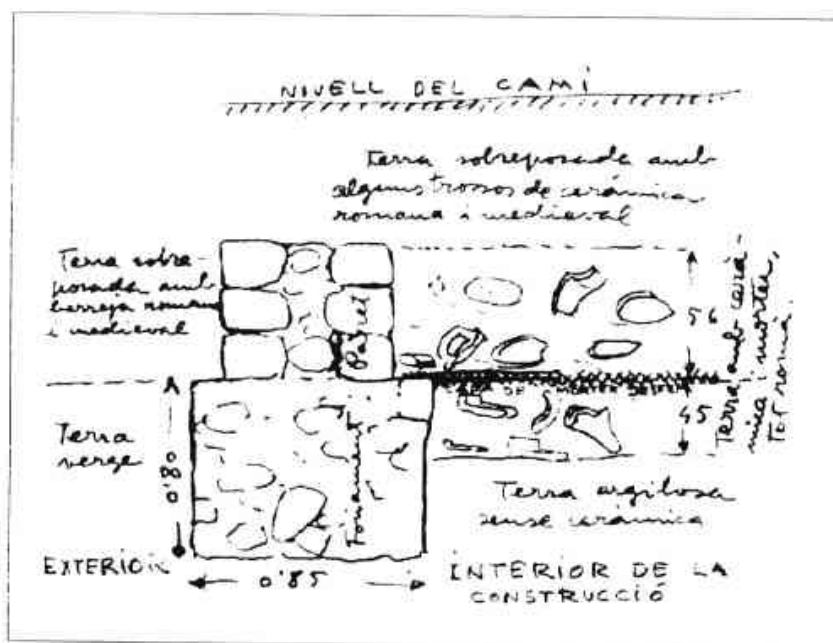
¹ Voldríem expressar la més sincera gratitud al Sr. Marià Ribas que un temps abans de la seva mort ens obri les portes del seu arxiu i vam tenir ocasió de consultar els seus diaris d'excavació. També agraïm les propostes i suggeriments per a l'estudi que tenim entre mans que ens ha ofert el Dr. Joaquim Pera i Isern (UAB).

² Les coordenades geogràfiques són: 2°25'58"N i 41°32'17"E i 25 m sobre el nivell del mar (font: IPAC).

³ Actualment és un camí rural que té diferents topònims segons el municipi o la zona que travessi (Camí del Mig, Camí de les Cinc Sènies, etc.), i al seu pas pels nuclis urbans rep el nom dels carrers

1

2

Làmina 1: Planimetria. Figura 1: Situació del jaciment (adaptada de la planta de J.F. Clariana); Figura 2: Secció del mur 1 (segons Marià Ribas).

1

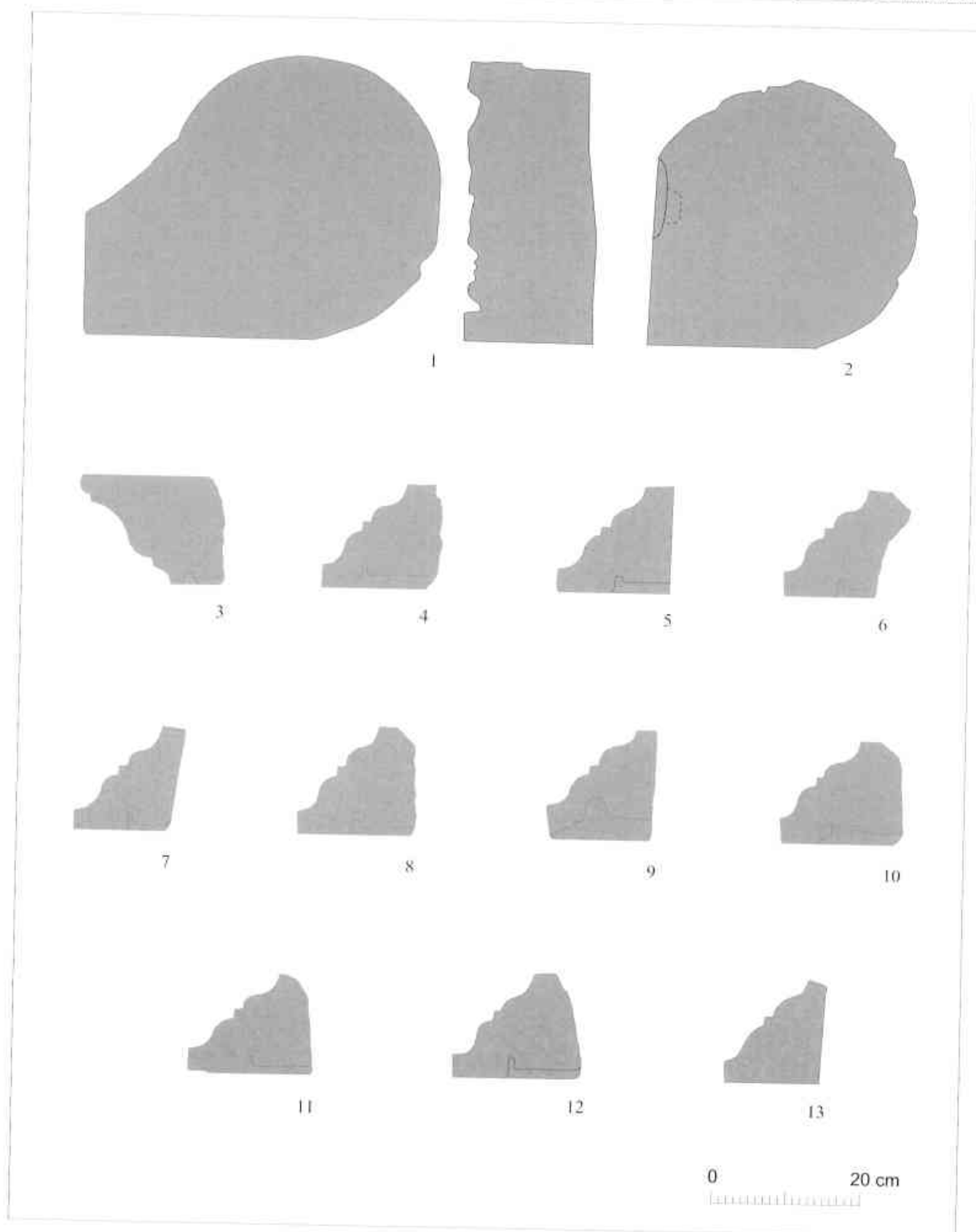

2

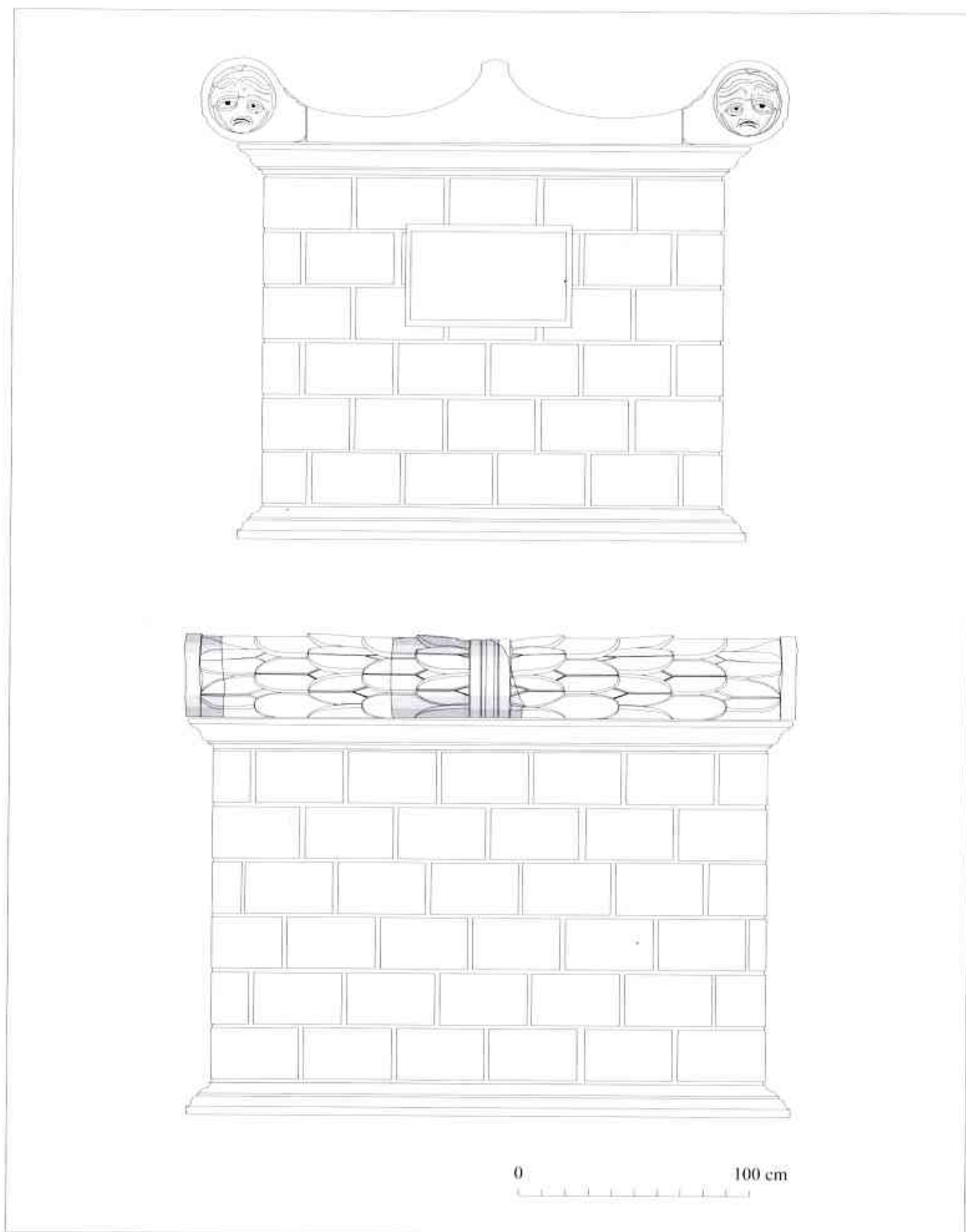

3

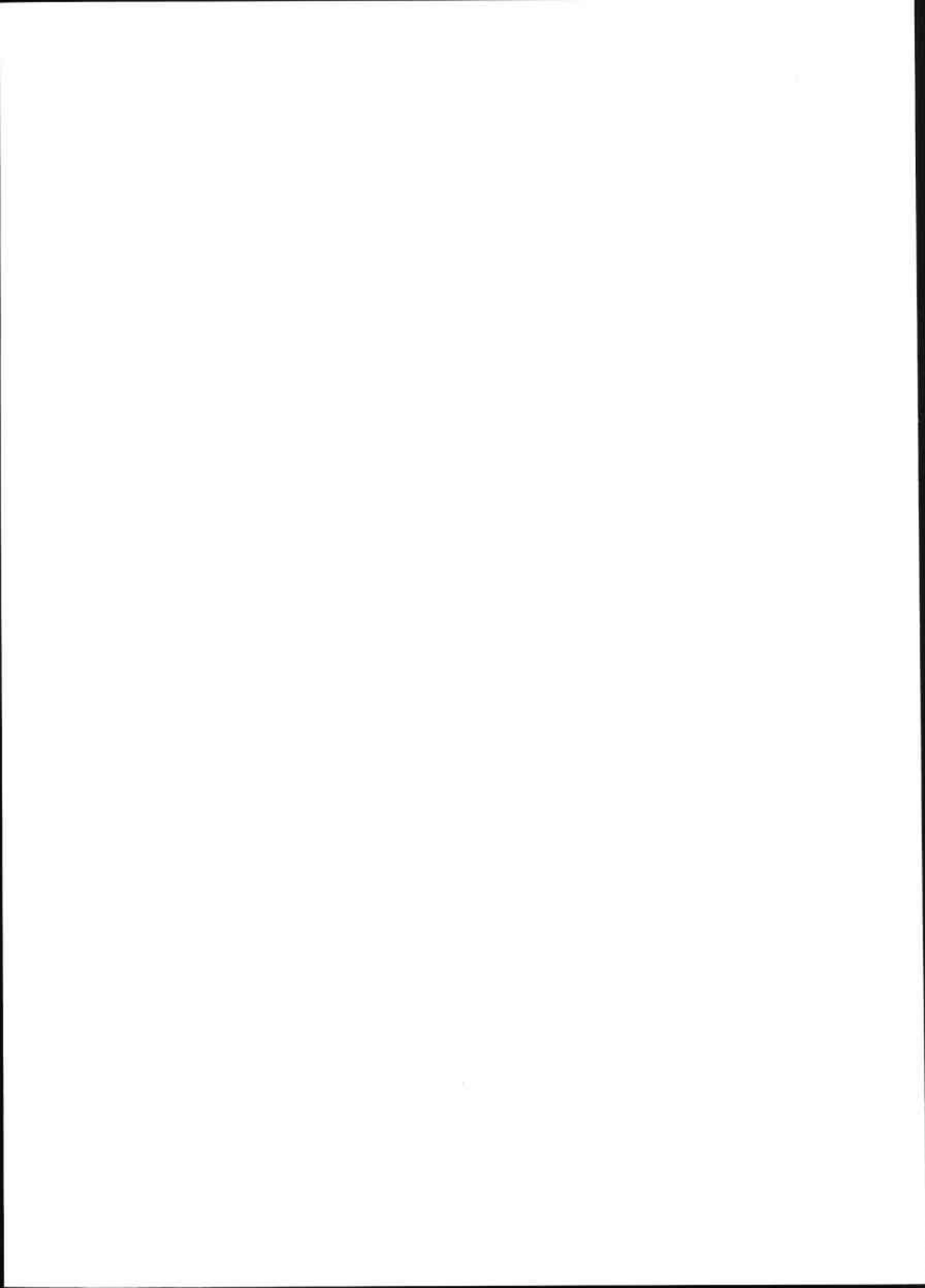
Làmina 2: Els elements decoratius exposats a la Sala de Síntesi del Museu de Mataró (fotografies de T. Canàl); Fotografia 1: Frontal del pulvinus amb el relleu de la Gorgona; 2: Lateral del pulvinus Fotografia; Fotografia 3: Pulvinus i motlures.

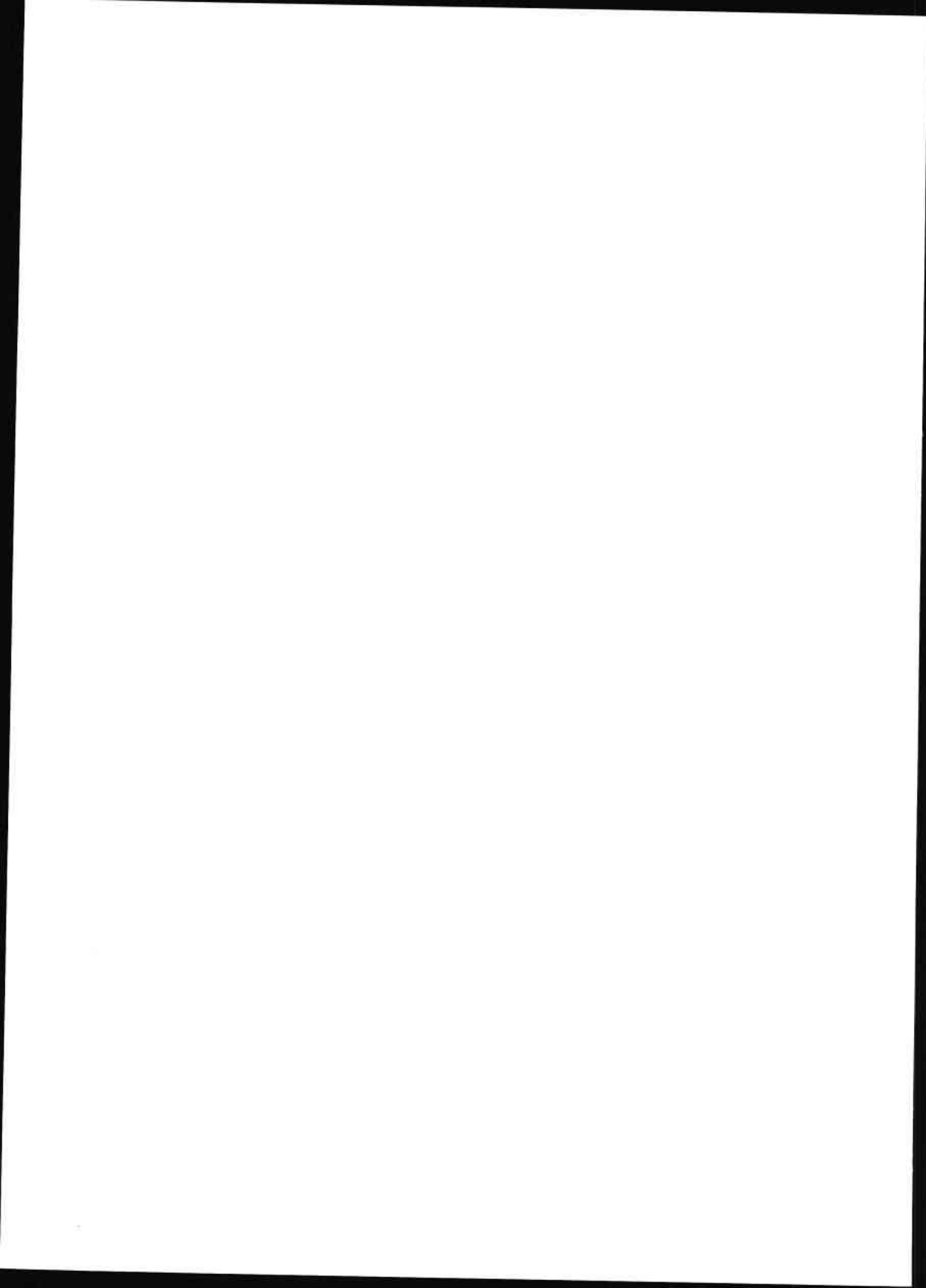
Làmina 3: Secció dels elements decoratius del monument: Figures 1 i 2: Pulvinus; Figura 3: Motllura de la cornisa; Figures 4 a 13: Motllures del sòcol.

Làmina 4: Reconstrucció hipotètica del monument.

**NOVES DADES SOBRE L'ESGLÉSIA DE SANT
MIQUEL DE MATA ARRAN D'UN TEMPTTEIG
ARQUEOLÒGIC**

NOVES DADES SOBRE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE MATA ARRAN D'UN TEMPLEIG ARQUEOLÒGIC

CERDÀ I MELLADO, JOSEP ANTONI
JIMÉNEZ I MARZO, MARC

L'ermita de Sant Miquel s'alça al vessant meridional de la Serralada Litoral a uns 225 m d'altitud, al veïnat de Mata, al NE del terme municipal de Mataró gairebé en el limit amb el de Sant Andreu de Llavaneres. Al costat mateix de la capella hi ha la masia de Cal Monjo. S'hi pot accedir per mitjà d'un trencant de la carretera BV-5031 que enllaça Mataró amb Fogars de Tordera, trencant que dista uns 3'8 km de Mataró. La capella figura al mapa topogràfic del terme municipal de Mataró, vol aeri de 1988, full 53, amb les següents coordenades: x 455.400 y 4.206.275. Està emplaçada al lloc conegut com «la quintana de Sant Miquel», un morro de terra sobresortint situat al cim d'una mena de turó delimitat pels torrents de la Caseta i de Sant Miquel.

El cim ha estat cultivat des d'antic. Aquesta acció antròpica ha donat lloc a un seguit de terrasses que gairebé uneixen les ermites de Sant Miquel, situada a la part jussana, i Sant Martí, situada a la part sobirana. Segons càlculs de Cuadrada, per a llaurar una quintana calien de 2'5 a 10 jornals de bou; dit d'una altra manera, una quintana de terra correspondria a una superfície de 1'2 a 5'1 hectàrees (CUADRADA 1988:186)

El trencant que des de la carretera BV-5031 mena cap a Sant Martí passa pel darrera de l'absis de Sant Miquel i puja tangent per la zona de terrasses. Prop d'aquesta ermita, camí amunt, es veuen restes de

murs. Fa anys, Marià Ribas hi va trobar ceràmiques d'època romana que va relacionar amb un establiment rural del segle I dC. (RIBAS 1933).

Actualment, davant de l'ermita de Sant Miquel hi ha una gran esplanada feta modernament. Si s'haguessin conservat restes arqueològiques en aquest lloc, haurien desaparegut completament en fer-se els aplanaments del terreny. Per darrera de l'ermita el nivell del terreny puja força, la qual cosa dona a entendre que, en construir-se la capella, calgué fer una mena de terrassa artificial.

L'ermita té un cementiri de la primària del segle XIX, que l'envolta parcialment per darrera de l'absis i per davant de l'actual porta d'entrada lateral, és a dir, per la zona nord-est i sud. La construcció del cementiri possiblement destruí restes d'èpoques anteriors.

Durant la tardor de 1991 la teulada de l'església fou reparada. De l'interior dels carcanyols de les voltes s'extragueren prop d'un centenar de peces de terrissa que daten de l'època de construcció de la capella (meitat del segle XV), actualment dipositades al Museu Arxiu de Santa Maria i a la Secció Arqueològica del Museu de Mataró. D'aquestes peces es va publicar un treball d'investigació (CERDÀ ; ROLDÓS 1994: 6 - 15)

Gràcies a una deïxa pietosa, la Junta de l'Obra de Sant Miquel decidí de canviar el paviment de la capella, deteriorat en algunes parts a causa del pas

del temps. Aprofitant l'avinentesa, i a petició de l'AIA (Àrea d'Intervenció Arqueològica del Museu de Mataró), s'arribà a un acord per a dur-hi a terme una prospecció arqueològica. La finalitat d'aquesta intervenció era obtenir noves dades sobre l'origen i evolució de la capella, molt poc coneguda, abans que el canvi de pavimentació segellés per molt de temps el subsòl. L'única condició posada per la Junta de l'Obra de Sant Miquel fou que les excavacions es realitzessin en el termini de temps més breu possible. Per aquest motiu la intervenció arqueològica s'efectuà durant dos caps de setmana del mes de novembre de 1995*.

L'EDIFICI DEL TEMPLE GÒTIC

El temple actual és un edifici de planta rectangular. Interiorment fa aproximadament uns 13'50 de llargada i 6'50 m d'amplada. La capçalera té forma de mig hexàgon. La llargada total del temple, des de l'exterior, inclosa la capçalera, és d'uns 15 metres i l'amplada, d'uns 7'5 m. L'eix longitudinal està orientat en direcció NE/SO Al NE hi ha una capella lateral de planta gairebé quadrada que mesura uns 3 x 3'2 metres, on avui dia hi ha una imatge de la Verge Maria, però on abans hi havia hagut la imatge de Sant Isidre. Aquesta capella seria, segons Marià Ribas, del segle XVII-XVIII. Hi ha també una construcció rectangular adossada al presbiteri que correspon a la sagristia, construïda al segle XIX segons se'ns ha comunicat verbalment.

Quant a l'interior, al costat oposat a l'absis, hi ha un cor alt al qual s'accedeix per mitjà d'una escala de cargol, on es pot veure una finestra tapiada corresponent a la primitiva façana del temple gòtic.

L'any 1936 el retaule de fusta policromada renaixentista fou gairebé destruït totalment excepte la base, feta amb pedra de Montjuïc, decorada amb elements escultòrics i florals. L'altar està aixecat sobre una petita plataforma construïda després de la guerra civil. Sabem per via oral que el 1941 s'hi varen efectuar diverses reformes. Ens ho indica també un pegat de ciment col·locat en un mur lateral on hi ha gravada aquella data. Actualment presideix l'església una imatge de Sant Miquel arcàngel.

A la paret lateral que mira cap a SE, a l'exterior del temple, hi ha tres contraforts de disposició i característiques idèntiques dels que es troben a la capella de Sant Martí. Entre ells hi ha la porta d'entrada, de punt rodó, i una finestreta espiellerada. El sostre és de voltes apuntades seguides d'uns nervis de motlures i amb tres claus decorades en els

punts d'encreuament. La teulada és a dos vessants, restaurada l'any 1991. Tot i que la ceràmica extreta dels carcanyols corresponia al segle XV sembla que a la segona meitat del segle XVII calgué fer algunes reformes en una part de la teulada del temple (barrejada amb les peces baixmedievales hi aparegué un petit fragment de plat de ceràmica catalana decorat en blau amb el motiu dit «de la ditada», així com una vella porta de fusta reaprofitada). Segurament es va restaurar la teulada i part dels murs de la capella lateral. El campanar és d'espadanya d'una campana, situat a l'extrem oposat a l'absis.

El parament el formen pedres granítiques de petites dimensions. S'hi veuen alguns fragments de picadís romà aprofitats. Les cadenes dels angles estan formades per carreus mitjans. A l'interior del temple, en una paret de la nau que fa angle amb la capella lateral i a l'alçada de l'arrencament de l'arc es veu un fragment de làpida de pedra calcària, de factura romana, amb la inscripció següent:

L.FVLV...

M.FVLV...

FVLV..

L.FVLV...

H.

«*Luci Fulvi... Marc Fulvi... Fulvia... Luci Fulvi.*
Aquest monument no passarà a l'hereu (o hereus)». Segons Fabre, Mayer i Rodà, correspon a una làpida de les acaballes del segle I dC o començaments del II (FABRE, MAYER, RODÀ 1983: 72 - 73). A la mateixa paret però més avall, hi ha una altra inscripció (inèdita) feta als carreus granítics, molt esborrada. Hi hem pogut llegir el següent:

MORI LO

R MO

MIQVEL GENER

ANY

1746

Al Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, al llibre d'òbits, hi consta que el dia 13 de juny de 1746 va morir el reverend prevere i resident Miquel Janer, que fou enterrat en l'església de Sant Miquel de Mata.

El paviment era de rajoles rectangulars de terrissa vermella. Tot i que no es va excavar del tot abans que fos arrencat, creiem que podria tractar-se del paviment original, del segle XV, si bé hi havia parts reparades en poques diferents.

EL TEMPLEIG ARQUEOLÒGIC

Va consistir en l'obertura d'una cala de 3'20 x 3 m al bell mig de la nau. Si bé els resultats de la intervenció arqueològica foren una mica decebedors (de seguida va aparèixer el sòl natural), una vegada interpretats han aportat algunes dades interessants pel que fa a l'origen de la capella. Només es varen poder localitzar i exvacar dues sitges bessones i s'hi trobaren restes molt desfetes d'una possible edificació anterior a la gòtica.

A) LES SITGES

Hem dit que durant l'excavació s'excavaren dues sitges fetes al sauló, que es comunicaven. Es conservaven senceres des de la boca fins al fons. El perfil era troncocònic, acampanat i el fons pla. A la part superior de cada sitja es trobà una mena de rebaix fet al sauló una mica més ample que la boca, en forma de cassoleta, que varem interpretar com l'encaix per posar-hi una tapadora.

La manera com es conserva el gra a l'interior d'una d'aquestes cavitats és prou coneguda però val la pena de recordar-ho. El gra emmagatzemat a l'interior d'una sitja, un cop sota terra, continua respirant alliberant gas carbònic i utilitzant tot l'oxigen disponible dins de l'espai tancat: quan l'oxigen s'acaba, el gra entra en una fase d'estabilització i la temperatura constant i seca de la sitja alenteix l'activitat dels bacteris i microorganismes tancats juntament amb el gra. Els grans que estan en contacte amb la paret germinen més ràpidament i creen petites arrels que protegeixen la resta del gra, si bé a la llarga afavoreixen l'acció dels bacteris. Cal, doncs, cremar amb foc aquestes petites arrels. (ALESSANDRI 1995: 14).

Segons un text anònim andalusi datat dels segles XIV o XV (VALLESPÍN I ALTRES 1990: 287 - 296), les collites es poden emmagatzemar sota terra durant cent anys sense que s'alterin, es podreixin, es corrompin ni s'hi produeixi el més mínim canvi, malgrat el pas dels anys i l'alternància de les estacions.

De l'interior de les sitges varen extreure's algunes closques d'ametlla i, sobretot, de pinyons. Podem plantejar la hipòtesi que aquestes sitges, a més o en lloc de gra, servien per emmagatzemar pinyons, producte que, donada la situació de l'església, envoltada de pins, devia ser molt abundant. Es tracta d'un producte forestal que els senyors feudals de vegades exigien com a part dels tributs que rebien de la pagesia. L'historiador maresmenc Josep M. Colomer ens diu respecte d'això (referint-se al comerç de pinyons al segle XVI): «El pinyó era un dels fruits

menors més popular i conegut, gaudint arreu d'una justa anomenada. Grans boscuries de pins envoltaven el terme, dedicat una bona part de l'any a la recol·lecció de la pinya amb uns ganxos expressos que construïen els mestres ferrallers locals. Molta quantitat de pinyons envasats en barrils eren portats regularment a Barcelona en aquesta època i, més endavant amb l'expadiment comercial que s'inicià en el segle disset, embarcats cap els ports francesos... Una referència dels torrons que servien als hostals ens suggereix la idea que bé podien ésser preparats amb ametlles i pinyons de la localitat» (COLOMER 1969: 51-52).

La sitja núm. 1 estava farcida de la manera següent: un primer estrat de terres molt fortes, de color marró clar amb alguns fragments de ceràmiques grises. Després es trobà una gruixuda capa de sauló net. A sota, un estrat de terres més toves amb abundància de pedres de mida mitjana, fragments de teules, cendres, ossos i ceràmiques de cuina. Aparegué un perfil de gibrella de ceràmica envernissada, de color verd, una moneda romana baiximperial (Valentinià II) i dues monedes medievals: un diner de Jaume I i un òbol d'Ermengol X d'Urgell, tots dos del tercer quart del segle XIII. També s'hi va trobar un fragment corresponent a la coberta de la sitja: una pedra de forma circular, amb un orifici al mig i un petit forat a un costat, aptes per afer-hi passar el cordill que servia per destapar-la tot estirant-lo.

A la sitja núm. 2 es trobà, en primer lloc, un farciment de terres de color marró clar amb abundància de pedres de mida mitjana. Després hi havia un estrat de terres més toves amb cendres, restes òssies i ceràmica de cuina. S'hi va trobar un ou esclafat, possiblement d'oca.

Ambdues sitges estaven farcides amb els mateixos estrats, però en la núm.1 aparegué molt de sauló desfet, com si fos el sobrant d'una obra.

Les dimensions de les sitges eren:

Sitja núm 1

- . de la part superior fins al fons (comptant l'encaix per a la tapadora): 2m.
- . des de l'inici de la sitja pròpiament dita: 1'87m
- . 0'90m de diàmetre de boca.
- . 1'49m d'amplada màxima

Sitja núm. 2

- . de la part superior fins al fons (comptant l'encaix per a la tapadora): 2m.
- . des de l'inici de la sitja pròpiament dita: 1'97m
- . la boca de la sitja feia uns 50 cm de diàmetre, si bé no era del tot rodona.
- . amplada màxima: 1'52m

Si bé la forma de les dues sitges no era ben bé la mateixa després de realitzar els càlculs adients hem esbrinat que la capacitat de cada una de les sitges s'atansava als 2'3 m³. Coneixem altres exemples de capacitat de sitges medievals. Per exemple, de les vint sitges excavades a *Ruscino* (ALESSANDRI 1995), 14 tenien una capacitat entre 1 i 2 m³, quatre de 4 m³ i dues de 6 m³. A Carcabuey (Còrdova) aparegueren vuit sitges farcides entre la segona meitat del segle XII i l'inici del XIII. La més sencera feia 160 cm d'alçada, 136 cm d'amplada màxima i 62 cm d'amplada de boca. Altres dues feien 136 cm d'alçada, 144 i 146 cm d'amplada màxima i 62 i 54 cm d'amplada de boca (CARMONA VILA 1996: 134). No se'n donen les capacitats estimades però no haurien de ser gaire diferents de les de Sant Miquel, ateses les dimensions d'unes i altres.

Abans d'emmagatzemar els excedents calia retirar-ne una part, la necessària per a poder sembrar l'any següent. Segons Alessandri (ALESSANDRI 1995) aquesta reserva equivaldria aproximadament a una quarta part de la collita. Depenent del tipus de cereal, i segons càlculs de la mateixa investigadora, dins d'una sitja d'1 m³ cabrien uns 600 kg de blat o entre 800 i 900 de mill, i quantitats variables si hi hagués barreja de blat i mill, com en el cas que estudia corresponent a les sitges altmedievals de *Ruscino*.

Seguint la mateixa investigadora, el tipus més freqüent de sitja té una capacitat d'entre entre 1 i 2 m³. Aquesta reserva de grans panificables seria suficient per a les necessitats de 2 o 3 persones en racions quotidianes d'1 a 2'5 kg durant un any.

Aplicant aquests càlculs, a les sitges de Sant Miquel de Mata hi cabrien uns 1380 kg de blat, si era aquest cereal el que s'hi emmagatzemava, cosa que no hem pogut demostrar.

En altres treballs publicats s'han fet diversos càlculs sobre les necessitats de proveïment de blat d'una família. A Madrid les sitges que s'han excavat tenen una capacitat d'entre 13 i 34 HI, si bé n'hi havia una d'uns 60 HI i una altra de tan sols 4HI (FERNÁNDEZ UGALDE 1994: 612). En un any una família formada per 8 - 10 membres consumiria uns 32 HI de blat (3200 litres). A l'església vella de Sant Menna (Sentmenat) fores excavades 34 sitges, que corresponien a tres fases ben diferenciades. Algunes de les corresponents a la fase II (núm. 5, 7 i 11) coincideixen pel que fa a perfils i capacitat amb les de Sant Miquel de Mata. La cronologia atribuïda a la fase II és s.IX-XIII, que correspon al moment de màxima capacitat d'emmagatzematge (COLL, ROIG, MOLINA 1995: 115 - 118).

A Sant Miquel de Mata, de l'interior d'una de les sitges es varen extreure uns fragments corresponents a una tapadora de forma circular, feta de pedra, amb un forat central i un de més petit situat prop de la vora. El diàmetre calculat s'aproxima als 50 cm, és a dir, coincideix amb el de les tapadores de sitja trobades a les excavacions de *Ruscino*, que mesuren entre 40 i 60 cm (ALESSANDRI 1995: 15). A Castellar del Vallès (COLL, MOLINA, ROIG 1994: 839) en excavar-se un forn de ceràmica grisa va aparèixer una tapadora de sitja que també mesura entre 40 i 50 cm de diàmetre. Es coneix encara una altra tapadora de sitja, en aquest cas d'època almohade. És de «tendència circular» i fa 62x52 cm i 8 cm de gruix (CARMONA VILA 1996: 134).

El fenomen de l'emmagatzematge en sitges durant l'alta edat mitjana i del seu abandonament en un període concret és cada vegada més conegut. Se l'associa a l'aparició de les xarxes feudals d'època medieval i al fenomen de l'ensagrerament i l'aparició del delme eclesiàstic. Moltes d'aquestes sitges són abandonades en el decurs dels segles XIII-XIV (MARTÍ 1988: 153 - 182; PUIGVERT I GURT 1992: 117 - 125; FERNÁNDEZ UGALDE 1994: 611 - 617).

B) ELS FORATS AL SAULÓ

Durant l'excavació varen aparèixer tot un seguit de forats, alguns de forma quadrangular i altres de rodons, fets al sauló. De bon primer els creiem relacionats amb les sitges anteriors. Tot i que no varen lliurar cap tipus de material arqueològic (excepte un amb l'interior remenat en època molt moderna), la seva relació estratigràfica ens fa pensar que es tracta de forats fets quan es varen construir les bastides necessàries per a aixecar la capella del segle XV. També creiem que corresponen a aquest mateix moment unes clapes de morter de calç situades damunt mateix del sauló. Les clapes de calç i els forats estaven relacionats. En la capa de terres dures que cobrien aquestes forats va aparèixer un fragment de ceràmica envernissada blanca, de Manises, datable del segle XV.

C) LES RESTES CONSTRUCTIVES

Les restes de construccions varen aparèixer davant mateix de l'actual porta d'accés a l'església, la qual cosa va dificultar molt els treballs d'excavació. Una de les restes trobades creiem poder-la identificar sense gaires dificultats com el fonament d'una antiga

pica d'aigua beneïda que estaria situada entrant a mà dreta de la porta d'accés, disposició com la que encara hi ha a la capella de Sant Martí. El canvi de costat (ara, la pica d'aigua beneïda és a l'esquerra) es degué de produir modernament (segle XIX o XX) tal com indiquen uns fragments de ceràmica catalana decorada.

Són una mica més difícils d'interpretar les restes d'un mur que anava paral·lel a l'actual capella. No pot tractar-se dels fonaments del mur actual, perquè queden distanciats més d'un metre. A més, creiem haver trobat les restes d'un possible portal, per la qual cosa pensem que aquestes restes corresponen a la primitiva capella de Sant Miquel, de la qual hauriem localitzat només part d'un mur amb el portal corresponent. La ubicació de la possible entrada primitiva lateral coincideix força amb la que hi ha actualment.

El material arqueològic recuperat és ben escàs. La ceràmica més moderna correspon a uns fragments de ceràmica catalana decorada a la llanterna, amb colors verd i groc sobre un fons plumbífer transparent. Correspon a una producció típica dels forns de La Bisbal o dels obradors que els varen imitar. Aparegué a l'interior d'un forat quadrat, molt a prop de la pica d'aigua beneïda que hi ha al costat de la porta d'entrada. Unes poques restes de ciment adherit a aquests fragments ens fan suposar que els fragments són de la fi del segle XIX o del segle XX, i hi anaren a parar quan s'efectuà el canvi de lloc de la pica d'aigua beneïda.

D'una fase anterior, que hem datat de la meitat del segle XV, hi ha un únic fragment de ceràmica. Es tracta d'un fragment de plat fondo que estaria proveït d'ala. Està tot ell recobert de vernís estannífer blanc, sense cap tipus de decoració. La forma, desconeguda en la producció catalana, i la pasta recorden les típiques produccions dels tallers de Manises. El fragment va aparèixer entre les terres argiloses, dures, que servien de preparació de l'enrajolat de l'església.

El material arqueològic més abundant i interessant és el que aparegué a l'interior de les dues sitges.

En primer lloc, per la importància que tenen com a elements datadors, cal destacar un conjunt de tres monedes, una d'època molt anterior al farciment de les sitges:

- 1.- AE 2 de Valentinià II (378-383 dC).
- 2.- bòl d'Ermengol X d'Urgell (1267-1314).
- 3.- Diner de Jaume I de Barcelona (1257-1270).

Quant a la ceràmica, cal destacar en primer lloc uns fragments corresponents a una gibrella o llibrella

envernissada de color verd per la cara interior i en reserva per l'exterior, només amb alguns regalims verds que baixen des del llavi. Mesura uns 26 cm de diàmetre. La pasta és molt freqüent en les produccions barcelonines de l'època. També hi ha uns fragments corresponents a una olla envernissada de color verd fosc pel costat interior. Aquests pocs fragments envernissats i les monedes anteriors ens demostren que el farciment de les sitges es degué de produir vers el tercer quart del segle XIII.

La ceràmica més abundant correspon als atuells de cuina, de tonalitats negreses, dels quals n'hem trobat amb argiles de color vermell-castany o siena torrat, de vegades amb la característica pasta d'«entrepà»; altres fragments presenten pasta de color gris clar amb molts fragments de quars blanc.

Pel que fa a les formes, predominen les olles de vora exvasada d'entre 16 i 21'4 cm de diàmetre. Les parts inferiors d'aquestes olles presenten una carena situada molt pròxima al fons; aquests són lleugerament bombats però permeten que la peça se sostingui dreta. L'altra forma abundant correspon a les cassoles proveïdes de bec abocador, que devien fer de 28 a 32 cm de diàmetre. D'aquest tipus de cassola, de parets bombades i llavi reentrant n'hem trobat paral·lels gairebé exactes a les sitges excavades a les esglésies de Sant Ponç de Corbera i de Sentmenat. En ambdós casos, es daten del segle XIII o inicis del XIV. També hi ha un fragment considerable corresponent a la panxa d'una gerra, segurament sense nanses—tipus alfàbia petita— que, pels paral·lels coneguts, devia tenir llavi trilobulat—al dipòsit del Museu de Mataró hi ha un exemplar que s'ha pogut refer força i que va aparèixer a l'interior d'una sitja medieval localitzada i excavada durant unes antigues excavacions efectuades a l'església de Sant Jaume de Traià, terme municipal d'Argentona—.

També hi ha alguns pretits fragments d'olles que presenten decoració. Es tracta de motius ondulats fets amb un objecte punxant d'extrem rom.

CONCLUSIONS

Hi ha una certa confusió sobre l'origen de les capelles germanes de Sant Martí i Sant Miquel de Mata. Intentarem resoldre alguns dels motius que han fet possible aquesta confusió.

Durant anys l'existència a la comarca del Maresme de diversos temples posats sota l'advocació de Sant Martí de Tours va provocar una certa controvèrsia entre historiadors, actualment resolta (GRAUPERA 1989:35-38). De la capella de Sant Martí de Mata sabem que apareix esmentada el 1065.

En canvi, de l'església de Sant Miquel no en sabem l'origen: l'actual edifici, d'estil gòtic, va ser aixecat a mitjan segle XV (i no al segle XVI com defensaven alguns autors). L'opinió majoritària és que la capella de Sant Miquel va ésser alçada «ex novo», és a dir, que no hi havia cap altra capella anterior.

Hi ha alguns documents que esmenten el culte a Sant Miquel molt abans de l'aixecament de l'edifici gòtic. S'esmenta en unes deixes que Berenguer Armengol va fer a la seva germana Sança «... *concessit dedicationi Sancti Michelis de Mata...*» (document esmentat per Ferrer i Clariana i més tard per Graupera), datades del 5 d'abril del 1065. Els mateixos autors esmenten també el testament de Saurina Desledó que llega tres diners a aquell sant (any 1117). Tant un autor com l'altre no s'atreuren a afirmar clarament que hi hagués un temple anterior al gòtic; només parlen de l'existència de culte a Sant Miquel al veïnat de Mata des del segle XI.

Davant de la no evidència material d'un temple preromànic dedicat a Sant Miquel al veïnat de Mata, Ferrer i Clariana va suposar que el culte a l'arcàngel es feia a la capella de Sant Martí; si no, com cal interpretar els documentats abans esmentats? Malgrat això, la doble advocació a Sant Martí i Sant Miquel està documentada només a l'actual capella de Sant Miquel.

La documentació anterior al segle XV referida a ambdós temples és escassíssima. Les visites pastorals, de les quals hi ha constància escrita al bisbat de Barcelona a partir de 1303, no esmenten per a res el temple preromànic de Sant Miquel (no seria l'únic temple de la comarca que no esmenten mai) i fan per això la sensació que només existia un únic edifici, el de Sant Martí, que si és esmentat però en molt comptades ocasions.

Podríem pensar que una vegada construït el temple gòtic la documentació escrita s'hi referiria més sovint. Però no és així. Al segle XVIII ja s'havia perdut qualsevol notícia verídica referida a l'origen de la capella gòtica de Sant Miquel. Durant molts anys se la va considerar edificada al segle XVI i consagrada per un grup de bisbes catalans que participaren al Concili de Trento.

Després de les evidències arqueològiques trobades en el templeig, nosaltres creiem que al segle XI hi havia dues capelles diferents en aquell indret del veïnat de Mata: una de consagrada a Sant Martí i una altra a Sant Miquel.

Pel que fa a sant Miquel, al segle XIII les sitges on es devia recollir el delme eclesiàstic o bé on es devia emmagatzemar part de les collites dels pagesos del veïnat, foren farcides amb runa, pedres i sauló. No en

sabem el motiu. En qualsevol cas no va ser per a construir l'edifici gòtic que ara veiem, ja que les peces de ceràmica aparegudes mentre es restaurava la teulada ens indiquen, sense cap mena de dubte, que la capella datés de mitjan segle XV. El rebliment de les sitges podria ser de gut, tal vegada, a un canvi en el sistema d'emmagatzematge del gra o a un canvi en la forma d'apropiació dels excedents agrícoles per part de la noblesa feudal, o ambdues coses alhora.

Ferrer i Clariana afirma que a la primeria del segle XIV la capella de Sant Miquel apareix esmentada documentalment: «*Segons testimonis arqueològics, escriptuaris i de toponímia, sembla que ja en el segle XIV existia una capella dedicada a Sant Miquel arcàngel (petita clau de volta del sant). Testaments de Mataró i Llavaneres. Muntants antics de l'actual capella lateral del temple (ara dedicada a la Mare de Déu) i el topònim del lloc conegut al segle XVI per plana de Sant Miquel*» (FERRER I CLARIANA 1968: 249).

Al segle XV es construeix l'actual edifici gòtic. El 1446, durant la visita pastoral, s'esmenta la capella de Sant Miquel dient que era la sufragània de Santa Maria de Mataró, i s'ordena que els diumenges i per les festivitats majors s'hi celebrés missa tal com era costum de fer-ho, des d'antic, a Sant Martí. El 1448 es va demanar al bisbe de Barcelona que consagrés una capella construïda al terme parroquial de Mataró, sota la invocació de Sant Martí i Sant Miquel, i el seu cementiri, on es volien traslladar els ossos dels cadàvers que fins aleshores havien estat enterrats a l'antic cementiri de la capella de Sant Martí (SALICRÚ 1993: 3 - 21). Pressuposen aquests dos documents que la capella de Sant Miquel no existia abans del segle XV? El fet que els parroquians demanin que el bisbe de Barcelona consagri la capella i que, a més, s'hi traslladin els ossos del cementiri de la capella de Sant Martí així ens ho pot fet creure. Però en cap cas el document de 1448 parla d'una nova capella. Les sitges farcides al segle XIII i les restes de murs anteriors als de l'edifici gòtic són una prova inqüestionable que ja hi existia un edifici anterior.

Hem de descartar absolutament la possibilitat que les restes trobades corresponguessin a una vil·la romana. La tècnica constructiva del mur no era característica de l'època romana. A més, el pany de mur corria paral·lel però força separat del mur de la nau del temple gòtic i conservava encara les restes del primitiu portal lateral, que gairebé coincideix amb l'actual. A més, aquest pany de mur estava indubtablement relacionat amb les sitges. Tampoc les sitges poden correspondre de cap manera a un graner d'època romana, no solament pel que acabem de dir, sinó també pels exemples esmentats anteriorment. Les sitges, molt abundants en època

ibèrica, són extraor-dinàriament raríssimes en època romana a la nostra comarca. Els romans preferien el sistema d'emmagatzematge en grans recipients anomenats «doliae», els quals es troben amb freqüència al poblat ibèric de Burriac, al municipi d'Iluro i a les vil·les romanes del seu territori.

Hem de descartar també que el mur i les sitges puguin correspondre a una masia. Les sitges s'associen gairebé sempre a llocs de culte o a comunitats agràries nombroses, però no pas a una sola família.

És possible que al llarg del segle XIV els edificis de Sant Martí i Sant Miquel seguissin la mateixa sort que molts d'altres de la comarca i es deterioressin tant que a mitjan segle XV calgués aixecar, en el cas del de Sant Miquel, una capella nova. La de Sant Martí es va restaurar el 1464. Coneixem d'altres casos de capelles rurals que al segle XIV es trobaven en estat de ruïna a causa de la seva antiguitat i per l'abandonament degut al despoblament rural causat per les epidèmies de la segona meitat del segle XIV. Un bon exemple n'és el temple de Sant Joan a Cabrera de Mar. L'Església va haver d'oferir indulgències als fidels que ajudessin econòmicament a reparar aquestes capelles rurals.

El 1464 la capella de Sant Martí perd la categoria d'església sufragània en favor de la de Sant Miquel i quedà convertida en eremitori (FERRER I CLARIANA 1968: 248).

Manel Salicrú opina que conjuntament amb l'església de Sant Miquel es construí la casa de l'ermità, Cal Monjo, encara existent a l'actualitat. D'això no n'estem gaire convençuts ja que la primera menció és del segle XVI. El 2 de gener de 1540, Gabriel Riera i Mateu Ferragut, obrers de la parròquia de Sant Martí de Mata, estableixen a cens la plana o quintana de Sant Miquel i la casa Cal Monjo —no pas l'església, ni el cementiri, ni els camins— a Pere de la Farga, a canvi d'obligacions en el servei del temple i de pagar anualment a l'obra de la parròquia 24 sous. L'escriptura és signada també per Jaume Mataró, senyor eminent (SALICRÚ 1991: 33 - 37)

Tampoc no creiem que la capella lateral fos construïda al segle XVII-XVIII, com opina Ribas. Creiem que es tracta d'una capella coetània amb la resta del temple. Ho afirmem convençuts perquè les cantonades de la nau del temple s'ajusten perfectament amb les de la capella. Durant el tempteig arqueològic de 1995 vàrem aixecar el terra de l'església just en la part on la capella lateral i la nau principal es creuen. No hi vàrem trobar absolutament res que ens fes sospitar que la capella hagués estat afegida a la nau. Els fonaments de les cantonades

eren els mateixos. De tota manera creiem que Ribas té part de raó. Al segle XVII (segona meitat) o molt a la primera del XVIII es degué d'efectuar alguna reparació de la zona de la teulada i part dels murs de la capella lateral (com ho demostren el fragment de plat català blau del tipus conegut com «de la ditada» i la porta de fusta reaprofitada trobada mentre es reparava la teulada, l'any 1991...). És molt probable que la clau de volta de la capella que hi ha encastada actualment en un dels seus murs correspongués al sostre de la mateixa capella lateral. L'actual sostre és diferent del de la fàbrica del temple gòtic.

Per la documentació escrita sabem que al segle XVI les capelles de Sant Martí i de Sant Miquel foren reformades. El 1553 s'instal·là a Sant Miquel un retaule (MADURELL I MARIMON 1970: 87 - 90 i 169 - 172). El 1581 a Sant Martí es construeixen uns contraforts. Tenint en compte que els contraforts de Sant Martí són idèntics en forma i disposició als de Sant Miquel és molt possible que els de Sant Miquel siguin també del segle XVI. Segons la nostra opinió, l'edifici de Cal Monjo es degué adossar a la capella al segle XVI. Calgué aleshores obrir una porta lateral, de punt rodó, que és la que actualment s'usa per entrar. Al costat dret de la porta es degué construir una pica d'aigua beneïda de la qual hem trobat els fonaments durant les excavacions. Del segle XVI podria ser també el cor alt.

La història més recent de Sant Miquel és més coneguda gràcies a articles com el de Manel Salicrú (SALICRÚ 1991) entre d'altres. Així, sabem que a partir del segle XVII Cal Monjo s'anomenarà indistintament Can Clausell o Mas Clausell, i els Clausell tindran a cens la plana o quintana de Sant Miquel fins a mitjan segle XIX. Al segle XVIII ambdues capelles tornen a reformar-se. A Sant Miquel, la capella de la Mare de Déu es transforma en capella de Sant Isidre.

En el decurs d'una visita pastoral de 1735 efectuada a les capelles de Sant Martí i Sant Miquel varen quedar palesos els inconvenients que podien esdevenir-se pel fet d'estar oberta la porta que té trànsit des de la casa veïna (de Cal Monjo) fins al cor de l'església «*respecte d'habitar en ella persones seculares*».

El cementiri que envolta part de la capella va ser beneït el 4 de juliol de 1806.

El 1851, la casa adossada a la capella és en estat de ruïna. Els veïns de Mata demanen a l'alcalde de Mataró, Melcior de Palau, que el municipi es faci càrrec del cost de la reparació de la casa. El 1857 la peça de terra donava unes cinc quarteres i mitja de sembradura (a 69'5 litres la quartera feien uns 3'85 hectolitres) de propietat de l'Obra (SALICRÚ 1991).

Actualment, l'Ajuntament de Mataró és propietari de la plana o quintana de Sant Miquel i de la casa Cal Monjo.

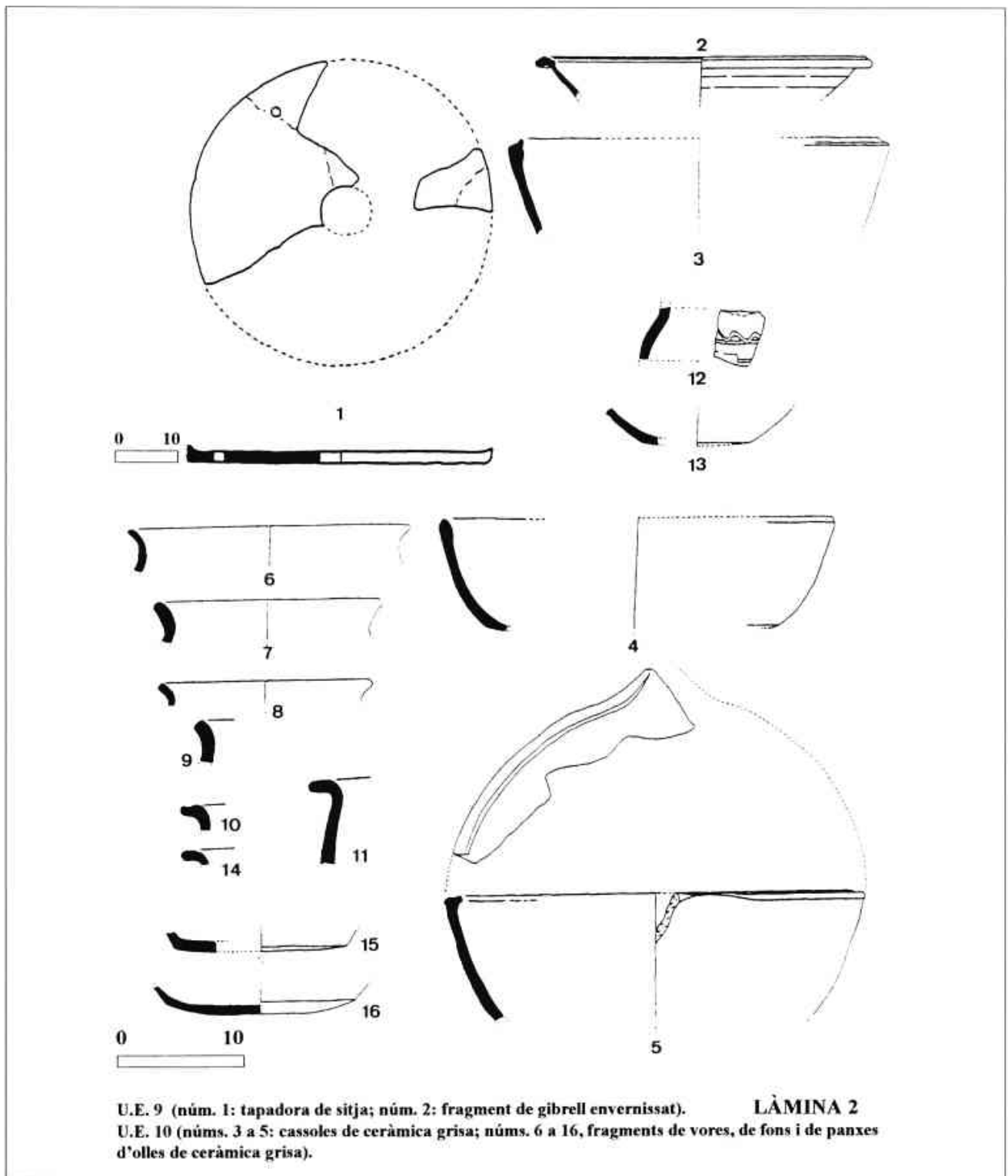
Esperem que l'indret, des d'on podem gaudir d'una magnífica panoràmica de Mataró i la rodalia, sigui adequat i agençat com es mereix.

BIBLIOGRAFIA

- ALESSANDRI, Patrice (1995): «Ruscino, des wisigoths aux francs».- *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age, Textes réunis et présentés par Philippe Sénac*.- Presses Universitaires de Perpignan.- Perpinyà.
- CERDÀ I MELLADO, Josep A; ROLDÓS I SANS, Joan (1994): «Trobada de terrissa catalana a l'església de Sant Miquel de Mata (Mataró, El Maresme).- *Butlletí Informatiu de Ceràmica*, núm. 56.- Barcelona
- CERDÀ I MELLADO, JOSEP A; JIMÉNEZ I MARZO, Marc: *Memòria de les excavacions arqueològiques efectuades a l'interior de l'església de Sant Miquel de Mata (Mataró, el Maresme) -novembre 1995-*. (inèdita).
- COLOMER, Josep Maria (1969): *Mataró al mil·lenc-cents*.- Col·lecció «Premi lluro de monografia històrica», núm. 10.- Caixa d'Estalvis Laietana.- Mataró.
- COLL, Joan Manuel; MOLINA, Josep-Anton; ROIG, Jordi (1994): «Un nou forn de ceràmica gris a Catalunya: La vinya d'En Sant (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)».- Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola (Alacant, 1993), vol.III «Comunicacions».- Alacant.
- COLL, Joan Manuel; MOLINA, Josep-Anton; ROIG, Jordi (1995): *L'església vella de Sant Menna. Sentmenat, del segle V al XX. 1500 anys d'evolució històrica*.- Ajuntament de Sentmenat.
- CUADRADA, Coral (1988): *El Maresme medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (habitat, economia i societat, segles X-XIV)*.- Col·lecció «Premi lluro de monografia històrica», núm. 42.- Caixa d'Estalvis Laietana.- Mataró.
- DIVERSOS: *Catalunya Romànica*.- Vol. XX (Barcelonès, Baix Llobregat, Maresme).- Ed. Enciclopèdia Catalana.- Barcelona.
- FABRÉ, G; MAYER, M; RODÀ, I. (1983): *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia Romana del Maresme)*. Accésit Premi lluro 1980. Caixa d'Estalvis Laietana.- Mataró.
- FERNÁNDEZ UGALDE, A. (1994): «El fenómeno del relleno de silos y la implantación del feudalismo en Madrid y en el reino de Toledo».- *Acta IV Congreso de Arqueología Medieval Española (Alacant, 1993)*.- Vol. III. Comunicacions.- Alacant.
- FERRER I CLARIANA, Lluís (1968): *Santa Maria de Mataró, la parròquia, el temple*.- vol.I, p. 247-252; vol.II.- Mataró
- FERRER I CLARIANA, Lluís (1968): «Mataró a l'Edat Mitjana», a *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol. IX.- Barcelona.
- GRAUPERA I GRAUPERA, Joaquim (1996): *Mataró medieval. Art i arqueologia. 1/Historiografia i llocs de culte*.- (Col·lecció Ramon Muntaner).- Grup d'Història del Casal.- Mataró.
- MADURELL I MARIMON, Josep Maria (1970): *L'art antic al Maresme. Del final del gòtic al barroc salomònic*.- Premi lluro, 1968. Caixa d'estalvis Laietana.- Mataró.
- MARTÍ, Ramon (1988): «L'ensejament: l'adveniment de les sagres feudals».- *Faventia*, núm. 10.- Barcelona.
- MASMM: *Documentació Mata. Llibre Antic de l'Obra de Sant Miquel*.
- MIQUEL, Marina; VILA, Josep Ma; CLUA, Maria (1994): *L'església de Sant Ponç de Corbera. (Cervelló, Baix Llobregat)*.- Memòries d'intervencions arqueològiques a Catalunya, 10.- Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.- Barcelona.
- PUIGVERT I GURT, Xavier (1992): «La introducció del delme a la Marca d'Hispania».- *Acta Mediaevalia*, núm. 13.- Barcelona.
- RIBAS I BERTRAN, Marià (1933): *Notes històriques de Mata*.- Ed. La Hormiga de Oro.- Barcelona.
- RIBAS I BERTRAN, Marià (1975): *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*.- (Col. «Premi lluro», núm. 24).- Caixa d'Estalvis Laietana.- Mataró.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (1993): «Mataró 1453. Efectes i emmarcament del terratrèmol de 1448».- *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 46.- Mataró.
- SALICRÚ I PUIG, Manuel (1980): «Recopilació de dades de les dues parròquies antigues de Mataró. Santa Maria i Sant Martí de Mata».- *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 7.- Mataró.
- SALICRÚ I PUIG, Manuel (1991): «Notes sobre la propietat de l'església i cementiri de Sant Miquel de Mata».- *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 40.- Mataró.
- SECCIÓ D'AMICS DE L'ARC ROMÀNIC DEL MUSEU COMARCAL DEL MARESME (1982): *Guia del romànic a la comarca del Maresme*.- Museu Comarcal del Maresme.- Mataró.
- VALLESPÍN I ALTRES (1990): «Excavaciones en el solar Casa de San Isidro».- *Madrid del siglo IX al XI*.- Madrid.

* La direcció tècnica correspongué als senyors Marc Jiménez, llicenciat en Geografia i Història (Història Antiga), i J.A Cerdà, llicenciat en Geografia i Història (Història Medieval), ambdós membres de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró. Hi participaren també Marc Bosch, Daniel Davi, Enric Garcia, Carles Martí, Vanessa Muñoz, Alfons Palau i Jaume Tur, membres així mateix de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró.

Els autors d'aquest article volem fer constar el nostre agraïment a la Junta de l'Obra de Sant Miquel no solament per la seva decisió de possibilitar l'excavació de part del temple sinó també per les facilitats donades per a dur-la a bon terme. Dins del capítol d'agraïments, ens volem referir especialment al Sr. Nicolau Guanyabéns, a mossén Eioi i al Sr. Joaquim Parareda. També al company de la Secció Arqueològica Carles Martí qui, a més d'intervenir en l'excavació, ens ha classificat les monedes i a Isabel Parra i Manuela Acedo, que han restaurat part del material procedent de l'excavació.

LÀMINA 2. Materials arqueològics trobats a l'interior de les sitges.

Núm. 1: Vora de gibrell de ceràmica envernissada de color verd a l'interior.

Núm. 2: Fragment de vora d'olla de ceràmica envernissada de color verd fosc a l'interior.

Núm. 3: Fragment de tapadora de sitja, de pedra.

Núm. 4 a 10: Fragments de vores d'olles de ceràmica grisa.

Núm. 11: Fragment de panxa d'una olla de ceràmica grisa, decorat amb meandres.

Núm. 12 a 14: Fragments de fons d'olles de ceràmica grisa.

Núm. 15: Perfil d'olla de ceràmica grisa mancat de la vora.

Núm. 16 a 18: Perfils de cassoles de ceràmica grisa.

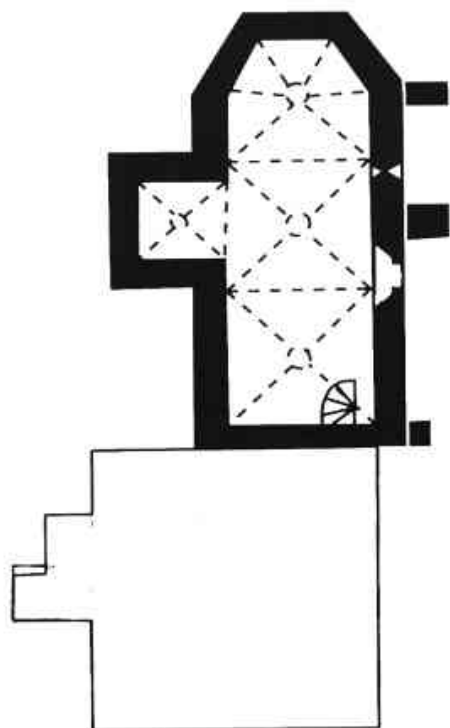
Fase 1

Planta corresponent al temple preromànic (segle XI?), que segurament devia ser molt semblant quant a forma i dimensions a la capella de Sant Martí, amb l'entrada lateral (localitzada en part durant les excavacions). Les dues sitges deuen correspondre a aquesta fase. Foren amortitzades a la darreria del segle XIII.

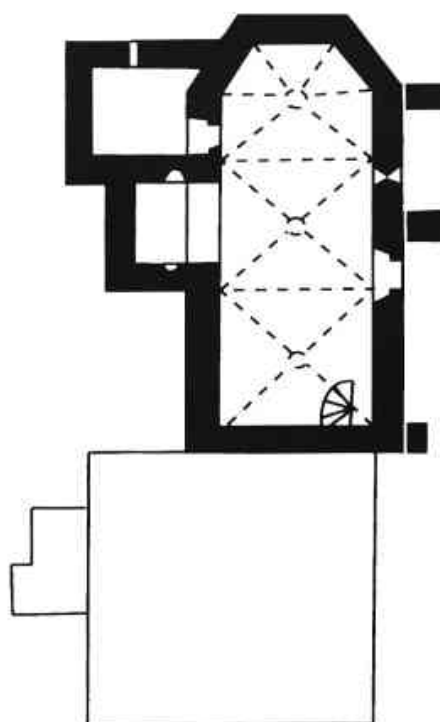
Fase 2

Planta del temple gòtic aixecat durant el segon quart del segle XV, amb entrada frontal i capella lateral (originàriament coberta amb volta de creuera). Durant les excavacions arqueològiques es trobaren empremtes de pals de la bastida de fusta utilitzada per a aixecar la nau de l'edifici gòtic:

Fase 3

Planta del temple gòtic amb les reformes fetes al segle XVI. S'hi adosa una vivenda, es tapija l'entrada frontal i s'obre una de lateral i es construeix un cor alt a l'antiga façana. S'hi instal·la un retaule renaixentista.

Fase 4

Planta amb les reformes posteriors. A les acaballes del XVII o al XVIII es repara la teulada i murs de la capella lateral (la clau gòtica es va paredar en el mur refet). El 1746 s'hi enterra el rector Miquel Gener. Al segle XIX es construeix la sagristia i es beneeix el cementiri.

0 5m

LÀMINA 3

FASES EVOLUTIVES DEL EDIFICI DE SANT MIQUEL DE MATA**FASE 1**

Correspondria al temple preromànic (segle XI?), segurament de característiques i dimensions semblants a les del temple de Sant Martí de Mata. S'esmenta en documents de 1065 i 1117.

Fi segle XIII: es degueren farcir amb sauló, pedres i deixalles dues sitges excavades a l'interior del temple

FASE 2

Durant el segon quart del segle XV es degué aixecar un edifici nou d'estil gòtic, d'una sola nau, capella lateral i porta d'accés frontal. Es degué traslladar el cementiri de Sant Martí.

FASE 3

S'hi adossa Cal Monjo. Cal obrir una porta lateral d'accés al temple diferent de la que comunica amb la masia adossada. 1553: s'hi col·loca l'altar renaixentista. S'hi construeix un cor alt i l'escala de cargol. S'hi adossen uns contraforts com els de Sant Martí de Mata.

FASE 4

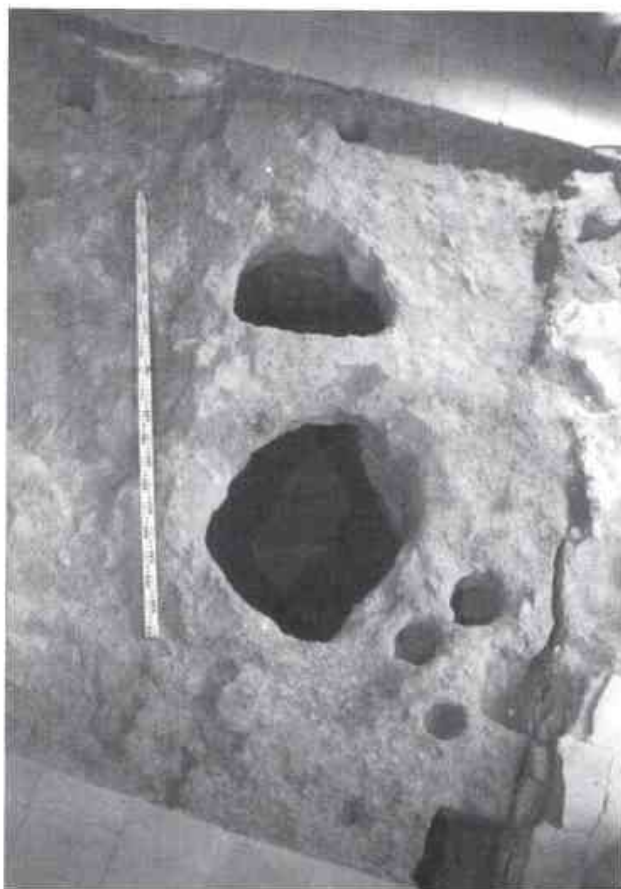
Fi s. XVII o primeries del XVIII. Es reforma part de la capella lateral (teulada i part superior dels murs). 1726: altar de la mare de Déu de la Pietat. 1746: sepultura de Miquel Janer.

FASE 5

S. XIX: S'adossa la sagristia al costat del presbiteri. 1806: Es construeix un cementiri darrera l'absis i davant de la porta d'accés.

FASE 6

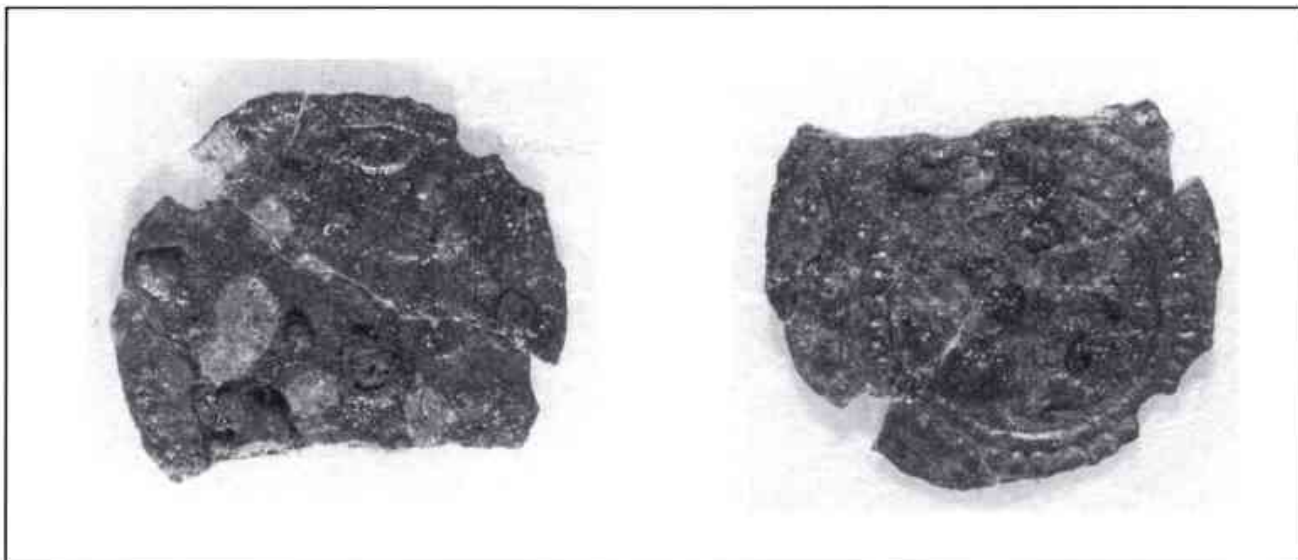
S. XX. 1936: Es crema l'altar renaixentista. 1941: Es reforma part de l'interior (sobretot el presbiteri). 1991: Es canvia la teulada. 1995: Es canvia l'enrajolat.

1.- Vista general del tempteig.

2.- AE2 de Valentinià II (378-383 d.C.)

3.- Òbol d' Ermengol X d'Urgell (1267-1314)

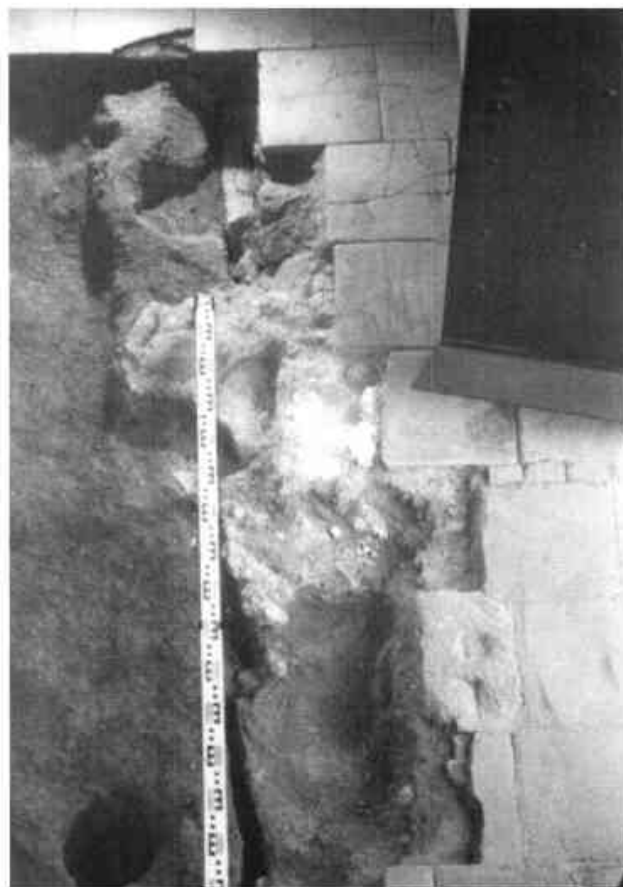
4- Diner de Jaume I de Barcelona (1257-1270))

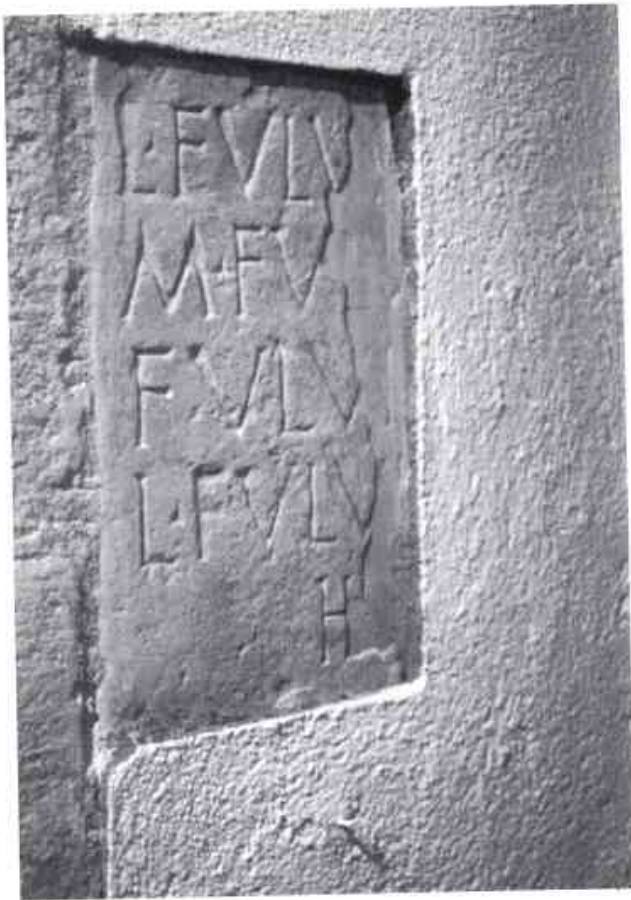
5.- Ou d'oca (segle XIII)

6.- Forats al sauló que corresponen a la bastida necessària per aixecar l'edifici del segle XV.

7.- Portal corresponent al temple preromànic.

8.- Fragment de làpida del segle I dC encastada en una paret de l'interior de la nau.

9.- Carreu de granit amb la inscripció dedicada a Miquel Janer (1746).

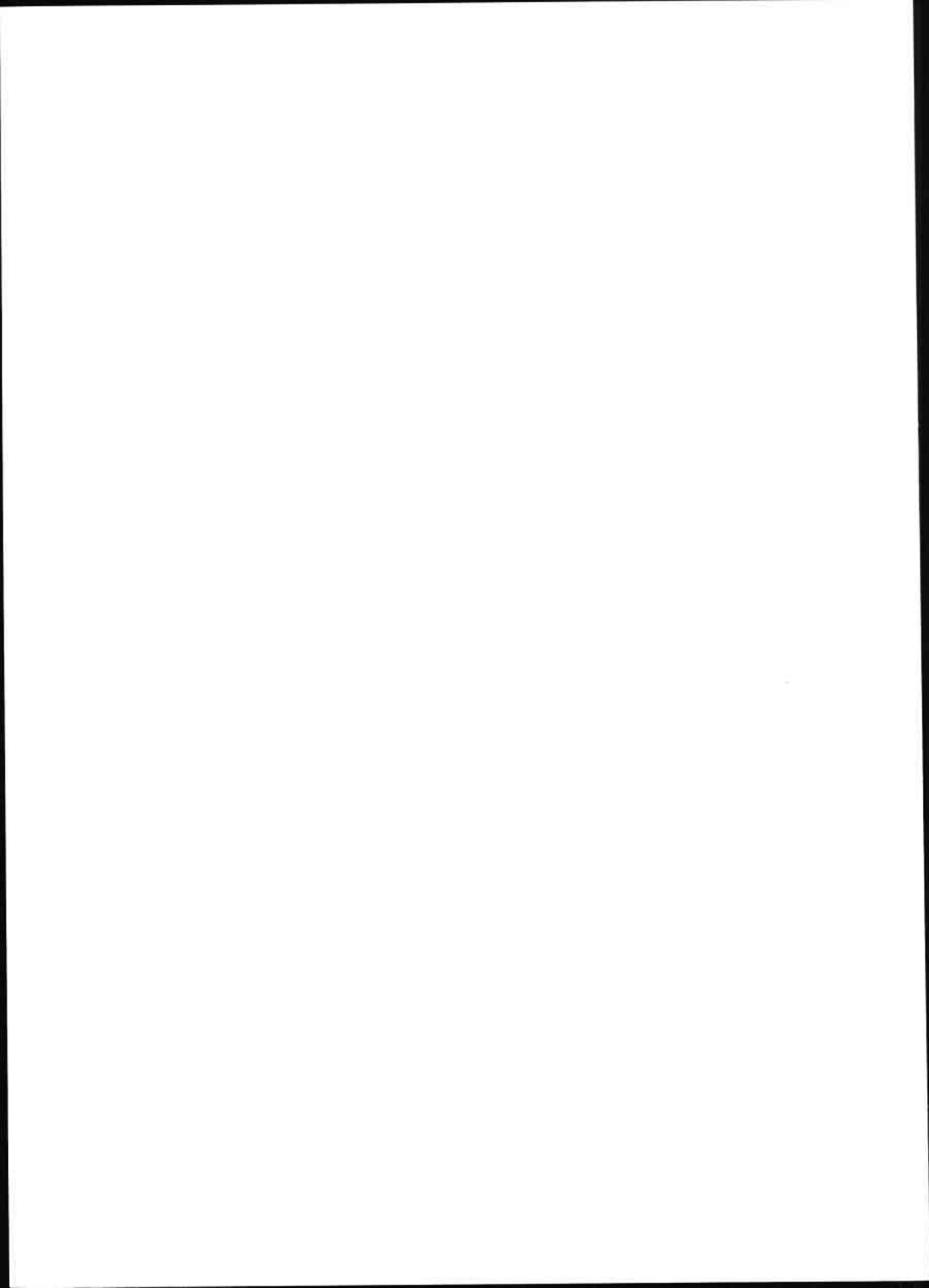

10.- Finestra corresponent a l'edifici del segle XV, al cor alt, que va deixar de funcionar quan es va adossar la masia de Cal Monjo davant de la porta d'accés al temple (segle XVI).

11.- Clau de volta aparellada corresponent al sostre de la capella lateral.

**EL CONJUNT DE VIDRE MATARONÍ TROBAT A
LES EXCAVACIONS DE LA PLAÇA GRAN DE
MATARÓ (1982)**

EL CONJUNT DE VIDRE MATARONÍ TROBAT A LES EXCAVACIONS DE LA PLAÇA GRAN DE MATARÓ (1982)

JOSEP A. CERDÀ I MELLADO

A la memòria de Ramon Juncosa i Castelló, mestre vidrier (14-4-1997)

NOTES INTRODUCTÒRIES

L'any 1982, durant unes excavacions arqueològiques d'urgència efectuades pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya conjuntament amb la Secció Arqueològica del Museu de Mataró a la Plaça Gran d'aquesta ciutat, fou trobat un dipòsit d'època baixmedieval, de planta rectangular, que feia 1'26 x 1'80 m i uns dos metres fondària. Del seu interior es va recuperar un important conjunt de ceràmica catalana decorada i atuells de terrissa negra i envernissada. El material arqueològic estava dipositat en quatre estrats. L'estrat 1, que cobria la part superior del dipòsit, estava format per terres i pedres procedents d'un forn destinat, possiblement, a l'elaboració de vidre. Un ardit de 1653 i fragments de pisa catalana blava tardorenaixentista ens indiquen que la formació de l'estrat es degué de produir a inicis de la segona meitat del segle XVII. L'estrat 2 contenia una gran quantitat de plats i escudelles amb orelles de pisa catalana decorada en blau, sol o amb complement de color, així com pisa daurada - bàsicament les mateixes formes - a més d'atuells de terrissa negra i de terrissa envernissada, peces de vidre i de metall. A l'estrat 3 es va trobar bàsicament el mateix tipus de material que al 2, excepte pel que fa la pisa, doncs hi mancava la blava - no en va aparèixer cap fragment. L'estrat 4, que cobria el sòl natural, lliurà fragments de pisa catalana decorada en "verd i manganès", pisa en "blau i daurat" de Manises i terrissa verda i/o melada.

Els estrats 2 i 3 es daten de la primera meitat del segle XVII. El 4, de la primera meitat del XV, que es degué formar amb els fragments que varen caure a l'interior del dipòsit quan aquest estava encara en ús. Totes les peces de vidre que presentem aquí varen recuperar-se dels estrats 2 i 3. La datació és, per tant, la mateixa que hem atribuït a les peces de ceràmica.

La majoria d'investigadors que han tractat del vidre català coincideixen a afirmar que durant el segle XVI i la primera meitat del XVII la producció vidriera catalana assolí el seu esplendor perquè aconseguí de mantenir un equilibri entre la qualitat estètica i el volum de producció. Les troballes arqueològiques i les peces que es conserven en diferents col·leccions públiques o privades demostren que cap a la meitat del segle XVII es va iniciar una davallada pel que fa a la qualitat de les peces sortides dels obradors catalans (de parets més gruixudes, més pesants, treball menys elaborat, etc). Segons Gudiol que es basa, entre altres, en les obres de Bernardo Espinallt "*Atlante Español*" (1783) i Pascual Madoz, "*Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*" (1850) a Catalunya, al segle XVIII, encara es continuava fent vidre d'una certa qualitat a Mataró, Arenys de Mar, Vilafranca del Penedès, Cervelló i Almatret (GUDIOL 1936: 57). Proves de la bellesa i de la perfecció tècnica de les peces fetes durant el període d'esplendor de la vidrie-

ria catalana figuren en col·leccions de casa nostra i de l'estranger entre les que voldríem destacar les que s'estatgen al Museu d'Arts Decoratives de Barcelona i les peces de la col·lecció Mateu al Museu del Castell de Perelada.

L'obra de Gudiol abans esmentada constitueix el tractat més important sobre vidre català que s'ha publicat fins els nostres dies, on hi podem trobar la pràctica totalitat de les formes que es produïren a Catalunya des de l'Edat Mitjana fins a inicis del segle XIX. A més de les peces inèdites que encara hi pugui haver en col·leccions particulars, les troballes arqueològiques proporcionen, molt de tant en tant, nous exemplars de vidre català que apareixen en la majoria de casos en un estat tan fragmentat que fa difícil reconèixer la forma original.

Per altra part, l'estudi del vidre català no ha despertat gaire interès entre els investigadors del nostre país. Són molt pocs els que s'han preocupat en donar a conèixer les troballes arqueològiques que es produeixen ocasionalment: només en tenim algunes breus referències en memòries d'excavacions, moltes d'elles inèdites, i poca cosa més. De forns medievals únicament comptem amb l'excavació i estudi del que es va trobar a Sant Fost de Campcentelles, datat de finals del segle XIV o començaments del XV (OLIVER: inèdit) i el de Bell-lloc d'Aro, atribuït al segle XIV (LLORENS 1990). Els forns de vidre situats en els centres urbans no han estat excavats i per tant res no se'n sap. Tampoc no coneixem, fins ara, cap exemple de forn de vidre català dels segles XVI o XVII. Ens trobem davant d'una situació paradoxal: els grans centres vidriers de la millor època del vidre català - ens referim especialment a la vila de Mataró i a la ciutat de Barcelona - resten per estudiar. Ni tan sols se n'ha publicat cap recull documental exhaustiu.

EL VIDRE MATARONÍ. ELS SEUS PRECEDENTS

Els orígens de la producció vidriera a Mataró es remunten a l'època romana. En tenim una prova magnífica a la vil·la romana de «Torre Llauder», on varen ser localitzats quatre forns destinats a la producció de vidre que, malauradament, foren destruïts. Només en quedaven d'ells els cossos inferiors. La planta era gairebé quadrada i les parets, de pedra i fang pastat, es conservaven fins una alçària de 90 cm continuant més amunt amb obra de tovots i, a la part més alta, amb rajoles de 8 x 8 x 40 cm fabricades expressament. El paviment era d'argila. La cronologia dels forns de vidre de «Torre Llauder» era dels

segles I i II dC (RIBAS 1972: 117-180). També s'han localitzat restes de possibles llocs de producció de vidre romà a Can Rafart, a Figuera Major i a Cirera (JUNCOSA; CLARIANA 1984: 40). Sigui com sigui, aquesta tradició vidriera no va tenir continuïtat i es va perdre durant l'Edat Mitjana. No tornem a trobar-la documentada fins al segle XVI.

LA REPRESA DELS SEGLES XVI I XVII

La fabricació de vidre a Mataró degué d'iniciar-se durant el segle XVI, una vegada sostreta la vila del jou feudal que frenava el seu desenvolupament econòmic. Segons esmenta Ramon Juncosa, estudiós del vidre mataroní i vidrier d'ofici, tenim referències de diferents enclavaments de forns de bosc, encara que no ens consta el segle. N'hi havia a Traià, a Figuera Major, a Cirera i a Mata; també entre Mataró i Dosrius n'hi havia un altre de molta anomenada durant el segle XVI. Dintre del recinte emmurallat, o molt a prop d'ell, n'hi havia tres al Rierot, un al carrer Sant Josep, un de possible a la plaça Sant Salvador, un al Carreró, un al carrer Lepant i dos més a La Riera. (JUNCOSA; CLARIANA 1987: 54)

Gudiol ens diu que «en 1502, el príncep Felip «el Hermoso» arribà a Barcelona, on, segons es llegeix en la relació del viatge, es feien els més bells obratges de vidres que hi haguessin al món. El dijous dia 19 de gener de l'any 1503 anà fora de la ciutat per veure el lloc on es feien els més bells vidres cristallins» (GUDIOL 1936: 45). Creu que en el mateix viatge foren visitats els forns de vidre de Mataró i que ja aleshores deurien estar en actiu. Aquesta afirmació de Gudiol caldria demostrar-la doncs res no ens indica que el lloc visitat hagi estat precisament la vila de Mataró. No hi ha tampoc cap prova documental o arqueològica que aboni la idea que a la vila de Mataró es fabriqués vidre en una data tan inicial del segle XVI.

Durant el segle XVI és palesa la influència veneciana. Marià Ribas ens informa de l'arribada a Mataró de vidriers venecians al segle XVI, que es dedicaren a fer imitacions de perles i de pedres precioses (RIBAS 1934: 133). No seria res estrany, doncs documentalment consta que mestres italians varen venir a treballar a la Península i que alguns mestres francesos treballaven a Catalunya. A Montpeller, per exemple, els vidriers emigrats d'Altare (Itàlia), havien transformat la producció local (GARRIGA 1986: 215). També Ainaud esmenta que vingueren vidriers d'Altare a treballar a Catalunya (AINAUD 1952: 348).

El 1536 apareix ja la família Sala, instal·lada a La Riera (GARCIA; GUÀRDIA 1989: 368). Els docu-

ments que ens demostren l'existència d'una important indústria vidriera mataronina es fan particularment abundants a partir dels anys cinquanta i seixanta del segle XVI. Del 1561 és un document que parla d'un important forn de vidre situat també a La Riera. El 1572 Gabriel Arnau edifica casa i forn de vidre al carrer d'en Pujol. L'any 1582, la gran producció de Mataró fou motiu de plets amb mercaders barcelonins. Està també documentat que Mataró, en època de pesta (1589), trametia càrregues de vidre a Barcelona, sobretot per als apotecaris (JUNCOSA; CLARIANA 1987: 40). Tot i que mai no es varen constituir en confraria, els vidriers mataronins estaven agrupats sota el patronatge del Sant Àngel Custodi.

Si bé no hi ha cap treball específic i extens sobre la producció vidriera mataronina, sí que disposem de dades publicades per diferents autors. Gràcies a això sabem que a la vila de Mataró, entre 1571 i 1605 hi havia uns 28 vidriers (GARCIA; GUÀRDIA 1989: 368). Més endavant, entre el 1600 i 1639, hi ha documentada l'existència d'uns 10 mestres vidriers, localitzats, entre altres llocs, a La Riera, al carrer d'en Pujol, al carrer Sant Josep i al Carreró (GIMÉNEZ, 1983: 171).

La instal·lació sencera d'un obrador de vidre requeria, a més d'un gran espai un lloc apte per a emmagatzemar la fusta necessària. En opinió de Garcia i Guàrdia, l'illa de cases entre el carrer Nou i el Carreró n'era el lloc òptim: "És aquesta una disposició clàssica ja en les ciutats medievals, en les quals els forns apareixen quasi sempre en illes grans que inclouen un carreró pel qual s'accedeix al centre de l'illa i que permet que la carreta arribi al lloc segur de magatzem. A Mataró l'existència de dos carrerons entre el carrer Nou i el Carreró és un reflex de les diposicions espacials tradicionals que ajuda a situar l'emplaçament d'alguns dels forns de la vila" (GARCIA; GUÀRDIA, 1989: 40).

Recordem la cita feta pel rector Folquer, qui ens fa saber que vers 1630, dins la vila de Mataró hi havia «tres forns de vidre que fan gasto cada dia 20 lliures» (SALICRÚ 1978: 101-103), notícia molt interessant per què ens indica que hi havia més vidriers que no pas forns i, en conseqüència, la major part dels vidriers mataronins havien de llogar aquests tres forns per poder desenvolupar la seva feina.

La producció de vidre mataroní s'exportava a la ciutat de Barcelona, a la Cort de Madrid, a França i al nord d'Àfrica. L'any 1632, el cardenal-infant Ferran d'Àustria visità els forns de vidre de Mataró (LLOVET 1959: 88-89). També els visitaren el Duc d'Osuna i mercaders de França i de Venècia. Segurament la vila de Mataró fou, durant el segle XVII, el centre

vidrier de més renom de Catalunya, tot i que sembla que no va aconseguir el secret del vidre treballat «a l'estil venecià», és a dir, completament transparent, sense bombolletes. A més, els vidres catalans es distingien dels venecians per la lleugera coloració que resulta de l'acumulació de pasta en les unions i articulacions, per certes irregularitats en els gruixos de les parets, lleugeres asimetries així com per un punt d'humitat provocada per l'excés de material fundent (GARRIGA 1986: 215).

Segons ens explica Joan Giménez, els vidriers de Mataró representaven socialment i econòmicament el grup més important del sector secundari de la vila (GIMÉNEZ 1983: 97). Aquest mateix autor publicà íntegrament un interessant document. Es tracta d'un inventari de béns del mestre vidrier Pere Roig, un dels més significatius de la vila, on s'esmenten el forn, el moli i l'obrador. Entre els objectes inventariats figuren motlles de lleons, petxines, pinyes, balustres, barques, reis, papallones, leonets, etc. També ens fa saber que aquest vidrier tenia al seu obrador un sac amb 8 quintars de salicorn de França, a 23 rals el quintar, i 5 quintars de barrella d'Alacant, a 4 lliures el quintar. El mateix document fa una descripció molt general de la casa i de l'obrador.

ELS FORNS DE VIDRE

Ja hem dit que no coneixem exemples de forns de vidre urbans a cap lloc de Catalunya. Per aquest motiu hem de recórrer als tractats de vidre medievals i modern per saber com eren.

Sembla que la instal·lació «ideal» havia de tenir tres forns. Un, per a fondre les matèries primeres fins a obtenir un vidre impur. En un altre, aquest vidre impur, esmicolat i posat dins de gresols, era fos a una temperatura de 1400-1500° fins a convertir-se en una matèria més refinada, apta per a ser transformada en diferents objectes. El tercer forn es necessitava per a deixar refredar la peça de vidre fins a arribar a la temperatura ambient; d'altra manera, la peça de vidre esclataria. En realitat, n'hi havia prou amb un sol forn de tres cambres: la cambra de foc, la graella, on hi hauria els gresols, i la cambra de refredament, situada a la part superior o a un costat. Al costat del forn hi havia l'obrador i altres cambres on s'emmagatzemaven les eines i els components per a la fabricació de vidre, com per exemple els sacs de barrella o salicorn, la fusta que consumia el forn o els animals de càrrega amb els quals es portaven els fardells de llenya des dels boscos veïns fins a l'obrador, etc. (d.a. 1989: 107)

EL PRODUCTE ELABORAT

El vidre està compost per sílice, fundents sòdics o potàssics i òxids de calci o magnesi. Per a obtenir el sílice, que és el component que es troba en major proporció, es podia emprar determinat tipus de sorres o també pedres de quars triturades. Amb els fundents es podia baixar el punt de fusió de la barreja i allargar el temps durant el qual és encara mal·leable. La potassa i el sodi s'obtenien de les cendres de plantes. Sembla que als països mediterranis es preferia la utilització del sodi, que s'aconseguia amb les cendres d'una planta anomenada salicorn i que creix a les zones de maresmes. També es podia usar una alga molt comuna a la Mediterrània, anomenada posidònia o alga de vidrier. Altrament, el salicorn s'havia d'importar. Recordem que en la documentació del mestre vidrier Pere Roig de Mataró s'esmenten sacs de «barrella» d'Alacant i de salicorn de França, que es produïa sobretot en els estanyos salobres del Rosselló i del Llenguadoc. La calç estava inclosa en les sorres emprades o en les cendres vegetals. És possible que s'utilitzessin sorres que continguessin petxines fòssils. De vegades, com a fundent, s'emprava el vidre trencat.

Pere Gil (GIL ca. 1600: 36) ens assabenta de les tres classes de vidre que es feien a Catalunya. El vidre més groller i comú s'elaborava mitjançant les cendres d'una herba anomenada «sosa», de la zona de Tortosa i del Pla del Llobregat, juntament amb una pedra anomenada albó o pedra albanesa, blanca i més forta que el marbre; la segona classe es feia amb la planta coneguda per «barrella» a València o «salicorn» a França mesclada amb la pedra albanesa i amb pedra de color o sanguinària, que servia per a aclarir el vidre i que no sortís verdós; la tercera, la millor, es feia amb cendra de tartrà o sediments del most de dintre de les bótes (que, per cert, al Maresme havia de ser molt abundant, atesa la seva condició de comarca vitivinícola), i pedra albanesa o amb cristall cru molt, amb una mica de pedra sanguinària de Gènova. El resultat era un vidre cristal·lí, clar i puríssim. Per a fer vidre blanc usaven estany i plom. Per a fer el vidre blau hi posaven safra; per al negre, roca negra; per al vermell, llimadures d'aram. També es feien vidres gelats i esmaltats (de color verd, daurat i d'altres colors). També ens explica la diferència entre el vidre de foc o de forn i el vidre de llum.

Gudiol ens diu respecte d'això que: «El vidre de foc o de forn era el vidre bufat, tal com sortia del forn, i era obrat amb la canya; el segon era el vidre que es manipulava mitjançant una llum i la bufadora, i que

servia per a afegir ornaments i colors al vidre de buf. El primer produïa els vasos senzills i de silueta; l'altre hi ajuntava l'ornamentació, ja cristal·lina, ja de color».(GUDIOL 1936:)

Procedent d'unes excavacions arqueològiques fetes a Mataró – el Carreró núm. 43-45 (1981) i 47 (1990) – tenim uns fragments de gresol de pedra refractària que tenen les parets recobertes d'una matèria verdosa adherida, emprat per a la fabricació de vidre; ara per ara un dels pocs testimonis que hi ha de la producció vidriera mataronina. Fa 472 mm de diàmetre interior i 228 mm d'alçària. Segons els nostres càlculs hi devien cabre uns 40 litres. Pel context arqueològic, sabem que es tracta del gresol d'un forn de vidre de la segona meitat del segle XVI que, pel lloc on s'ha trobat, podria correspondre a l'obrador d'en Pere Pou. Un altre fragment de gresol, de dimensions similars a l'esmentat anteriorment, es va trobar en unes excavacions arqueològiques efectuades al carrer de Sant Francesc d'Assís núm. 19. Possiblement també és una prova de la producció de vidre mataroní un morter de terrissa envernissada, del segle XVI, a l'interior del qual hi ha enganxada una massa de vidre fos, que es conserva en el Museu de Mataró: la documentació escrita esmenta, de tant en tant, l'existència de «morters de vidrier» que tant devien servir per a moldre com per a apartar part del vidre fos recollit en els grans gresols.

La documentació mataronina ens proporciona una valuosa informació referida als noms dels atuells de vidre que hi havia a les llars del segle XVII. Per exemple, en una llista de productes venuts en els encants, l'any 1604, hi figura un lot de 10 peces de vidre, entre les quals es destaca una morratxa. Entre 1611 i 1647 apareixen esmentats "bassins" de vidre grans, consentits; fruïteres (una d'elles blava i l'altra blanca esmaltada); pots (un d'ells amb sal a l'interior), pots per a salar olives (dos d'aquests pots es varen vendre per 12 sous), brocals, barralets (un d'ells amb oli rosat), una olleta amb «greix de gallina», una llàntia, ampolles, una escudellet, una plata, una «caxeta», flasquets, garrafes, setres, canadelles, un saler, tasses, gots, pebreres, piquetes, un flascó ple d'aiguardent, un orinal, etc...).

Es conserva una tarifa de preus de 1655 (d. a. 1984: 302 - 303) amb els noms d'una bona colla d'objectes de vidre fets, probablement, a Barcelona. Hi ha, però, serioses dificultats per a identificar alguns dels noms que hi figuren, si més no de relacionar-los amb les peces de vidre que han arribat fins als nostres dies. En casos d'identificació dubtosa, doncs, ens arriscarem a establir relacions entre nom i forma utilitzant qualsevol detall que ens proporcioni alguna pista.

Si observem els catàlegs que publicà Gudiol o si llegim l'abundant documentació escrita, ens adonarem que la producció d'objectes de vidre era extraordinàriament variada. Hi ha, però, unes formes de vidre que podem considerar estàndards, al costat de peces capritxoses, petites obres mestres úniques. Algunes serà gairebé impossible de saber com eren o de què es tractava ja que rebien noms curiosíssims. D'altres en podem deduir la forma per comparació amb objectes prou coneguts els quals imitaven: «una mà de vidre», «una pinya de vidre», «una magrana de vidre», «una corneta de vidre», «una barca de vidre»...

Deixant a part aquestes peces, és fàcil reconèixer un grup de formes que es van repetint una i altra vegada en la documentació escrita d'èpoques diferents. Aquestes peces que s'esmenten tan sovint correspondrien a les formes que hem anomenat estàndards, la majoria de les quals no haurien d'ofrir cap problema per poder ser identificades visualment. Per fer-ho ens serà molt útil consultar la tarifa esmentada, els inventaris mataronins (1520-1650) i els llistats de peces que s'esmenten en els inventaris catalans dels segles XV i XVI, publicats per Gudiol.

Els objectes esmentats a la tarifa són:

- canadella (4 diners)
- potet (4 diners)
- barralet (4 diners)
- setrill de quartà prim, sense peu; (48 fan grossa). (12 d)
- setrill doble de quartà, amb peu o sense; (36 fan grossa). (16 d)
- setrill de dos quartes o més; (36 fan grossa). (18 d)
- setrilllets i tortugues per oli i vinagre; (54 fan grossa). (7 d)
- ampolla prima o brocal pla prim; (72 fan grossa). (9 diners)
- ampolla pescatera; (72 fan grossa). (9 d)
- ampolla doble o brocal pla doble; (36 fan grossa). (16 d)
- escopidora; (24 fan grossa). (18 d)
- orinal estret o ample, ordinari; (36 fan grossa). (12)
- orinal doble, estret o ample, de vidre verd; (24 fan grossa). (24d)
- tassa o got comú; (48 fan grossa). (9 d)
- tassa de platet llisa; (36 fan grossa). (10 d)
- tassa viada de blanc; (24 fan grossa). (16 d)
- tassa de peu alt; (24 fan grossa). (16 d)

- tassa de becs i corona; (24 fan grossa). (16 d)
- brocal de peu alt, llis, dit de mercader; (24 fan grossa). (16 d)
- brocal de pinya; (16 fan grossa). (24 d)
- brocal de mercader amb cordó, i caraffas, i un pom entre el peu i el brocal; (12 fan grossa). (36d)
- brocal rodó de coll curt o llarg; (36 fan grossa). (12 d)
- brocal de garrafó petit (0'485 l?) (36 fan grossa). (18 d)
- brocal de garrafó mitjà (0'97 l.); (24 fan grossa). (26 d)
- brocal de garrafó de mig quarter (1'95 l. d'oli); (15 fan grossa). (42d)
- got doble; (36 fan grossa). (11 d)
- ventosa gran o petita; (48 fan grossa). (8 d)
- llàntia llisa o amb cèrcol; (54 fan grossa). (8 d)
- llàntia gran; (2 fan grossa). (36 d)
- llàntia de les més grosses; (7'5 fan grossa). (56 d)
- olletes i gibrelletes de confitura; (54 fan grossa). (7 d)
- llumenera; (36 fan grossa). (12 d)
- la resta de vidre verd: brocals de garrafó, garrafes i poms amb coll, la lliura: 48d.

La grossa era una unitat de compte equivalent a 144 peces – 12 dotzenes. També s'usava com a unitat de comparació. Una altra mesura emprada era el "cove", o lloc on es transportaven les peces. Per exemple, quan es diu que poques peces (2, 12, 24, o un divisor de 144) "feien grossa" volia dir que es tractava de peces grans. Com més grans, menys peces cabien en un cove, i per tant formaven "grossa" sense necessitat que fossin 12 dotzenes; com més petites, més peces entraven en un cove fins a formar "grossa". No s'especifica quantes peces entraven en un "cove" de canadelles, de potets o de barralets; podem deduir que en tractar-se de peces petites – i barates – formaven cove 144 unitats. Hi ha "coves" de 72, 54, 48, 36, 24, 12, 16, 15, 7'5 i 2 peces. Que es tractava d'una unitat de mesura teòrica ens ho indica el fet que d'algunes peces s'en necessitaven "set i mitja" per afer cove. És a dir, calia comprar o vendre dos coves com a mínim, ço és, 15 peces.

FORMES DE VIDRE CATALÀ			
SEGLE XV	SEGLE XVI	INV. MATARONINS	TARIFADE 1655
ALAMBIC			
AMPOLLA	ÀMFORA AMPOLLA	AMPOLLA	AMPOLLA - prima o brocal pla prim - doble o brocal pla - pescatera
	ANAP		
BARRAL	BARRAL BARRALET BARRIL BARRILET BEBEDORA BORSEGUÍ BOTZINA BROCAL	BACÍ BARRALET	BACÍ BARRALET
BROCAL		BROCAL	BROCAL - de peu alt - llis - de mercader - amb cordó i caraffes i peu - rodó, de coll curt o llarg - de garrafó petit - de garrafó mitjà - de garrafó de mig quarter
	BÚRNIA		
CADENA CANADELLA	CANADELLA CANELOBRE CANDELER CARABASSA CASSÓ CASTANYA	CANADELLA	CANADELLA
CARABASSA			
CASTANYA		"CAXETA"	
CISTELLA COBERTOR COLLARET COLOM CONFITERA COPA	COBERTOR		
	COPA CORNETA ESCUDELLA	ESCUDELLETA	ESCOPIDORA
ESCUDELLA			
	"FLASQUILLO" FRUITERA	FLASCÓ "FLASQUET" FRUITERA GARRAFA	GARRAFA
FRUITERA	GERRETA GERRO		
GOBELL			GIBRELLETA

GOT GRESSAL LLÀNTIA	GOT GRASSAL LLÀNTIA	GOT LLÀNTIA	GOT DOBLE LLÀNTIA - llisa o amb cèrcol gran - de les més grosses ("ab bacuna") LLUMENERA
MIRALL MORRATXA	MÀ MAGRANA MARATGA MIRALL MORRATXA	MORRATXA OLLETA ORINAL	OLLETA ORINAL - estret o ample - ordinari estret o ample - doble - verd
ORINAL	ORINAL		
PATÍ	PANER	PEBRERA	
PLAT	PEROLA PLAT	PIQUETA PLATA	
PLATA PINYA PIPA PITXELL	PITXELL POAL		
POM	POT	POT	POTET
RELOTGE SALER SETRA	SALER SETRA	SALER SETRA	SETRA -de quartà, prim, sense peu -de quartà, doble, amb o sense peu -de dues quartes o més SETRILL
SETRILL	SETRILL SETROT SCAPES SERVIDORA SOTACOPA TASSA	TASSA	TASSA, o got comú - de platet llisa - viada de blanc - de peu alt - amb bec i corones
SERVIDORA			
TASSA			
TENIDORA	TINTER VENTOSA		VENTOSA, gran o petita
XAPA			

OBJECTES PER A PRESENTAR O SERVIR EL MENJAR A TAULA

- les fruïteres (servidores o tenidores).
- les cistelles.
- els plats, les plates o xapes, les escudelles i les peroles.
- les tasses, o anaps, o copes (sotacopes), els gots i els gobells, les bebedores?
- els salers, les pimenteres o pebreres i les sucreres.
- les confiteres.
- els paners.

CONTENIDORS PER LÍQUIDS

a) per a vi, aigua:

ampolles, àmfores, brocals, carabasses, castanyes, garrafes, garrafons, gerres, gerros, "flasquets", flacons, magrana, pinyes, pitxells, poals.

b) per a oli o vinagre:

barrals o barralets, canadelles, tortuguetes, setres, setrills i setrots.

CONTENIDORS PER A SÒLIDS

- bacins, pots, búrnies, olles.

OBJECTES DEL SERVEI DOMÈSTIC

- il·luminació: llànties, farons, "gressals" i llumaneres, candelers i canelobres.
- tinters.
- higiene personal: orinals.
- farmacopea: ventoses.
- morratxes (per perfum)

OBJECTES D'ÚS PERSONAL

- pipes.
- miralls.
- collarets.

ALTRES

- rellotges d'arena, alambins, cadenes.
- cassons, cistelles, poms.
- botzines o cornetes.

- "caxetes" (capsetes), cobertors.
- "maratgas" (maragdes)
- borseguins, coloms, mans
- escaps

Quant als preus que figuren a la tarifa, sembla que es tracta de preus orientatius, ja que hem de creure que el treball del mestre vidrier (aplicació de cabuixons, filets de laticini, etc; és a dir, la feina "de llum") feia augmentar el preu final de l'objecte treballat. A més, hi manquen les peces capritxoses o les figuretes d'animals. Hem de suposar, doncs, que les petites obres mestres que feia cada vidrier tenien un preu segons la dificultat de realització i/o de les hores invertides. També hi devia influir la grandària de l'objecte obrat.

LES FORMES DE VIDRE MATARONÍ TROBADES AL DIPÒSIT DE LA PLAÇA GRAN DE MATARÓ

Una vegada recomposats els fragments, i amb l'ajut dels catàlegs que hi ha publicats, hem pogut identificar els següents tipus de peces de vidre mataroní:

A) TASSES (Làms. 1, 2 i 3)

El nom de «copa» no apareix mai, ni en els inventaris mataronins del segle XVI i primera meitat del segle XVII ni tampoc en la tarifa general de preus de 1655. Les úniques «copes» que s'hi esmenten són de llautó o de ferro i, amb tota seguretat, es refereixen a escalfetes de sobretaula. Per això cal utilitzar el nom de «tassa», que és el correcte.

El DCVB, diu, respecte de Làmot «tassa»:

«Vas amb peu, per a beure vi, aigua, licors». «Got, vas sense peu, per a beure vi, aigua, licors». La traducció que dona a l'idioma castellà és «copa», en el primer cas, i «vaso», en el segon. En el Diccionari Etimològic de Coromines hi diu: «Tassa, de l'àrab tassa <escudella>, <tassa gran>, <cassó>, <tassa>, que era manlleu de l'irani «tasta» <bol>, <escudella> (d'origen indoeuropeu). Primera menció documental, 1271.

Gudiol afirma que «encara que en alguns llocs de Catalunya aquest nom s'apliqui actualment a una varietat del porró, dels inventaris del segle XIV es desprèn que les tasses eren vasos de diverses cabudes destinats a beure a taula» (GUDIOL 1936 : 35-36). Aquest autor no fa de la paraula «tassa» un equivalent de «copa». Una altra prova que ens permet d'equiparar

les copes actuals amb les «tasses» que esmenta la documentació ens la proporciona Rosselló Bordoy. Aquest insigne coneixedor de la cultura islàmica medieval, en un interessant treball que té publicat sobre terminologia ceràmica andalusina, en analitzar el glossari *Vocabulista in arabico* –atribuït a Ramon Martí (S. XIII)– ens fa saber que la paraula «tass» (mozarabisme), va ser traduïda al llatí com a «ciphus», és a dir, «copa» (ROSSELLÓ 1991: 45).

La tassa representa, quantitativament, la peça de vidre més abundant en el dipòsit de la Plaça Gran. N'hem inventariat un nombre mínim de 37 exemplars. A més, n'hi ha una rica varietat formal. Davant de la inexistència de treballs precedents, hem establert uns criteris de classificació propis consistents en agrupar-les segons la forma del peu. Segons això hi hauria tres tipus de tassa: les de cama bufada alta, les de cama baixa i les tasses de cama prima.

Sembla que les tasses de cama bufada alta foren extraordinàriament abundants a la part nord de França i altres països nord-europeus a partir dels segles XII-XIII, i especialment durant el XIV. En canvi, les regions del sud de França preferiren els gots més baixos (d.a. 1989: 199).

A Catalunya, no es coneixen tasses de peu alt bufat fins a la segona meitat del segle XVI. Alguns dels exemplars més antics corresponen a produccions catalanes fetes sota la influència de l'estil del vidre venecià.

Les tasses de cama alta del dipòsit de Mataró són de base en forma de disc circular molt pla i de perfil cònic, cama quasi cilíndrica, bufada, i una cassoleta en la part superior de forma variada: molt ampla i baixa com si fos un platet, de forma acampanada, amb la vora molt exvasada i plana, de forma cònica, polilobulada, etc. N'hi ha que tenen la cassoleta decorada amb ratlles de laticini exterior. Destaquen dos exemplars de vidre transparent o lleugerament blanquinós amb cassoleta de forma acampanada treballada amb ondulacions –una d'elles de vora molt exvasada– de les quals s'ha pogut reconstruir una bona part:

Lám. 1, núm. 1

Tassa de cama alta.

Alçària total: 158 mm; alçària de la cassoleta: 50 mm; alçària de la cama: 95 mm; diàmetre vora: 103 mm; diàmetre peu: 80 mm; gruix: 1 mm. Peu amb angle de 15°. Cama bufada amb un anell decoratiu al terç inferior. Cassoleta treballada amb ondulacions. Llavi exvasat senzill que forma un angle de 15°. Vidre de tonalitat blanquinosa amb petites bombolletes.

Lám. 1, núm. 2

Tassa de cama alta.

Alçària total: 148 mm; alçària de la cassoleta: 60 mm; alçària de la cama: 78 mm; diàmetre vora: 114 mm; diàmetre peu: 75 mm; gruix mitjà: 1 mm. Peu amb angle de 20°. Cama bufada amb anell decoratiu en el terç inferior. Cassoleta de forma acampanada treballada amb ondulacions. Llavi exvasat senzill que forma angle de 20°. Vidre de tonalitat blanquinosa amb petites bombolletes.

També hem d'incloure dins de l'apartat de tasses de peu alt un exemplar del qual únicament conservem la cama i el començament de la cassoleta superior.

Lám. 1, núm. 3

Tassa de cama alta.

Alçària conservada: 134 mm; amplària màxima de la cassoleta conservada: 46 mm, gruix mitjà de la cama: 1 mm. Cama bufada sense cap decoració, de 94 mm d'alçària. Cassoleta complexa formada per tres cossos, l'inferior de forma el·lipsoidal treballat amb ondulacions, el mitjà de forma de tronc de con i el superior suposadament de forma acampanada. Vidre transparent, amb taques blanquinoses i algunes bombolletes. La forma de la cassoleta és semblant a una tassa de peu alt del catàleg de Gudiol (GUDIOL 1936: fig. Lám. 27, decorada amb línies de laticini, i fig. 40).

Lám. 1, núm. 4

Tassa de cama alta, «viada de blanc».

Li manca la part del peu. Fa 143 mm de diàmetre de vora. L'alçària conservada és de 104 mm, dels quals 72 corresponen a la cama, decorada amb un anell situat aproximadament en el terç inferior. La cassoleta superior té forma de con truncat, més ampla que no pas alta, que fa 34 mm d'alçària i 0'4 mm de gruix i està decorada amb línies de laticini interior i un bordonet massís sense decorar aplicat a la superfície, situat a la part baixa. La vora és molt exvasada i acabada amb llavi doblegat vers l'interior. Es tracta d'un dels exemplars de vidre de parets més fines que s'ha trobat a Mataró.

Lám. 1, núm. 5

Tassa de cama alta, «de platet».

Li manca la base. Alçària conservada: 78 mm; diàmetre de la vora: 144 mm. Presenta un peu o balustre lobular característic del segle XVI, de 67 mm d'alçària i 1 mm de gruix. Est sense decorar. La cassoleta o conca superior és extremadament baixa –12 mm– i ampla (per això creiem que es tracta d'una copa de les anomenades «de platet»). És de color blanquinós.

Les tasses baixes es coneixen a Catalunya des de la segona meitat del segle XV i es caracteritzen per tenir una cama molt més curta que les anteriors. En realitat es pot dir que no tenen cama ja que el peu s'uneix directament a la cassoleta superior i forma una mena d'anella.

Lám. 2, núm. 1

Tassa o got comú.

Exemplar de perfil íntegre exactament igual al de la col·lecció Macaya (GUDIOL DE ARTIÑANO 1935: 162, fig. 134). Fa 86 mm d'alçària total, 72 mm de diàmetre de vora i 60 mm de diàmetre del peu. Parets una mica bombades vers l'interior, la vora de les quals fa angle de 40° i està doblegada. La cassoleta superior té forma acampanada, parets llises i llavi senzill, i fa angle de 70°. És de vidre transparent.

Lám. 2, núm. 2

Tassa baixa.

Només es conserva part de la cassoleta superior. Fa uns 73 mm. de diàmetre i 50 mm d'alçària. Les parets són rectilínies i llises i el llavi és senzill i fa un angle de 60°. És de vidre transparent.

Lám. 2, núm. 3

Tassa o got comú.

Alçària conservada: 46 mm. Diàmetre del peu: 58 mm. Fragment d'una tassa de peu baix de la qual ens manca la cassoleta superior. Les parets del peu, lleugerament bombades vers l'interior, presenten un llavi doblegat que fa un angle de 30°.

Hi ha altres tipus de tasses de les quals es conserva només part de la cassoleta o de la base. Algunes són, indubtablement, tasses de peu baix; d'altres són més difícils de classificar.

Lám. 2, núm. 4 i 5

Fragments de la cassoleta d'una tassa, de forma dodecaèdrica, finament treballada, incolora – si bé té taquetes blanques–. La restitució de la peça original, efectuada mitjançant un dibuix, ens indicaria que l'amplària de la boca feia aproximadament uns 98 mm. El gruix de la paret és d'uns 0'6 mm.

Creiem que correspon a la mateixa peça que es descriu a continuació: Part inferior d'una tassa amb la cassoleta fragmentada per la part superior per que devia ser estreta i molt fonda. Recorda molt un tipus de tassa de la col.lecció Macaya (GUDIOL; DE ARTIÑANO 1935: 160, fig. 132). Gudiol també en recull de molt similars (GUDIOL 1936: fig. 41). L'exemplar matoroni fa 68 mm d'alçària. El peu fa 70 mm de diàmetre i 30 mm d'alçària i la seva vora fa un angle de 10° amb l'horitzontal. La cassoleta fa 20 mm d'amplària màxima i 1 mm de gruix. El vidre és transparent, amb taques blanques.

Si es tractés d'una mateixa peça tindriem una tassa de peu baix amb un recipient acampanat alt i estret amb la vora molt exvasada.

Lám. 2, núm. 6

Cassoleta superior d'una tassa, de forma acampanada. Fa 84 mm d'alçària i 62 mm de diàmetre de boca. Presenta un llavi exvasat amb l'extrem arrodonit i dos fins acanalats prop de la vora. Du dues nanses de plaqueta lobulada a la part baixa del recipient. És semblant a una tassa, probablement procedent de Mallorca, que publicà Gudiol (GUDIOL 1936: lám. 7 fig. b), datada del segle XV, conservada aleshores al Museu de Barcelona. En la làmina 25 publica una altra tassa de peu alt que té el llavi molt més exvasat que l'exemplar matoroni. També és semblant a la tassa de la làmina 28 (vas del Museu de Vic), encara que l'exemplar de Mataró no té el llavi del mateix tipus. Hi ha un altre paral·lel semblant en la làmina 64 B (diferència en la decoració de laticini i en la forma de la vora).

Lám. 2, núm. 7

Cassoleta d'una tassa amb el recipient més ample que no pas alt, treballat amb lleugeres ondulacions. Fa 91 mm de diàmetre i 21 mm d'alçària conservada. És de vidre de color blanquinós.

Lám. 2, núm. 8

Cassoleta de tassa, de forma cònica amb el llavi exvasat. Fa uns 50 mm de diàmetre i 62 mm d'alçària conservada. És de vidre transparent o lleugerament blanquinós. La forma recorda alguna de les tasses de peu alt que figuren en el catàleg de la col.lecció Macaya (GUDIOL; DE ARTIÑANO 1935: 160, fig. 130).

Lám. 2, núm. 9

Fragment de la cassoleta d'una tassa, de forma plana, i el començament de la cama. Es tracta d'una tassa del tipus de peu prim. Fa 12 mm d'alçària i 57 mm d'amplària màxima. És de vidre transparent.

Lám. 2, núm. 10

Fragment de la cassoleta d'una tassa de vidre transparent. Fa 44 mm d'alçària conservada i 0'6 mm de gruix. Devia amidar uns 80 mm de diàmetre.

Lám. 2, núm. 11

Peu de tassa possiblement del tipus de cama prima, massissa. És de secció cònica. Fa 94 mm de diàmetre i 24 mm d'alçària. El de vidre és de tonalitat lleument verdosa.

Lám. 3, núm. 1

Base de perfil acampanat amb l'extrem doblegat vers l'interior, i arrencament del peu. Correpon a una tassa, probablement de cama baixa. Fa 52 mm de diàmetre i 29 mm d'alçària. És de vidre transparent.

Lám. 3, núm. 2

Base de perfil acampanat amb l'extrem doblegat vers l'interior i arrencament del peu, d'una tassa, probablement de cama baixa. Fa 63 mm de diàmetre i 32 mm d'alçària. És de vidre transparent.

Lám. 3, núm. 3

Base de perfil acampanat amb l'extrem doblegat vers l'interior, i arrencament del peu, d'una tassa, probablement de cama baixa. Fa 68 mm de diàmetre i 21 mm d'alçària. És de vidre blanquinós.

Lám. 3, núm. 4

Base de perfil acampanat amb l'extrem doblegat vers l'exterior i arrencament del peu, d'una tassa, possiblement de cama baixa. Fa 71 mm de diàmetre i 23 mm d'alçària.

Lám. 3, núm. 5

Base de perfil acampanat amb l'extrem doblegat vers l'interior, i fragment del peu, d'una tassa probablement de cama baixa. Fa 60 mm de diàmetre i 42 mm d'alçària. És transparent.

Lám. 3, núm. 6

Base de perfil cònic i arrencament del peu, de forma cilíndrica. Correpon a una tassa del tipus de peu prim. Fa 60 mm de diàmetre i 33 mm d'alçària. És de vidre transparent.

Lám. 3, núm. 7

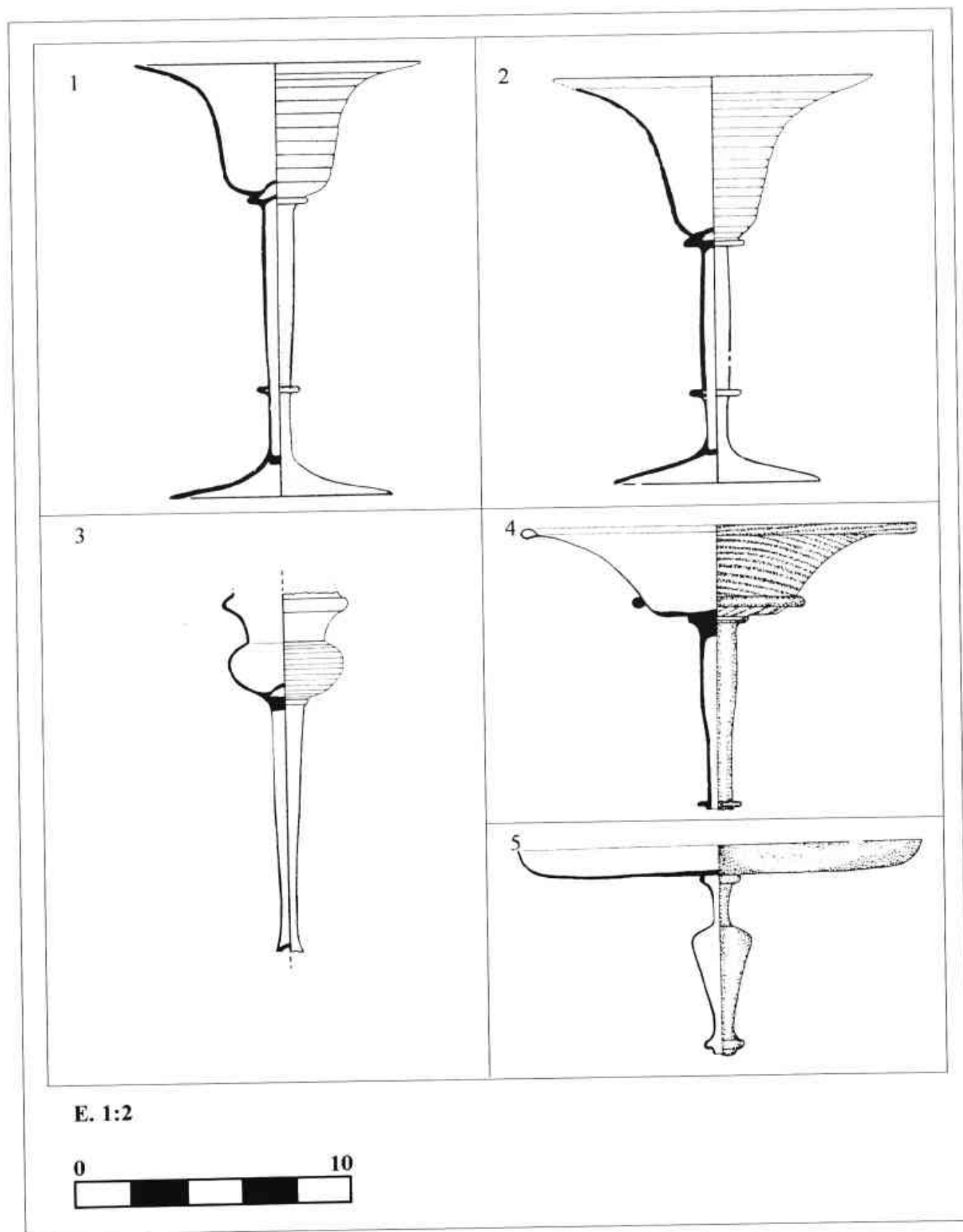
Base de perfil cònic, d'una tassa, possiblement de peu alt. Fa 78 mm de diàmetre i 12 mm d'alçària. L'angle amb l'horitzontal és d'uns 30°. És de vidre transparent amb taques blanquinoses.

Lám. 3, núm. 8

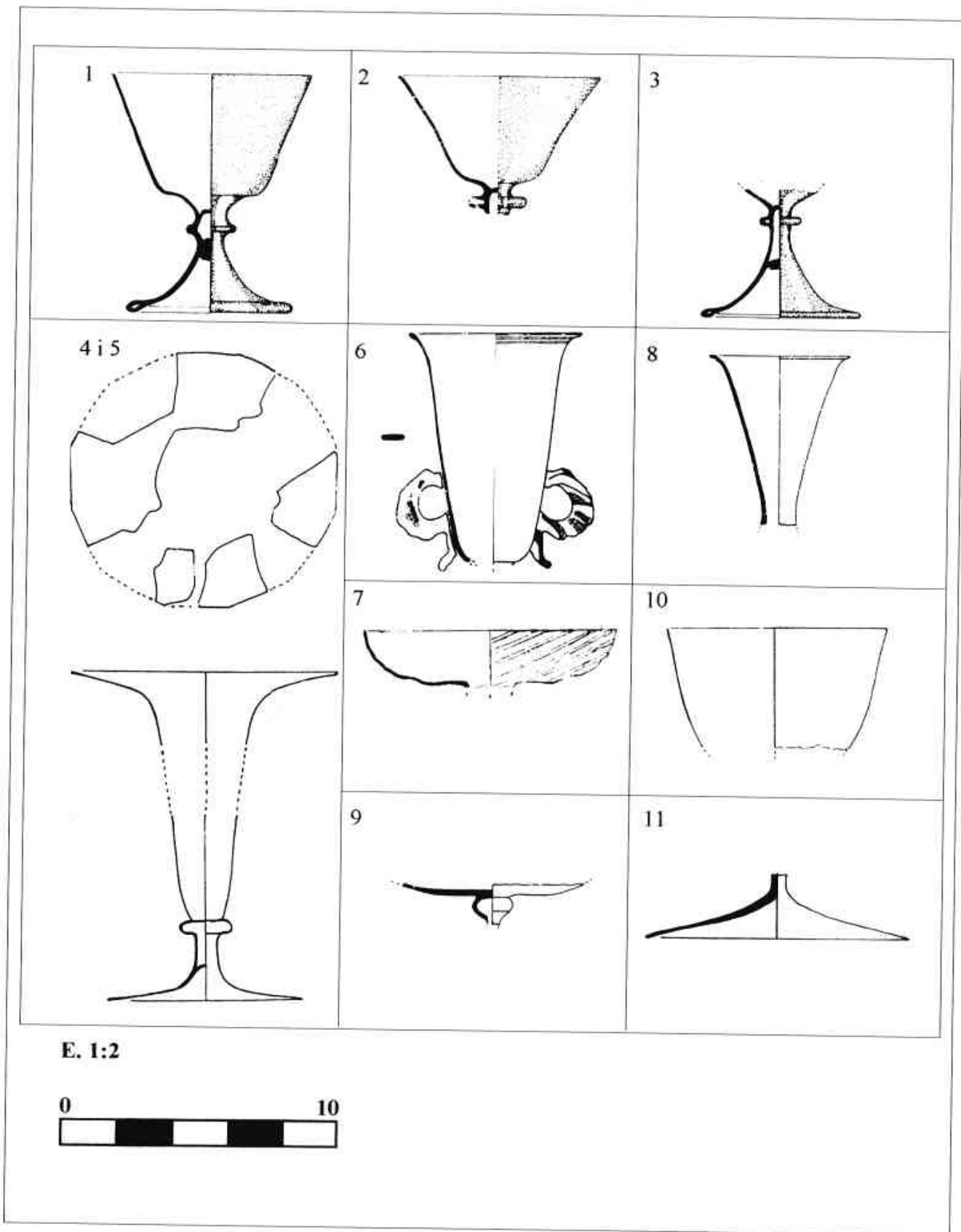
Base de perfil cònic i arrencament del peu, d'una tassa probablement de cama alta. Fa uns 80 mm de diàmetre i 19 mm d'alçària. És de vidre transparent.

B) CANADELLES (Lám. 4)

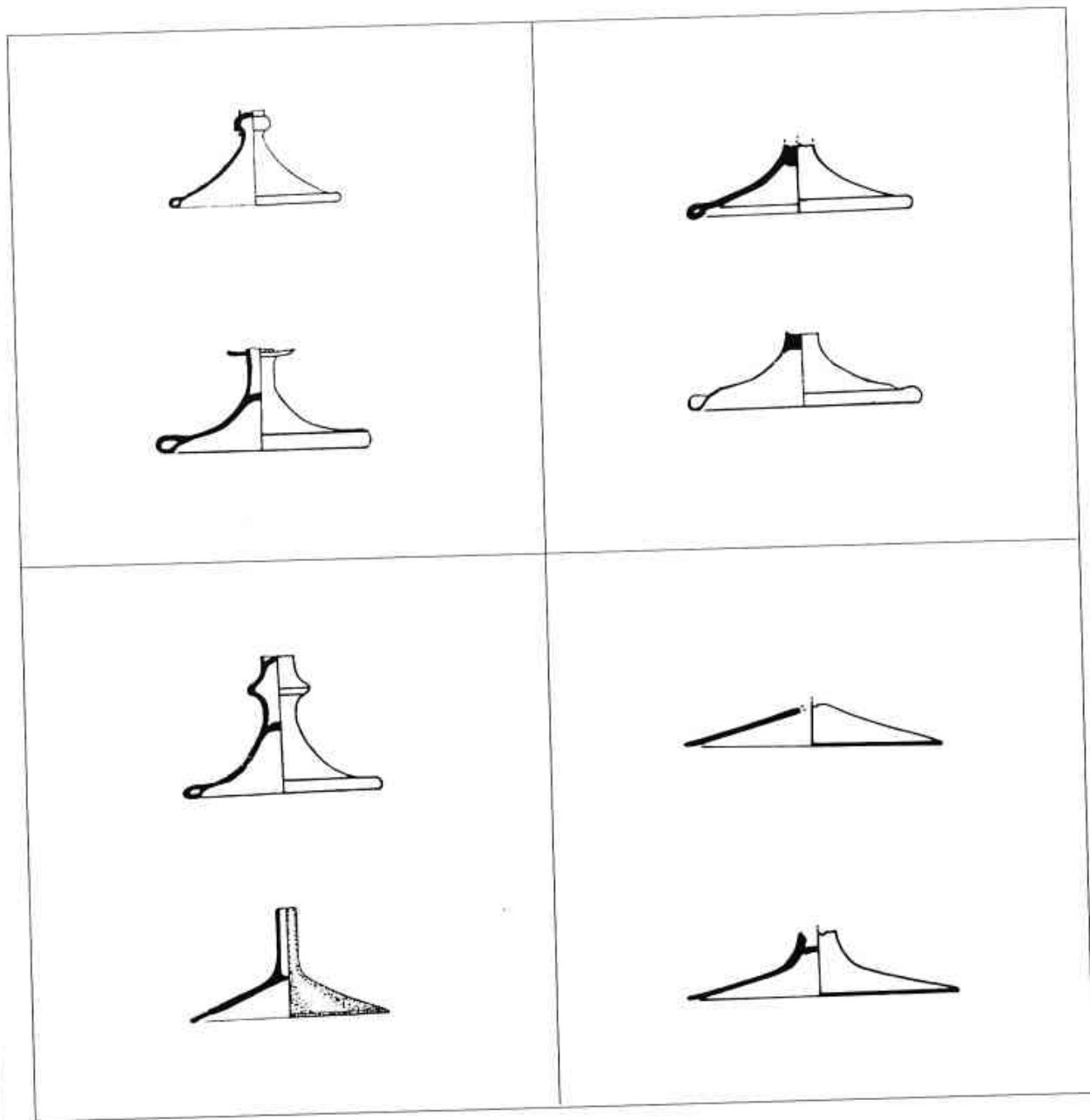
La canadella està estructurada en tres parts: té cos en forma de pera amb un llarg tub curvilini per on sortia el líquid, coll estret i alt amb una nansa lateral de secció plana que arrenca d'una mica més avall de la vora i va a parar fins a la meitat del cos. La vora és més ampla que el coll. El fons és umbilicat. Les diferències morfològiques que hem detectat entre les canadelles es deuen a les diferents dimensions i a la

Làmina 1. Taula de les tasses de vidre de cama alta del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró).

Làmina 2. Taula de les tasses de vidre de cama baixa i altres del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró)

E. 1:2

Làmina 3. Taula del peus de les tasses de vidre del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró).

solució donada al coll i la vora. Segons això últim, n'hi hauria de dos tipus diferents:

- tipus 1: té el coll cilíndric o quasi cilíndric. La vora correspon a un eixamplament del coll i fa, aproximadament, un terç de l'alçada del coll. Un petit pinçament divideix la paret de la vora aproximadament per la meitat.
- tipus 2: té el coll en forma de con invertit. La vora es forma mitjançant un pinçament a la base del con. El llavi, molt petit, pot ser exvasat o pot fer una lleugera inflexió vers l'interior.

N'hi ha de diverses mides però únicament podem saber-ne la de dues peces, ja que les hem pogut reconstruir. El vidre és de tonalitat verdosa o blanquinosa. No creiem que aquestes diferències de forma i/o de color es deguin al tipus de líquids que contenen. Es tracta d'una forma molt característica de la producció vidriera catalana. S'esmenta sovint en la documentació matoronina del segle XVII. A la tarifa de preus de 1655 es fa distinció entre la canadella, el setrill i les setrilleres o tortuguetes. De les canadelles es diu només que eren les més barates de les tres. Segurament s'hi posava l'oli i el vinagre indistintament, mentre que en els setrills, més grans, s'hi posava només oli. De les setrilleres o tortuguetes -hem d'entendre que són paraules sinònimes?-, la tarifa específica «per a oli i vinagre»; per això creiem que es tractava d'un objecte amb dos recipients adossats per la part central per independents un de l'altre, un per a l'oli i l'altre per al vinagre.

Lám. 4, núm. 1

Perfil sencer d'una canadella. Alçada total: 95 mm; amplària màxima: 72 mm; diàmetre de la vora: 30 mm. Peça del tipus 1. És de vidre transparent.

Lám. 4, núm. 2

Canadella a la qual manca la part del fons. Alçada conservada: 84 mm; amplària màxima: 58 mm; diàmetre del llavi: 22 mm. Tipus 2. Coloració del vidre blanquinosa.

Lám. 4, núm. 3

Dos fragments, que no engalzen (coll i vora, i bec), possiblement d'una mateixa canadella, de vidre de tonalitat blanquinosa. La vora fa uns 22 mm d'amplària.

Lám. 4, núm. 4

Coll, amb vora i arrencament de la nansa d'una canadella. Alçada conservada: 75 mm; diàmetre del llavi: 26 mm. Correspon al tipus 2. És de vidre de tonalitat verdosa.

Lám. 4, núm. 5

Meitat superior d'una canadella. Alçada conservada: 74 mm; diàmetre del llavi: 30 mm. Correspon al tipus 1. És de vidre transparent.

Lám. 4, núm. 6

Fragment de coll i inici del llavi d'una canadella, de vidre transparent amb taques blanques. Fa 45 mm d'alçada i 17 mm d'amplària màxima del coll. Correspon al tipus 1.

Lám. 4, núm. 7

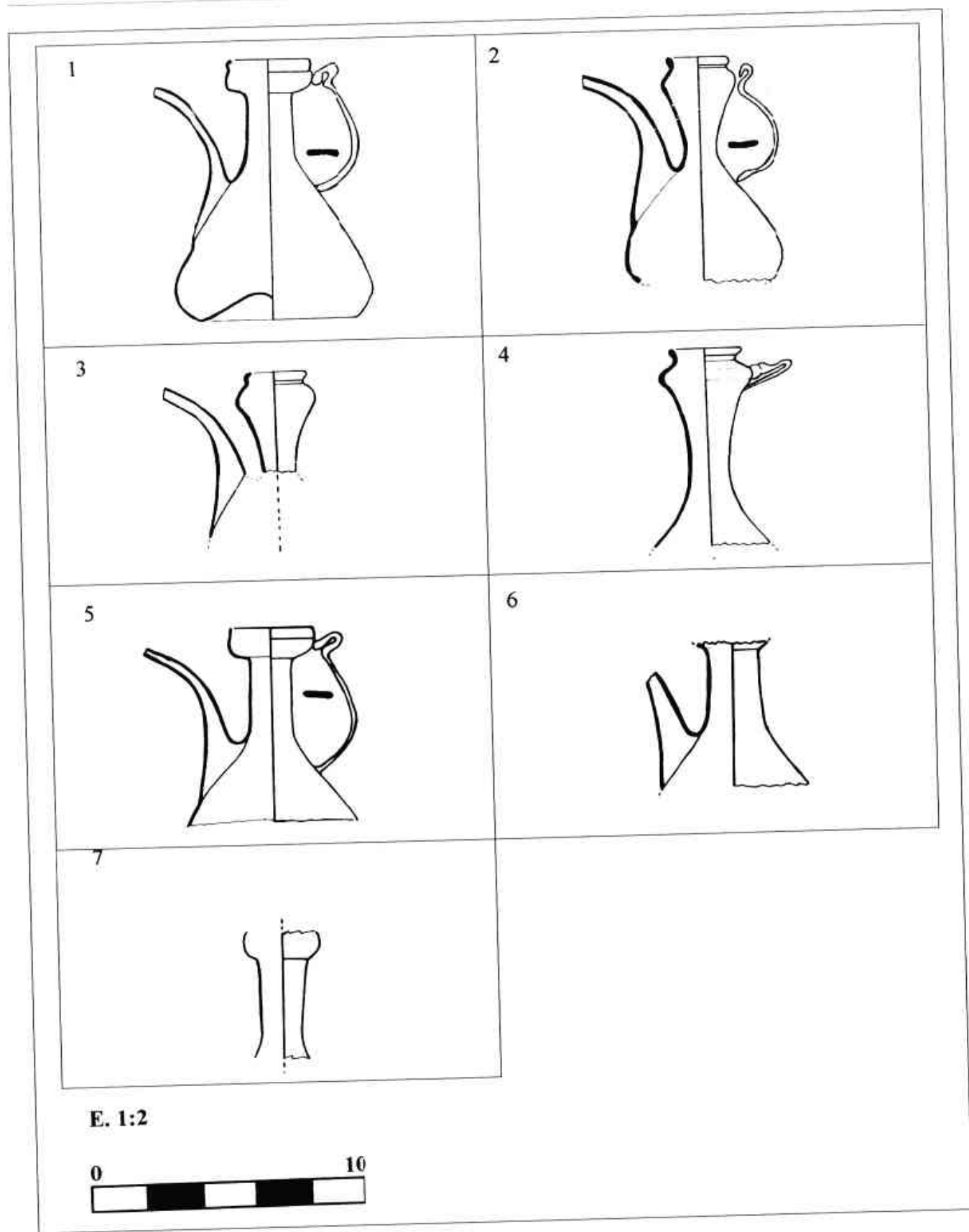
Fragment de coll i començament de la vora d'una canadella, de vidre transparent. Correspon al tipus 1.

També hi ha fons, nanses i tubs d'almenys una dotzena i mitja de canadelles diferents, la majoria del farciment inferior.

C) GOTS O GOBELLS, POTETS, GIBRELLETES DE CONFITURA. (Lám. 5)

Grup de peces diferenciat clarament del de les tasses i del de les canadelles, es tracta de recipients de forma cilíndrica o cònica, fons pla o umbilicat i vora exvasada (llisa, massissa, doblegada, etc). Algunes d'aquestes peces duen nanses de plaqueta. De la rica varietat de formes que hi ha tan sols podem assegurar que els exemplars de majors dimensions devien correspondre, sense cap mena de dubte, als típics pots, una de les formes més comunes en la producció vidriera catalana. Quant als exemplars més petits, no hem pogut determinar en cada cas concret el nom exacte que els correspondria. Segons la documentació escrita, i després d'haver descartat altres noms dels quals coneixem amb tota seguretat la forma, només ens queden els gobells, els potets, els gots, i les gibrelletes de confitura. Descartem les bacinetes perquè corresponien a peces rodones, amples i baixes, en forma de platets. Sembla que, excepte els gots o gobells, les altres formes servien per a conservar aliments líquids com ara l'oli o bé s'lidis, com ara la sal, les confitures o les anxoves. Els pots de farmàcia, dels quals creiem no haver-ne trobat cap, tenien un ús específic sobradament conegut.

Tant Gudiol com Frothingham donaren a conèixer en les seves respectives publicacions diversos exemplars de peces semblants a les trobades en el dipòsit de la Plaça Gran incloses dins d'aquest grup. Unes són de vidre esmaltat; altres, decorades amb filets de laticini -tubs capil·lars blancs aplicats a la superfície dels vasos- o amb caboixons. Frothingham anomenà "sanctuary lamps" a un d'aquests tipus de vasos cilíndrics de vidre esmaltat, de parets gruixudes i llavi exvasat i massís, possiblement perquè en va veure un exemplar decorat amb l'anagrama «IHS». D'invocacions a Jesús, a la Verge o als Sants se'n coneixen en moltes peces de ceràmica, per posar un exemple, i no pas per això hem de relacionar necessàriament aquestes peces amb una estança sagrada.

Làmina 4. Taula de les canadells de vidre del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró).

No creim, doncs, gaire apropiat el nom amb el qual la investigadora nord-americana va batejar aquesta forma de vidre.

Procedent del dipòsit de Mataró disposem d'un exemplar que hem pogut refer força, encara que l'únic fragment de vora que hi ha no engalza amb la resta de la peça. Hi ha també un altre fragment, amb una aplicació decorat amb una testa de dimoni? o de rei?, en relleu, que possiblement corresponia a la mateixa peça anterior:

Lám. 5, núm. 3 i 4

Potet o gibrelleta de confitura? Peça de forma cilíndrica, de parets gruixudes, vora exvasada molt gruixuda de secció en forma de trapezi i fons umbilicat. Alçària hipotètica: uns 93 mm; diàmetre de la vora: 72 mm; diàmetre del fons: 58 mm. Gruix de les parets: 3 mm. El vidre, de tonalitat lleument verdosa. Porta decoració de línies en espiral de laticini interior disposades en diagonal, i tres files de caboxons amb forma de rosetes.

Fragment d'una peça similar a l'anterior (possiblement es tracta de la mateixa), que du aplicat un cabuixó en forma de cara amb una mena de barret de tres puntes i un bigoti ben prominent. Aquesta decoració està amplament representada en el catàleg de Gudiol. La troballa de Mataró podria ser prova que les peces de vidre decorades amb aquestes cares foren fetes en aquesta ciutat (recordem que el vidrier matoroní Pere Roig tenia motlles de «botó de cares» i de «rei»). El vidre és de tonalitat lleument verdosa.

Dins del mateix grup hi ha, però, altres peces que es diferencien de les anteriorment descrites en el gruix de les parets, molt més fines i, normalment, per l'absència de decoracions. Tan sols hi ha una peça amb decoració de filets de laticini exterior. A diferència de la peça descrita anteriorment, són de vidre transparent. Dos exemplars duen nanses de plaqueta ondulada, tipus que segons Gudiol (GUDIOL 1936: 109) desapareix a la primèria del segle XVII.

Els inventaris matoronins ens informen que dins de peces d'aquestes s'hi posava oli rosat (en un barralet) o sal (en un pot). Altres vegades s'esmenten els pots per a confitura.

Lám. 5, núm. 5

Potet?

Perfil sencer d'un vas de parets quasi cilíndriques (la peça és lleugerament més ampla de la part inferior que de la superior), fons bombat i vora exvasada, recta, amb el llavi d'extrem arrodonit. Fa 66 mm d'alçària, 56 mm de diàmetre de vora i 1,1 mm de gruix de parets. A sota de la vora, vers la meitat de la peça i a la part baixa hi du aplicats uns finíssims filets de laticini blanc, molt perduts. És de vidre transparent.

Lám. 5, núm. 6

Goto gobell.

Peça de forma cilíndrica, amb el fons umbilicat i vora exvasada amb el llavi d'extrem arrodonit. Du dues nanses de plaqueta. Per aquest motiu creiem que es tracta d'un got o gobelet per a beure. Fa 66 mm d'alçària; 56 mm de diàmetre de vora i 44 mm de diàmetre de fons. Gruix de les parets: 0,9 mm. El vidre és de tonalitat lleument verdós.

Lám. 5, núm. 9

Goto gobell?

Peça de forma cilíndrica, de fons umbilicat i nanses de plaqueta. La vora és exvasada, molt ampla, gairebé com una mena de platet, amb un llavi gruixut de secció triangular. Per aquesta característica difícilment el podem considerar un tipic got per a beure. Fa 59 mm d'alçària, 115 mm d'amplada de vora i 0,9 mm de gruix de parets. El vidre és de tonalitat lleument verdosa. Gudiol (GUDIOL 1936: 83, fig. 31 inf. esquerra) en recull la forma en la làmina corresponent a les formes de vidre català del segle XVI.

Hi ha diversos fragments de vores de peces semblants a les anteriorment descrites que corresponen a unes vuit peces diferents. D'altres peces només se'n conserva el fons. Es tracta de fons umbilicats i, per les dimensions que devien de tenir, podria tractar-se de «pots per a salar olives».

Lám. 5, núm. 7

Pot

Base d'un pot de vidre de parets cilíndriques i fons umbilicat. El vidre és de tonalitat verdosa. Fa 62 mm de diàmetre, 28 mm d'alçària i 1,5 mm de gruix.

Lám. 5, núm. 8

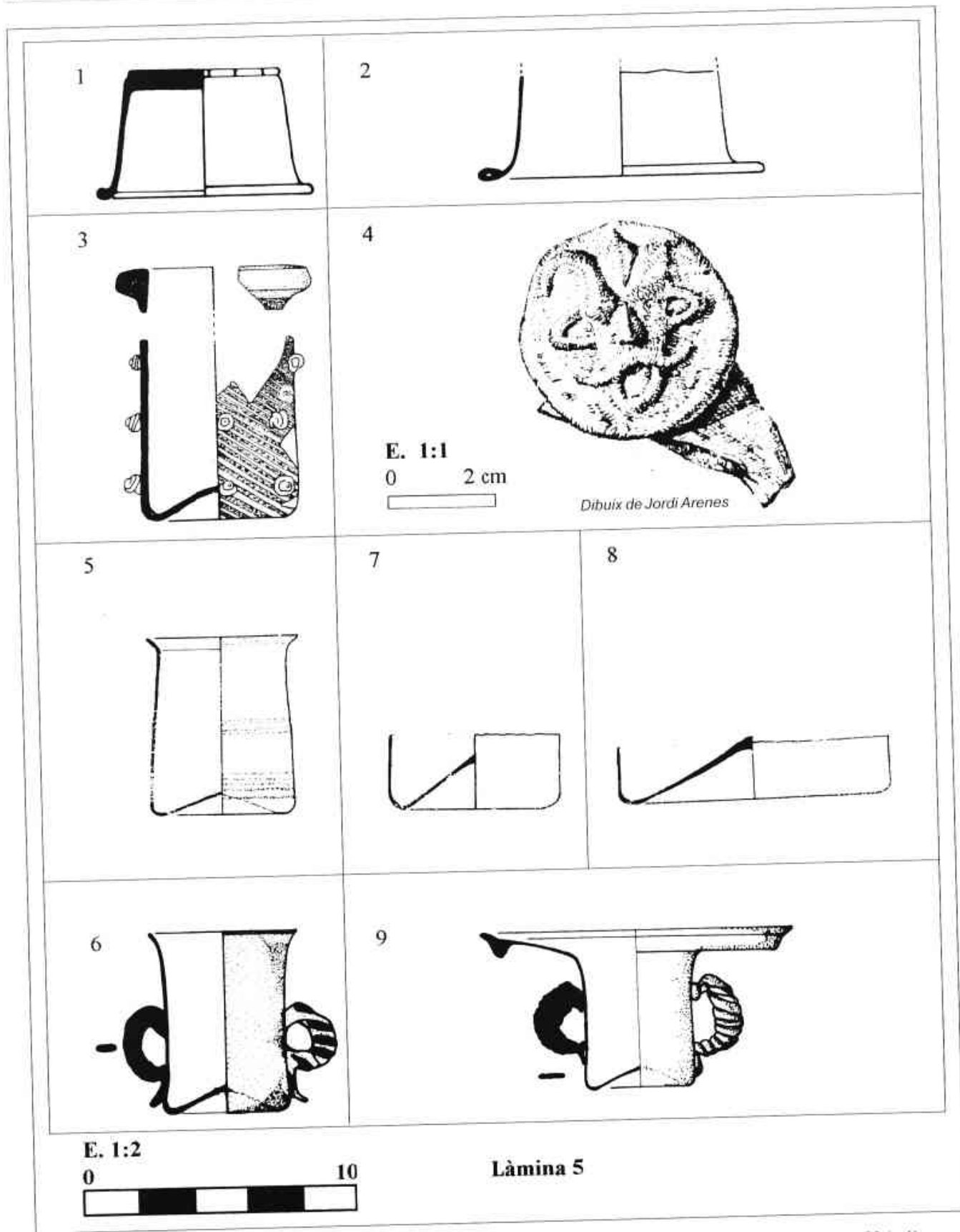
Pot

Fons sencer d'una peça de parets cilíndriques amb el fons umbilicat. Fa 100 mm de diàmetre, 23 mm d'alçària conservada i 1,5 mm de gruix. El vidre és de tonalitat verdosa.

D) AMPOLLES

Segons el DCVB, una ampolla és una botella de vidre, de ventre rodó i ample i de coll estret, mentre que una botella és un recipient de vidre per tenir líquids, que té la part superior notablement més prima que la inferior. En la documentació que hem pogut consultar figuren ampolles de diversos tipus (primes, dobles, pescateres) i brocals (rodons de coll curt o alt, de peu alt, llis dit de mercader, de pinya, de mercader amb pom entre el peu i el brocal, de garrafó, etc). L'ampolla es considerava de vegades un sinònim de brocal ("ampolla prima o brocal pla prim"). Segons es desprèn de la documentació escrita, entre el grup de brocals n'hi havia que estaven proveïdes de peu. Possiblement aquesta característica diferenciava les ampolles d'alguns tipus de brocal. En altres casos la distinció entre allò que era una ampolla i un brocal no quedava gaire clara. El flascó, "flasquillo" o "flasquet" – els tres noms semblen correspondre a diminutius –, forma menys citada que l'ampolla o el brocal, podria correspondre a una mena d'ampolla o brocal si bé de dimensions més petites.

Amb el nom genèric d'"ampolles" incloem una variada gamma de peces de vidre, molt diferents

Làmina 5. Taula dels gots, barrilets i potets, i peus de fruïteres o sotacopes (núms. 1 i 2), de vidre, del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró).

formalment per amb una característica comuna: es tracta de recipients tancats, amb coll curt o alt, globulars, el·lipsoïdals o cònics. Aquest conjunt de peces es diferencia clarament del de les tasses, del de les canelles i del dels vasos cilíndrics. Les peces més petites solen ser de vidre transparent; les més grosses i matusseres, de vidre verdós. Hem dividit el conjunt en diversos subgrups segons certes afinitats formals. D'aquesta manera tindriem:

Carabasses

És un objecte estructurat en dos cossos sobreposats, l'inferior de forma de carbassa i el superior més globular, separats mitjançant un estrenyiment que hi ha aproximadament a la meitat de la peça. Té fons umbilicat i coll estret i curt rematat per una vora molt senzilla. A aquest tipus de peça de vegades se li ha donat el nom de «decantadora», però aquest nom no apareix en la documentació escrita. A més, el nom "decantadora" que, en realitat s'ha creat a partir de l'ús, circumscriu massa aquest objecte dins del món de la farmacopea. A la documentació escrita sí que hi apareix el nom d'«ampolla doble», però no queda clar si "doble" es refereix a la forma o a la capacitat. Si hem preferit el nom de "carbassa" és per dos motius: perquè la peça en qüestió en té la forma i perquè el nom està amplament documentat des del 1411.

Cal recordar que moltes peces de vidre català – especialment les ampolles – reberen els noms dels objectes dels quals imitaven la forma: carabasses, magranes, pinyes... Per Gudiol, una «carbassa de vidre» és també una variant d'ampolla (una «carbassa» que s'esmenta en un document del 1436 contenia un quarter de vi).

Procedent del dipòsit de la Plaça Gran en tenim un exemplar que s'ha pogut refer íntegrament.

Lám. 6, núm. 1

Carabassa.

Peça estructurada en dos cossos arrodonits units per la meitat. Fa 123 mm d'alçària, 180 mm de diàmetre i 79 mm d'amplària màxima. El vidre és de color blanquinós. Est decorat amb unes motlures que ressegueixen la forma de la peça de dalt a baix, i amb gotes de color castany fetes amb laticini acolorit. Té un coll molt curt i estret i el fons umbilicat.

Lám. 6, núm. 2.

Carabassa.

Fragment de la part superior (vora) que possiblement correspon a un objecte del tipus descrit anteriorment. Fa 22 mm d'alçària i 14 mm de diàmetre de vora. El vidre és de color olivaci.

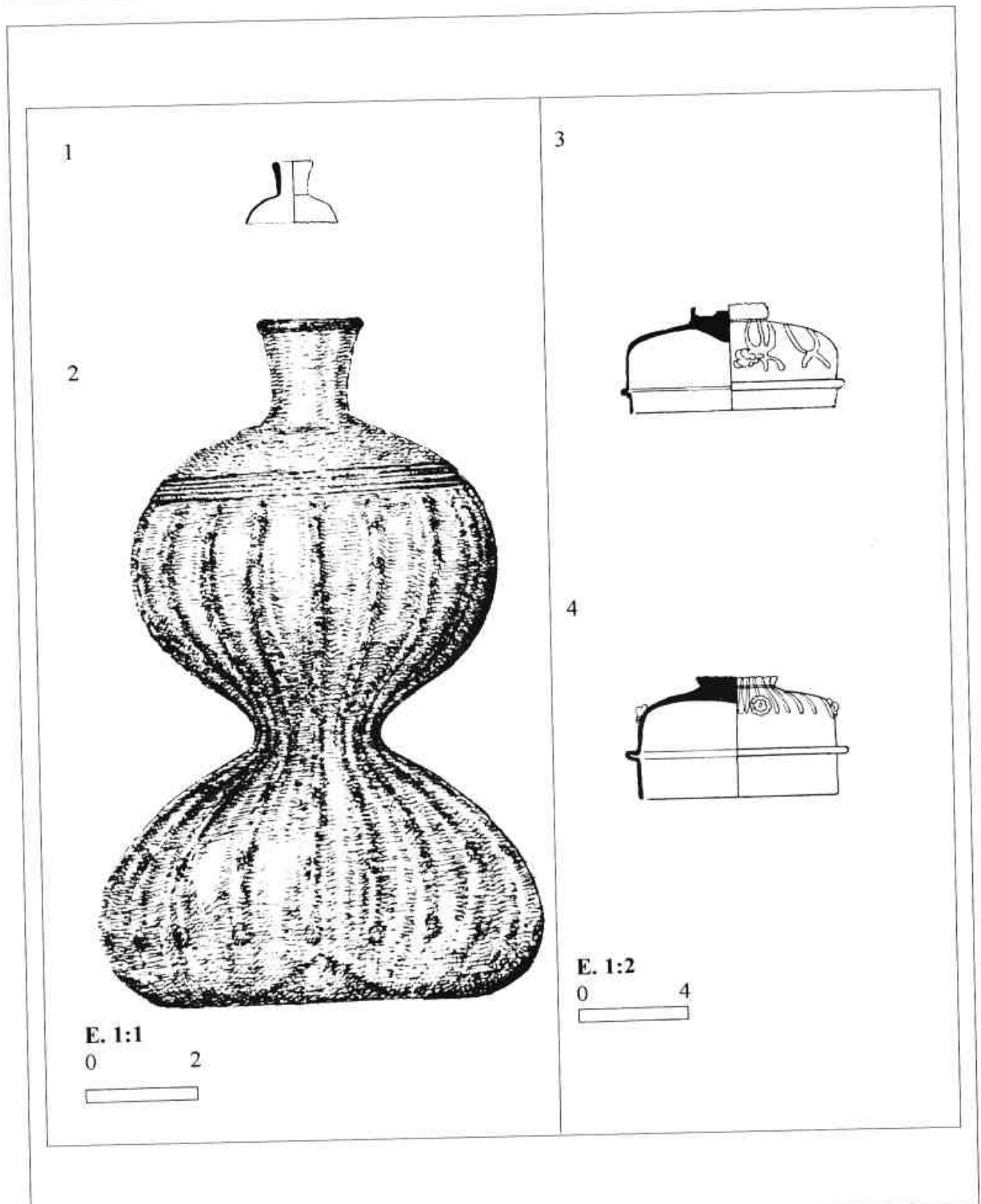
Es coneixen diversos exemples més de peces d'aquest tipus. No es tracta, necessàriament, d'una peça típica de la farmacopea perquè, encara que es coneixen exemplars procedents d'antigues farmàcies catalanes, també se n'han trobat que formaven part del parament de la llar de masies particulars. Hi ha investigadors que prefereixen anomenar aquesta peça amb el nom genèric d'«ampolla»; d'altres creuen que serví també com a setrillera. Com a paral·lels cal esmentar l'exemplar de la farmàcia de Sta. Maria de Vallbona de les Monges, el de la col·lecció farmacèutica del Poble Espanyol de Barcelona, el del Museu del Castell de Perelada i el del Museu Salvador Vilaseca, de Reus (d. a. 1979: 74).

Alice W. Frothingham va publicar-ne un altre exemplar (FROTHINGHAM 1963: 41). Ella mateixa ens fa saber que un altre autor, Hugo de Bérard, diu que aquestes ampolles eren usades per a contenir rom i aigua de roses. Carme Prats opina que no eren pròpies tan sols de les farmàcies, basant-se en l'opinió de Violant qui deia que s'usaven com a setrills. (PRATS 1990: 85). Algunes carabasses, com hem pogut llegir, contenien vi.

BROCAL DEL TIPUS "DE GARRAFÓ"?

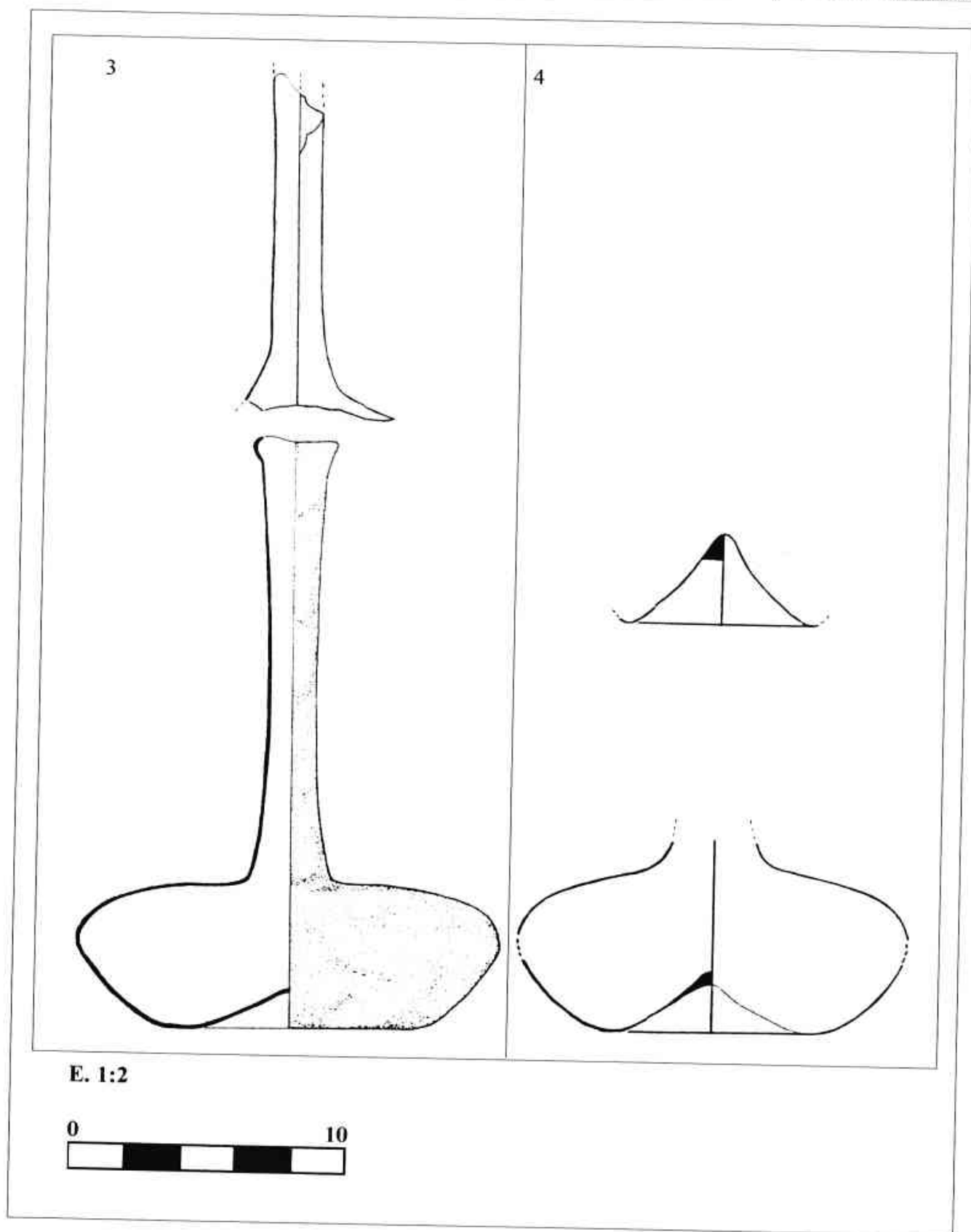
L'hem inclòs dins del grup de les ampolles per la seva forma: recipient baix i de secció el·líptica i coll molt alt i estret acabat amb un llavi ben senzill. Té el fons umbilicat. Podria tractar-se d'algun tipus de brocal, possiblement del "de garrafó". Segons el DCVB, un brocal és una botella panxuda; en castellà, "garrafa". Possiblement el que distingia un brocal d'una ampolla era precisament el broc, alt i estret en comparació de la resta del cos. Hi ha formes semblants a les de la Plaça Gran però que estan proveïdes d'un peu.

D'aquesta forma es coneixen molts precedents medievals, uns procedents d'excavacions i altres que figuren en les il·lustracions de llibres i en pintures de l'època. La diferència més remarcable és que les peces medievals acostumen a tenir una mena de decoració aplicada al voltant del coll, en forma d'anell gruixut, mentre que els exemplars més moderns tenen el coll llis. La forma recorda els «omom» islàmics. Figura en la tipologia de Gudiol. Com a precedent immediat tenim l'exemplar procedent de la farmàcia de Vallbona de les Monges (PRATS; SANTANACH 1988:34, fig.34). Hi ha un altre exemplar molt pròxim al de Mataró en l'apotecaria de la cartoixa de Valldemossa, si bé es tracta d'un exemplar datat del segle XVIII (RIPOLL 1987: lám.IX).

Làmina 6. Taula de les "carabasses" (núm. 1 i 2*) i les cobertores de salers, de vidre, del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró).

(* Dibuix de Jordi Arenes i Clavell).

E. 1:2

Làmina 7. Taula dels brocals tipus "garrafó", de vidre, del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró)

Lám. 7, núm. 1.

Brocal de garrafó?

Exemplar que s'ha pogut refer. És de vidre verdós. Es tracta d'una peça de cos de secció quasi el·líptica, fons ample i umbilicat i coll estret i alt. No està decorat. Fa 212 mm d'alçària i 150 mm d'amplària màxima.

Lám. 7, núm. 2

Fragment corresponent al coll, mancat de la vora. És de vidre transparent, d'oxidació lleument verdosa. Fa uns 126 mm d'alçària.

Lám. 7, núm. 3

Fragments, que no encaixen, corresponents a la part superior de la panxa i inici del coll i al fons. La peça devia fer uns 70 mm d'amplària màxima i l'alçària calculada amb els dos fragments (recordem que ens manca el coll), devia ser d'uns 70 mm. La peça, vista de perfil, devia tenir secció el·líptica.

Lám. 7, núm. 4

Fons umbilicat d'una peça de vidre, transparent. Per les dimensions del fragment, sembla que correspon al fons d'un brocal del tipus "garrafó". Fa 72 mm d'amplada i 33 mm d'alçària.

Al dipòsit de Mataró s'han trobat fragments d'almenys mitja dotzena de brocals d'aquest tipus, identificables perquè tenen els colls més alts i gruixuts que els dels flascons i les vores més massisses, sense llavi exvasat. Quant als fragments sense forma, és molt difícil o gairebé impossible poder-los diferenciar dels fragments de flascons.

Ampolles o brocals de tipus indeterminat: "flasquets" o flasconets?

Es tracta d'unes ampolletes de forma globular amb el coll cònic o cilíndric, estret. En no tenir cap exemplar sencer, no sabem si tenien o no de peu. N'hi ha de vidre transparent i de vidre verdós. Creiem determinants la gran quantitat de vegades que en la documentació escrita apareix la paraula brocal i la diversitat de formes que ha havia per a considerar que aquestes petites ampolles s'anomenaven antigament "brocals". El que no hem pogut fer és determinar en cada cas de quin tipus de brocal es tractava.

Quant a la possibilitat que es tracti de "fioles" o de "figuetes", el DCVB defineix el terme «fiola» amb les paraules següents: «Ampolla petita, de coll llarg i prim, per a tenir medicines o aigües d'olor». En castellà, seria «redoma». «Figueta» és definida com «botella petita, de forma de figa-flor i aplanada, generalment de vidre verd o blau, que s'empra principalment per tenir oli o ungüents i per a portar vi els treballadors que s'en porten el menjar fora de casa». En castellà es tradueix per «castaña». Coromines dubta de l'origen de la paraula: «no crec que sigui veritable derivat de figa, no sols perquè la semblança, d'objecte tan dur, amb una figa, no es veu

clara, sinó perquè fílment pot resultar de modificacions de *figola, evolució fonètica natural de fiola (segle XIV, Hi. Troy.)= fr. fiole, que volen dir el mateix, presos de fiola del llatí tardà, sortit per via fonètica (cap influència del català fillol, és clar) del grec φιαλή. Una altra alteració del mateix, per influència d'AMPULLA fou +amfillola 'canadella' que veiem en un document de 1313 <duas amfillolas sive canadelles argenti, ponderante 5 uncias>, Finke (Acta Ar. II, 242). O de al-fiola arabitant?.

Nosaltres hem preferit no designar aquestes peces ni amb el nom de "fiola" ni amb el de "figueta" car no els hem trobat mai escrits ni en la documentació consultada ni en la tarifa de preus del 1655. Ambdós noms els creiem neologismes posteriors.

Certament també podriem anomenar-les "flascons", si bé creiem que es tractava de peces més petites, com hem dit anteriorment, circumscrites possiblement a l'àmbit de la farmacopea. Segons el DCVB, «flascó» és un «vas petit, de coll estret, fet de vidre, porcel·lana, metall o cuiró, per a tenir líquids o pólvores». Equivaldria a «frasco» en castellà. Per Coromines, flascó o flasco, s'entén un «vas petit de coll estret, per tenir-hi líquids, pólvores, etc, i probablement del gòtic *FLASKO <funda de vímet per a una ampolla>, <ampolla, ampolleta>.

Lám. 8, núm. 1

Brocal.

De coll cilíndric i vora exvasada, plana i rectil·línia. Fa 60 mm d'alçària i 29 mm d'amplària màxima de vora. La vora és irregular, exvasada i plana. És de vidre transparent amb oxidació blanquinosa.

Lám. 8, núm. 2

Brocal.

De coll lleugerament cònic i vora exvasada amb el llavi engruixit. Fa 64 mm d'alçària i la vora, 26 mm de diàmetre. És de vidre de tonalitat blanquinosa.

Lám. 8, núm. 3

Brocal.

Fragment de la meitat superior d'un brocal de cos globular treballat amb estries en espiral i coll alt de secció longitudinal cònica amb la vora exvasada, plana i rectil·línia. Fa 80 mm d'alçària i 24 mm de diàmetre de vora. És de vidre transparent.

Lám. 8, núm. 4

Brocal.

De coll cilíndric i vora plana exvasada i rectil·línia. És de vidre transparent. Fa 84 mm d'alçària, i la vora, de diàmetre irregular, fa uns 22 mm en la part més ampla. El gruix de les parets és d'uns 0'4 mm.

Lám. 8, núm. 5

Brocal.

Fragment d'un brocal de cos globular i coll cilíndric mancat de la vora. Fa 87 mm d'alçària i el coll, 18 mm d'amplària màxima. Les parets fan 0'5 mm de gruix. És de vidre transparent.

Lám. 8, núm. 6

Brocal?

Fons d'una peça de vidre que podria correspondre a un brocal de tipus indeterminat. Fa 11 mm d'alçària i 66 mm d'amplada màxima conservada.

Lám. 8, núm. 7

Brocal?

Fons d'una peça de vidre que podria correspondre a un brocal de tipus indeterminat. Fa 13 mm d'alçària i 66 mm d'amplada màxima conservada.

Lám. 8, núm. 8

Brocal?

Fons d'una peça de vidre que podria correspondre a un brocal de tipus indeterminat. Es tractaria d'una peça de peu exempt amb l'extrem doblegat. El vidre és de tonalitat blanca, opaca.

Lám. 8, núm. 9

Brocal.

Meitat inferior possiblement d'un brocal. És de secció el·líptica i fons umbilicat. Fa 60 mm d'alçària i 86 mm d'amplària màxima. El vidre és de tonalitat lleument verdosa.

E) SALERS?, PERFUMADORS?, SETRILLERES? (Lám. 9)

Es tracta d'unes curioses peces de vidre de cos piriforme, coll alt treballat amb pinçaments i peu. La característica més sorprenent és que són peces amb el fons foradat, és a dir, si no s'hi posava una mena de tap, el contingut cauria a l'exterior per aquest forat. Amb aquestes característiques les hipòtesis sobre el nom i la funció de les peces queda oberta. Per a l'estudi dels vidres mataroní Ramon Juncosa, es tractava de salers. Per a Carme Prats, que té publicades algunes peces de vidre semblants a aquestes, es tractava de «figuetes» perquè la seva forma recorda la de les peces populars catalanes d'aquest nom i, segons ella, servien per a guardar tintures i productes líquids. Entre els paral·lels que aporta cal esmentar les «figuetes» que figuren a les col·leccions del Museu Retrospectiu de Farmàcia i Medicina del Laboratori Cusi al Masnou (Maresme), del Poble Espanyol de Barcelona i del Museu Municipal de Llívia (Cerdanya) (PRATS 1990: 75 - 76). Al llibre de Gudiol hi figura una peça molt semblant a les de Mataró (GUDIOL 1936: lám. 32A). Són considerades salers. Cal dir, però, que hi ha peces com les del dipòsit mataroní que no tenen el fons foradat. N'hi ha de molt semblants, amb el fons foradat, a la col·lecció Mateu, de Perelada. Si realment la peça no duia cap tap,

podria tractar-se d'un objecte fet amb finalitats decoratives. Les peces d'aquest tipus sense fons foradat que hem pogut examinar de prop, de cronologia més moderna que les del dipòsit mataroní, sembla que duen restes d'un líquid a l'interior. No descartariem que pugui tractar-se de perfumadors o de setrilleres.

Procedents de la Plaça Gran de Mataró hi ha un mínim de set peces d'aquest tipus, a dues de les quals manca l'acabament superior. Hi ha també tres acabaments superiors que no encaixen amb cap dels fragments trobats. Amb uns i altres hem pogut deduir que la peça sencera devia tenir forma de pera. La part superior est feta amb diversos pinçaments, de manera que la vora, abans de formar el llavi, s'eixampla i torna a aprimar-se diverses vegades. Es remata amb un llavi engruixit, d'extrem arrodonit o exvasat. N'hi ha que estan ricament decorats amb línies de laticini i cabuixons en forma de roseta.

Lám. 9, núm. 1

Peça trencada en dues parts, peu i remat superior, que no encaixen. Dimensions del fragment del fons: 28 mm d'alçària; 67 mm de diàmetre i 1'2 mm de gruix. Correspon a un peu de llavi doblegat vers l'interior, decorat amb 22 línies de laticini exterior. L'altre fragment fa 80 mm d'alçària i 0'9 mm de gruix. Es tracta del guarniment superior en el qual manca la part que devia encaixar amb la resta de la peça. Està decorat amb 22 línies de laticini exterior i aplicacions en forma de roses o mores. Molt probablement correspon a la peça anterior. Amb els dos fragments, hem fet un dibuix que reconstrueix hipotèticament la forma original. Ambdós són de vidre de tonalitat una mica verdosa.

Lám. 9, núm. 2

Acabament superior d'un "flasquet" o saler. El fragment fa 52 mm d'alçària conservada i 20 mm d'amplària. Està fet amb cinc pinçaments. És de vidre transparent.

Lám. 9, núm. 3

Acabament superior d'un "flasquet" o saler. El fragment fa uns 42 mm d'alçària i 22 mm d'amplària màxima. Està fet amb cinc pinçaments. És de vidre transparent.

Lám. 9, núm. 4

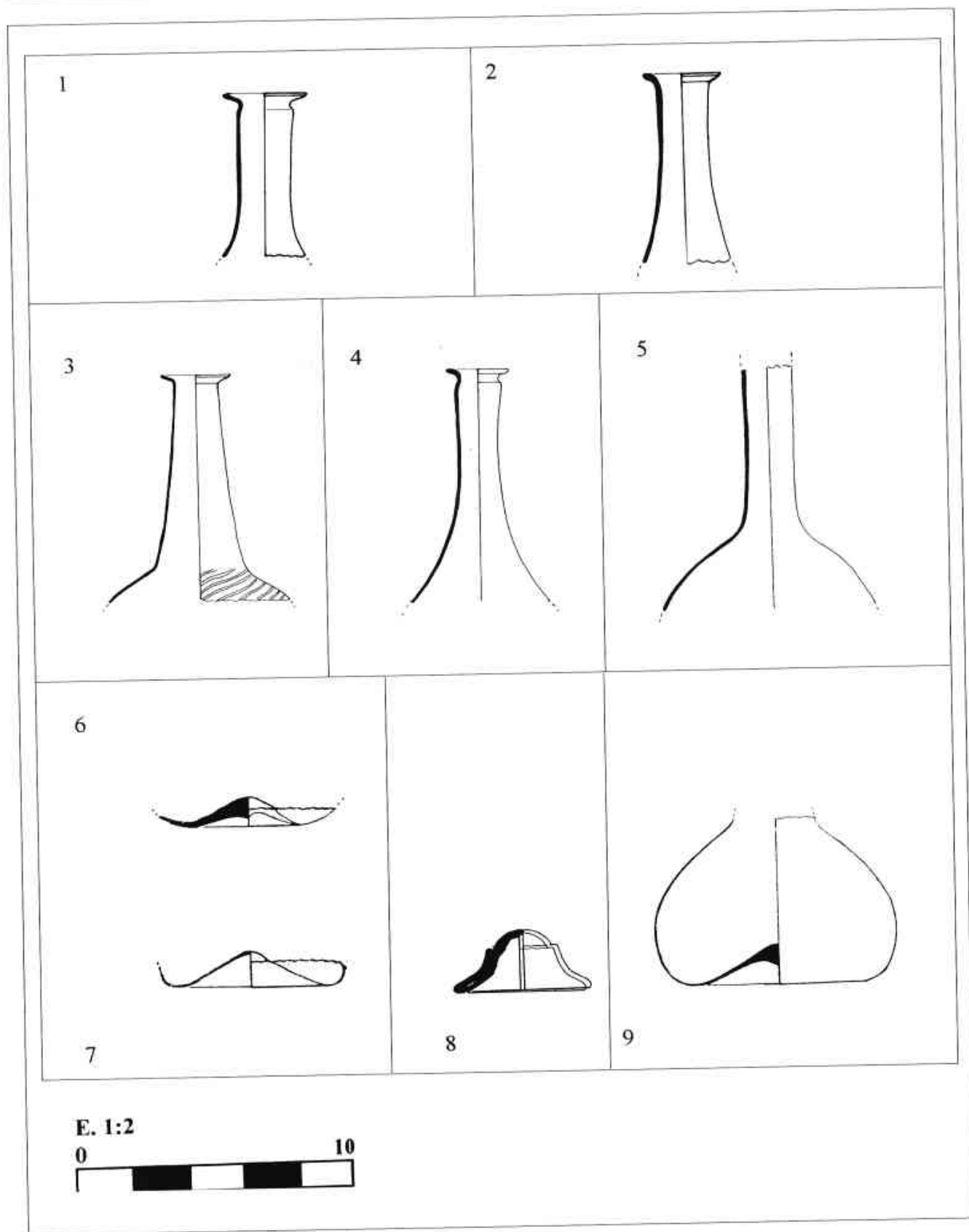
Acabament superior d'un "flasquet" o saler. Fa 39 mm d'alçària, 23 mm d'amplària i 17 mm de diàmetre de vora. Està fet amb cinc estrangulacions, la darrera de les quals dona origen a la vora exvasada. Està decorat amb línies de laticini exterior.

Lám. 9, núm. 5

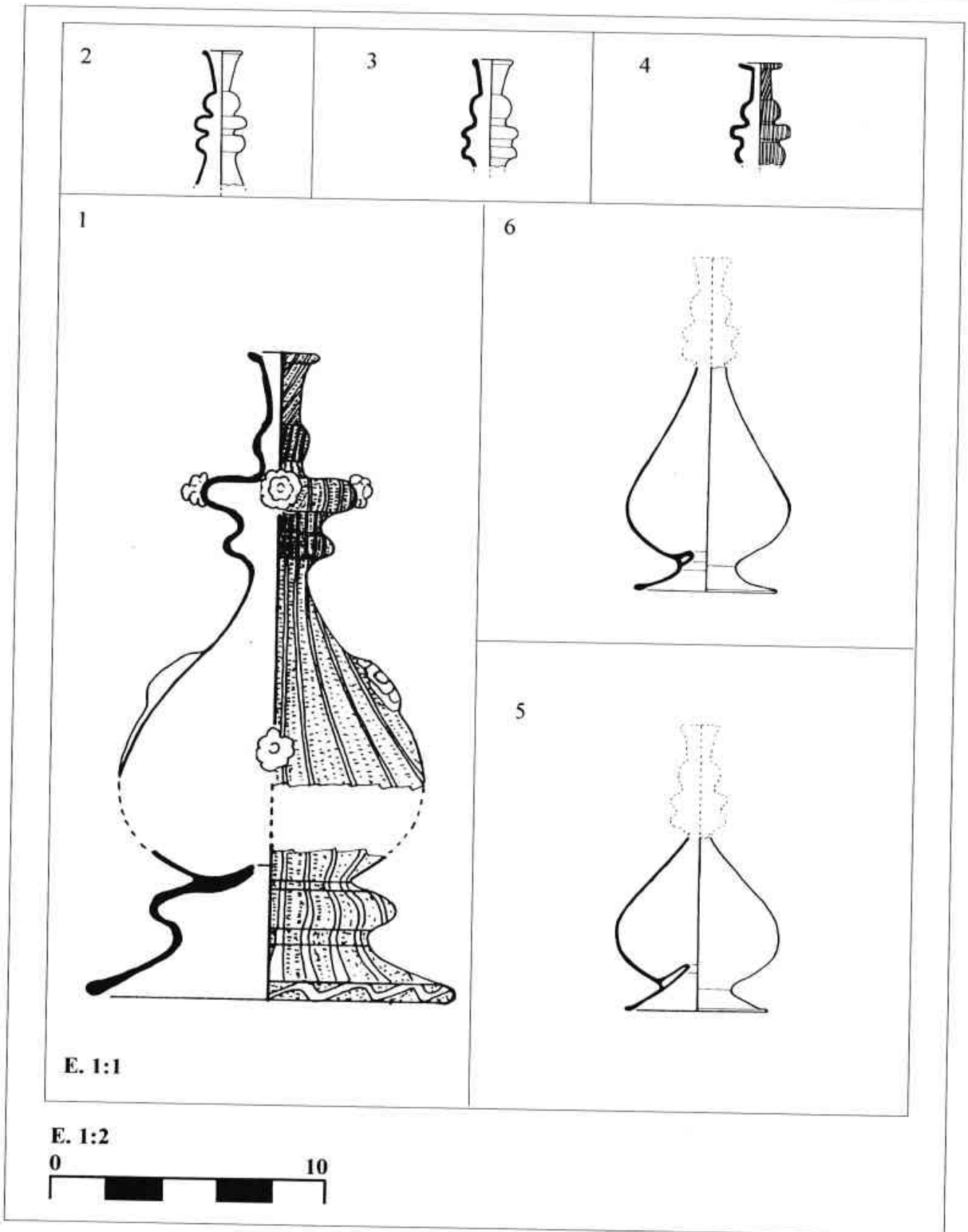
Peça del mateix tipus, a la qual manca l'acabament superior. Dimensions: 83 mm d'alçària; 61 mm d'amplària màxima; 53 mm de diàmetre del peu i 15 mm de gruix. El vidre és translúcid, de tonalitat olivàcia.

Lám. 9, núm. 6

Peça del mateix tipus a la qual manca l'acabament superior. Dimensions: 64 mm d'alçària; 60 mm d'amplària màxima; 48 mm de diàmetre de peu i 0'9 mm de gruix. El vidre és transparent però està oxidat i presenta certes tonalitats blanquinoses.

Làmina 8. Taula de les ampolles o brocals de tipus indeterminat, de vidre, del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró)

Làmina 9. Taula dels salers?, perfumadors?, setrilleres?, de vidre, del dipòsit de la Plaça Gran (Mataró)

E) COBERTORA DE CONFITERA O DE SALER (Lám. 6)

Es tracta d'una de les formes de vidre català més característiques d'aquella època. Tant el saler com la confitera apareixen esmentats en la documentació escrita. També hi havia salers i sucreres d'argent que tenien la mateixa funció que les peces de vidre.

La peça sencera la formaven dues parts. La inferior era un objecte cilíndric, de poca alçària i amb un peu curt de base circular. La part superior era també cilíndrica i estava feta de manera que encaixava perfectament amb la inferior. Damunt de la part superior la peça duia una mena de guarniment acabat en punta. Aquestes peces solien estar magníficament decorades amb línies de laticini i cabo ixons aplicats. N'hi ha de molt semblants a les del dipòsit de Mataró a la col·lecció Mateu del Castell de Perelada.

Lám. 6, núm. 3

Fragment d'una cobertora, de forma cilíndrica, que a mitja alçària presenta un doblec de la paret. Dimensions: 40 mm d'alçària; 740 mm de diàmetre. La part superior està decorada amb línies de laticini exterior que formen una mena de lòbuls i quatre aplicacions en forma de cargol, de color verd fosc, dels quals conserva només un. Hi manca la part superior.

Lám. 6, núm. 4

Es tracta d'un fragment de cobertora, de forma cilíndrica que a mitja alçària presenta un doblec de la paret. Dimensions: 41 mm d'alçària; 68 mm de diàmetre i 1'4 mm de gruix. La part superior està decorada amb 27 línies radials de laticini exterior i quatre aplicacions, de les quals se'n conserven tres, dues són mores i l'altra sembla una petita tortugueta. Hi manca el guarniment acabat en punta.

F) ALTRES TIPUS DE PECES.

Orinal.

Lám. 10, núm. 1 i 2.

Hi ha dos fragments que no encaixen però que probablement corresponen a una mateixa peça. La probable forma original es pot intuir força bé gràcies a la reconstrucció feta per mitjà d'un dibuix. El resultat és un objecte tancat de forma horitzontal, sense peu de cap tipus, amb una base plana sobre la qual descansa, que presenta un broc de forma acampanada en un extrem a manera de cassoleta d'una pipa de fumar. N'hem vist una exactament igual, sencera, a la col·lecció de vidres del Museu del Castell de Perelada. Hi ha un altre fragment que correspon a un broc d'una pipa de fumar molt semblant a la peça anteriorment esmentada. El primer fragment fa uns 41 mm d'alçària i 1 mm de gruix, i el diàmetre de la boca de la cassoleta fa uns 27 mm. La resta de la peça a la qual creiem que pertanyia fa 78 mm d'alçària màxima i 54 mm d'amplària màxima. L'altre fragment fa uns 33'5 mm d'alçària, 1 mm de gruix i el diàmetre de la boca de la cassoleta fa uns 18 mm a la part més ampla. Totes dues són de vidre incolor.

Figureta d'un peix.

Lám. 10, núm. 4

Fragment que correspon a un objecte figurat, un peix. Li manca la part del cap. El fragment conservat fa uns 53 mm de llargària, 20 mm d'alçària i 8 mm d'amplària. El vidre és de color blanc, excepte les aletes i la cua, que són de color blau fosc.

Got?

Lám. 10, núm. 3

Peça fragmentada en dues parts, que no encaixen. La reconstrucció hipotètica feta mitjançant un dibuix dona com a resultat una peça d'uns 74 mm d'alçària, 62 mm de diàmetre de vora i 34 mm de diàmetre de peu. L'objecte constaria de tres parts: la meitat inferior globular, la superior cònica amb llavi exvasat, i peu exempt. Les parets tenen un gruix de 0'8 mm. El vidre és de tonalitat blanquinosa.

Tija?

Lám. 10, núm. 5

Fragment cilíndric de vidre bufat i treballat amb cinc pinçaments; a la part superior hi du una mena de figureta zoomorfa estilitzada. El vidre ha pres una tonalitat lleugerament verdosa. Fa 83 mm d'alçària i 20 mm de diàmetre.

Nansa.

Lám. 10, núm. 6

De forma ondulada, estriada i de secció el·líptica. Fa 62 mm de llargària i 6'5 mm de gruix, i és de color verd maragda. N'hem vistes de molt semblants, i per això sabem que anava disposada en forma horitzontal a la part superior d'un altra peça de vidre, com si es tractés de la nansa d'un cistellet.

Mànec.

Lám. 10, núm. 7

És de secció acanalada, amb l'interior estriat. Per un costat és arrodonit i per l'altre la peça continuava i s'unia a l'objecte que havia de subjectar. Fa 88 mm de llargària i 11 mm d'alçària. El vidre és de color blau verdós. Hem vist peces que van proveïdes de mànecs semblants, classificades per Gudiol com a pipes, que duen un llarg mànec per la part del darrere i un bec per davant.

Fus?; remenador?

Lám. 10, núm. 9

Fragment d'un fus o remenador massís, finament treballat amb un trenat en espiral. És de vidre transparent. Al catàleg de Gudiol (GUDIOL 1936: Lám. 109 D) n'hi ha un de sencer. Fa 53 mm de llargària i 15'5 mm de gruix màxim.

Tap?

Lám. 10, núm. 10

Segons Ramon Juncosa correspon a la part sobrant que resulta després de fabricar una peça de vidre decorada amb línies de laticini i que s'extreu del fons de la peça. És vidre massís, de secció el·lipsoïdal. Té la forma d'una castanya. Fa 24 mm d'alçària i 34,5 mm de diàmetre i està decorat amb 19 línies radials de laticini interior.

Base d'una ampolleta.

Lám. 10, núm. 11

No n'hem pogut precisar el tipus. Fa 37 mm de diàmetre i 13 mm d'alçària. Es tracta d'un peu exempt i l'inici de la paret. És de vidre transparent.

Peu d'una fruitera o sotacopa.

Lám. 5 núm. 1

Fa 46 mm d'alçària, 76 mm de diàmetre i 1 mm de gruix, excepte la part superior que fa uns 5 mm. Té perfil troncocònic i llavi doblegat. A la part superior presenta el fons pla, desproporcionadament gruixut, que sembla una mena de disc amb els contorns retallats. Es tracta del fons d'una peça circular i plana, tipus sotacopa o fruitera. Possiblement quan la peça es va trencar el peu va ser retallat i reaprofitat. La peça és de vidre opali, completament opac.

Peu d'una fruitera? o sotacopa?

Lám. 5, núm. 2

Es tracta d'un fragment de gran diàmetre, de forma cilíndrica, amb l'extrem doblegat. No hem vist peces de vidre amb el llavi doblegat i si en canvi són molt freqüents els peus amb l'extrem doblegat. No obstant hi ha peces que tenen un peu molt semblant al que aquí presentem. Solien correspondre a fruiteres o sotacopes. Fa 104 mm de diàmetre i l'alçària conservada és de 34 mm. És de vidre lleugerament blanquinós.

Peu indeterminat

Lám. 10, núm. 8

Fragment de peu alt amb l'extrem doblegat. Podria correspondre al peu d'un brocal. El vidre és opali, és dir, de color blanquinós. Fa 86 mm d'amplada i 30 mm d'alçària conservada.

A més dels objectes descrits hi ha fragments de diversos fons fragmentats que corresponen a objectes com els anteriors, així com una gran quantitat de fragments sense forma o de vores d'objectes difícilment identificables a causa de l'estat fragmentari en què s'han trobat. Cal destacar l'absència de fragments de peces de vidre gruixut com podrien ser, per exemple les garrafes. També cal posar en relleu la total inexistència de vidre blau (excepte un fragment que creiem residual) i de vidre esmaltat.

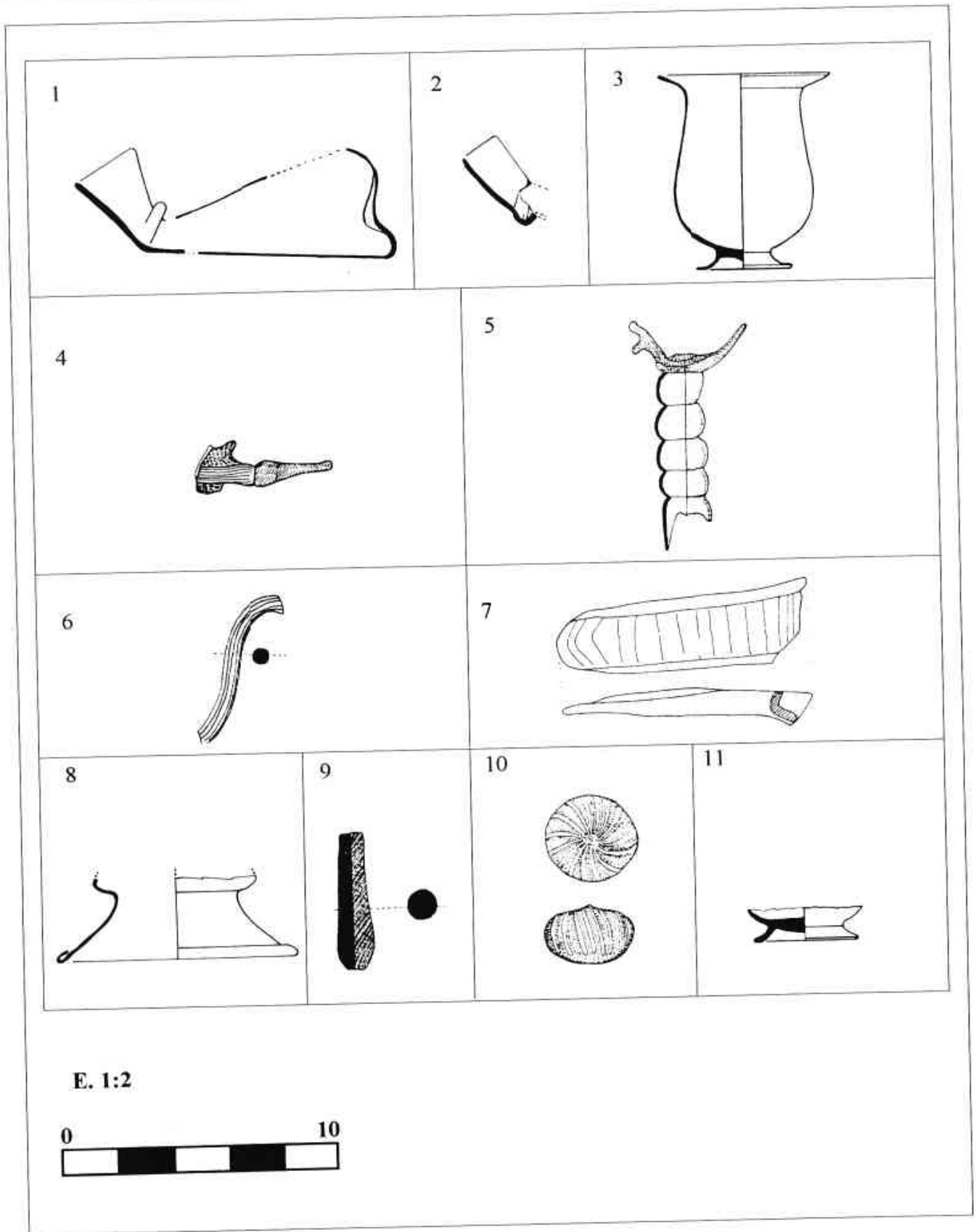
A MANERA DE CLOENDA

En opinió de Ramon Juncosa, estudiós del vidre mataroní, «Mataró era un centre productor de vidre que exportava la seva mercaderia a la Península i a altres indrets d'Europa i probablement d'ultramar. Una part del comerç es canalitzava a través de Barcelona. Per això cal pensar que bona part de la mercaderia que surt de Barcelona a partir de comandes de la casa reial era d'origen mataroní. Tenim el cas de la comanda feta per Violant d'Albió per mandat de la Reina, al segle XVI; és una comanda molt important en quantitat i varietat de peces fines». (JUNCOSA; CLARIANA 1987)

La major part dels objectes de vidre trobats en l'excavació del dipòsit de la Plaça Gran de Mataró s'han recuperat, com hem tingut ocasió de comprovar, força esmicolats. Malgrat tot, el fet que procedixin d'un lloc tancat ha permès la reconstrucció d'una bona colla de peces de finíssim vidre, algunes de les quals estan decorades amb línies de laticini blanc o acolorit o amb aplicacions fetes amb motlle. Entre les formes identificades la més abundant correspon a les tasses de cama alta, fetes a imitació del vidre venecià, si bé mai no s'aconseguí el secret del vidre completament transparent i sense bombolletes, i les tasses de cama baixa que podem relacionar amb allò que la documentació anomena «gots comuns». També hem identificat les canadelles. De la resta de peces, n'hem fets diversos subgrups: les formes cilíndriques o troncocòniques, aptes per a beure, i les formes tancades aptes per a contenir líquids, les «ampolles», entre les quals hem diferenciat les «ampolles dobles o carabasses», les ampolles tipus «garrafó», tipus «flasquet o saler» i tipus «flascó». També creiem haver trobat «salers». La resta correspon a peces d'identificació més dubtosa.

Els objectes de vidre s'han recuperat dels dos farciments centrals del dipòsit, situats entre els estrats núm. 1, datat del començament de la segona meitat del segle XVII, i l'estrat núm. 4, datat del segle XV, conjuntament amb les peces de pisa blava (amb o sense complement de color) i daurada, i les peces de terrissa. L'època de fabricació de les peces de vidre deu ser, per tant, molt semblant a la de la pisa que l'acompanyava, és a dir, el segon quart del segle XVII. L'època d'amortització dels objectes de vidre correspondria a mitjan segle XVII, quan varen ser abocats. El fet que d'algunes peces no hagi pogut refer el perfil sencer ens fa sospitar que foren trencades abans que fossin llençades a l'interior del dipòsit.

En opinió de Garcia i Guàrdia, al segle XVII no hi havia fons de vidre a Barcelona. Es basen, per a fer aquesta afirmació, en un document de 1610 que fa

Làmina 10. Taula amb objectes de vidre procedents del dipòsit de la Plaça Gran de Mataró

referència a l'examen d'un tal Benet Calçina i que diu textualment «que pus en Barcelona no y havia forn de vidre... y en Sant Vicens ni havia...» (GARCIA; GUÀRDIA 1989: 291, nota 181). La conclusió a què arriben aquests investigadors és que «en el sistema de ciutats català de finals del XVI i principis del XVII, es produeix una descentralització de la <indústria> i la producció en poblacions properes a Barcelona, i una potenciació de la capital com a centre de consum, mercat i distribució...»

Sembla, però, que la cita documental està treta de context perquè hi ha altres proves que demostren que a Barcelona es continuava fabricant vidre al segle XVII. Gudiol ens aporta més informació per a aclarir aquesta qüestió. Ens fa saber que l'any 1610 els consellers barcelonins anaren personalment a presenciar l'examen d'un tal Benet Calcina a Sant Vicenç dels Horts. La causa era que els prohoms del gremi no el volien examinar. És a dir, no es trobava cap forn on examinar-lo. La cosa anà molt violenta i el Consell ciutad de Barcelona va acordar de suspendre la confraria. L'any 1627 hi va haver una altra topada. Segons ens explica el mateix Gudiol un tal Felip Amiguet va demanar de poder fer un forn de vidre a Barcelona i «vendre los vidres tan de forn com de llum en sa casa y botiga, no obstant no sie mestre vidrier», i s'oferia a fer «a mes de vidres ordinaris vidres de crestell y crestellins clars y colors conforme se fa a Venecia y otras cosas que no es fan a Catalunya»... La confraria es va oposar a les seves peticions. El plet que es va encetar va acabar-se amb la suspensió de la confraria fins a l'any 1629 (GUDIOL 1936: 53-54).

És a dir, Garcia i Guàrdia són de l'opinió que la «inexistència» de forns de vidre a Barcelona al segle XVII es devia a una política pensada des d'aquesta ciutat, que consistia a traslladar les indústries als afores i a convertir Barcelona en un centre consumidor i redistribuidor. Sense voler negar que possiblement alguna cosa hi ha de cert en l'opinió de Garcia i Guàrdia, després d'haver llegit les referències documentals aportades per Gudiol sembla que l'origen del problema al qual fan referència els dos autors abans esmentats es devia al fet que els vidriers barcelonins no acceptaven de bon grat les innovacions que venien de fora, és a dir, la fabricació del vidre «a la manera de Venècia». A més, les reglamentacions gremials, rígides i proteccionistes, no deixaven marge al fet que nousvinguts —«intrusos» que no tenien el títol de mestre— s'instal·lessin a la ciutat i obrissin forn o botiga. Altres documents indiquen que els forns de vidre barcelonins continuaven actius durant el XVII (el 1659 el Consell barceloní aprova novament unes constitucions del gremi dels vidriers), si bé no deixa de ser significatiu

que quan Ferran d'Àustria visità Catalunya l'any 1632, es traslladà des de Barcelona fins a Mataró a fi de veure "in situ" la fabricació del vidre.

En aquesta vila, en part gràcies a la inexistència de gremi i en part els avantatges fiscals de què gaudia, sembla que prosperava una activitat artesanal florent a bona part d'Europa com era la fabricació de vidre segons els models imposats des de Venècia. L'extraordinària qualitat dels vidres fets a Mataró explicaria el motiu pel qual el virrei s'hi traslladà en persona procedent d'una altra ciutat on també es feia vidre de reconegut prestigi aleshores.

Les peces trobades a la Plaça Gran de Mataró, malgrat estar molt fragmentades, representen alguns dels millors exemplars de vidre català trobats en els darrers anys i són una prova de l'alta qualitat que els mestres vidriers mataronins assoliren durant la segona meitat del segle XVI i la primera del XVII.

Segons Gudiol és difícil distingir entre les formes de vidre català dels segles XVI i XVII. Caldria matisar aquesta afirmació. Queda clar que existeix una etapa dins de la producció vidriera que compren el darrer terç del segle XVI i el primer terç o la primera meitat del XVII, que correspon al moment de màxima qualitat artística. Les peces elaborades són a tasses (o copes) de peu en forma de balustre, vasos i altres objectes decorats amb laticini i formes de vidre esmaltat (tipus de vidre del qual no ha aparegut cap fragment dins del dipòsit de la Plaça Gran). A partir de la segona meitat del segle XVII, com diu Gudiol, la qualitat del vidre baixa molt i la producció es massifica

L'alt nivell artístic assolit pels vidriers catalans és fruit no solament de l'esforç i de la mestria demostrada en l'intent de fabricar vidre segons la moda imposada des d'Itàlia, sinó que es deu també a la presència de mestres procedents d'aquell país o de França —on els mestres vidriers també adoptaren la moda italiana i feren peces d'una gran qualitat— establerts a Catalunya. Possiblement el dia que es facin les anàlisis compositives de les millors peces de vidre català es podrà demostrar empíricament que moltes corresponen a produccions sortides dels forns mataronins, tal vegada els de més anomenada a Catalunya des de les acaballes del segle XVI i durant el segle XVII, com a mínim.

BIBLIOGRAFIA

Obres de caràcter general:

ALCOVER, ANTONI MARIA; DE B. MOLL, FRANCESC (1993): *Diccionari català-valencià-balear*. - 10 vols. Palma de Mallorca.

COLOMER, JOSEP MARIA (1969): *Mataró al mil cinc-cents*. - Caixa d'Estalvis Laietana (Col.lecció <Premi Iluro> de monografia històrica, núm. 15). - Mataró.

d.a. (1984): *Gremis i oficis a Girona. (Trellat i societat a l'època pre-industrial)*. - Ajuntament de Girona (Col.lecció <Història de Girona>, núm. 1). - Girona.

GARCIA I ESPUCHE, ALBERT; GUÀRDIA I BASSOLS, MANUEL (1989): *La construcció d'una ciutat. Mataró. 1500-1900*. - Ajuntament de Mataró. Patronat Municipal de Cultura (Col.lecció <Caps de Bou>, núm. 11). - Ed. Alta-Fulla. Barcelona.

GIMÉNEZ I BLASCO, JOAN (1983): *Mataró. 1600-1639. Economia i Societat*. - Caixa d'Estalvis Laietana (Col.lecció <Premi Iluro> de monografia històrica, núm. 38). - Mataró.

LLOVET, JOAQUIM (1959/61): *La ciutat de Mataró*. - 2 vols. (Enciclopèdia de Catalunya, vol. 30). Ed. Barcino, Barcelona.

RIBAS I BERTRAN, MARIÀ (1933): *La romana Iluro. Estudi d'investigació Arqueològica*. - «La Paraula Cristiana» (Barcelona).

RIBAS I BERTRAN, MARIÀ (1934): *Orígens i fets històrics de Mataró*. - Mataró.

SALICRÚ, MANUEL (1978): *El memorial del rector Folquer*. - Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i El Maresme núm. 4 (gener-juny). Mataró.

Llibres i articles de revista específics sobre vidre o bé on el vidre té un paper destacat, o dels quals hem pogut extreure informació.

AMOURIC, H; FOY, D. (1985): Notes sur la production et la commercialisation de la soude dans le Midi méditerranéen du Moyen Age au XVIII siècle. - (*Histoire des techniques et sources documentaires, méthodes d'approche et expérimentation en région méditerranéenne*. Actes du colloque du G.I.S. Aix-en-Provence, octobre 1982). - «Cahiers du G.I.S.» núm. 7.

BARRERA, J. (1988): *Le verre à boire des fouilles de la Cour Napoléon du Louvre (Paris)*. - (Annales du XIe Congrès de l'A.I.H.V., Basilea, 1988). - Amsterdam.

CARDONA ESCRIVÀ, J; MARTÍ OLTRA, X. (1985): *Materiales bajo medievales del hospital de Sant Marc*. - (C.A.M.E. Huesca, 1985) Zaragoza, V, 606.

CAUSA, MARIA (1966): *L'arte del vetro dal Rinascimento ai nostri giorni*. - (Col. Elite «Le arti e gli stili in ogni tempo e paese»). - Ed. germans Fabbri. - Milà.

d.a. (1979): *Museus singulars de Catalunya*. - Diàfora, S.A. Barcelona.

d.a. (1989): *A travers le verre, du Moyen Age à la Renaissance*. - Catàleg de l'exposició celebrada a Rouen el 1989. Nancy.

DORIGATO, ATTILIA (1986): *Il Museo vetrario di Murano*. - Ed. Electa. - Milà.

ESTEVA, LLUÍS (1953): *El forn de vidre de Bell-lloc*. - «Ancora».

FOY, DANIELE (1989): *Le verre médiéval et son artisanat en France méditerranéenne*. - Ed. du C.N.R.S. - Paris.

FROTHINGHAM, ALICE WILSON (1941): *Hispanic glass*. - The Hispanic Society of America. - Nova York.

GIL, PERE: *Història Natural de Catalunya* (ca. 1600). - Manuscrit de la Biblioteca del Seminari de Barcelona.

GUDIOL I RICART, JOSEP MARIA (1936): *Els vidres catalans*. - *Monumenta Cataloniae* vol. III. Ed. Alpha. - Barcelona.

JORDI GONZÁLEZ, RAMON (1972): *Historia de una botica: La «Farmacia-Museo» del Pueblo Español*. - Suplemento de «Circular Farmacéutica». Barcelona.

JORDI GONZÁLEZ, RAMON (1991): *Recipientes medicinales en Cataluña. Un estudio (1364/1813)*. - *Circular Farmacéutica* (Barcelona), núm. 312 (octubre-desembre). Barcelona.

JUNCOSA I CASTELLÓ, RAMON; CLARIANA I ROIG, JOAN-FRANCESC (1984): *El vidre a Mataró I: notes sobre el vidre i la tècnica de la seva fabricació en temps antic*. - *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 21 (desembre). Mataró.

JUNCOSA I CASTELLÓ, RAMON; CLARIANA I ROIG, JOAN-FRANCESC (1987): *El vidre a Mataró II: De l'Alta Edat Mitjana fins el segle XVIII*. - *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 28 (abril). Mataró.

LLORENS I RAMS, JOSEP MARIA (1990): *El forn de vidre de Bell-lloc d'Aro. Informe*. - Informatiu de l'arxiu i museu de Sant Feliu de Guixols. Baix Empordà, núm. 5 (setembre). - Sant Feliu de Guixols.

MARIACHER, GIOVANNI (1967): *L'arte del vetro Dall'antichità al Rinascimento*. - (Col. Elite «Le arti e gli stili in ogni tempo e paese»). - Ed. germans Fabbri. - Milà.

MARIACHER, GIOVANNI (1967): *I vetri di Murano*. - Edicions d'art Carlo Bestetti. - Milà.

MARIACHER, GIOVANNI (1970): *Il Museo vetrario di Murano*. - Ed. Aldo Martello. - Milà.

OLIVA, MIGUEL (1950): *Catálogo de los vidrios del Museo Arqueológico de Gerona*. - *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V. - Girona, 1950.

OLIVER, ANNA: *El forn de Sant Fost de Campcentelles*. Memòria de llicenciatura, inèdita. Departament d'Història Medieval Universitat de Barcelona.

PRATS I DARDER, CARME (1990): *Apotecaria de Santa Maria de Vallbona*. - (Col.lecció «Totart», núm. 26). Ed. Fundació d'Història i Art Roger de Belfort. - Vallbona de les Monges.

RIPOLL ARBÓS, LUIS (1987): *La farmacia de la Cartuja de Valldemossa*. - Palma de Mallorca.

ROSSELLÓ-BORDOY, GUILLEM (1991): *El nombre de las cosas en Al-Andalus: una propuesta de terminología cerámica*. - Palma de Mallorca.

SANTANACH I SOLER, JOAN: *Farmacies antigues de Catalunya. I. Cardedeu*. - «Butlletí Informatiu de Ceràmica», núm. 15 (juliol-setembre) (1982); II. Montblanc, "BIC", núm. 16 (octubre-desembre) (1982); III. Sant Just Desvern, "BIC", núm. 17 (gener-març) (1983); IX. El Masnou, "BIC", núm. 23 (juliol-setembre) (1984); X. Girona, "BIC", núm. 24 (octubre-desembre) (1984); XII. Valldemossa, 2 part-en col.laboració amb Lluís Pereaunau. "BIC", núm. 27 (juliol-setembre) (1985); XIV. Llívia, 2 part, "BIC", núm. 29 (gener-març) (1986).

¹ El fragment correspon a un perfil sencer de gresol que, un cop fora d'ús, s'aprofità com a element de construcció d'un mur. Agraïm a Esther Gurri i a Carme Puerta, directores de l'excavació, haver-nos autoritzat a donar a conèixer aquesta troballa.

Foto núm. 1: Tassa de peu alt.

Foto núm. 2: Tassa de peu alt.

Foto núm. 3: Tassa de peu alt, del tipus dit "de platet".

Foto núm. 4: Tassa de peu baix.

Foto núm. 5: Base d'una tassa de peu prim.

Foto núm. 6: Base d'una tassa indeterminada, amb extrem doblegat.

Foto núm. 7: Base d'una tassa indeterminada, amb extrem doblegat.

Foto núm. 8: Got comú amb nanses de plaqueta

Foto núm. 9: Got comú amb nanses de plaqueta

Foto núm 10: Got comú o "gibrelleta de confitura?" decorada amb laticini.

Foto núm. 11: Fragment de vidre amb decoració de cap de rei o de dimoni feta amb motlle i soldada a la superfície.

Foto núm. 12: Acabament de la part superior d'un saler? decorat amb laticini.

Foto núm. 13: Acabaments de la part superior de salers?, un decorat amb laticini.

Foto núm. 14: Base d'un saler? decorat amb laticini.

Foto núm. 15: Cobertura d'un saler? amb decoració de mores aplicades.

Foto núm. 16: Saler? mancat de l'acabament superior.

Foto núm. 17: Saler? mancat de l'acabament superior.

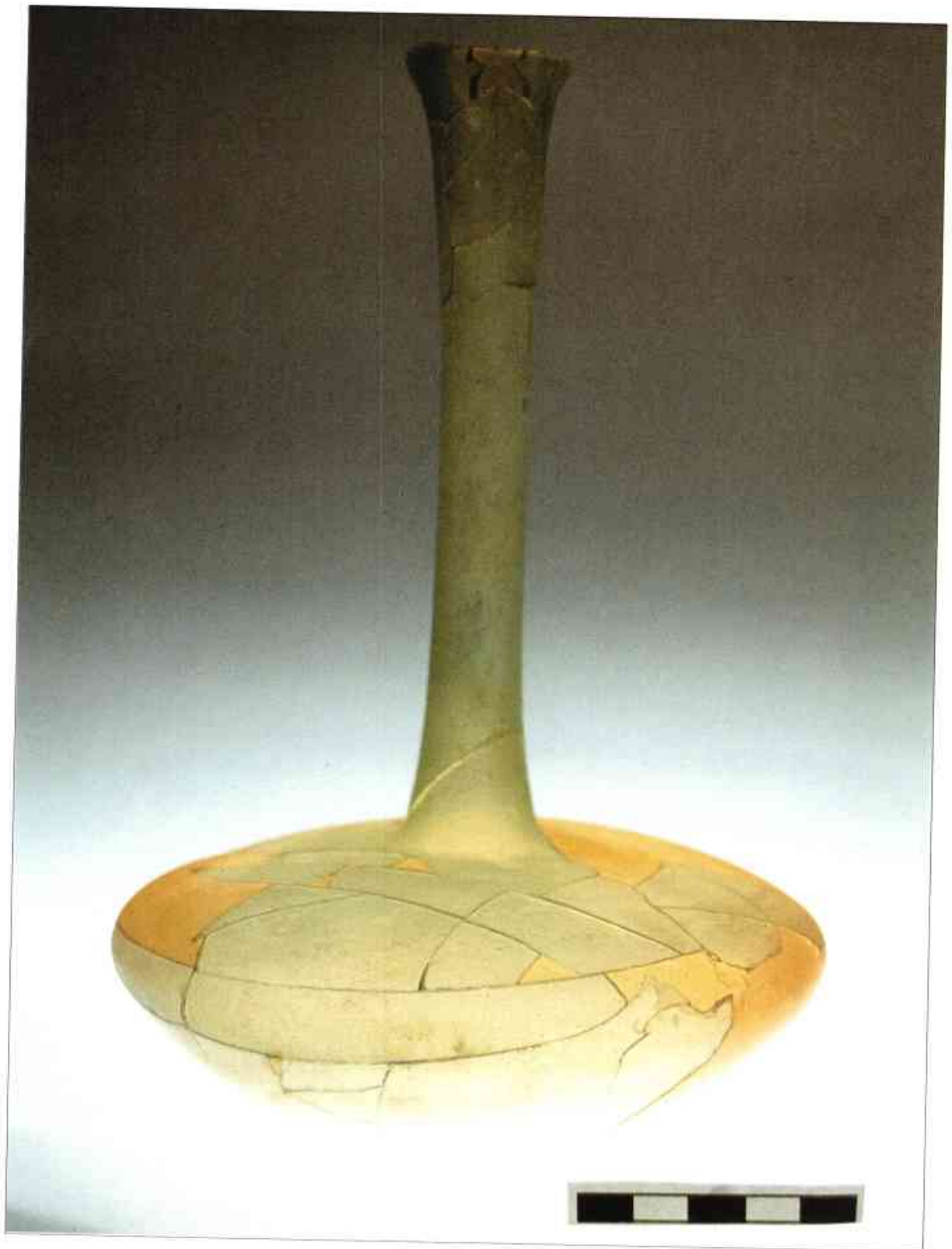

Foto núm. 18: Ampolla de tipus "garrafó"

Foto núm. 19: Orinal.

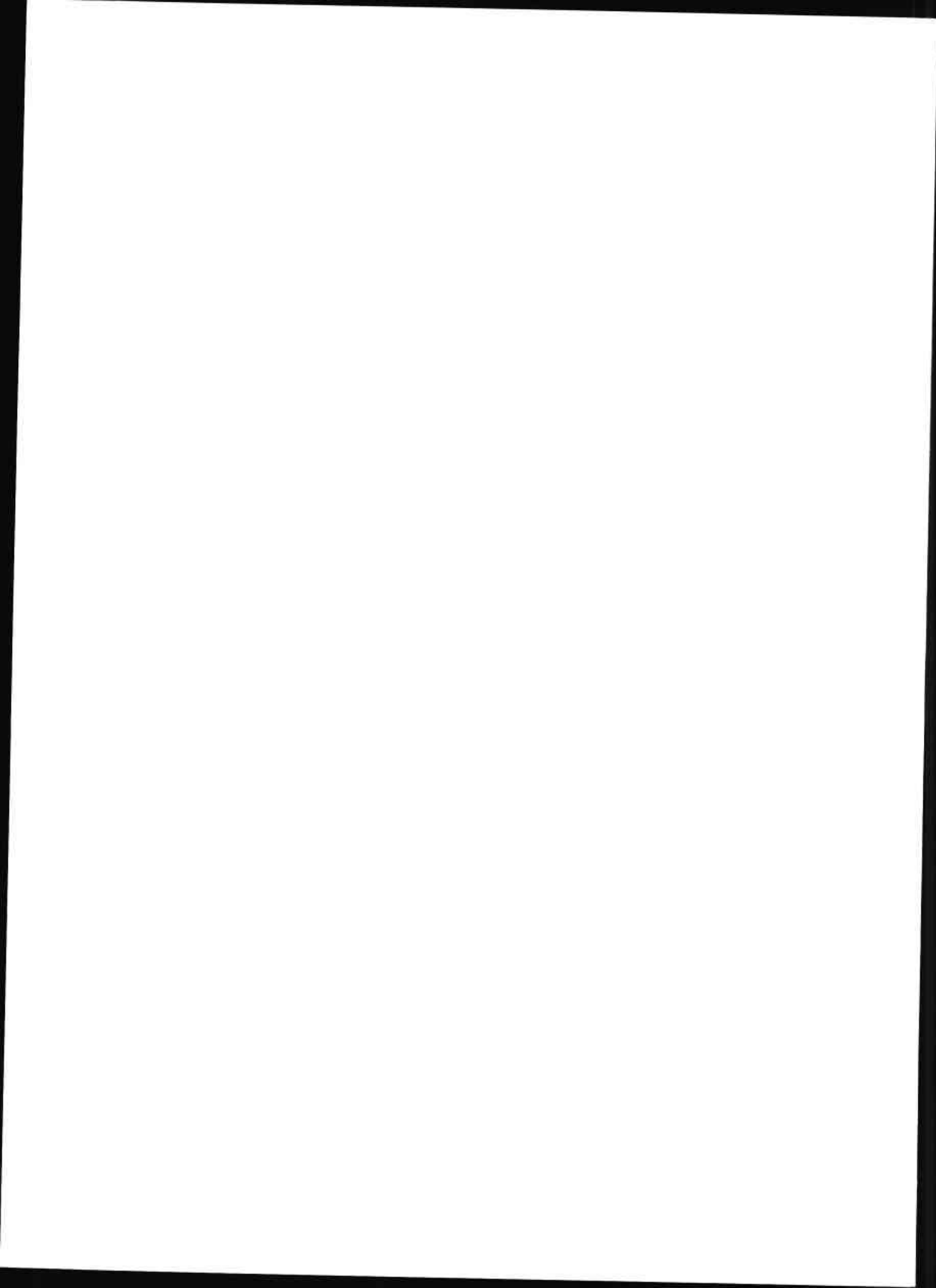
Foto núm. 20: Figureta d'un peix mancada del cap.

Foto núm. 21: Ampolla del tipus "carabassa" decorada amb gotes de laticini colorejat.

ÍNDIX

- El cau de la Serra Polsaruda i altres abrics del Montalt durant la prehistòria (El Maresme)* per Imma BASSOLS i FERNÁNDEZ, Daniel DAVÍ i SALVAÑA, Robert LLEONARD i CASADEVALL i Antoni Daniel LOU i MARTINEZ..... 3
- L'assentament iberoromà del carrer de la Mercè (Premià de Mar, El Maresme)* per Ramon COLL MONTEAGUDO, Maria del Carmen CARMONA MARÍN, Fernando CAZORLA CARRERA i Jordi MONTLLÓ BOLART..... 71
- La sigil.lata itàlica-aretina decorada provinent de la vil.la romana de Torre Llauder (Mataró - El Maresme)* per Joan Francesc CLARIANA i ROIG..... 95
- Sobre dos nuevos Cornelii del vino tarraconenses* per Piero BERNI MILLET, César CARRERAS MONFORT i Victor REVILLA CALVO..... 109
- La Gorgona de Mataró. Un altar funerari monumental a la Via Augusta dins el territori d'Iluro* per Marc BOSCH DE DORIA..... 125
- Noves dades sobre l'església de Sant Miquel de Mata arran d'un templeig arqueològic* per Josep A. CERDÀ i MELLADO i Marc JIMÉNEZ i MARZO..... 143
- El conjunt de vidre mataroni trobat a les excavacions de la Plaça Gran de Mataró (1982)* per Josep A. CERDÀ i MELLADO..... 161

NORMES PER A LA REDACCIÓ DE TREBALLS PER A PUBLICAR A LA REVISTA DEL MUSEU DE MATARÓ LAIETANIA

1.- Els treballs que es presentin al Consell de Redacció de la revista **Laietania** per a ser publicats hauran de ser inèdits i no haver estat acceptats per a la seva publicació a cap altra revista, actes de congressos o monografies.

2.- La data limit d'admissió de treballs per a publicar serà el dia 30 de juny.

3.- Malgrat que el contingut dels articles és responsabilitat de llur autor, el Consell de Redacció, podrà rebutjar qualsevol treball que al seu criteri no reuneixi un mínim de qualitat, o no s'ajusti als temes que són propis d'aquesta publicació.

4.- Qualsevol treball que no s'adequi a aquestes normes es retornarà al seu autor perquè faci les correccions necessàries d'adaptació, per la qual cosa se li donarà un termini màxim i improrrogable de 15 dies.

5.- Els treballs no podran tenir una extensió superior a 50 fulls Din A4 escrits a una sola cara. Aquest nombre de fulls inclou les il·lustracions, que no podran depassar el 15% del total de fulls. Serà potestat del Consell de Redacció l'acceptació de treballs de més extensió.

6.- Els originals a publicar s'hauran de lliurar amb suport informàtic, disquet HD de 3.5", i amb una còpia en paper.

7.- Preferentment, el text haurà d'haver estat escrit en format Word per a PC. Si el treball inclogués algun gràfic, preferentment haurà d'haver estat fet en format Excel per a PC. En el cas que no s'haguessin utilitzat aquests formats, l'autor del treball haurà d'indicar clarament el sistema operatiu, el format i la versió utilitzada.

8.- Estructura del document i tipografia.

-Tots els marges del document -superior, inferior, esquerre i dret- tindran el mateix valor: 2'5 cm.

El text s'haurà d'haver escrit amb lletra del tipus arial, amb cos de 10 i a doble espai.

-No s'admetran notes a peu de pàgina, hauran de ser notes al final, amb lletra de tipus arial, amb cos de 8 i amb espai senzill.

-No s'acceptarà la publicació d'inventaris de peces, llevat de casos excepcionals, si no és que el Consell de Redacció discrecionalment ho accepti. Pels casos que s'accepti la seva publicació el tipus de lletra serà l'arial, amb cos de 8 i espai senzill.

-Just sota del títol del treball hi haurà d'haver el nom complet i els dos cognoms de l'autor o autors del treball en minúscules.

-En el primer full hi haurà d'anar un breu resum, com a màxim de 10 línies o 150 paraules, en la pròpia llengua del text, a més d'una traducció a un altre idioma. Just després dels resums es posaran entre 3 i 6 paraules clau, també en els dos idiomes.

-El títol del treball anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 16)

-El subtítol primer anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 12)

-El subtítol segon anirà amb **MAJÚSCULA FINA** (arial 12)

-El subtítol tercer anirà amb **Minúscula negreta** (arial 10)

-El subtítol quart anirà amb **Minúscula fina subratllada** (arial 10)

-El subtítol cinquè anirà amb **Minúscula fina cursiva** (arial 10)

-S'escriuran en cursiva les paraules en llengua diferent de la del text i les cites d'altres autors.

9.- Il·lustracions.

- Com a terminologia bàsica, s'anomenaran làmines tots els fulls que incloguin dibuixos, i figures tots els fulls que incloguin fotografies

- Totes les il·lustracions que es pretengui publicar hauran de tenir una qualitat mínima suficient que permeti la seva correcta reproducció i s'hauran de presentar muntades i adaptades a la caixa de la revista: 23x17 cm. Per a la seva publicació s'hauran d'entregar els originals; si estessin infomatitzades, ho

haurien d'estar en format Freehand o Adobe Photoshop i s'hauria d'entregar el corresponent disquet amb la indicació del format i la versió. En el cas que es consideri necessari, s'haurà de tenir en compte que caldrà deixar espai suficient a la part inferior per a incloure-hi la llegenda.

· Els dibuixos de materials arqueològics hauran d'anar reduïts com a mínim a un terç de la seva mida real, llevat de casos excepcionals; les peces més grans –àmfores, dòlies, etc.– hauran de reduir-se com a mínim fins a una cinquena part de la seva mida real. Per aquest motiu totes les làmines hauran de dur la corresponent escala gràfica, o escales gràfiques si inclouen peces reduïdes a diferents escales.

· Per norma general, a cada full s'hi hauran d'encabir quatre fotografies, totes amb la corresponent escala gràfica.

· En cada làmina o figura es numerarà a partir del núm. 1 els dibuixos o fotografies que els integrin. Les referències a les làmines i figures en el text del treball es faran de la següent manera: (lám. 1) si es fa referència a la totalitat de la làmina; (lám. 3-5) si es fa referència a la totalitat de les làmines 3 a 5; (lám. 1, 4) si es fa referència al dibuix núm. 4 de la làmina 1; (lám. 1, 5-10) si es fa referència als dibuixos núm. 5 a 10 de la làmina 1; en el cas de les figures la referència seguirà el mateix sistema substituint l'abreviatura lám. per la de fig.

· Si s'haguessin de publicar plantes, totes hauran de tenir convenientment marcat el nord i hauran de dur la corresponent escala gràfica.

· Si s'haguessin de publicar talls, seccions, alçats, etc., tots hauran de dur la corresponent escala gràfica.

· Pel que fa a plantes, talls, seccions, alçats, etc., no s'acceptaran encarts, llevat de casos molt excepcionals discrecionalment apreciats pel Consell de Redacció.

· Tots els textos de peus de làmines i peus de figures s'hauran de presentar en full a part, al final del treball, amb tipus de lletra arial i amb cos de 8.

10.- Referències bibliogràfiques, cites de textos clàssics i bibliografia.

· Les referències bibliogràfiques dins del text es faran amb lletra versal, de la següent manera:

- si es tracta d'un sol autor (MARTÍ 1984: 23)
- si es tracta de dos autors (MARTÍ, PUJOL 1984: 23)
- si es tracta de més de dos autors (MARTÍ ET ALII 1984: 23)

· Les cites de textos clàssics es faran amb lletra versal, utilitzant abreviatures i separant els llibres, paràgrafs, etc., amb comes: (ESTR. 3,7,32)

· La bibliografia, ordenada alfabèticament i per dates, es col·locarà al final del text i s'escriurà indicant-hi tots els autors, primer els dos cognoms en lletra versal, després la inicial del nom i després l'any de la publicació entre parèntesi; després anirà la cita sencera. A tall d'exemple:

- **Per llibres:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCIA ROSELLÓ, J. (1994): *El poblament ibèric dispers al Maresme central*. Mataró.

- **Per articles de revistes:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCIA ROSELLÓ, J. (1994): "El poblament ibèric dispers al Maresme central". *Laietania* 9, 87-129. Mataró.

- **Per Actes de congressos, etc.:** GARCIA ROSELLÓ, J.; MIRÓ CANALS, J.; PUJOL DEL HORNO, J. (1991): "La porta meridional del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)", a *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III aC)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Manresa.

11.- Als autors se'ls lliuraran unes primeres proves (galerades) perquè les repassin i les corregeixin en el més breu espai de temps possible, que com a màxim serà de 15 dies. Amb les correccions el text original sols podrà ser modificat en casos absolutament justificats i prèvia l'autorització del Consell de Redacció.

12.- L'autor del treball tindrà dret a 10 separates per treball i un exemplar de la revista. Si hi ha més d'un autor s'entendrà que les 10 separates són per treball, mentre que cada autor tindrà dret a un exemplar de la revista.

MUSEU
DE MATARÓ

Patronat Municipal de Cultura

MATARÓ
